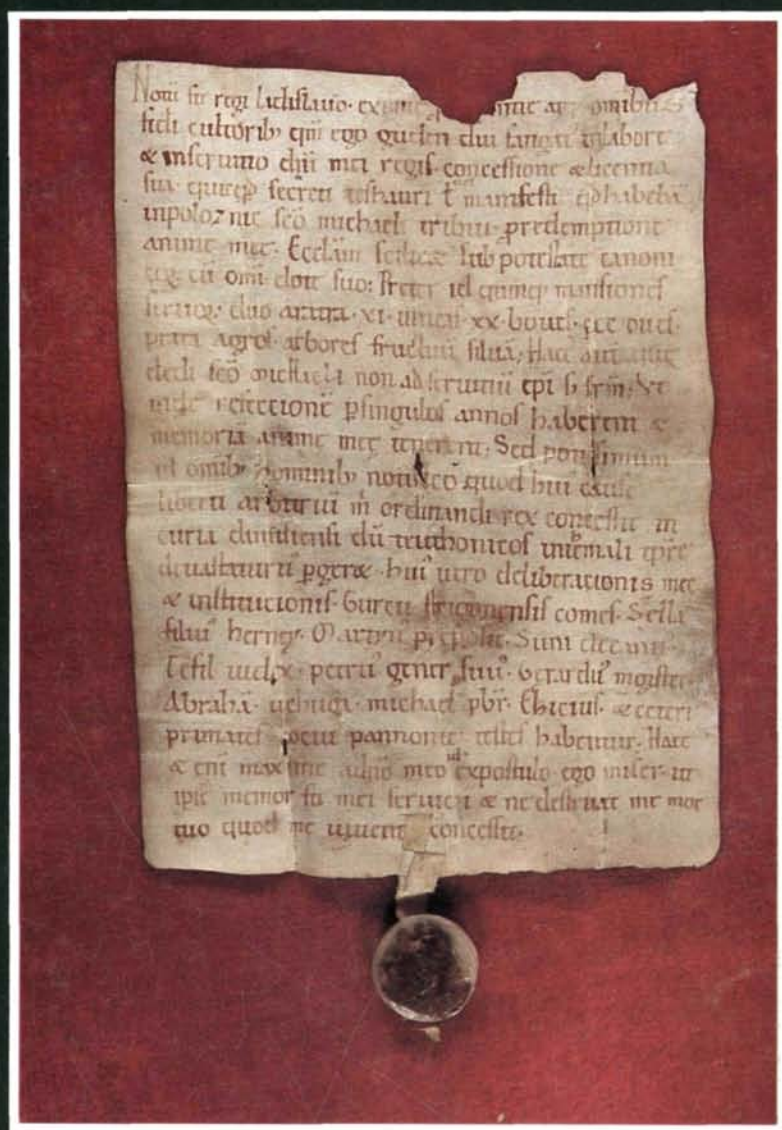

VESZPRÉMI TÖRTÉNELMI TÁR

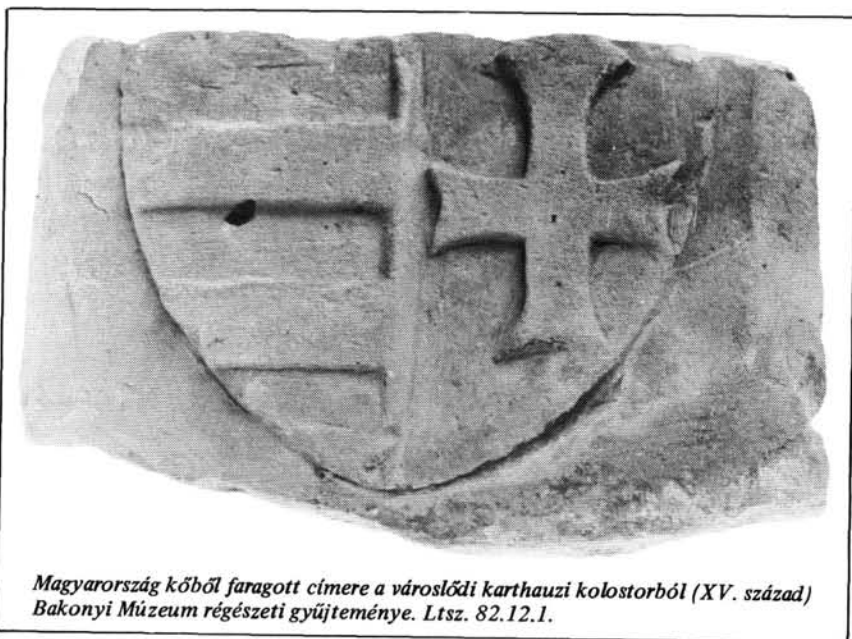

VESZPRÉM, 1989. I.

Juliana Leányon született 1802^{ik} évi
Február 16^{án}
Theressia Leányon meg
halt 1847^{ik} évi Január
15^{én} esti 4. órákor és el
temettetett 17^{én} 16 ^{éves}
korába Terus neve nejján

András fiám 1848^{ik} évben
Május hó 27^{én} aláírta,
magát több Honvéri tár-
sától, az Magyar haza
védelmére. Szabadság
érvására - a kivás
nagy Csatákon Szerepül
vitézséggel Budázar
bénirelés - Fölhána
korába 29^{ik} évben
1849^{ik} évben Budán
élelve letette a Duda
elnevezést

Feljegyzette György Győrffy 1849.

Magyarország kőből faragott címere a városlődi karthauzi kolostorból (XV. század) Bakonyi Múzeum régészeti gyűjteménye. Ltsz. 82.12.1.

VESZPRÉMI TÖRTÉNELMI TÁR I.

A
VESZPRÉM MEGYEI
MÚZEUMI IGAZGATÓSÁG
KIADVÁNYA (1989)

Főszerkesztő:
Dr. Praznovszky Mihály
Szerkesztő:
Veress D. Csaba

Kötetünk szerzői:

Ács Anna (néprajzos-muzeológus, Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság, Veszprém), Fodor Zsuzsa (történelem-muzeológus, Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság, Veszprém), Jánoska Péter (restaurátor, Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság, Veszprém), Lackovits Emőke (néprajzos-muzeológus, Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság, Veszprém), Makkay János (régész, MTI Régészeti Intézet, Budapest), Mithay Sándor (régész-muzeológus, a Pápai Helytörténeti Múzeum ny. igazgatója), Palágyi Sylvia (régész-muzeológus, Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság, Veszprém), Solymosi László (történelem, MTA Történettudományi Intézet, Budapest), Terray Barnabás (ny. tanár, Dunakeszi), Veress D. Csaba (történelem-muzeológus, Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság, Veszprém).

Kötetünk lektorai:

Bónis Éva (régész-muzeológus, Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest), Égető Melinda (MTA Néprajzi Intézet, Budapest), Hegedüs Lajos (levéltáros, Veszprém Megyei Levéltár, Veszprém), Járó Márta (vegyész, Központi Múzeumi Igazgatóság, Budapest), Kerégyártó Adrién (néprajzos-muzeológus, Néprajzi Múzeum, Budapest), Kovács Tibor (régész-muzeológus, Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest), Kralovics Alán (régész-muzeológus, Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest), Kumorovitz L. Bernát (történelem, MTA Történettudományi Intézet, Budapest), Nagybakay Péter (tudományos kutató, Budapest), Szabó Klára (régész-muzeológus, Budapesti Történeti Múzeum), Veress D. Csaba (történelem-muzeológus, Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság, Veszprém).

Üdvözet az Olvasónak!

Évkönyv vagy folyóirat? Ez a kérdés, ha ezt a múzeumi kiadványt a kezébe veszi az olvasó. Nem könnyű válaszolni rá. A kérdés nem is annyira jogos, hiszen múzeumi évkönyvünk az alapvető formai követelménynek nem tesz eleget. Ti. nem jelenik meg évek óta rendszeresen, csak kihagyásokkal. Folyóiratnak is jóindulattal nevezhető, mert periodicitása, tartalma, formája, ára nem teljesen felel meg a folyóiratról alkotott elképzeléseknek.

Úgy fogalmaznék inkább: olyan múzeumi évkönyv, amely átalakulóban van, hogy múzeumi tudományos folyóirat legyen belőle. Miért van erre szükség? – kérdezhetjük újra, s a válasz most sokkal könnyebb mint előzőleg. Nem hihető, hogy a társadalmi változások éppen a múzeumügyet hagynák érintetlenül. Nagyon sok területe van munkánknak, amelyben szakítanunk kell a több évtizedes s mára már konzerválódott hagyományokkal. Véleményem szerint ilyen a múzeumi évkönyv is.

Ennek története egyidős a magyar múzeumokkal. Kezdetben csak éves jelentéseket tartalmazott a múzeumot fenntartó társaság, egyesület munkájáról, a tárgyak gyarapodásáról. Később megjelentek a tudományos publikációk benne, majd végül megfordult a sorrend s az éves jelentés csak egy rövidke fejezet lett a szakmai tanulmányok mellett..

Senki nem vitatja, hogy a magyar tudomány számára lényeges, fontos közlemények jelennek meg a múzeumok évkönyveiben, kiadványaiban.

Csak azt sem tudni pontosan, hogy felhasználja ezeket valaki valahol. (Egy hivatkozási index vizsgálat igen lehangoló eredményt hozhatna.)

Egyfelől tehát van egy bizonytalan felhasználó réteg. Másfelől pedig van egy lehetséges olvasói réteg (diákok, honismereti lokálpatrióták stb.) akik nem jutnak hozzá, mert időközben ezek az évkönyvek többkilósra duzzadtak és áruk is mértéktelenül megugrott. (S még így is csak töredéke a bekerülési költségeknek).

Mi hát a kiút? Mi itt Veszprém-ben megpróbálkozunk egy lehetséges változattal. Évente kétszer megjelenő tudományos idényű múzeumi folyóiratot jelentetünk meg, amely tartalmában, apparátusában követi az évkönyvek legjobb hagyományait. Ugyanakkor belső szerkezetében, terjedelmében, kiállításában inkább hasonlít egy modern folyóirathoz. (Nem szólva az áráról, amely így talán vonzóbb lesz az érdeklődőknek. Ha ugyan vonzó egy ár egyáltalán...)

Így ajánljuk hát az Olvasó szíves figyelmébe a Veszprémi Történelmi Tár első számát. Kövesse figyelemmel a megyei múzeumokban folyó tudományos tevékenység ilyen formában is megjelenő eredményeit. Olvassa jó szívvel az írásokat s reméljük megérti alapvető szándékunkat: tudásunk minden eszközével szolgálni a megye, az ország múltjának feltárását, közreadását akkor is, amikor ehhez sajnos, nem a legjobbak a feltételek.

DR. PRAZNOVSZKY MIHÁLY

TANULMÁNYOK

- 3 ÁCS Anna Szőlőművelő és bortermelő gazdaközösségek Tapolcafőn (1759–1943)
Gemaninschaften der Weinbauer und Winzer in Tapolcafő (1759–1943)
- 14 V. FODOR Zsuzsa A Veszprémi Ipartestület története (1892–1900) II. rész
Geschichte der Veszprémer Gewerbekorporation (1891–1900) Teil II.
- 31 S. LACKOVITS Emőke 16–17. századi kéttornyúlaki párták és párhuzamaik
Jungfernkranze aus Kéttornyúlak im 16–17. Jahrhundert und ihre Parallelen
- 44 K. PALÁGYI Sylvia A kemenesszentpéteri római kori halomsír
Über das römische Hügelgrab aus Kemenesszentpéter
- 59 VERESS D. Csaba A Kál-völgy története (1711–1792) III. rész
Geschichte des Kal-Tales (1711–1792) Teil III.

VITA

- 73 MAKKAY János Pannonia vagy Dácia?
Pannonien oder Dakien?

MŰHELY

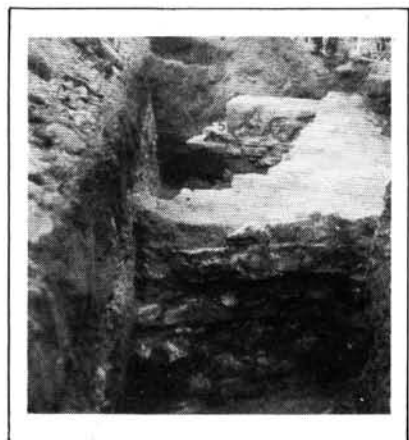
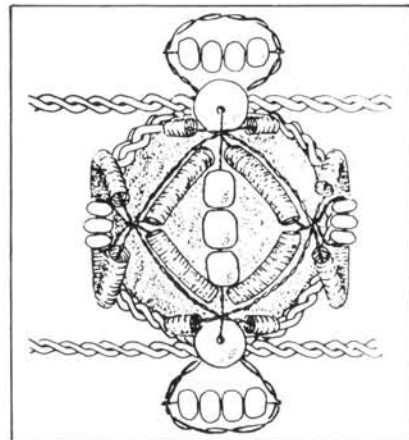
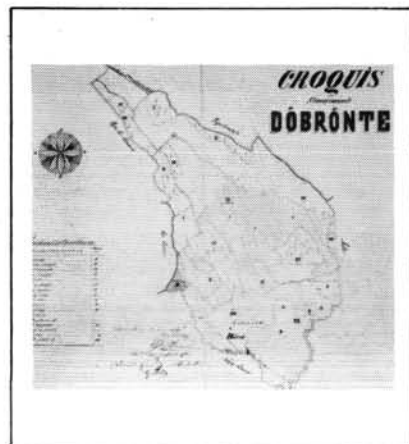
- 85 JÁNOSKA Péter Római kori lószerszám restaurálása
Restaurierung römischer Pferdegeschirre

ÉVFORDULÓ

- 93 TERRAY Barnabás Veszprém megyei utóvédharcok a pákozdai csata előtt 1848-ban
Nachhutgefechte im Komitat Veszprém vor Pákozd-er Schlacht im Jahre 1848

APRÓSÁGOK

- 101 SOLYMOSI László Guden magánoklevele másodlagos pecsétjének eredete
Kerkunft des sekundären Siegels auf der Privaturkunde von Guden
- 105 MITHAY Sándor Adatok a pápai római-katolikus plébániatemplom történetéhez
Beiträge zur Geschichte des römisch-katholische Pfarrkirche aus Pápa

ACS ANNA

SZŐLŐMŰVELŐ ÉS BORTERMELŐ GAZDAKÖZÖSSÉGEK TAPOLCAFŐN (1759–1943)

I.

„A Marcal egyik mellékvízének, a Tapolcának forrásánál, régi magyar nyelven „fejenél”¹ fekvő Tapolcafő paraszti háztartásainak működésében a szőlőművelés és bortermelés a feudalizmus utolsó évszázadában majd a kapitalizmus viszonyai között jelentős szerepet játszott, annak ellenére, hogy a falu soha nem tartozott hazánk ill. Veszprém megye számon tartott szőlővidékei sorába². Lendületes fejlődését főként a település XVIII. századi társadalmi átrétegződése indokolhatta, bár a művelési ág létének és kiterjesztésének alapvető feltételeit a táj talaj³ és éghajlati adottságai biztosították.

A Pápa–Veszprém közti út mentén, a tengerszint felett 180 m magasságban megtelepült község határa változatos, DK-ről ÉNY felé lejtő dombhátakból áll. Déli részén a Bakony 220–300 m magas, az erózió által erősen megtámadott nyúlványait találjuk. Jórészt füves–fás legelők vannak itt, ez a mészke feletti talajtakaró művelésre nem nagyon alkalmas. Északi területei már a Kisalföld felé képeznek átmenetet. E hátrészt 160–190 m magasságban elterülő homokos, kavicsos szántóföldek alkotják³.

A tapolcafői szőlőtelepítések kezdeteire vonatkozóan nincsenek adataink, klasszikus korát azonban ismerjük. Az a XVIII. század, amikor a falu életében meghatározó változás történt. A középkor során többször elnéptelenedett Tapolcafő⁴ a század második felében vált végleg lakottá⁵. A győri püspök prédiálista helységében jelentős számú nem nemesi lakosság telepedett le⁶. Megélhetésüket az iparüzés mellett a falu kevésbé termékeny határa⁷ csak részben biztosította. Ezért a szántóföldeken túl művelés alá kellett vonni a korábban e célra alkalmatlannak tartott területeket. A szőlőtelepítés megfelelő megoldásnak kínálkozott, mert tudvalevőleg a szőlő nem válogat a talajban, gyökere mélyen hatol a földbe, s ott is megél, ahol rendszerint más növény nem termeszthető⁸. A kötött talajba való telepítés ugyan mindig kemény munkát kíván és minőségi–mennyiségi problémákat von maga után, de a szántóföldi termelésnél belterjesebb

szőlőművelés minden körülmények között a nagy munkabefektetés és a terméseredmény révén magas értéket képvisel⁹.

1759-ben Megyesi Somogyi Miklós gróf Becsenyi és Odor nevű rétteit átadta a tapolcafői lakosoknak, „hogy szőlőhegyet építhessenek és 3 esztendeig 15, annak leforgása után 30 Rhenus Forintokat két terminusra azaz Szent György és Szent Mihály napra fogyatkozás nélkül letenyinyi tartozzanak.”¹⁰

Megművelhető terület kialakításának általános módja volt Tapolcafőn is az irtás. A földesúrnak fizetett cenzus ellenében bírt irtásos eredetű termőföldre telepítettek szőlőt. Így keletkeztek Déghegy szőlőbirtokai. A bérleti díj meghatározott pénzösszeget jelentett, amelyhez munka- és terményjáradék kapcsolódhatott. A tapolcafői hegyközségek számadáskönyveinek sora tanúskodik az uraságnak szedett szőlőről, a szőlőföldön termő különféle gyümölcsök-ről.¹¹ A „kis Dobogói” szőlőbirtokosok 20 napszámmal, a déghegyiek 38 csirkével tartoztak a bérleti díj mellett Medgyesi Somogyi Ilona grófnőnek 1868-ban¹², de a hagyományok alapján feltehető, hogy az előző években, talán évtizedekben is.

A tapolcafői határban úrbéres szőlők csak a Töper nevű szőlőhegyen voltak, amelyet állami kármentesítés után 1853-ban tagosítottak¹³.

A belsőséghez szorosan kapcsolódó házi vagy kerti szőlők jelentősége sem közelítette meg a falu szőlőföldjeinek többségét alkotó dézsmás szőlőket.

Tapolcafőn elsősorban jobbágyok birtokoltak örökbérletszerű viszony létesítésével dézsmás szőlőt, de esetenként – az ország neves szőlőtermelő vidékeihez hasonlóan – nemesek és városi polgárok is lehettek dézsmával tartozó szőlőbirtokosok. A földesúr korlátozott felügyelete alatt szabadon adhatták-vehették szőlőföldjeiket. Birtokaik forgalmáról a hegyközségi jegyzőkönyvek évenkénti bejegyzései alapján alkothatunk képet: átlagosan 5–15%-uk cserélt gazdát egy-egy év alatt. A szőlők szabadabb forgalma révén extraneusi birtoklás is létrejött. Az adófizető lajstromok és jegyzőkönyvek „külső birtokos”-ként jelölik őket. Számuk s a szőlőhegyek éle-

tére gyakorolt hatásuk azonban a XVIII. század második felében és a következő évszázadokban is csekély volt. Az extraneusok a Tapolcafővel szomszédos községekben, Jákón, Gannán, Döbröntén, Pápakovácsin, Tevelen, vagy kissé távolabb: Dabronyban, Dereskén éltek, de bejegyeztek szentgáli illetőségű birtokost is. A tapolcafőiek az emlékezet szerint – ha tudták –, megakadályozták az „idegenek” határükbeli szőlőföldvásárlását. A múlt század végén gannaik és döbröntheik nagy területű szőlőt akartak megvenni a falvaikhoz közel eső Öreg- és Kisdobogó nevű szőlőhegyeken magas árért. A felszabadult szőlőföldeket azonban helybeliek kapták meg a szomszéd falubeliek által felkínált áron alul. Ugyanis a tapolcafőiek el kívánták kerülni a két hegyen a külső birtokostöbbség kialakulását, mert az számukra, a tudatukban határuk egy jelentős részének az elvesztését jelentette volna.

A tapolcafői szőlőhegyek esetében távoli településen élő extraneusi, vagyis helyi szóhasználatlalt „külső birtoklás”-ról nem tudunk. Ha ilyen mégis előfordult, az feltehetőleg csak öröklés útján jött létre, mert a falu határa nem tette lehetővé a minőségi bortermelést.

A külső birtokosok száma a szőlőföldek dezsmájának örökváltása, 1869 ill. 1872, az örökváltási összeg kifizetése után nőtt meg, amikor a polgári tulajdonná vált szőlőbirtokok forgalma megsokszorozódott Tapolcafőn is.

A falu szőlőművelése és bortermelése elsősorban saját, meglehetősen jelentős igényeket elégített ki. Szőlőt viszont rendszeresen adtak el a közeli nagy vonzáskörzetű pápai piacon. Szüretkor a legszebb fürtöket vékában, tekercsre téve fejen vitték haza, majd a padláson szétterített zsuppra gondosan lerakták és késő ősszel vagy télen árusították a vásárokon. Bort – különösen jó terméskor – a szomszédos németajkú községekben, Jákón, Gannán, Tevelen értékesítették. Kereslete pedig nagy volt, mert egy-egy keresztelő, lakodalom vagy halotti tor, főként a népesebb családoknál sok bort igényelt.

A településen a földesúr kocsmatartási joga alapján 1788-ban Megyesi Somogyi János gróf kocsmát

nyitott. Azt hat év múltán, de lehet, hogy már korábban, a nyitás évében, csak erre vonatkozó adataink nincsenek, árendába adta s „néhány Tapolcafői lakosok” bírták. Még ez évben, 1794-ben az uraság egyik árendása, Takáts János is „Korcsmát, kezdett”, másoktól hitelbe vásárolva borokat. A gróf többi bérlője felháborodott „a haza törvényének megrontásán” és kérte Megyesi Somogyi Jánost: „Tiltsa le Uruk ezt az botránkozás Szerző embert.” A gróf a folyamodványra így válaszolt: „... el tilthattya nevében a helység... valaki a vendégfogadómon kívül áromdásaim közül Bort mérjen...”¹⁴

A helyi közbirtokosság is ez idő tájt hozhatta létre a maga „közönséges Korcsmáját”, amit 1793-ban adott bérbe „Korcsmánknak nagyobb házra vételére és az Helység jóvedelmének nagyobbítására vigyázván.” Ennek évi árendája 300 Florenus és négy akó bor volt. A befolyt, bérleti díjat három részre osztották: „egy része az N. Communitásé más része az Agilis Communitásé, harmadik része az Közönséges Helység költségére fönt hagyatik, és annak hova lejendő költségéről az Communitás előtt szám adatik.” A 319 helyi közbirtokos által aláírt szerződés a hitelezésre is módot adott és előírta: „... hogy ha néhányszor Helységünket valamely Úri Emberek megkeresnek, vagy ha ollas beteg lenne, vagy ha más végre a mikor kívánatnék tartozunk héberén is jó tiszta bort adni.”¹⁵

Az 1848. évi jobbágyfelszabadítás lényegében érintetlenül hagyta a tapolcafői határban levő szőlőföldek birtokviszonyait. Csak a már említett Töpér hegy birtokosai kapták meg állami kártérítéssel az ott levő szőlőiket és a hegy nagyságából következően legelőiket, szántóikat. A hegy területe az 1853. évi tagosítási telekkönyv szerint 248 590 □, azaz 207 becshold volt.¹⁶ A kerti szőlők is ekkor szabadultak fel úrbéri terheik alól, de a paraszti háztartásban nem töltöttek be fontos szerepet.

Tapolcafőn a forradalom és szabadságharc éveiben nem került sor a szőlőföldek után járó dézsma megtagadására, mint az ország legtöbb szőlőművelő és bortermező vidékén.¹⁷

Az 1853. évi március 2-i császári pátenis lehetőséget biztosított az örökberleti szerződéssel birtokolt szőlők önmegváltására¹⁸. Ennek eredményeként a tapolcafői szőlőhegyeken 1856-ban már 97 szőlőparcella örökberlet volt. Telekkönyveztek ezeket, majd 1868-ban felmérést készítettek róluk. A polgári tulajdon-

ná vált szőlőket az első osztályba sorolták, a legmagasabb adó fizetésére kötelezték. A birtokosok tiltakoztak az intézkedés ellen, a becsüt elhízázott tartották. Kérték szőlőföldeik 1/3 részének a harmadik osztályba sorolásra módosítását, a becsüt telekkönyv új felvételével. A kérelmet azonban elutasította a Pénzügyminisztérium a következő indoklással: „a földadósorozati becsüt telekkönyvnek újbóli szerkesztése csak akkor történhetne meg, ha az összes határban tetemes változások lennének, mint p. o. tagosítás, de egy dűlő miatt a mely ugys minden tekintetben helyesen felvetett és mely ellen mind eddig panasz nem tétetett, a községet tetemes kiadásokkal terhelni nem lehet és nem szabad.”¹⁹

A tapolcafői szőlőbirtokok jogállásában döntő változást – mint hazánk szőlőművelő és bortermező tájain általában – az 1868. évi XXIX. tc. hozott. Kötelezővé tette a megváltást, meghatározott váltásgóte befizetésével. Hogy az alkut megkönnyítse, országos közvetítést írt elő. Biztosította a visszaadás lehetőségét is, de a birtokos ez esetben semmit sem követelhetett²⁰. Tapolcafőn 1869. szeptemberében kötött szerződést Medgyesi Somogyi Ilona grófnő a Déghegy, Hangyálos, Bótakó, kis Dobogó, öreg Dobogó, kis Ódor és öreg Ódor nevű szőlőhegyeknek birtokosaival szőlődézsma-juk örök időre szóló megváltásáról. A szerződés megkötésében részt vett Noszbury Tamás „Szőlőváltás munkálati M. kir. Jobbiztos”, akit a törvény cikk 18. §-a alapján rendeltek ki az eljárás meggyorsítására. A jobbiztos a váltásgósszeget az 1856-tól 1867-ig terjedő 10 esztendő 1 év átlagtartozásának a húszszorosában állapította meg, amit 2 év alatt 4 részletben, 5%-os kamattal kellett befizetniük a grófnő pápakovácsi uradalmi pénztárába. A szerződés mindössze 3 olyan esetről számol be, amikor a birtokosok szőlőjét nem volt érdemes megváltani, tehát azokra nem vonatkozott a váltásgóte befizetésének kötelezettsége. Ez a tény arról tanúskodik, hogy a tapolcafőiek gondosan művelték szőlőföldeiket. Mivel az egyes szőlőhegyek számára egy összegben vetették ki az örökváltási díjat, az a hegyi birtokosok összetartozását feltételezte, amit a hegyközségi szervezetek biztosítottak. Medgyesi Somogyi Ilona grófnőnek nem kellett a megváltásnál állami közvetítést igénybe venni, mert a hegyközségek hiánytalanul és időben befizették a kiszabott váltásgósszeget. A megváltás után a grófnő elismerte a birtokosok tulajdonosi jogát és engedélyt

adott birtokaik „önneveikre való telekkönyvi bekebelezésére” 1872. február 2-án²¹.

A felszabadult, polgári tulajdonná vált szőlőbirtokokat a megváltás után csak a tulajdon nagysága szerint megállapított állami adó terhelte. Az ódoriak azonban nem ismerhették szőlőföldeik pontos területét, mert az örökváltásgot követő második évben, 1874-ben birtokaik mérnökkel való felmérését kérték, „hogy a birtokos tudja, hogy miről fizeti az adót.”²²

1872 után a szőlők forgalma, adás-vétele megnőtt Tapolcafőn. Egyre több külső, a hegyközségek szervezetébe lépő, főleg pápai és pápakovácsi szőlősgazdáról számolnak be a korabeli hegybírói számadáskönyvek. 1880-ban a volt földesúr, Medgyesi Somogyi Ilona grófnő a Kümögi hegységben szőlőt vásárolt, amit a hegyközség előjárása a grófnő férjének, Wallis Gyulának a nevére írt át. 1884-ben Wallis Gyulának már 5 hold szőlője volt a Kümögiben. Fizetnie kellett utána az adót, a nyári- és téli pásztorpénzt, megbízottjának részt kellett vennie a hegyközség szervezeti életében²³. Így bővült a tapolcafői szőlőhegyekben a birtokosok köre, illetőség és társadalmi jogállás tekintetében.

Az örökváltás után felgyorsult a hegyközségek életrendje, működésükben újabb formák jelentkeztek. Több, az előzőkhöz képest nagyszabású beruházást valósítottak meg: „hajlékot” építettek a hegyben vagy a már meglévő újították meg, kapukat, ajtókat csináltattak, szőlőföldeket vásároltak a hegybeli birtokosoktól új szekérutak kialakítására, amelyek összekötötték a határbeli szőlőhegyeket; az „utakat” (vagyis az utak fűvét) is bérbe adták kaszálásra a gyepek árendája mellett nyilvános árverésen, hogy növeljék a gazdaközségek tőkepénzét, amiből csak kisebb összeget hagytak meg készpénzben, a többit kiadták adóslevelekre s a kamatokból növelték a tőke összegét.

A szőlődézsma örök megváltása tehát kedvező hatást gyakorolt a tapolcai szőlősgazdákat átfogó hegyközségi szervezetek működésére, lehetőséget adott azok további gyorsütemű fejlődésére.

Mivel sem a filoxera²⁴, sem más súlyos természeti csapás nem zavarta meg Tapolcafőn a szőlőművelés és bortermeles szokásos rendjét, a hegyközségek tevékenységét sem gátolták a megjelenő új törvények²⁵, a falu szőlőhegyeinek élete mezőgazdaságunk szocialista átszervezéséig folyamatos volt, bár már a II. világ-

háború éveiben megmutatkoztak a hegyközségek felbomlásának jelei²⁶.

II.

„Régen nagy rend volt a határban. Szőlő csak a szőlőhegyekben volt.” – emlékeztek vissza az idős tapolcafőiek. Egy-egy hegy szőlőbirtokai külön egységet, zárt területet alkottak.

A szőlőtőke élettartama ugyan „csak” 30–50 év, viszont újratelepítéssel a szőlőhegy vegetációja többszáz éven át folyamatos lehetett²⁷ és volt is Tapolcafőn.

A határ többi részétől szemléletesen elkülönültek a szőlőhegyek. Általában a földrajzi környezethez alkalmazkodó formát vettek fel, többnyire szabálytalan alakzatot, amelyet mindig árok és az ahhoz kapcsolódó gyeptű határolt. Védtek a hegyet a szőlő állati kártevőitől és – ahogyan a tapolcafőiektől hallottam – a „hamis úton járó” emberektől. Másrészt az árok- és gyeptűrendszer kifejezte a szőlőbirtokok kiváltságos helyzetét a határbeli szántókkal, rétekkel vagy más ingatlanokkal szemben. A körülhatároltság azt jelentette, hogy sohasem vett részt a határ többi részét jellemző használati formákban, nem tartozott az osztatlan legelőkhöz, erdőkhöz sem a szokások által meghatározott módon művelt szántóföldekhez.²⁸ Tapolcafői határtérképekkel ugyan nem tudjuk bizonyítani az árok és a gyeptű meglétét, egyéb levéltári források és az eredeti árok-gyeptű vegetáció ma még látható nyomai azonban egyértelműen tanúskodnak. Az árkot a szőlősgazdák ásták és maguk ültették, készítették a gyeptűt is.²⁹ A árok az adott földrajzi viszonyoknak megfelelően 1–2 m mély lehetett. Időnként víz is gyűlhetett össze s húzamosabb ideig tárolódhatott benne.³⁰ Az árokból a földet a belső, a szőlők felé a partra hanyták, a venyigét azon szárították. A száraz venyigének csak egy részét vitték haza gyűjtősnak, a többit az árokparti földhányáson hagyták kékébe kötve. Erre aztán tavasszal az árok tisztításakor földréteg került, majd újabb venyikekevesor. Miután ez a folyamat évenként ismétlődött, mind magasabb lett a föld-venyige fal, elérhette az 1–1,5 m magasságot is. Mögé mindig fákat ültettek, leggyakrabban akác, hárs és tölgyfát, a gyümölcsfák közül pedig szilvát és meggyet. A gyeptű és az árok a fákkal együtt a szőlőbirtokhoz tartozott, ahhoz, amelynek éppen a végébe esett, a fennmaradó területeket pedig a szőlősgazdák elosztották egymás között. A fák között fű és bokrok nőttek, amit az

árokhoz és gyeptűhöz hasonlóan rendszerben kellett tartani. Állapotát évente ellenőrizték az ún. gyeptűjárás során a hegyközség elöljáróinak vezetésével. A gyeptűket rendszerben nem tartó birtokosokat megbüntethették, gyeptűhibáért”, s a büntetést a szőlősgazdák közösségének pénztárába kellett befizetniük vagy rövid haladékat kaphattak indokolt esetben a hiányzó munkák elvégzésére. A közösségi összetartozást erősítő ünnepélyes hangulatú gyeptűjárás Szent György napja táján rendezték. Ezt általában megelőzte az elmúlt évről számot adó közgyűlés, de követhette is.

A gyeptű való áthaladást, a hegybejutást előbb ajtók, később egy vagy több kapu is szolgálták. Ezeket a közösség pénzéből készítették mesteremberekkel. A kétszárnyú, keresztbe fektetett hevederekből összeállított nagykapu mellett „deszka kiskapu”, vagyis ajtó állt. Kapuláznak gyakran élő tölgyfát használtak. A kiskapuk forgalma nagy volt, mert a gyalogosok csak ott járhattak, míg a nagykapun át szekérral közlekedtek. Kisebb hegyekben 1, kiterjedtebb szőlőhegyekben több kaput állítottak³¹. Tapolcafőn a szőlődezsma örök megváltásáig általában 1–1 kapu volt a hegyekben, számuk az 1870-es évektől nőtt meg. A több kapu közül az egyik főkapuként a közlekedés jó részét lebonyolította, onnan indult a hegy központi szekérútja, amely a szomszédos szőlőhegyekkel is teremthetett összeköttetést. Az egy vagy több szekérútról a szőlőbirtokok fekvése szerint gyalogutak indultak dűlőket létrehozva. A dűlők végén, de főként a gyeptű és a szőlőparcellák között a birtokokhoz tartozó kaszálók voltak. Ide dűcokat állítottak és kikötötték legelni a teheneiket, ha szekérral jöttek dolgozni a szőlőbe. Állataikra felügyelniük kellett, nehogy azok elszabadulva kárt okozzanak a szőlőkben, mert az pénzbüntetést és kártérítést kötelezettséget vont maga után.³²

Az egyes birtokokat barázdák, „brázdák” választották el egymástól. Gyalogútnak használták őket, felefele irányban tartoztak a szomszédos parcellákhoz. Tapolcafőn is gyakran támadt vita abból, hogy elkapáltak egymás barázdájából, tehát szőlőföldjéből.

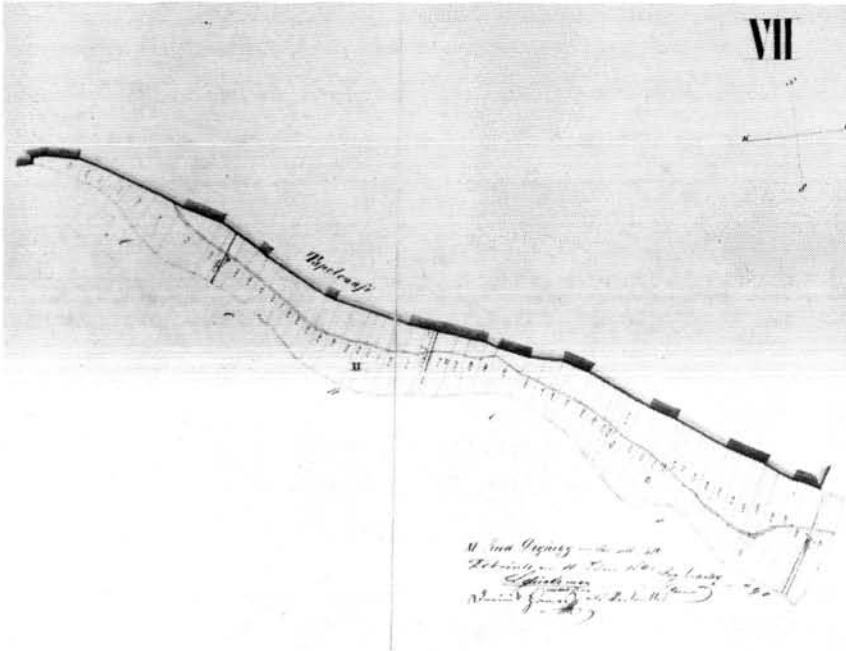
A parcellák határain, két végén, néha a közepén is az ún. megyeközben szinte megmozdíthatatlanul súlyos kövek, „megyekövek” álltak fehérré meszelten, határjelként.

A szőlőbirtokokat hosszában sorokra, keresztben „vágók”-ra osztották. A vágók hosszát aszerint állapították meg, hogy mekkora terü-

letet, milyen hosszú szőlősort tudtak nagyobb pihenés nélkül megkapálni. Rendszerint 2–3 vágó alkotott egy parcellát. Végükbe, a „vágófejekbe” gyümölcsfát: almát, körtét, meggyet, naspolyát, birset, valamint egres- és ribizlibokrot ültettek. Ritkán vetemény és néhol jellegzetes növényként lopótök is került oda, amit kiszáritottan borszívásra használtak. A szőlőtőkék sorai közé őszibarackfát telepítettek, mert az nem adott nagy árnyékot, nem gátolta a szőlő fejlődését. Míg a szőlő termőre nem fordult – négy évig – a tőkék közé is veteményeztek. A termő szőlőbe már nem ültettek veteményt, kivételes esetben csak akkor, ha a falubeli telken, portán nem volt konyhakert. Ilyenkor is csak a szélső rendek közé ültettek, hogy szőlőkár nélkül gondozhassák a veteményt.

A tapolcafői szőlőhegyekben – pedig azok nincsenek túl messze a falutól – különböző építményeket emeltek. Munkaeszközök tárolására, megkímélve magukat azok folyamatos szállítgatásától, a gazdák birtokaikon kezdetleges, ázott s a hevederek között venyigével kitöltő vagy ágakkal fedett vermeket, valamint kunyhókat készítettek, ahova a gyorsan támadt záporosók idején behúzódhattak. Préházakról nincsenek adataink, viszont emlékeznek még a módosabb birtokosok szőlőiben álló borospincékre, amelyek azonban nem alkottak sort, tapolcafői szóhasználatul „szert”. A szőlőművelő gazdák többsége otthon dolgozta fel a leszüretelt szőlőt. A külön e célra szőtt zsákokban taposták el vagy kipréselték. A mustot a kamrában állványra állított hordókban tárolták s ha nem volt pincéjük, a bort is. A kamrákat a legtöbb helyen alapincézték és az elforrt mustot a kamrából a bolthajtáson átmenő csövön leengedték a pincebéli hordókba.

A tapolcafői szőlőhegyek legfontosabb építményei a pásztorkunyhók voltak. A gazdaközösségek építették azokat és figyelemmel kísérték állagukat, gondoskodtak a szükséges javítások, felújítás elvégzéséről. A „hegybeli hajlék” építésében esetenként részt vettek a szőlőbirtokosok. Az „építési szolgálat” indokoltan megváltható lehetett a közösség pénztárába befizetendő meghatározott pénzüsszeggel.³³ Ha éppen nem gyűlt össze a hegyközségben a pásztorkunyhó építéséhez szükséges tőke, maga a hegybíró kölcsönözött a sajátjából az általa vezetett közösségnek pénzt meghatározott kamatra, hogy a tervezett időre elkészülhessen a szőlősgazdák által is használt hajlék.³⁴ Rendszerint kőből épült, a falu határában ugyanis kőfejtő működött,

1. ábra. Veszprém Megyei Levéltár (VemL) Térképgyűjtemény. Telekjegyzőkönyves térképek. Dóbrónte. 1860. június 11. VII. sz. lap. (Tapolcafővel szomszédos Déghegy valószínűleg a múlt század végén csatolták át Tapolcafőhöz. A szőlőhegyen három építészeti objektumot – feltehetőleg présházat – tüntettek fel.

de emlékeznek sárból tapasztott falú kunyhóra is. Zsúppal, századunk 30-as éveiben már cseréppel fedték a pásztorházat, amely egyetlen lepadlásolt helyiségből álló építmény volt széles ereszaljával, „esztergyával”, ahova a tartósabb esőben behúzódhattak a szőlőbirtokosok, ha zárva találták az épületet. A főkapu mellett vagy annak közelében építették, hogy a pásztor szemmel tartassa a hegybe érkezőket s onnan kimenőket. Mindig egyszerűen rendezték be; az 1920-as évektől 1 asztal, 2 szék, 1 priccs és 1 fatüzeléses tűzhely, „sparhejt” állt benne.

A szőlőhegyi munka, a telepítés és a múlt század vége óta a peronoszpóra elleni védekezés, permetezés tekintélyes mennyiségű vizet igényel. Tapolcafőn forrásvizet használtak vagy a közeli kutakból hoztak vizet nagy vízeshordókban. Ásott kutak a szőlőhegyekben csak az I. világháború utáni évektől vannak. Azok ásásáról a birtokosok közgyűlése hozott határozatot, mert a mesterembereket a hegyközség tőkepénzéből fizették. A hegyek természetes határát alkotó ill. birtokok közti vagy közelebb vízfolyások is szolgálhattak időnként elegendő mennyiségű vízzel.

III.

A szőlőművelés és bortermelés közös érdekei hívták életre az egyes hegyek szőlőbirtokosainak közösségeit, a hegyközségeket³⁵. Tapolcafőn a dézsmás szőlők gazdái földesúri hozzájárulással szervezhettek közösségeket, amelyek autonóm testületekké válhattak a szőlődézsmá örök megváltása után. Egy-egy hegy összes szőlőbirtokosát egybefogták az illetőség és rendi tartozás, jogállás figyelmen kívül hagyásával, hogy a szőlőműveléshez és bortermeléshez elengedhetetlenül szükséges közös intézkedéseket végrehajtsák vagy végrehajtsák. A nemesi és polgári ill. extraneusi birtoklás a tapolcafői szőlőhegyeket is jellemezte. Kezdetben kisebb, majd az 1870-es évektől egyre fokozódó mértékben.

A hegyközség, tapolcafői szóhasználatnál „hegység” földesúri fennhatóság alatt, az örökváltás után pedig önállóan alakította ki a maga szervezetét, működési formáját.³⁶ Felépítését helyi szokások köthették, de a XIX. század elejétől alkalmazkodniuk kellett különböző vármegyei és országos törvényekhez.³⁷ De úgy véljük, ezek kevés hatást gyakorolhattak a közösségek belső rendjére, inkább a korábban kialakult gyakorlat hagyományozódhatott.

A hegység legfontosabb szerve a működésre vonatkozó határozatokat hozó közgyűlés volt. Évente többször hívták össze, ekkor vitatták meg az időközben felmerült aktuális problémákat és megválasztották a közösségi tisztségviselőket, az „előjáróságot”. A közgyűlések közül fontosságával kiemelkedett az ún. gyeptü-

járási gyűlés. A hegybíró házánál tartották, századunk elejétől pedig az Olvasókörben. Erre az alkalomra a hegybíró felesége vagy a fogadott főzőasszony vacsorát készített a közösség pénzéből a gyűlésen részt vevő szőlősgazdák számára. Vacsora után választották meg az előjáróságot majd áldomást ittak az általában a hegybírótól vásárolt borból. A választás spontán jellegű volt, rendszerint már előre megbeszéltek, kik alkalmasak az egyes feladatkörök elvégzésére. A hegyközségi jegyzőkönyvek nem számolnak be a tisztségeken való vitákról, valószínűleg nem került sor vitákra, nem is emlékeznek ilyen esetre Tapolcafőn. A közösségi megbízások szolgálatnak számítottak, ezért igyekeztek minden gazdát bevonnani az évek során a különböző tisztségeket betöltésébe. A tisztségviselőket I évre választották ugyan, de csak rendkívüli esetekben nem újítták meg több éven át a megbízásukat. Az előjárósági tagok kellő indoklással le is mondhattak tisztségükről, ezt azonban csupán betegség esetén tették, mert megbízásuk végső soron megtiszteltetésnek minősült a közösség részéről³⁸. A gyeptüjárási gyűlést „számadó közgyűlés”-nek is nevezték, mert a hegybíró ekkor adott számot a vezetése alatt álló „hegység” elmúlt évi működéséről s ha ő volt egyben a pénztáros is, külön beszámolt a pénzügyekről.

Gyűlést hívhattak össze olyan különleges ügyek miatt, amelyek halaszthatatlan döntést kívántak. Ezek többnyire a szőlőhegyek egészének életére kiható vétségek: lopás, rongálás voltak.

A közgyűlésekről jegyzőkönyvet vezettek, a hegybíró számadásai, beszámolóit is ebben a kötetben szerepeltek és ugyancsak ide vezették be a szőlő adás-vételi szerződéseket, amelyeket a közösség színe előtt, annak jóváhagyásával köthettek csak meg.³⁹

A gyeptüjárási gyűlések közti időszakban, egy éves időtartam alatt a megválasztott tisztségviselők a saját, hagyományok által megszabott működési területükön tevékenykedhettek. A hegybíró a választmány legtekintélyesebb embereként az ellenőrzés s így a büntetés jogát gyakorolta. Jogkörét azonban korlátozta a büntetés mértékét előíró községi előjáróság. A súlyosabb kihágásokat a községi vagy annál magasabb hatóságoknak volt köteles bejelenteni. A hegybíró a hegységi előjárókkal meghívta a vétségek elkövetőit és ügyükben ítéletet hozott. A kisebb bűnösöket „megpiszkóta”, megszegyenítette és figyelmeztette. Nekik

büntetésül csak annyi pénzt kellett fizetniük, amennyit az őket elfogó, tetten érő pásztorok adtak jutalmul. A jelentősebb károk okozóit kártérítésre kötelezte a hegybíró és a kiírtó bírságösszeg felét kellett átadniuk a hegypásztorok.

A hegybíró tartotta magánál a közösség legfontosabb iratait és tőkepénzt tartalmazó ládát. A tapolcafőiek „cifra”, nyilván festéssel díszített közepes méretű ládákra emlékeznek. „Hegységládát” a közösség pénzéből csináltattak főleg az örökvaltságot követő években, a Kisodorban a számadáskönyv szerint 1887-ben⁴⁰. A kizárólag a tapolcafőiek közül választott hegybíró az előjárókkal együtt vitte a hegyközség dézsmáját a földesúrnak, majd befizették az állami adót.

A két – ritkán három – előjáró készítette elő az általában vasárnap, a mise után vagy hétköznap este tartott s a hivatalos részen túli borozgatás miatt éjszakába nyúló közgyűléseket. A hegyrend ellen vétőket ők idézték a bíró elé és vele együtt fizették be az adókat és az ő hivataluk volt a pásztorpénz beszédése. Középkorú, agilis gazdák közül választották őket, nem kizárólag tapolcafőiek, hanem külső birtokosok is lehettek a szőlőművelő és bortermelő gazdaközösség előjárói.

A hegyiség életének legfontosabb eseményeit rögzítő hegyjegyző, nótárius a közösség legszebben író gazdái közül került ki. A gyakorlat azonban azt mutatja, néha meg kellett elégedniük a jegyzőkönyv vezetésére vállalkozó birtokossal, lemondva az írás esztétikumáról.

A hegyközség egyik legfontosabb feladatként ellátó megbízottja a hegyőr, a hegypásztor, ritkább, de Tapolcafőn is használatos terminológiával a „csósz” volt.

Nyári pásztor a gypűjárás gyűlésen választottak vagy május végén. A pásztorfogadás ünnepi esemény volt, áldomásívással tették emlékeztetővé⁴¹. Fogadás után a nyári pásztor gyakran kikísérték a hegybe, bemutatták neki az őrzésére bízott szőlőbirtokokat. Szőlőtulajdonos soha nem lehetett pásztor, inkább szegényebb, idős emberek vállalták ezt a tisztséget. Jelentkezés alapján a hegyközség előjárósága a gazdaközösséggel egyetértésben döntött a hegyőr személyéről. Tapolcafőiek emlékeznek olyan esetre, amikor elszegényedett idős házaspárt választottak ki erre a feladatra emberségből: így segítették őket „lakáshoz”, fedélhez a fejük fölé és némi keresethez.

A pásztorok esküt kellett tenni a hegyközség színe előtt munkája becsületese elvégzésére. Az eskü szövegét általában tartalmazták a hegyiségi artikulások⁴² s előírták a pásztorok munkakörét is. Naponta legalább háromszor körül kellett járnia a hegyet és az észlelt rendellenességekről (lopás, kihágás stb.) zálog alapján jelentést tenni a hegybírónak, a birtokosokkal – ha éppen nem éri őket vétségen – „illedelmesen” beszélni, a kóborlókat megriasztani és a szülei nélkül a hegyben járkáló gyerekeket hazaküldeni⁴³. Ha a rendbontókat tetten érte, név és illetőség szerint jelentette őket a hegybírónak, más esetben az észlelt kárról számolt be. A kihágásért fizetett büntetéspénz egésze vagy meghatározott része illette a pásztor. Tapolcafőn falubeli általában nem lopott a szőlőhegyen, ha mégis, akkor csak azért, mert megkívánta és olyankor a hegyőr „nem nézett oda”. Rendszerint idegenek és cigányok loptak, meg gyerekek, csínyből: örültek, ha be tudták csapni a pásztor. Falubeli legények sokszor meg is ijesztették. Nappal elbújtak a „hegyi hajlék” padlásán és éjszaka szent énekeket énekeltek, hogy a hegyőr boszorkánynak vélje őket.

A pásztor puskát kapott a hegyközségtől, a „lövést”, azaz a puska kaport is megvették a számára⁴⁴. Még éjszakánként is durrogatott vele, tudomására hozva a szőlősgazdáknak, hogy éberben őröködik. A puskát főleg a seregélyek elriasztására használta. A tapolcafőiek szerint a századunk elején „még kevés volt a madár a hegyen és elrepültek akkor, ha a pásztor berregtetett, no meg csattogtatott a tenyerével.” A seregélyek elleni védekezés különösen szőlőérés idején adott komoly munkát. De miután a pásztor megfigyelte, „kiismerte” a madarak járását, a legveszélyeztetettebb helyekről a leghatásosabban tudott támadni. A szőlősgazdák segítették a pásztor a seregélyek elleni küzdelmében: madár-ijesztőkkel, fákra felfüggesztett madártetemekkel, csillogó, s széljáráskor éles hangot adó fémdarabokkal, amelyekről állítólag félnék a seregélyek. Időnként szőlőbirtokosok gyerekeinek csapata is riogatta a kártevő madarakat. Újabban fának és méhek pusztították a szőlőt Tapolcafőn.

A nyári pásztor május végétől, június elejétől a „szüret bevégeztéig” a hegyi hajlékban élt. Felelős volt a szőlőhegy forgalmáért, gondosan zárnia kellett esténként az ajtókat, kapukat. Hozzá tartozói hetente csak egyszer látogathatták meg. A szőlő-

beli birtokosok látták el étellel. 1930-ban pl. az Óreg és Kisodor szőlősgazdái fél holdnyi birtokonként voltak kötelesek „1 napi rendes ételmet és 1 negyedrészes kenyert” vinni a hegypásztorok⁴⁵. Szőlőparcellák szerinti szomszédonként hordták az ebédet a pásztorházba. Annyi ételt kapott, hogy mindig maradt vacsorára és másnap reggelire is. Ha már kihűlt, a ház fatűzeléses tűzhelyén melegítette meg az ételt. A legjobb ételeket vitték neki, mert a gazdák nem akartak elmaradni egymástól, másrészt jó viszonyban kívántak lenni a pásztorral. A hegyjegyző a pásztorkönyvben, az ún. főzető polétában szedte sorba a birtokosokat⁴⁶. Az ételt vivő köteles volt még aznap a következőnek, vagyis a szőlőbeli szomszédjához eljuttatni a polétát és megmondani, milyen ételt kapott tőle a pásztor, hogy megelőzzék annak egyhangú étrendjét. A külső birtokosokra is vonatkozott az ételmezés kötelezettsége, ami nem kis nehézséget jelentett számukra. De megterhelő volt az a tapolcafőieknek is akkor, ha a szőlőhegy a falutól távolabb esett. Az ételhordást ezért a hegyiség pénztárába bekerülő meghatározott pénzzszeggel, a „főzetési díjjal” meg lehetett váltani, de csak a birtokosközösség jóváhagyásával, mert így a többi gazdára gyakrabban került sor.

A nyári pásztor a szüret után kapta meg a fizetését, amelyből levonták a fogadáskor adott „foglalt”, vagyis előleget. Fizetésül a közgyűlés által jóváhagyott mennyiségű gabonát és pénzt kapott a pásztorkönyvek tanúsága szerint.⁴⁷

A nyári pásztor maradhatott téle is, de ez ritkán történt meg, téle általában másik hegyőrt fogadtak. Nem kellett a hegyen laknia, ráért másnaponként – vagy ahogy az idő engedte – kimenni. Kemény télen kinn rekedhetett a pásztoroknyhóban. Ételmezéséről saját magának kellett gondoskodnia. Főként a szőlőkarókra és az oltványokra vigyázott, mert a hegyben az élet télen sem szűnt meg, fát nyesni és kivágni jártak a szőlősgazdák.

Rendszerint egy hegyközség 1–1 nyári és téli pásztor bízott meg szőlőbirtokai őrzésével, századunk elejétől azonban több közösség fogadhatott közös pásztor. 1905. június 4-én az „Óreg és Kis ódori hegyiség előjárói elhatározták, hogy ezen két hegybe egy mezőirt fogadjanak Kümögi hegyiséggel együtt.” A hegypásztor fizetését elosztották egymás közt. fele részt a Kümögi, másik felét az Ódor hegyiség fizette⁴⁸.

IV.

A hegyközségek szigorú szabályok által kötött életet éltek. Az artikulusokat a szőlőhegyek birtokosai alkoták a földesúr felügyelete alatt, néha pedig az uraság a saját szabályzatát tette kötelezővé a közösség számára⁴⁹. Az örökváltság után a polgári tulajdonná vált szőlőbirtokok rendjének meghatározására új artikulusokat szerkesztettek a gazdák, amelyek a hegyi élet szinte minden mozzanatára kiterjedtek.⁵⁰ Szokás szerint megszták a szőlőbirtokok elidegenítésének és öröklésének módjait is. Hagyományosan minden „hegygyűlésen”, hegyközségi közgyűlésen felolvasták az artikulusokat, hogy minden gazda alaposan ismerje a működési normákat, bár azok lényegesen nem változtak az idők során.⁵¹

A szőlőbirtokosok kötelezettségei is alig módosultak az évszázadok folyamán. Szent György napig ki kellett tisztítani a véggyepű és a mellégyepű rájuk eső részét, rendben tartani a hegyi utakat, „göbcsézni” (követ hordani az útra, elteríteni és földet szórni rá) és tavasszal közösen tisztították meg a hegy kútjait. A szőlőbirtokosok alkalmanként egyéb közösségi munkákban is részt vállaltak.

A hegyközségek – különösen az örökváltság után – tetemes vagyont halmoztak fel. Bevételeik a büntetésekből, a birtokok átírásáért, „bevallásáért” fizetett pénzből, a vadászati árendából, a „fűbér”-ből, az alsó- és felső mellégyepű árendájából, a nyári és téli pásztortépezés beszedt és kifizetett összegének különbözetéből származtak.⁵² A birtokosok hegyközségi hozzájárulást is fizettek a közös költségek fedezésére: különböző javítgatásokra és a közösségi összefogatok megrendezésére. Kiadásaik között szerepeltek az adók: a földesúri cenzus, majd az állami adó, a puskaadó, a megyei és országos alkalmi adók, amelyeket a hegyközségeknek egy összegben kellett befizetni, ezért azokat előre beszedték a szőlőbirtokosoktól⁵³. A közösség tőkepenzének nagy részét a múlt század utolsó harmadától a gazdáknak kiadták adóslévére, évi 5–15%-os kamattal⁵⁴. A hegysek így saját hitelintézetet működtettek saját vagyonukat, tőkéjüket forgatva, egyre növelve.

A gyepűjárás mellett a szőlőgazdatársulások életének vidám eseménye a borkóstoló volt. A borok elforrása után, hagyományosan húshagyó kedden tartották a hegybíró házában, később az Olvasókörben. Minden gazda hozott magával az új borából né-

hány litert és egymás borát „ízlelgették” nótaszóval késő éjszakáig.

A szüreti bált és az azt megelőző felvonulást a tapolcafői hegyközségek fiataljai együtt rendezték az országosan ismert, általánossá vált forma szerint.⁵⁵ A bál napján a vasárnapi litánia után a hordókkal megrakott és sátorszerűen szőlőfejekkel díszített szekéren maskarába öltözött legények és lányok járták végig a falut, kihirdetve a szüreti bált. Az úton végig énekeltek a szekér mellett haladó cigánybanda kíséretével. A menet a bál színhelyétől, a kocsmától indult és oda tért vissza. Amint visszaértek, megkezdődött a bál. A táncterem, esetenként az udvaron e célra felállított szín mennyezetét szőlőfürtökkel aggatták tele. Aki lopott belőlük s tetten érték, tréfás büntetést kapott. A szüreti bálók mindig közkedveltek és népesek voltak, mert Tapolcafőn a Szent István napi aratóbál után a szüretig, október közepéig, legfeljebb végéig nem rendeztek egyéb mulatságot.

V.

A tapolcafői szőlőművelés és bortermelés egészét átfogó, az egy vagy több szőlőhegy birtokosságát rendtartási és művelési keretbe vonó hegyközségek, hegységek párhuzamosan működtek és a hagyományozódás révén a szabályzataik is hasonlóak voltak. Közöttük az idők folyamán, különösen a szőlődezsma örök váltságát követően állandó kapcsolatok alakulhattak ki: közös, több hegységen áthaladó szekérukat építettek, együtt fogadtak pásztort, a vadászati árendát, amelyet az összes

szőlőhegy után egy összegben fizettek, mindig egy megbízott gazdaközösség előjárósága vett át majd osztott szét a hegyek területének arányában és közös rendezvényük volt az évenkénti szüreti bál.

E különleges, főként a gazdasági ésszerűség elvén és a rokonsági viszonyok révén létrejött kapcsolatrendszer további elemeinek feltárása a kutatómunka folytatását teszi szükségessé.

MELLÉKLET

I.

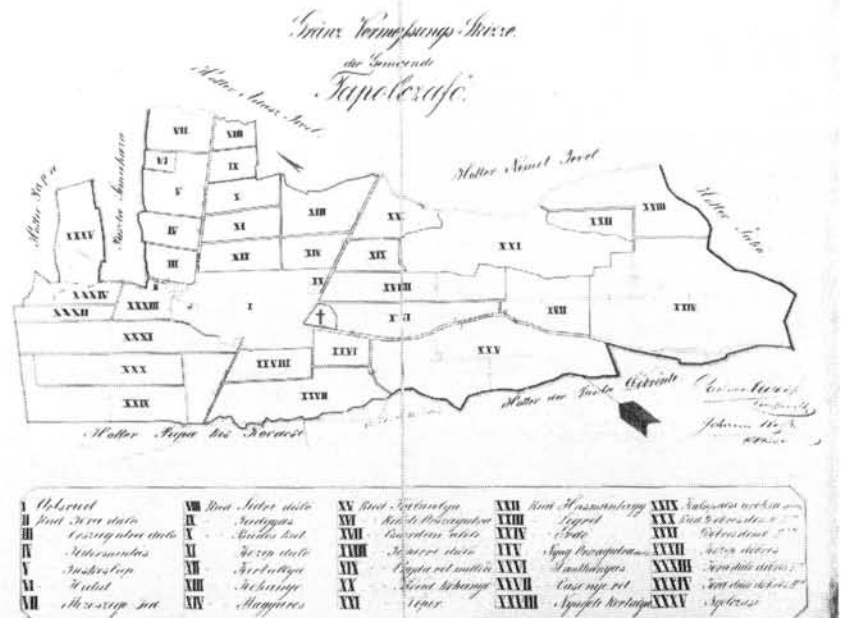
ANNO DNI MDCCLXI

„Az Dobogo Névű Szőlő Hegynek a Tekinttes Földes Uraságnak ki adattatott Articulusai e Szerént következnek:

I. Valamint más Szőlő Hegyekben Hegy Mesterek, Tanácsok és Esküttek választatni Szoktak, a kik az Hegybéli dolgokban, a Hegynek Articulusai és Törvényei Szerént, kinek nem csak igazságot téznek s azt ki Szolgályják, de másképp is magok hivatalokban mindenképp mindenkben hiven és igazán el járnak: ugy ezen Helségben is, hogy mindenek előtt Hegy Mester, Tanácsok és Esküttek, az Helség által valosztassanak Szükséges, Vagy azért a ki ilyen Hivatalokra az Helség által választatni fog, négy Forint, büntetés alatt tartozik magára fel valólni s külömben attul magát meg se válthossa.

II. dik Az Szőlő Hegyen tejendő Károkak el távoztatására Szükség, hogy jo gyepüvel, vagy is jo mély árokkal környül vétetessék és ugy tartassék, vagy azért

2. ábra. Veszprém Megyei Levéltár (VemL) Térképgyűjtemény. Telekjegyzőkönyves térképek. Tapolcafő 1860 k. (Áttekintő lap).

minden esztendőben Sz. György napkor a Hegy Mester Eskütyyeivel és az egész Helséggel ki mennyen a Szőlő Hegyre, s ha valakinek gyeplője vagy árokja helesnek lenni nem találtatik, egy Forintra büntetessék, Ha pedig valamely embernek gondviséletlensége miatt árokján vagyis gyeplőjén rés találtatik s azon valamely marha be menvén valami kárt tenne; az ollyatán Szőlős Gazda, először is azért hogy az Gyeplőjét és árokját jó Statusban nem tartya egy Forintra büntetessék, azon föllyül az kárt is bősü Szerént a Kárvalott Embernek meg füzetni tartozik. Aki pedig az Szőlőben marháat talánd, azt a Hegy Mester házához hajtsák, ha szaladás képpen mentenek be, annak büntetése egy Forint, az általok tett kárnak meg térítettésén föllyül: ha pedig valaki Szánt Szándékkal hajtana belé ennek büntetése négy Forént lészen, melly büntetésnek fele az bé hajtó Személyé légyen, és hogy ha az Szőlő pásztor is tolvajt fog, birsága ennek négy Forint, mellynek fele az Szőlő pásztoré, a ki pedig a Szőlő Hegynek gyeplőjét meg hájga, bátor valamely lopáson nem tapasztaltatik is, vagyis tapasztaltassék, az illyennek büntetése egy Forint: Ha pedig el égeti Szánt Szándékkal (tüzet vetvén néki:) ennek büntetése az Uraság részire fls.12 idest tizenkét forént, az Helség részére pedig egy.

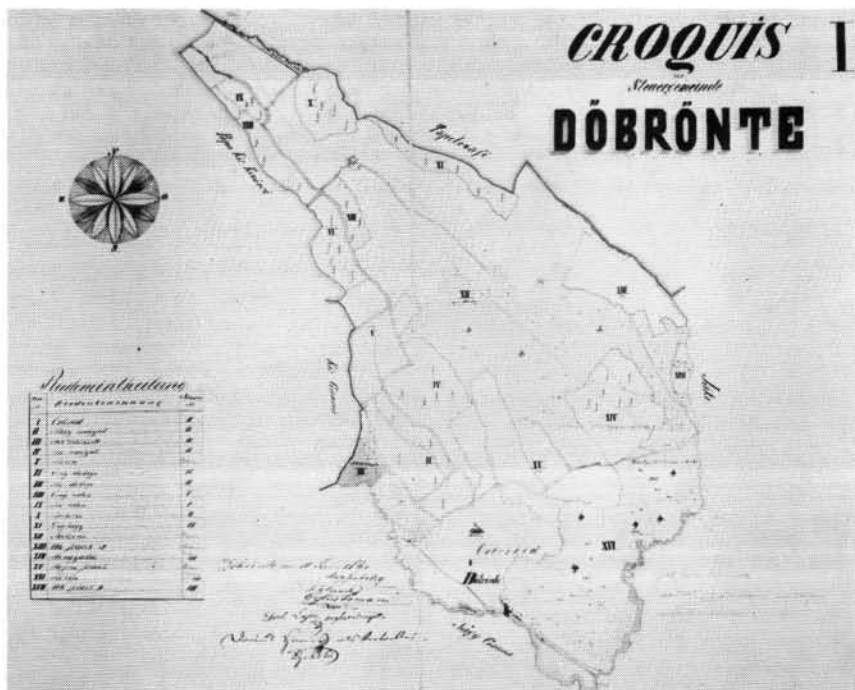
III dük A ki az Szőlőben oltovánt, vagy más fiatal lop el, avagy Szőlő vesszőt vonson fel, az illyesen ember négy forintra büntetessék.

IV dük Hogy ha valamely Helségbéli Ember a Szőlő Hegyben, vagy az Hegy Mester házánál Fele baráttyát Isten ellen valo Szidalommal illetné, ennek büntetése négy forént; Hogy pedig másképp Szidalmazza motokollya ötven pénz, a ki pedig a Hegy Mestert, Tanátsát, vagy is Eskütyvét gyalazza, tiszteletlen Szóval illeti vagy is Szidalmazza, az illyetennek négy Forint lészen büntetése.

V dük Az Helség Frágja négy Forént.

VI dük Mikor a Hegy Mester Gyűlést avagy Törvént akar tartani és Szolgáltatni; tartozik a szőlős Gazdákat bé szolítani Eskütyyei által a maga házához s bé szollitván ha valamelyik engedtelenségűl meg nem jelenék, birsága egy Forint. Hogy ha pedig valamely ember Láttatásképpen az Tanátsokat öszve gyűjteni akarja, az Hegy Mester addig az Eskütyyeit ki küldeni az egyben gyűjtésre nem tartozik miglen ötven pénzt az asztalára le nem tézen. A melly Embernek házához valamely engedtelenségére az Hegy Mester az Eskütyyeit ki küldi hogy zálogját hozzák és zálogját az Eskütnök hozni nem engedí, ennek büntetése egy Forint.

VII dük Ha valamely egyeletlen Szőlős Gazdák között, az Hegy Mester Eskütyyeivel edgyütt, megye követ vet fel, az a ki ki viszi az Hegy Mestert, minden megye körül tartozik három pint borral, aki pedig az egyenletlenségnek oka ez duplával tartozik, Akik pedig közös Szőlőket birván, azt magok között föl akarnék méretni, a föl mérésre az Hegy Mestert Eskütyyeivel ki vigyék És minek előtte ki vinnék, egy foréntot tegyenek le az Hegy Mester asztalára. Ha pedig valaki perely az Helség Színén, a Helség a Deli Terátumát vagy is Törvént ki ne mongya, miglen mindkét részről egygyütt a Törvént. Törvény pénzt

az az Ötven pénzt le nem tézik. Ha pedig a Helség ítéletivel valamelyik fél meg nem elégeszik, tehát fogott Helségbéli emberekkel is meg látothattya; Ha még azoknak ítéletén is meg nem nyugodnék, helyesebb ítéletnek ki-Szolgáltatásáért a Földes Ur Székire appellálhat ki iratván az Helség könyvéből a processust.

VIII dük Ha Valaki valamely Szőlőt Törvényrel akar keresni, a más Helségben bévett Szokás Szerént egy vagy két Eskütnét maga mellé vévén, Gyertya Szentölő Boldog Aszszony napján, és nem más napon fogja vesszejét, és azon vigye az Hegy Mester asztalára S ugy az után keresse törvényrel, a Törvén pénz pedig egy forént, azon föllyül az Eskütnöknek tizenkét pénz, a most megirt napon tegye a tilalmat is. És ha valaki a szerént nem cselekednék esztendeig ne kereshesse, ha szinte jussa volna is hozzá.

IX dük Ha valaki Szőlejét el adni akarja, tartozik ebbéli Szándékát a Hegy mesternek meg jelenteni, az által először is azokat akik a Szőlőhöz just tartanak, ugymint a Vér Atya fiait, S azok meg venni nem akarván, Ugy az után a Szomszédokat ezek után a Helségbélieket is, az külsők előtt admoneálni, vagyis meg imádni, s el adván, bizonyos Személyek előtt az Hegy mesterháznál bé vallani: A bé vallás pénz egy Forint az Helségnek, az Hegy Mesternek pedig két részről tartoznak nyolcz pénz, Notariusnak tizenkét pénz, az Eskütnök is annyival. Hogy ha pedig találkoznék az Helségben olyan Ember. Ki az Szőlejét titkon el adná az Hegy mesternek hirt nem adván, S az Helség előtt sok ideig bé sem vallaná, az illyennek büntetése négy forént.

X dük Ha Valamelyik Helség béli Ember vevén a Külső embernek szőlőt, olly szín és név alatt, hogy magának vészí, mivel a praemptio az Helségbéli embert illeti, ennek büntetése négy Forint.

XI dük Ha Valamely Szőlős Gazda ezen a Dobogó hegyen Szőlejét föl Szán-

3. ábra. Veszprém Megyei Levéltár (VemL.) Térképgyűjtemény. Telekjegyző-könyves térképek. Döbrönte, 1860. június 11. Áttekintő (I. sz.) lap. (Kisodor, Öregódor, Kisdobogó, Bótakó és Dég-hegy szőlőhegyeket valószínűleg a múlt század végén csatolták Tapolcafőhöz, míg „őreg Dobogó” 1870-ben már – a hegyközség új artikulumának tanúsága szerint – Tapolcafőhöz tartozott. Sajnos, a határmódosítások idejéről, körülményeiről nincsenek egyéb adataink.

taná, rajta tapasztalván az Hegy mester és Eskütnök s nem Külömben Tanáts béliekis, az ollyténnek Ekéjét s Taligáját öszve vagdallyák, és az vonos marháját, a Földes Ur kezében adgyak: Ha pedig ott nem kapnak a Szántáson, ennek büntetése tizenkét forént lészen, mellynek két része a Földes Uraságé, az harmadik pedig az Helségé.

XII dük Ha találkoznék olly Szőlős Gazda, a ki az Szőlő építtésre nem elegendő, vagy ha elegendős, de építeni nem akarná Szőlejét, az ollyatén Embertől, az Földes Uraság hírelve és akarattyával az Szőlő elvétessék, és más Sórény és építtésre alkalmas gazdának adattassék az Hegy mester által. Az illyen Szőlőt pedig az Helség tartozik bévallani, a bé vallása ennek ötven pénz, Hegy Mesternek, Notariusnak, és Eskütnöknek azon föllyül tizenkét pénz.

XIII dük Ha valaki az Szőlejét az Hegy Mester hire és engedelmé nélkül meg szedné büntetése négy forént. Hogy ha pedig Urnak Sz. napján az z, Vasárnapon Szőlejében menvén gyümölsöt fájára fel hág s azt meg rázza, vagyis meg veri, Ennek büntetése ötven pénz.

XIV dük Ha valakinek Szőlejében olly gyümölsöt fa találatik, melly a Szomszéd Szőlejében hullatna, a Szomszédgya földgyén a gyümölsöt föl ne szedgye, a mi pedig a barázdában hull azt is két felé osztják, a fáról pedig az fának Gazdája, ha kezével mind le szedheti is az övé, ha vala-

mellyik másképpen cselekszik ennek büntetése ötven pénz. Holott pedig az ilyen gyümölcs fának ága miatt a szomszédok közt veszekedés származnék, akkor az Hegy mester Eskütyivel együtt mennyen ki és az olyan fának azt az ágait vágja le, hogy köztök ezzel az veszekedés el távoztassék: Holott pedig az ilyen fának Gazdája magát ellenében tenné, és le vágni azt: Hegy Mesternek és Eskütteknek nem engedné, négy Forintra büntetessék és az utánis azon fa le vágottassék.

XV *dik* Ha valamellyik az Helség béliek közül mulatván az Hegy mester Uram házána, borral meg elégedvén Szállására el nem mégyen, hanem ott alkalmatlankodik, pohárokat s bort döntögetvén, vagy is azt: bötsülett szolván: ki okádgya, ennek is büntetése ötven pénz.

XVI *dik* Ha Valaki az Szőlős Gazdák között a Földes Uraságnak esztendőnként járó árendát a mennyi tudni illik abban reá csik, a Contractusban megirt terminus napokra, felét tudni illik: Sz. György, másik felét pedig Sz. Mihály napra meg nem adná a Collectornak, hogy az ollyatén miatt az Helség is Földes Urnak elget az tartozó árenda eránt elget nem tehetne az illy etennek büntetése dupla Summa lészen, holott peng ezzel sem gondolván nagy idő mulva sok kérésre is ugy tsak meg füzetni semmiképpen sem akarna s nem is füzetne, ez illyetén rossz füzetötül bötsü szerént az Szőleje el vétetődgyék, és másnak jo füzetőnek adattassék, az Földes Uraság akarattyából.

XVII *dik* Ha Valaki a Szőlős Gazdák között, akar Nemtelen Személy Légyen az, az Helség ellen pántalodván, véle mindenekben ujjat huzna s edgyet nem értené, az illyetén először négy Forintra büntetessék: Ha pedig ezzel sem gondolván, továbbis az Helséggel tsak viszálnodni meg nem Szünnék, az ollyatén viszálnodó és veszekedő embert az Földes Uraságnak bejelentvén, Ugyan az Uraság parantsolattyából másodsor tizenkét Forintra büntetessék, ez sem használván néki ha még tovább is az Helséggel vissza vono lenne meg bötsülettvén Szőlejét tőle el vétetessék, s másnak adattassék, idővel is ezen Helségben Szőlőt néki venni és birni Semmiképpen nem lészen szabad, a most meg irt tizenkét forént büntetésnek két része a Földes Uraságé az harmadik peng egy mint négy Forint az Helségé lészen.

XVIII *dik* Hogy ha valamelly Ember ezen a Dobogói Szőlőhegyen el adná az el ado fél az alkuját meg bänná, azon ember külömben az alkuját fel ne bonthassa, hanem először tegyen le négy foréntokat az Hegy Mester asztalára, és az után ugy bonthattya fel az alkuját.

Medgyesi Somogyi Miklós
Földes Ur

Forrás: Pápai Helytörténeti Múzeum adatai. Ltsz. 71.29.1.

II.

„A Tapolcazfői Veszprém megyei község határbán fekvő, s a M. Somogyi Ilona grófnő mint volt földes uraságtól örökre

megváltott öreg Dobogói nevezett szőlőhegyet képező földterületnek tulajdonosai, mint most már minden földesuri kötelekből kibontakozott szabad közbirtokosság régi hegy-articulussai helyébe újakat alkot, melyek részint a hegyeségi előjáróság mint hatóság belszoervezeteré és hatáskörére, részint a rend fenntartására, s kihágások megakadályozására vagy fékezésére vonatkozva következő pontokba foglaltnak:

1. A hegyhatóságot a közgyűlésben választott hegybíró, s évenként szintén közgyűlésben a szükséghez képest megállapított számban választandó előjárók s jegyző képezik; kiknek megválasztása, s fizetésük meghatározása szavazattöbbség által történik, mi czélből minden évben Szt. György napja táján közgyűlés tartatik, melyre minden szőlőföld tulajdonos személyesen vagy megbízottja által, ki megbízatását igazolni tartozik, 2 frt. büntetés alatt megjelenni köteles.

2. A bíró, s többi tisztviselők választására összehívott közgyűlés mindaddig a választást nem teljesítheti, míg a volt bíró, vagy más, számadással tartozó tisztviselő évi számadása meg nem vizsgáltnak. Az évi számadások tehát ezen gyűlésre elkészítendők, mi ha meg nem történt volna, azok elkészítésére, s egy újabb közgyűlés tartására határidő tűzendő, azon tisztviselő pedig, ki újabb gyűlés tartását tette mulasztása által szükségessé, 25 frt. büntetésben elmarasztalendő.

3. A megválasztott, s felhíztettett bíró, s előjárók kötelessége a közgyűlésnek határozatait végrehajtani, s a hegy-szabályok megtartása fölött őrködni, rendre, vagyonbiztonságra, köz-illedelemre felvigyázni, gyepek, utak, hidak, kapuk s egyéb közös tulajdon képező tárgyak jó karban tartására felügyelni, minden kár lehető eltávolítására a szükséges előintézkedéseket megtenni, származott hiányokat pótolni, vagy pótoltni, hernyók és egyéb kártékony férgek pusztítására nézve intézkedni, a szőlőföldnek rendeltetéséhez képesti munkáltatására vigyázni, — a birtok nyilvántartást vezetni, cladásoknál bevallásokat elfogadni, öröklés esetén az átírást eszközölni, — megyék állandóságára őrködni, uj megyeköveket lerakni, károkat megbecsülni, kárvallottnak elégtételt szerezni, kivett, valamint büntetés-pénzeket beszedni, azokról számot adni, — a hegyesg irataira gondot viselni, közmunkákat vezetni, s mindent mi a közbirtokosság közös javát gyarapíthatja megtenni, — nagyobb fontosságú esetekről a hegybíró által bármikor összehívható rendkívüli közgyűlésnek tartozván jelentést tenni.

4. Az előjáróság mellé segedekül Egy hegyesküdt, s Egy hegypásztor adatik; ezek a közgyűlésben választatnak, mely meghatározza fizetéseiket is.

A hegypásztor kötelessége már a nével jár; hit alatt szolgál, s feljelentései hitelt érdemlő tanúsítás erejével bírnak, e miatt a választásnál az általánosan ismert becsületesség, kell, hogy előnnyel bírjon.

Hogy pedig az előjáróság, esküdték, és hegyőrök kötelességük teljesítésében köllőleg eljárassanak s azok határait ismerhessék: következő szabályok állapítnak meg:

5. Az eddig létező tőkést kiirtani nem szabad; részletes kiirtást ujabban leendő beültetés kötelezettsége mellett az előjáróság megengedhet. A még tőkével be nem rakott, de szőlőmivelésre alkalmas földterületet a tulajdonos részletenként tőkékkel beültetni köteles. Gyümölcsfákat ugy nevelni, hogy azok ágai a szomszéd szőlőjére áthajljanak, meg nem engedtetik, ha mégis történnék, az ily ágak lementsendők, ez által a gyümölcs fölötti viták elkerültvén.

6. Ajándékkal bárki részére való kedveskedés általában megszüntetik, senki-nek se gyümölcséhez, se szőlőterméséhez az előjárók vagy pásztorok hozzá nyulni ne bátorkodjanak, a kártérítés és hivatal vesztés terhe alatt.

7. A ki előjáróság, vagy pedig közigazgatási hatóság által kitzított szüretelési idő előtt engedelem nélkül szüretelni bátorodik, 10 frt. büntetést fizet. Engedelmet az előjáróság adhat különös okoknál fogva.

8. Gyepek a birtokosok közt aránylag kiosztandók, s a rá osztott részt mindenki jó karban tartani köteles. — Árkok és kapuk közközlésen készíttendők, és kijavítandók. A hegybeli kocsiutak pedig az illető birtokosok által eddigi szokás szerint kiállítandó közmunkával jó karban tartandók. A ki gyeprészét köllőképen el nem készíti, vagy rést csinál, avagy csináltatni enged, kapukat maga után nyitva hagyja, utcsinálásra munkáit kiállítani vonakodik, a hiányt az ő költségére az előjáróság pótolja, s azon fölül 2 frtot fizet büntetésül.

9. A ki barmot szántsándékkal legettelt a szőlőhegyben, a kár és költség térítésen felül 10 frttal büntetetik. Ha pedig a marha véletlenül szabadul a hegybe, csak a kárt s költséget tartozik gazdája megtéríteni.

10. A szőlőkben uton kívüli szertesét járás, léczek alatti bujkálás vagy azoknak kifeszegtése, gaz és salata szedés, valamint a szüret utáni böngészet is tiltatik 2 frt. büntetés alatt.

11. Vasárnapokon, és ünnepeken mindenféle munka tiltatik 4 frt. büntetés alatt Ünnepek neve alatt azonban csak az Anyaszentegyház által bevett s megtartani rendelt ünnepek értenek, községi fogadásos ünnepeket a hegybirtokosság gyepein belül kötelezőknek nem ismer.

12. Bármely néven nevezhető lopások a kárnak s költségnek megtérítésen felül 4–12 frtig terjedő pénzbirossággal büntetettek; nagyobb fenyíték alá eső lopások, pinczetőrések stb. járás bírói hivatalnak adatnak át, s ha ezeknek elkövetői szőlőbirtokosok volnának, ismétlés esetében a szőlőhegyből is kitiltatnak.

13. A szőlőhegyben garázdálkodók, káromkodók, fajtalanokdók 2–6 frtig terjedő büntetéssel lakolnak.

14. Az előjáróknak ok nélküli gyalázása, becstelentése 4–10 frt. terjedő pénzbirossággal büntetetik, melynek fele a sértett felet, másik fele a közpénztárt illeti.

15. A ki megválasztván, a hegybíró-ságot, vagy esküdtéget el nem vállalná 4 frt. büntetést fizet a pénztárba.

16. Az uraság vadászati joga az örök váltság következten elenyészvén, a vadászat az évnek bármely részében általyán fogva eltíttatik, fejenként értendő 4 frt.

4. ábra. *Tapolcafő*

büntetés alatt, e részben módosítást csak országos törvény tehet.

17. Minden szőlő eladást a vevő, öröklést pedig az öröklő tartozik három hónap elforgása közben 10 frt. büntetés terhe alatt a hegybírósnál bejelenteni, s nevére átíratni; míg ez nem történik, addig az új birtokos jogszerű birtokosnak nem tekintetik.

18. A hegység pénztára a most említett birtokátírási illeték és a fentebbi pontokban előszámlált büntetésekből, melyek a hegybíró által folytonos nyilvánosságban tartandók, fog alakulni. Ha ezek által a közkiadások fődöze nem lennének, a hiány területi hold számra leendő kivetés által fog pótolatni, mely a közgyűlés teendői közé tartozik.

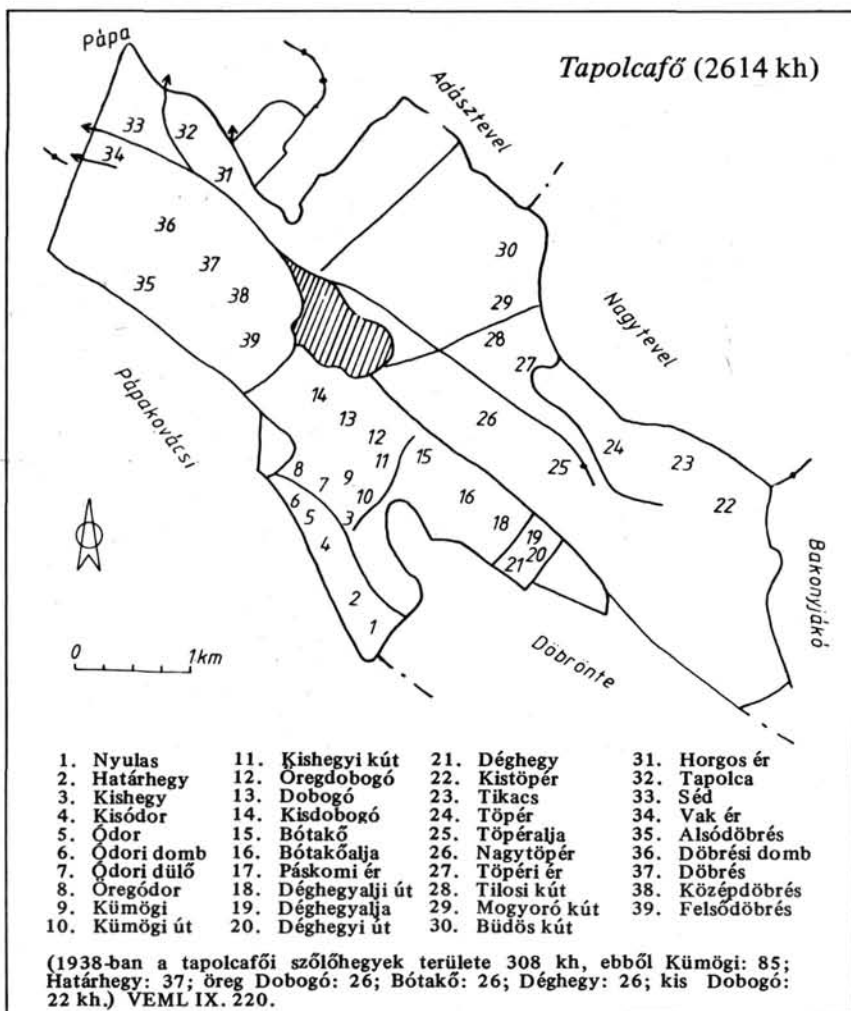
19. Tőkésben gyümölcsöt nem termő fát nevelni meg nem engedtetik, sőt tőkésen kívül sem. olly helyen, hol a szomszéd birtokosnak kárára lehetne. Ha illy fák már találhatnának, kiirtandók.

20. A Ki vásárnap dél utáni Isteni tisztelt előtt szőléjébe gyümölcsöt szed az ártikus értelmé szerint büntetődik. a divo verés épen nem szabad.

Forrás: Pápai Helytörténeti Múzeum Adattára. Ltsz. 71. 29. 9.

JEGYZETEK

1. Veszprém megye helytörténeti lexikona (továbbiakban: Vmhl) 368.; Fényes (1851) 176.: „A Tapolca vize, melly malmaival e vidéknek olly sok hasznat hajt, itt ered.”; Römer (1860) 16–17.: „Tapolcafő forrásai négy forrástavat táplálnak, majd ezek vize egyesülve hozza létre a Tapolca folyót. Ez állandó és bő vízzel Pápa felé igyekszik és számos malmot hajt.”; Dornay (1927) 393.: „... a neki is nevet adó, langyosvizű Tapolca-folyó hatalmas forrásfejenél fekszik.”
2. Az e témájú összefoglaló munkák írói meg sem említik a falut (lásd: Nagy István, Takács Árpád, Feyér Piroska, Vajkai Aurél)
3. Veszprém megye régészeti topográfiája (továbbiakban: Vmrt) A pápai és zirci járás. 237.
4. Vmhl. 368.: „1545-ben lakatlan”; 1685-ben a helységben csupán 5–6 kunyhószerű ház állott”; 1715-ben is csak 13 családot írtak össze benne.
5. Vmhl. 370.: 1785:1530 lakos
1829:1221 lakos
1857:1521 lakos
1869:1477 lakos
1890:1494 lakos
1910:1410 lakos
1930:1327 lakos
1941:1241 lakos
6. Vmhl. 368.: „Részint házasság, részint adás-vétel kapcsán sok nem nemes elem költözött a községbe; adóköteles házakban laknak, nem adnak sem katonai, sem megyei elő-

fogatot.” ... „A falu a győri püspök prédiálista helysége.” Veszprém Megyei Levéltár (továbbiakban: VEML) VBM iratok XV. 2. c. „Tapolcafő községre vonatkozó iratok”: „... hogy midőn az Országban közönséges Táborozás esett, az Győri Püspökök mellé huszonöt lovas tartoztanak adni, azon kívül semmi nemű Robotlással, Szolgálatlalt s adózással nem tartoznak.” 1861

7. Fényes (1851) 176.: „Határa nem igen termékeny és hegyes, völgyes.”
8. Feyér (1970) 15.
9. Orosz (1960) 31.
10. VEML IX. 220. „A tapolcafői Nagy- és Kisodorhegy iratai”
11. Ibidem: „... barackot az uraságnak szedvén ...” 1836
„... Uraság számára Szőlőt szettünk és által szolgáltatunk” 1848
12. A Pápai Helytörténeti Múzeum Adattára ltsz.: 71. 29. 9.
13. VEML VBM iratok IV. 2. c. „Kiosztási telekkönyv” 1853. szeptember 15. „Tőpéri szőlőhegy”
14. VEML VBM iratok XV. 2. c. „... Mivel Méltóságos Urunk maga fojtatt Korcsomát helységünkben, melyet áromdába bírnak némely Tapolcafői lakosok, melynél többet még ezideig nem is tartott. Most az Uraságnak egy armdám Takács János másoktól hitel-

be szed, vesz öszve borokat és helységünknek és az Uraság áramdatorjainak is botránkozására Korcsomát kezdett ...”

15. Ibidem: 1793. február 15.: „Korcsománknak nagyobb haszna vételére és az Helység jövedelmének nagyobbítására vigyázzván. Előttünk tartván még az közönséges költségnek minden kevesesért házrul házra kérni szorulóknak, attuk ki áromdába a közönségeszt illető Korcsománkat esztendeig állással, illy Conditióval hogy az egész Helységbe se borért se pálinkáért az említett Korcsománkon kívül máshoz nem megyünk, sem mástól nem vitetünk sem nem hordatunk. Melynek esztendeig való áramdája leszen Flor. 300 és négy akó bor, mely háromszáz forintokk egy része az N. Comunitásé más része az Agilis Comunitásé, harmadik része az Közönséges Helység költségére fönt hagyatik; és annak hová lejendő költéséről az Comunitás előtt szám adatik. És ezen említett Korcsománkat ez előtt is usuban levő mód szerint amint akkori Contractus mutatja attuk ki áromdátor Urak Dömölki Ferencznek és N. Magai Ferencznek ... a Csap mellé böcsületes Embert Jogunk állítani és a bor méréséhez fel esküdtetni engedjük és a bort tisztán

- méretjük, ha pedig hiányosság az Korcsmároshoz tapasztaltatnék az Helység igazsága alá bocsátjuk, és mind Szegeñt mind Gazdagot véle meg böcsültetünk és az bor árát kemény beszédésével el nem idegenítettjük és T. Vgye és az Helység Statutumát véle meg tartatjuk s Korcsmáros urunk is az bor ivókkal meg tartattya és ha vagy magunk vagy Korcsmárosunk miat az épületbe kár esnék tartozunk á kárt meg téríteni. Ha valamely Embernek esete lenne, rövid időre hitelt is fognak adni, az hitel adásban pedig illen módott tartunk; hogy az hitelt minden Cántorra tartozzék minden Ember bé fizetni és ismét ugy kérni hitelbe, ha pedig magunk erejével be nem szedhetnénk tartozék az helység bor ára szedni és kültett is Hadnagyot adni mellénk . . . Hozzá járul ezis, hogy ha néhányzor Helységünkkel valamely Uri Emberek meg keresnék, vagy ha ollas beteg lenne, vagy ha más végre á mikor kívántatnék tartozunk hébéren is jó tiszta bort adni . . . A mellik fél ezen Contractusunkat meg nem álláná, akar az kiadó, akar az áromdátor aznak büntetése az falué négy forént, az Viccsány Uré tizenkettő.”
16. Lásd a 13. jegyzetet
17. A szőlőföldek után járó dézsma megtagadásáról 1848-ban lásd Für (1965) 101. és Feyér (1970) 46.
VEML IX. 220.: A tapolcafői Nagy- és Kisódorhegy iratai „Az árendát az Uraság részére által szolgáltatott . . .” 1848
18. Für (1965) 103. és Feyér (1970) 50.
19. VEML IX. 220. A tapolcafői Nagy- és Kisódorhegy iratai
20. Für (1965) 106–108 és Feyér (1970) 53–55.
21. A Pápai Helytörténeti Múzeum Adattára ltsz.: 71. 29. 9. és 71. 29. 10.: . . . ugy nevezett „Öreg Dobogó” szőlő hegy birtokosai, -- miután a szőlő dézsma váltság iránt Tekintetes Noszlopy Tamás, miniszteri jogbiztos ur hivatalos közbenjöttével 1869 Sept. 4-én létre jött Egyességi Szerződés értelmében, a szőlő dézsmat megváltották, s az örök váltság összeget, Pápa-Kovácsi uradalmi pénztáramba hujjány nélkül be is fizették; -- az irt Szerződés 5-ig pontjában is kifejezett biztosításon folytán ottani szőlőbirtokaiknak tulajdoni jogát, -- javukra, s ön neveikre, minden további előleges meghalgatásom nélkül, telekkönyvileg bekebelezetthessék.
Kelt Bécsben Február 7. 1872.
Megyesi Somogyi
Ilona Grófnő férjezett
Gróf Wallis Gyuláné
22. VEML IX. 220.
23. VEML IX. 219. „Kümögi Helység” iratai, Kümögi hegység jegyzőkönyve” 1870–1942
24. Takács Árpád (1942) 19. szerint Veszprém vármegye 79 községében állapítottak meg filoxerát, Tapolcafőt nem sorolja közéjük. A hegyközségi jegyzőkönyvek és egyéb iratok sem tesznek róla említést.
25. A legújabbban Csizmadia Andor által (1977) összefoglalt és elemzett hegyközségi törvények: 1894. XII. tc. és az 1929. XVII. tc. valamint az 1938. XXXI. tc. meghatározott szervezeti formák kialakításának szándékával szervezték újjá és építették tovább a hegyközségeket. Tapolcafőn azonban ezek előírásait a gyakorlatban nem érvényesítették.
26. A II. világháború éveiben egyre kevesebben vettek részt a hegyközségek szervezeti életében és a számadáskönyvek, pástorpénzszedő naplók bejegyzései is megszűntek 1942–43-ban.
27. Szabó (1946) 48.
28. Ibidem
29. VEML VBM iratok XV. 2. c.: Tapolcafő községre vonatkozó iratok. Az 1920. augusztus 14-i határjárás anyagából, Dég-hegyre vonatkozóan: „Szőlőnek kézzel ásott árka.”
30. Ibidem: „. . . a fenékén láttam ugyan egy kevés vizet, de ha bátor néha folyik is, most azonban olly lassu volt a folyása, hogy a viznek legkisebb mozgását sem láthattam, és könnyen hihető, hogy a fenékén látszott víz az ároknak mélyen ásott fenékéből eredett, és gyűlt össze.”
31. Kivételes esetben némely szőlőbirtokos saját kaput és ajtót állíthatott fel földjén, így pl. „Az 1831-dik Esztendőben Az Méltóságos Gróf Somogyi Josef Fundusán az Öreg Dobogói Helységben Debreñten Lakos Ábel Mártonnak aminémü Kéthold Szőleje Birásában van az Helység és az Uraság fiscállissa Jelen létével Meg engedte-tett Hogy az Maga Szőleje Végében Ajtot és Kaput Tsináltasson Oly fel tétellel 1-ször Hogy azon Kaput Különös Zár Vagy is Lakat alat Tartozik Maga Költségen Jo Státusban tartani Hogyha pedig Hijánossan Találatnák, az Kaput az Régi Mod Szerint Bé köl Gyepültetni 2-szer Hogy azon Kapuról az hegyben sem Keresztül sem hosszában Menni éppen nem szabad Csak azon Két hold Szőlőben Hogyha pedig azon kapuról hiba történnék Az Kapu Gazdája Tartozik Meg téríteni 3-szor Hogy ha azon Kapun Valamely Ember Titkon Vagy Nyilván Be Menne s meg Tapasztaltatik mint Gyepü Hágo Ugy Büntessék Melyre Kötelezem Magamat Mártn Ábel” „Az Öreg Dobogó Helységnek jövedelmes s költséges lajstroma” Pápai Helytörténeti Múzeum Adattára ltsz.: 71. 29. 6.
32. Gyakorlati a hegyközségi, „helységi” jegyzőkönyvek ilyen bejegyzései: „ökrökrül büntetést fizetett”; „az telenétől büntetésbe fizet”.
33. Így pl. az Öreg és Kisódor hegység hajlékának építések 1926-ban. VEML IX. 220.
34. Ibidem: ekkor Domonkos Sándor hegybíró kölcsönzött pénzt a hegységnek 12%-os kamatra az „odori hajlék” építéséhez.
35. A hegyközség meghatározása a szakirodalomban: Kortészeti lexikon (1963) 405–406, A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára (1970) a község utótagra vonatkozóan 2. kötet 639., Belényesy Márta (1958) 280., Szabó István (1965) 370., Vajkai Aurél (1958) 59.; Orosz István (1960) 11–12. Vincze István (1961) 96–97.; Erdei Ferenc (1957) 169–170. Újabban Égető Melinda foglalta össze a hegyközség, mint intézmény jelentésétartalmát, megjegyezve: „az intézménynek mindmáig nincs pontos fogalmi definíciója” Égető Melinda (1985) 7–8; Tapolcafőn e terminológiát nem használták, bár az a hegyközségekre vonatkozó törvénycikk megjelenése óta elterjedhetett volna. Vele azonos értelmű a helység, hegyesség megnevezés, de Tapolcafőn ez az önkormányzatra épülő szőlőbirtokosközösség sohasem alkotott önálló települést – mint pl. Cserszegtomaj (Vajkai) és a szőlőbéli tanyaalakulás folyamata (Erdei) sem jellemezte.
36. A Dobogó nevű tapolcafői hegység 1761-ből származó artikulusait maga a földesúr, Medgyesi Somogyi Miklós adta ki: „Az Dobogó Névű Szőlő Hegynek a Tekinttes Földes Uraságnak ki adatottot Articulusai e Szerént következnék:” Pápai Helytörténeti Múzeum adattára. ltsz.: 71. 29. 1. (Szövegét lásd a mellékletben)
Veszprém vármegye 1803-ban kidolgozott egységess szőlőhegyi artikulusokat s azokat a következő évben kívánta hatályba léptetni. „Medgyesi Somogyi Miklós földesúr azonban már 1803-ban hatályba akarta helyezni a birtokához kapcsolódó szőlőhegyeken. Az adásztevelni, tapolcafői, kovácsi, jákói és kigannai szőlőbirtokosok viszont határozatlan ellenszögültek. A földesúr és a helységek között 1828-ig húzódtott a per, amikor is a megye végül kötelezte a helységet az 1804-ben megyeileg is hitelesített szabályzat helyi sajátosságokhoz alkalmazott változatának elfogadására.” Égető (1985) 38. és 122–131.
Tapolcafőn a szőlődézsma örök megváltása – ami rövid idő, 2–3 év alatt végbement, míg az ország egyes területein a váltságdíjat állami közvetítéssel 22 év alatt törlesztették le (Feyér 1970. 55.) – után, az 1870-es évek elejétől alakítottak önálló hegyközségeket új artikulusok életbe léptetésével. Pl. az „öreg Dobogói szabad közbirtokosság régi hegy-articulussai helyébe újakat alkot” . . . (lásd melléklet). Az új artikulus bizonyára az egész járásban érvényben lehetett, mert Pápan 1870-ben nyomtatott példány, csak a hely- és névmegjelölés kézírásos valamint a helyi szokást rögzítő utolsó, 20. pont: „A ki vársánap dél utáni Isten tisztelt előtt szőlőjébe gyümölcsöt szed, az artikulus értelme szerént büntetődik, a divo verés épen nem szabad.” Pápai Helytörténeti Múzeum Adattára ltsz. 71. 29. 9.
37. Lásd 25. jegyzet
38. Pl. Patak Lajos hegybíró 8 évi, Papp Lajos hegyjegyző 12 évi „szólgát” után mondott le az Ódor hegységben 1838. május 24-én. „Nagy és Kis

- Ódor Szőlőhegy Biróinak Számadó Könyve" VEML IX. 220.
39. E kötelezettségeket mindenkor előírták a hegyközségi artikulusok. Pl. Dobogó hegyközség artikulusai 1761 IX. és X. valamint az öreg Dobogói hegyközség artikulusai 1870 17.
40. „hegységgláda csináltatása 10 kr.” „Nagy és Kis Ódor Szőlőhegy Biróinak Számadó Könyve" VEML IX. 220.
41. „Pásztor fogadásakor 4 liter bor” – szerepel pl. kiadásként a Kis Ódor hegység jegyzőkönyvében 1937-ben. VEML IX. 220.
42. A Dobogó nevű szőlőhegy, „hegység” 1761. évi artikulusához csatolt esküszöveg (Formula Juramenti): „Én esküszöm az élő mindenható Istenre, a ki Atya Fiu Sz. Lélek, tellesz Sz. Háromság, egy bizony örök Isten, engemet úgy segéllyen az én igaz hitemben, hogy az minémű hivatalra az bősületes Helsingtül el választatván elő állítottam, úgy mint Nagy Mesternek, Tanátsnak (Notáriusnak, Eskütnék,) ebbeli tisztben és hivatalomban sörényen és hiven eljárni köteles lések, hogy ha ollyas dolgot hallok, vagy látok, a mely is az Helsingnek törvényével ellenkezik, Ugyan azt az Helsingnek, (Hegy Mesterének) bé mondani el nem mulatom. (Sőt minden előttem meg jelenő igyes Személynek, akár Özvegy, Árva vagy akár melly sorsban lévőkk, igaz törvént szolgáltatok; Nem nézvé Senkinek Személyt, félelmet, iridséget, haragot, adománt, vagy akárminémű Atyafiuságot, hanem tsak egyedül az tiszta Igazság szerént. Isten téged úgy segéllyen.” Pápai Helytörténeti Múzeum Adattára ltsz. n.
43. „Az Ódor szőlőhegy birtokosainak előírásai a nyári pásztor számára” 1930-ban. VEML IX. 220.
44. Pl. „lövést vettem” (1876); „puska adó fizetett” (1889) „Nagy és Kis Ódor Szőlőhegy Biróinak Számadó Könyve”-ben szereplő bejegyzések VEML IX. 220.
45. A hegyközségi szokások kötelező erővel szabták meg az cfajta – észszerű és jól ellenőrizhető – rendet. Ritkán írásba is foglalták a kötelezettséget, a pásztorpénzszedő könyvek első lapjára jegyezték fel.
46. „Az Odori és Kümögi Hegységek főzető polétája 1934-dik év nyarára, megindított május 19-én” – utolsó bejegyzése október 20-án kelt. „Öreg és Kis Ódor hegység pásztorpénzszedő naplója” (1905-től 1943-ig) VEML IX. 220.
47. 1930-ban pl. az „Öreg- és Kisodor szőlőhegyek holdanként 4 kg rozsert vagy annak árérték egyk járástól a másik gyepljárásig felelősség mellett örökösni” fogadtak téli–nyári pásztorok. (Ibidem)
48. 1923-ban az „Öreg és Kis Ódor valamint Kümögi hegyek együtt fogadnak hegyőrt a büntetésnek fele része a pásztorot illeti. Szolgáltatának kezdése május hó 22.–okt. 18-ig.” (Ibidem)
49. 1815-ben az ódori szőlőbirtokosok elvesztették a földesúr ill. a vármegye által 1804-ben kiadott artikulusokat, ezért még abban az évben újat kaptak az „azokkal való szabad élés és szoros megtartás végett” szőlőföldjeik urától, maguk nem alkothatták meg azt. (Ibidem)
50. 1870-ben az öreg Dobogó nevű szőlőhegy birtokosai „mint most már minden földesúri kötelékből kibontakozott szabad közbirtokosság régi hegyartikulusai helyébe újakat alkot, melyek részint a hegységi előjáróság mint hatóság belsejervezetére és hatáskörére, részint a rend fenntartására, s kihágások megakadályozása vagy fékezésére vonatkozva következő pontokba foglaltatnak . . .” (lásd 36. jegyzet és melléklet)
51. Adatközlőim szerint általában a gyepljárás gyűléseken olvasták fel az artikulusokat, de emlékeznek olyan esetekre is, amikor elmaradt a felolvasás.
52. Pl. „Jegyzőkönyv Fölvetett Tapolcafőn 1921. augusztus 14-dikén Kis Lajos Pásztor jelentése fojtán Penk János Pápa Kovácsi lakos családját körte lopáson meg fogta és büntetést fűzetek körtéért és büntetésbe 500 koronát mejet fölis vetünk elismerjük:
- Berky József k. jegyző
Hidrik Károly h. jegyző;
- „Tapolcafői Szőlők vadászati szerződése” (1875); „Kis és Öreg Ódor, Kümeg, Kishegy, Kis és Öreg Dobogó, Határ és Nyulas, Botakó és Déghegy birtokosai vadászati árendába adják M. Gróf Wallis Gyulának 3 évre.”; „Alsó mejék gyeplében egy tölgyfát elattunk Balog Gábornak vétel árból befojt 4300 korona” (1922) VEML IX. 220.
53. Pl. „megyeházépítési adó”; „betegápolás ispita pótdó”; „Nagy és Kis Ódor Szőlőhegy Biróinak Számadó Könyve” (1883) (Ibidem)
54. Magasnak tűnik ez a kamat, de annak összegét közgyűlésen határozták meg olyan szándékkal, hogy a kamatból befolyt summát a felmerülő közös költségek fedezésére fordítják. Időnként a hegyközség tőkepénzét betétkönyvben is kamatoztatták. Pl. „Kümögi Hegység betétkönyve” 1941. június 29–1942. november 29. VEML IX. 219.
55. V. ö.: Madarassy László: Magyar szüreti szokások Bp. 1929
Hálával emlékezem az 1974–75. évi tapolcafői gyűjtésem óta elhunyt kedves adatközlőimre: Kiss Dánielné szül. Szemerei Karolinára (1897–1979), Berki Dánielre (1882–1979), Szili Gáborra (1883–1978), Cseke Gáborra (1884–1977), Székér József (1891–1977), Varga Dezsőre (1894–1976) és Kovács Endrere (1896–1976), egyúttal köszönettel tartozom Vida Zoltánnak (1910–) önzetlen segítségéért.

IRODALOM

- Belényesy Márta:** Szőlő- és gyümölcsstermesztésünk a XVI. században 1955 Néprajzi Értesítő XXXVII. 11–30. Adatok a régi hegyközségek történetéhez 1958 Néprajzi Közlemények III. 1–2. sz. 280–296.
- Csizmádia Andor:** A falusi közösségek szervezete és működése Magyarországon 1848 és 1944 között In: Tanulmányok a falusi közösségekről 35–53. Pécs, 1977
- Dornay Béla:** Bakony. Budapest. 1927
- Erdei Ferenc–Pataky Ernő:** Termelőszervezetek a magyar mezőgazdaság kapitalista fejlődésében I. 1957 Agrártörténeti Szemle 165–182.
- Égető Melinda:** Szőlőhegyi szabályzatok és hegyközségi törvények a 17–19. századból. Budapest, 1985.
- Feyér Piroksa:** Szőlő- és borgazdaságunk történetének alapjai. Budapest. 1970.
- Fényes Elek:** Magyarország geographiai szótára III. Pest, 1851.
- Für Lajos:** Jobbágyföld – parasztföld. A földesúri szőlődezsma megváltása. In: Parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában (1848–1914) 101–108. Budapest, 1965.
- Gergely Ferenc:** Geomorfológiai megfigyelések az Északi-Bakony területén. Budapest. 1938.
- Ila Bálint–Kovacsics József:** Veszprém megye helytörténeti lexikona. Budapest. 1964.
- Kertészeti lexikon.** Budapest. 1963.
- Magyarország régészeti topográfiája 4.** A pápai és zirci járás. Budapest, 1972.
- Nagy István:** Mezőgazdaság Magyarországon az abszolutizmus korában (1849–1867) Budapest, 1944.
- Orosz István:** A hegyaljai mezővárosok társadalma a XVII. században (különös tekintettel a szőlőbirtok hatásaira) In: Agrártörténeti tanulmányok 3–70. Budapest. 1960.
- Prohászka Ferenc:** Szőlő és bor. Budapest. 1973.
- Rómer Flóris:** A Bakony. Természettörténeti és régészeti vázlat. Győr. 1860.
- Szabó István:** A jobbágy birtoklása az örökös jobbágyok korában. Értekezések a történeti tudományok köréből. XXVI. 4. sz. Budapest. 1946.
- Takács Árpád:** A szőlőtermesztés történeti földrajza, borvidékeink. Budapest, 1942
- Tóth Lajos:** Elméleti és gyakorlati útmutató úrbéri ügyekben. Pest, 1865
- Vajkai–Wagenhuber Aurél:** A paraszti szőlőművelés és bortermeles Veszprém megye déli részén. Néprajzi Értesítő XXX. 15–48; 172–204.
- Vajkai Aurél:** Cserszegtomaj. (Egy hegyközség élete) Néprajzi Értesítő XXXI. 170–204.
- Varga Gyula:** Az érmelléki szőlőkultúra Berettyóújfalun, 1976
- Vincze István:** A szőlőhegy birtoklása és rendje. Néprajzi Közlemények VI. 1. sz. 94–105.
- Magyar borpincék. Néprajzi Értesítő XL. 83–104.

ANNA ÁCS

GEMANINSCHAFTEN DER WEINBAUER UND WINZER
IN TAPOLCAFŐ (1759–1943)

In den Bauernwirtschaften von Tapolcafő, der prädiellen Siedlung des Győr-er Bischoftums, spielte der Weinbau und die Weinerzeugung in dem letzten Jahrhundert des Feudalismus, bald auch im Kapitalismus eine bedeutende Rolle, obwohl das Dorf nie zu den berühmten Weinbaugegenden Ungarns bzw. des Komitats Veszprém gehörte. Die schwunghafte Entwicklung war wahrscheinlich der gesellschaftlichen Umschichtung der Ortschaft im 18. Jahrhundert zu verdanken. Das im Mittelalter öfters entvölkerte Tapolcafő wurde in der zweiten Hälfte des Jahrhunderts durch Ansiedlung zahlreicher nicht adeliger Einwohner edgültig bewohnt. Ihren Lebensunterhalt konnte ausser des Gewerbetreibens der nicht sehr fruchtbare Boden des Dorfes nur zum Teil sichern, deshalb hat man mit dem Anbau – vor allem aber mit dem Weinanbau – der bisher für diesen Zweck für ungeeignet gehaltenen Gebiete begonnen. Es wurden Weinstöcke in dem Rodenacker und in den aufgebrochenen Wiesen und Weiden angepflanzt. Die Leibeigenen haben gegen einen gewissen Zensus, den sie an ihre Grundherren gezahlt haben, die Weingärten in Besitz nehmen können; ausser der Pachtgebühr mussten sie noch Arbeit- und Produktenrente zahlen. Ausser dieser Weingärten, die auch Zehnten genannt wurden, gab es in dem Tapolca-er Hotter auch Urbarialweingärten, doch die meisten gehörten zu den Zehnten. In Tapolcafő

waren die Besitzer der Zehnten vor allem Leibeigene, die mit den Grundherren einen Erbzinsvertrag abgeschlossen haben, aber auch Adelige und Bürger aus der Stadt konnten Eigentümer von Zehnten-Weingärten werden. Unter beschränkter Kontrolle des Grundherren konnte man die Weingärten frei verkaufen und kaufen, infolgedessen auch in Tapolcafő das sog. Extreneigentum zustande kam. Die Extrener – nach dem lokalen Wortgebrauch: die äusseren Eigentümer – waren Einwohner der umliegenden Siedlungen, da der Hotter ihrer Dörfer nicht geeignet zur Herstellung von Weinsorten guter Qualität war.

Bei der Aufhebung der Leibeigenschaft im Jahre 1848 haben nur die Eigentümer der Urbarialweingärten mit staatlichem Schadenersatz ihren Besitz behalten können.

Das kaiserliche Patent vom 2. März. 1853 ermöglichte es, auch die Zehnten-Weingärten selbstabzulösen. In Tapolcafő wurden nach 3 Jahren schon 97 Weingartenparzellen als Erbeeigentum registriert. Die Ablösung der übrigen Zehnten hat das Gesetz XXIX aus dem Jahre 1868 gegen Bezahlung eines gewissen Lösegeldes verbindlich gemacht. Die Zehnten-Weingärten in Tapolcafő wurden am 2. Februar 1872 frei von den Lasten und zum bürgerlichen Eigentum erklärt. Die Erblösungsgebühr hat man für den ganzen Weinberg in einer

Summe angegeben, woraus man auf das Zusammenhalten, auf die Gemeinschaftlichkeit der Weingartenbesitzer und das Funktionieren der Berggemeinden schliessen kann. Diese Berggemeinden – dem lokalen Wortgebrauch nach: „helség“ (Ort), bald „hegység“ (Berg) – fassten alle Weinbauer je eines Berges zusammen, ohne Rücksicht auf Herkunft und Gesellschaftsschichte, um gemeinsame, zum Weinbau unbedingt notwendige Massnahmen zu treffen und diese vollziehen zu lassen. Diese Gemeinschaften haben anfangs ihre Tätigkeit unter Aufsicht der Grundherrschaft ausgeübt, aber nach der Erblösung funktionierten sie als autonome Korporationen – die lokalen Sitten in Betracht genommen –. Ihre Tätigkeit wurde durch eigenartige Gesetze geregelt, die sich auf alle Gebiete des Lebens auf dem Berg und des Besitzstandes erstreckten.

Da das gewohnte System des Weinbaus und der Weinerzeugung in Tapolcafő weder durch die Phyloxera noch durch andere Naturkatastrophe gestört wurde, haben auch die inzwischen getroffenen neuen Gesetze das Funktionieren der Berggemeinden nicht gehindert, das Leben auf den Weinbergen des Dorfes blieb bis zur sozialistischen Umgestaltung unserer Landwirtschaft unverändert, obwohl während des zweiten Weltkrieg die Zeichen der Zerstörung schon bemerkbar machten.

V. FODOR ZSUZSA

A VESZPRÉMI IPARTESTÜLET
TÖRTÉNETE (1892–1900) II. RÉSZ

Az ipari fejlődés sajátosságai

A 19. század utolsó harmadában gyors ütemben kapitalizálódott a magyar gazdaság. A modern közlekedési és szállítási hálózat kiépülése, a belső piac egységének, a helyi piacok rendszerének a kialakulása, az erős urbanizálódás, a viszonylag fejlett tőkés hitelszervezet, a mezőgazdasági termelés fellendülése mind jellemző mozzanata volt ennek az időszaknak. Az ipar igazi kibontakozása, rohamos terjeszkedése az 1890-tól az első világháborúig terjedő közel negyedszázad sajátja volt.¹ A kapitalista viszonyokhoz alkalmazkodó magyarországi fejlődés ipari szempontból leginkább a 90-es években mutatta meg ellentmondásos, egyben jellegzetes arculatát. A nagyipar fejlődése erőteljesebben szoríthatta volna ki a kisipart, nagyrészt e szférából kielé-

gítve a maga munkaerő keresletét. Ezzel szemben a kisipari vállalatok száma valamivel több, mint 20%-kal növekedett, legnagyobb számbeli gyarapodás pedig az önálló, segéd nélkül dolgozó kisiparosok körében volt tapasztalható a múlt század utolsó évtizedében.² E sajátosság oka főként abban rejlett, hogy egy sor hagyományos kézműipari tevékenység a termelőerők akkori fejlettsége mellett még nem volt nagyiparilag megszervezhető, ezért ezek művelőinek száma nőtt, mivel a városiasodás³ és a falusi lakosság önálló életformájának felbomlása következtében fokozódott az irántuk „mennyilvánuló kereslet”.⁴ Szabóra,^{4a} varrónőre, cipészre szükség volt még akkor is, ha a textil- és bőrárakat importálták, s az osztrák nagyipar állította elő ezeket. Az élelmiszeripar és a vendéglátóipar terén szín-

tén a városiasodás termelte legjobban ki az igényeket. Az urbanizálódás és a falu építkezési stílusának átalakulása új középületek és lakóházak tömegét hívta életre, ahol mind több építőiparosra volt szükség, s olyan új kisipari szakmák úzóire, akik részben a lakosság új szükségleteinek kielégítésére dolgoztak, részben a nagyipar kiegészítő mellékágaiban tevékenykedtek (pl. különböző szerelő-, javító és szolgáltató iparok).

A kézművesiparosság helyzete

A 90-es években az általános gazdasági viszonyokban végbement jelentős javulás, általában az ipar erőteljes fejlődése ellenére a kézművesiparosság helyzetében szemmel látható javulás mégsem mutatkozott. A

legszegényebb, segéd nélkül dolgozó kézművesmesterek magas aránya kétségtelen jellemzője a hazai kisiparoság társadalmi-gazdasági helyzetének, akiknek többségénél az önálló munkálkodás nem jelentett jobb pozíciót a gyári szakmunkásokénál. Ellenkezőleg: őket a több munka és a kevesebb kereset különböztette meg gyárban dolgozó társaiktól. A kisiparosságon belüli belső rétegződés határvonalát a saját, felszerelt műhelynél és a 2–3 alkalmazottnál kezdődött. E nem túl népes rétegtől egy még kisebb számú tőkés kispolgári réteg alkotott új csoportot.⁵

A kisiparosok tömegt érintő rossz körülményeken többféle módon próbáltak segíteni, ezek az erőfeszítések azonban nem sok eredménnyel jártak. A Baross Gábor által létesített, s az ipar olcsó hitellel ellátására hivatott alap csekélynek bizonyult,⁶ a megindult szövetkezeti szervezkedés pedig csak igen lassan haladt előre. A fejlődő kor követelményeivel való lépéstartás feltétele továbbra is a műhelyek gépekkel történő felszerelése lett volna.⁷

A Győri Kereskedelmi- és Ipar-kamara is igyekezett a maga módján ezt az utat egyengetni, példa erre a Veszprémi Ipartestület 1891. február 7-én tartott *előljárásági* ülésén felolvasott azon levele, amelyben a bór-*ipar* gyakorlásához szükséges gépek beszerzését ajánlotta, s kifejezte az ebben való közvetítő szerepének vállalását.

Az 1891. évi XIV. t. c. testületi betegsegélyező pénztárak létesítését tette lehetővé. Ennek fontossága tudatában a kereskedelemügyi miniszter már 1892 januárjában levelet intézett a II. és I. fokú iparhatóság útján a Veszprémi Ipartestülethez, amelyben sürgette a segélypénztárak megalakítását. A testület elnöksége elzárkózott egy ilyen új intézmény létrehozásától, helyette a már fennálló iparosifjúsági betegsegélyező egyesület törvényes formák szerinti átalakítását támogatta.⁸ Feltűnő, hogy a vasárnapi munkaszünetről szóló 1891. évi XIII. tc., és az egész törvénycikk kivitele tárgyában kibocsájtott kereskedelemügyi miniszteri rendelet nem keltett különösebb visszhangot.

Az iparosok rőbbségének nehéz anyagi helyzete közismert volt, vele az országos és helyi lapok több ízben foglalkoztak. Erre a tényre a Veszprémi Független Hírlap az 1892. év elején megtartott választási mozgalmak kapcsán nyomatékkal tért ki a veszprémi választók kimutatásakor.

„Hogy mennyire megfogyott a városi választók száma, különösen az iparúzó s középosztályban, ennek

szomorú illusztrálásul közöljük az alábbi kimutatást. Érdekes, hogy több mint 100 csizmadia közül most csak 6 választó van; asztalos 1, csapó 7, fazekas 1. A rémséges adóemelés s a vele járó általános elszegényedéssel, erre a szomorú stádiumra jutottunk.

Kimutatás:

Ács	3	Komornyik	1
Asztalos	1	Lakatos	1
Alkusz	1	(gép, épület)	4
Bábos	1	Mészáros	1
Bádogos	1	Molnár	9
Bérkocsis	3	Nyerges	1
Bognár	2	Napszamos	5
Borbély	2	Nyugdíjas szolga	1
Csapó	7	Órás	2
Csizmadia	6	Pék	3
Csutorás	1	Pálinkaméző	2
Cipész	2	Rézműves	2
Építőmester	3	Sörméző	1
Esztergályos	1	Szabó	13
Esernyős	1	Szállító	1
Edényáros	1	Szatós	10
Fazekas	1	Szappanos	1
Kékfestő	2	Szodagyáros	1
Földműves	41	Szobafestő	1
Fuvaros	1	Szűcs	2
Füredő	1	Takács	1
Fényképész	1	Tímár	2
Gyáros	2	Tobak	1
Hentes	6	Tőzsdés	1
Kádár	2	Úveges	1
Kávés	2	Vattás	1
Kályhás	1	Vendéglős	5
Kereskedő	53	Zálogüzlet	1
Kéményseprő	2	Zenész	1
Kőfaragó	1	Zsibáros	1
Köteles	1	Honoratív-	
Kocsigyártó	1	hivatalnok:	301
Kocsmáros	7	Kereskedő,	
Kertész	1	iparos,	
Kovács	3	földműves	248
Kőműves	5	Összesen:	549 ⁹

Az iparos választók ilyen alacsony száma azt mutatja, hogy e réteg nagyobb része a választójoghoz szükséges évi 20 korona adóalappal és külön műhellyel sem rendelkezett.

1. ábra. Zuschmann János vendéglős

A külső és belső feszültségek fokozódnak

Az általános elégedetlenségből adódóan a bizalmatlanság növekedése és a közhangulat romlása a Veszprémi Ipartestület tevékenységének szinte valamennyi területén megnyilvánult. Ezt jelezték többek között a gyakori vezetőségi személycserék – az 1891. április 9-i *előljárásági* ülésen Brenner Lőrinc alelnök leköszönt, helyette ismét Benkő Istvánt választották meg, egy évvel később az addigi pénztáros, Suly Ede lett az alelnök, Szilágyi Mihály a pénztáros¹⁰ –, valamint az Ipariskolával való konfliktusok számának növekedése. Az elnökség elhatározta, hogy – miután a tanoncszabadítás jogát magának tartotta fenn – ha a szabadulásra jelentkezett tanoncok okmányai egyébként rendben vannak, nem veszi tudomásul az Ipariskola igazgatóságának abbeli önkényes eljárását, amely a tanoncoknak akár indokolatlan, akár indokolatlanul megtagadja az iskolai bizonyítvány kiadását.¹¹

Nézeteltérés forrása volt az Iparoskörrel közösen bérelt ház is, amelynek bérleti díját továbbra is soknak találta az Ipartestület. Kedvezőbb lehetőséget keresve ezért szóba került Halassy Vilmos orvosa háza és a Piac-téri Vassné-fele ház egyik helyiségének kibérlése.

A sok vita közepette csupán egy esetben alakult ki említésreméltó egyetértés akkor, amikor Baross Gábor kereskedelemügyi miniszter, az Európa szerte elismert államférfi elhunyt. A tagok ezért elhatározták, hogy a jeles személyről jegyzőkönyvileg emlékeznek meg¹², s a győri kamara által szervezett gyűjtőakcióban a Veszprémi Ipartestület 10 forinttal vesz részt a Baross-szobor felállítása ügyében.¹³

Az amúgy is feszült helyzetet szinte válságossá tette az 1893. április 13–14-én Veszprém várost ért tűzkatasztrófa, amely a zömében iparosok-lakta Cserhát városrészen tört ki, ahol a szűk és hosszú utcákban 340 házat tartottak nyilván. A két napig tartó tűzvészben – amely a Szabadi utca, a Palotai utca, a Cigánydomb és egyéb távolabbi részek házaira is kiterjedt – mintegy 140 ház, köztük középületek, nagy gabona-élelmiszer- és faraktárak semmisültek meg.¹⁴ A katasztrófát követően rögtön gyűjtésre, adakozásra mozdult a város, de országosan is elindult az akció a bajbajutottak megsegítésére. A kárt szenvedett iparosoknak az ország különböző helyein működő ipartestületek küldték el adományait, amelyekből 1893. június 23-án a polgármesteri hivatal-

ban felvett jegyzőkönyv szerint 1627 forint 81 krajcár gyűlt össze.¹⁵ Egy évvel később a 111 ipartestület által küldött segély összege már 1906 forint 98 krajcárt tett ki.¹⁶

A tűzvész okozta zűrzavar is hozzájárult ahhoz, hogy az 1893. május 22-ére kitűzött közgyűlést a tagok elégtelen száma miatt nem lehetett megtartani. Ekkor csak *előjárósági ülésre* került sor, ahol ismét új alelnöke lett a testületnek Czollenstein Ferenc személyében. Jegyzővé Várkonyi Dezső hírlapíróvá választották meg három évre. A pénztáros a következő egy évre ismét Szilágyi Mihály lett. Az Ipartestület tagságán belüli nézetkülönbség a nyár elejére már valóban komoly méreteket öltött, amely a legkisebb mértékben sem kedvezett az iparosság ügyének. A veszprémi iparosokra is illik Gerster Miklósnak,¹⁷ a korabeli iparosviszonyok jó ismerőjének megállapítása: „Olyan összetartásnak, aminőt a közönséges munkásosztályban tapasztalunk, még csíráját sem fedezhetjük fel a jelenkor kézművességében. Mindenik mester a többivel, valamennyi fajtájabelivel, folytonosan szembeáll, s az általános ellenségeskedés közepette hiábavaló minden kísérlet, engesztelés...”

Időleges összetartás, egységbe tömörülés persze megvalósult, főként amikor az anyagi terhek csökkentéséről és a vezetőség munkájának bírálásáról volt szó. Küldöttség vitte a Veszprémi Független Hírlap irodájába azt a kétszázharminc veszprémi iparos aláírásával ellátott felhívást, amelyet a tagok az elnökséghez intéztek, s amelyet a lap 1893. június 3-i száma nyilvánosságra is hozott. A felhívás az alapszabályokhoz csatolandó 12 pontos javaslatot tartalmazta, amelyet „a nagytestület céljainak s üdvös működésének sikeresebb előmozdítása végett” fogalmaztak meg, az alábbiak szerint:

„1. A jegyzői fizetés leszállíttassék és a jegyző saját kebelünkől választassék.

2. A házbér leszállíttassék.

3. A pénztárnoki fizetés megszűntessék és helyett a pénztárnok évi tiszteletdíjban részesíttessék.; Egy évre 50 forintot, vagy az új pénz szerint 100 koronát kapjon.

4. A házi teendőre való egyén csakis saját iparos társaink közül legyen választható, aki a terhet segít velünk viselni.

5. A kontárok megfékezése és azok további helytelen eljárásának azonnali megszüntetése, a tanoncoktól azonnal elveendő és azon tanoncok felett a nagytestület intézkedjen, hogy rendes iparosokhoz adassanak tanulónak.

6. Az olyan iparos tag pedig, aki a törvénytelen tettet elköveti, hogy kontároknak inasát a maga nevére szegődteti, szigorúan megbüntettesék. Példa legyen a jövőben, hogy több ilyen eset elő ne forduljon.

7. A törvénykezési napokat rövidebbre venni és azokat úgy beosztani, hogy a hétnek bármely napján egyszer legyen hivatalos óra, amit pontosan kötelességének tartsa a testületi előjáróság megtartani, amely ezentúl külön választva lesz, nehogy azt kelljen tapasztalni, ami eddig volt, hogy 3 hétig is el kellett járni a nagytestület hivatalába, míg egyszer valahára összejött a hivatali személyzet...

8. A kántorfizetések leszállítása, hogy a negyedévi 25 krajcár helyett csak 15 krajcár legyen fizetendő, ezzel könnyebbítünk el osztársaink sorsán és azt nyerjük el ezáltal, hogy minden iparos pontosabban fogja kántorját fizetni, mint eddig, mert... tudni fogják, hogy befizetett fillérjeik mi célra lesznek fordítva. Mert eddig semmi tudomásuk sem volt arról, hogy miért fizetnek, hanem csak azt tudták, hogy a bejövétel legnagyobb része a hivatalnokok fizetésére megy fel, ... nem azért rakjuk össze fillérjeinket, hogy abból semmittevő hivatalnokokat tartsunk, hanem saját magunkon tudjunk segíteni és vagyonunkat gyarapítani.

9. A munkaképtelen iparos társainkat vagyonunkhoz képest életének és egészségének fontartásához segély adományban részesítsük, de nem csak ígéretben, hanem tettben is és mentsük meg a kétségbeeséstől öreg napjaiban, ez az egyik kapocs, amely összefogja tartani a nagytestületet és virágzóvá teszi. Továbbá mivel az iparos osztály legárvább gyermeke e hazának, mert a szabad ipar behozatala óta senki sem gondol ránk..., magunkra vagyunk hagyatva, tehát önönmagunknak iparosoknak kötelességünk saját magunkról és hozzánk tartozókról gondoskodni. Alapítsunk egy iparos segélyező nyugdíj tőkét, keressük fel hozzá az eszközöket, melyekkel leghamarabb virágzóvá tehetjük. Először is a leszállított kántor fizetésekből azon 10 krt. mely visszamarad, fizetni kell a nyugdíj alapjához, a nagytestület évi jövedelmének egyharmad része szintén a nyugdíj alapjához tétessék, a kihágások és büntető pénzekből befolyt összeget egészen a nyugdíj alapjához kell tenni, továbbá az új iparos tagok után befolyt, egyenkint 20 forintból fizetessék a nyugdíj alapjához 5 forint...

10. A nagytestület második kapcsát képezi a testületi temetkezési egylet, mert a régi testületeket is

ezen két szép s kegyeletes erény tette virágzóvá. Azért mi határozottan a temetkezési egylet behozatalát követeljük és kívánjuk annak mielőbbi életbe lépését.

11. Kérjük az előjáróságot szíveskedjék a kiadásban foglalt 166 forint 94 krajcár egyenleg néven szereplő meg nyugtázott számláját, továbbá az adósleveleket, a takarékpénztári könyvecskéjét a nagytestület színe elé hozni, hogy minden tag legyen meggyőződve a vagyon felett.

12. Kérjük a nagytestület elnökét, hogy azon rendeletét szüntesse be, amelyben azt rendelte el, hogy a hátralékos meg nem fizetett kántor pénz végrehajtó által szedessék be és a szegény iparosokat evvel is szomorítani kívánta. Jól tudja a T. Elnök úr, hogy miért nem jó be rendesen a kántor fizetés, mert nem úgy vezették vagy vezetik az ügyeket, ami megfelel az iparos társulat tagjainak...

A levél végén az aláírók felkérték az előjáróságot, hogy az alapszabályok kibővítésére és módosítására megnevezett 12 pontot a földművelés- és kereskedelemügyi miniszterhez az ipartörvény 134. §-a értelmében jóváhagyás végett terjessze fel.

Erre a nem csekély demagógiát tartalmazó, nyilvánossá tett levélre Szilágyi Mihály ipartestületi pénztáros válaszolt a lap június 10-i számában. A régóta megbecsülésnek és tekintélynek örvendő előjárósági tag elítélte és az intézmény elleni igaztatlanság tekintette a levél hangnemét és tartalmát. Leszögezte, hogy a testület olyan alapszabályok alapján működik, amelyek lehetővé teszik a levélben felsorolt valamennyi javaslat megvalósítását, csak hogy ehhez a fő kellék: „először a kötelesség, másodsor az erős akarat, harmadszor az egyetértés.” Hozzátette, hogy „az új ipartörvény teljes autonómiát, vagyis önkormányzati jogot ad az iparosok kezébe, de ha mi ezzel élni nem tudunk, úgy ez sem a törvény-, sem az alapszabály hibája, hanem nagyon természetes, hogy a miénk...”

A felbolydult elégedetlenkedőket ez a levél sem tudta megfontoltabb álláspontra bírni, ellenkezőleg: sérelmeiket országos nyilvánosság elé tárva egyenesen a Miskolcon tartott III. Országos Ipartestületi Kongresszus elé terjesztették. A felirat az *augusztus 27-én* botrányos körülmények között lezajlott *közgyűlésen* született a résztvevő iparosok többségének kívánságára. A Veszprémi Független Hírlap szeptember 2-i száma teljes terjedelemben közölte a

2. ábra. Georgi Lajos könyvkötő mester

szöveget, amely eddig nem tapasztalt nyíltsággal és szókimondással támadta a vezetést, és az ügymenetet. Magát az elnököt, Balogh Károlyt „... a szegényebb iparost lenéző s kizáró döjős magaviselete” miatt támadta, aki „... hogy basáskodó hatalmát szegény iparostársainkkal minél jobban éreztesse, tanácsi rangjánál fogva az évi hátralékos tagsági díjakat, még a tűzkárosultakat sem kímélve, a végrehajtói közegekkel, annak idejében ágybeli s több más ingóságukat tőlük elvitette...” Az elnököt amiatt is támadták, hogy a 230 iparos által aláírt 12 pontos beadványt egy pont kivételével elutasította. Elfogadhatatlannak minősítették az irántuk megnyilvánult bánásmódot, miszerint a hivatkozott közgyűlésen „... egypár előljáró drasztikus és meg gondolatlan kifejezésével találkoztunk, hogy bennünket megkorbácsolással fenyegettek, — ehhez járult egy korcsmai helyiségben az elnöknek meg gondolatlan, durva kifejezése, midőn hatalmát ismét fitogtatva bennünket becsúszással fenyegetett...”

Az indulatok ilyen mértékű elszabadulása nem szimpátia antipátia kérdése volt, hanem az iparosokat egymástól eltávolító vagyoni különbségé, a tűzkár után még kilátástalanabbá lett, a többséget sújtó anyagi helyzete és a mindezekből fakadó sajátos mentalitása, amelynek lényege az elégedetlenkedés, az összetartás emberbaráti illúziójának dédelgetése, ugyanakkor a határozott, előrelendítő lépések megtételére való képtelenség.¹⁸

A panaszoknak a hivatali ügymenetre vonatkozó része tekinthető el-

fogadhatónak, mivel az akkori jegyző, Várkonyi Dezső könnyelmű, nemtörődöm magatartása ellen igen sok kifogás merült fel. Az ő működése alatt az ügyiratok kezelése valóban pontatlanul és hanyagul történt, Várkonyi gyakori távolléte miatt a hozzá nem értő hivatalszolga bese-gítésével.

Az indulatok csendesülnek

Az Ipartestületen belül kialakult mi-zéria felett a vezetőség minden bizonnyal hamar úrrá lett, mert az október 7-én megtartott előljáró-sági ülésen már békés témákat tárgyaltak meg. Így beszámoltak a miskolci III. Országos Ipartestületi Kongresszusról, — ahol Balogh Károly és Szilágyi Mihály vett részt — valamint a miniszteri rendelet alapján újonnan képesítéshez kötött iparágak — takács, fazekas, csutorás üzöinek az Ipartestületbe való felvételéről.

Minden bizonnyal a kölcsönös meg nem elégedés ténye vezetett oda, hogy Várkonyi Dezső 1894 február-jában lemondott jegyzői állásáról, helyette a március 3-án tartott előljáró-sági ülésen Pfilf Andor kályhást választották meg.

3. ábra. Pfilf Andor kályhás, ipartestületi jegyző hirdetése a Veszprémi Független Hírlap 1894. március 3-i számában

Április 7-én Kossuth Lajos halála és a tanoncügy volt a két legfontosabb tárgyalandó téma. A nagy politikusról, hazafiról Balogh Károly elnök mondott megindító beszédet, akinek emlékét jegyzőkönyvileg is megörökítették. Ezen felül elhatározták, hogy külön e célra egy szakértelemmel szövegezett örök Emlék Albumot készíttetnek. A nemzeti gyászban való részvétel alkalmára egy selyem lobogó megvételét vállalták, továbbá határozatot hoztak a testületi nemzeti lobogó elhelyezésére: a lobogót az Ipartestület helyiségében tartják, nyeléről levéve, egy — Kiss Lajos előljáró által készített — jól záródó ládikában, amelyek kulcsát az elnök őrzi. A felállítandó Kossuth szoborra 30 forintnak a testület pénztárából való kifizetését rendelték el.

Egyre szaporodott a tanoncok iskolamulasztásával kapcsolatos panaszok száma, amelyre az Ipariskola vezetősége nyomatékkel hívta fel az elnökség figyelmét. Emiatt úgy döntöttek, hogy az érintett iparosokat szigorúan figyelmeztetik, s szükség esetén az I. fokú iparhatósághoz teszik át ügyüket. Ornstein Ignác lakatos ellen máris megtették a feljelentést kihágás ügyében, mivel ő tanoncot, Veczko Bélát sem be nem szegődtette, sem iskolába nem járatta, amiről az Ipariskola igazolást is küldött a testületnek. A felszabadított öt tanoncot viszont az elnök

BUDAPESTI KERESKEDELMI MUZEUM AGYAG-IPAR KIÁLLITÁSA 1891.		
1871. VESZPRÉM, aranyérem.	<p style="text-align: center;">PFILF ANDOR KÁLYHA- ÉS EDÉNY-GYÁRA</p> <p style="text-align: center;">VESZPRÉMBEN.</p> <p style="text-align: center;">Due válnastéku raktár, majolika, barna s egyéb min-táju kályhákból.</p> <p style="text-align: center;">Alapítottatt az 1811. évben.</p> <p style="text-align: center;">Raktár: Takarékpóztári épületben.</p> <p style="text-align: center;">Kihirdetve: az alf. és délmagyarors. orsz. kálil. Arad, 1890.</p>	1886. M-KANIZSA, kítótelő okm.
1874. GYÖR, bronzérem.		1887. M-PALÁNKA, esztatérem és díszokmány.
1877. VESZPRÉM, kítótel. okm.		1887. M-SZ-MIKLÓS, érdemérem és okmány.
1881. DEBRECZEN, esztatérem, Alf. j-díj és díszok.		1887. LOSONCZ, versenyen kívül, jury t. díszokm.
1886. BUDAPEST, orsz. ipare. díszérem és okm.		1887. ENDÉLY-DEÉS, esztatérem és dí-zokm.
TEMSVÁRI KIÁLLITÁS 1891.		
A BUDAPESTI ORSZÁGOS IPAR-EGYESÜLET DISZ-ÉRME 1892.		
Sürgősen keresetlik egy 80—120 köbméter fűtőképességű jékarban levő cinesoid kályha megvételre.		

szép szavak kíséretében bocsájtotta az iparos pályára.

A korábbi időpontra kitűzött *közgyűlésre* Kossuth Lajos temetése miatt – amelyen Balogh Károly vezetésével sok iparos vett részt¹⁹ – csak *április 29-én*²⁰ került sor mintegy kétszáz jelenlétével. A jegyzői beszámoló részletes ismertetést adott a testület 1893-as évi viszonyairól, melyek szerint: új iparigazolványt nyert 24 iparos, a tagok száma 416 fő volt, bele nem értve a fazekas, szítás és takács iparosokat, akik összesen 41-en voltak. 107 tanoncszegődötetésre és 87 tanoncfel-szabadításra került sor, s ez utóbbikkal együtt 156-an nyertek munkakönyvet. Eltávozást, kilépést 200 fő jelentett be, így 1892 óta kb. 250 fő nyert alkalmazást.²¹ 158 folyó ügyet intéztek el, az átlagban két naponta keletkezett panaszos ügyeket az elnök békésen intézte el, mindössze egy esetben hozott elmarasztaló határozatot a békéltető bizottság. Szakosztályi gyűlésre nem került sor, „pedig ez volna egyedüli gyógyszer a felmerülő helyi beteg állapotok orvoslására” – hangoztatták a közgyűlésen. A 360 frt-os jegyzői fizetés lecsökkentését nem engedélyezte az elnök, mivel azt a közgyűlés három évre állapította meg.

Az előjárósági tagokat Berleg József, Bauer Sándor, Czollenstein Ferenc, Csikász József, Fülöp Mihály, Tatai János, Grénicz Pál, Herceg Lajos, Licz János, Mészáros Mihály, Meszlényi János, Molnár István, Molnár Gábor, Nagy István, Németh János, Postássy József, Pinkász Gábor, Rák helyi József, Szilágyi Mihály, Szelmajer Vilmos, Szenczy József, Svoboda Máttyás, ifj. Steindli Antal, Veisz Jakab személyében választották meg.

Úgy tűnik, némi szervezeti változás mégiscsak végbement, mert a *június 2-i előjárósági* ülés jegyzőkönyve az alapszabályok módosításáról és a leendő temetkezési egyesület alapszabályainak megvitatásáról számolt be. Ekkor mondtak köszönetet Czollenstein Ferenc alelnöknek, amiért az ipartestületi lobogót díjtalanul elkészíttette.

Az egyes szakmák üzöi közötti konfliktus tartósan napirenden volt. Különösen a molnárok ellen merült fel kifogás, akik a panasz szerint – nem lévén ipartestületi tagok – tanoncaikat „... egyszerűen az ún. veszprémi molnár ipartestület címén és Pozsgai Miklós elnöklete alatt felszabadítják és egy községi bizonyítvánnyal az Ipartestületnél a segéd részére munkakönyvet kérnek ...”

4. ábra. Bocske Adolf fényképész hirdetése a Veszprémi Független Hírlap 1894. április 14-i számában

Emiatt az előjáróság a *szeptember 1-én* tartott ülésén kimondta, hogy feljelentést tesznek a molnárok ellen az I. fokú iparhatóságnál.

Megkezdődnek a millenniumi kiállítás előkészületei

Az 1890-es években megingott a dualista monarchia addigi stabilitása. Társadalmi nyugtalanság és nemzeti küzdelmek, politikai zavarok törtek felszínre.²² A fenyegető problémák és krízisek ellenére az előrelépés jelei mindenütt láthatóak voltak. A gazdasági fejlődésben elért sikerekre való jogos büszkeség is kifejeződött a millenniumi ünnepek megőly pompás megrendezésében,²³ melyre az egész ország már jó előre készült. Már ez év januárjában megválasztották a millenniumi kiállítás kerületi bizottságait, így a győri kerületi bizottságot is, melynek külső tagjai közé választották Balogh Károlyt, a Veszprémi Ipartestület elnökét és Brenner Lőrinc előjárósági tagot.²⁴ Az „Iparosok kiállítási nagybizottsága” február 8-án felhívást tett közzé a Veszprémi Független Hírlapban a következő sorokkal: „A nemes versengés megindult ország szerete. A vagonos iparos, aki áldozatokra képes, ott lesz termelése és munkája javával; de ott lesz a kevésbé tehető, jeles iparos is, mert a nemzeti munkának ő is lelkes tényezője és

ámbar áldozatot kell hozni, nem maradhat el, mert elmaradásával nem volna teljes, hűséges a magyar kultúra bemutatott képe.” Három hónappal később a kamara a megalakult helyi – veszprémi, pápai – kiállítási bizottságoknak megküldte az iparosoknak szánt bejelentő ívetet, amelyek a kiállítási szabályokat is tartalmazták.²⁵ Ugyancsak a kamara intézett felhívást Veszprém vármegye törvényhatóságához, amelyben kérte, hogy az 1894–96-os évekre folyósítanak összeget a kiállítás kerületi alapja javára, amelyeket az érdekelt iparosok között, azok megsegítésére osztanak majd fel, hogy „mélto színvonalú munkát végezhessenek.”²⁶ Emellett közmunkák szervezésére, középületek építésére, nagyobb megrendelésekre ösztönözték a várost, hogy az iparosoknak módja legyen olyan reprezentatív munkákat létrehozni, amihez a saját pénzüik nem volna elég. A Balogh Károly vezette helyi bizottság tevékenyen közreműködött a megrendelések foganatosításában.²⁷

A Győri Kereskedelmi és Iparkamara további erőfeszítései

A kézművesiparosság alapvető gondjainak megoldásában a kamara még nagyobb erőfeszítéssel próbált részt venni, ezért – a kamara 1893-ról szóló jelentése szerint²⁸ – az ipar- és kereskedelmi minisztertől kérték:

1. az ipartörvényben a kvalifikáció elvének szigorúbb megállapítását és szűkebb határok közé szorítását,
2. az 1874. évi XXXIII. tc. akkénti módosítását, hogy a választási jogot minden képesített iparosra kiterjesszék, aki bármely csekély adót fizet,
3. a tan- és munkaviszony rendezését kötelező szabályrendeletek alkotásával,
4. a hálalási ügy rendezését és a fegyencipar korlátozását,
5. az iparos osztály régóta óhajtott kívánalmainak teljesítését: a vásárügy rendezését, a helypénzekkel való visszaélések megszüntetését, az adózási viszonyok igazságos reformját, a szakoktatás új alapokra helyezését, a vándoripar törvénnyel való szabályozását, a szövetkezeti szervezkedések anyagi támogatását, stb.

A kamara továbbra is gyakran tett közzé pályázati felhívást, amelyben az iparosoknak munkaalkalmakat kínált, így pl. a győri királyi törvényszék irodaszer szükségletére, továbbá gyertya, petróleum, olaj, szappan és

különféle könyvkötői munkák elvégzésére,²⁹ de komolyabb munkákra, vagy szállításokra is felhívta a figyelmet.

A veszprémi iparosok – többek között a túlkínálat miatt – nem túl gyakran élhettek ezekkel a lehetőségekkel, így ezen az úton sem jutottak jelentősebb jövedelemhez. Az Ipartestület is szigorú takarékoskodást vezetett be, amely a vidéki társzervezetekkel való kapcsolattartást is korlátozta. Sem a salgótarjáni, sem az aradi, sem a nyíregyházi zászlószentelési meghívásnak nem tettek eleget, mert – amint az előjáróság megfogalmazta – „... az Ipartestület anyagi helyzete miatt semmiféle rendkívüli kiadást nem tehet, így a zászlószegért rendszeresen szokásos ajándék összeget nem küldheti el”³⁰ Hasonló okokból álltak el a vallás- és közoktatásügyi miniszter által rendeletileg lehetővé tett, az iparos segédek továbbképző tanfolyamára vonatkozó szervezettől is. Kisebbségi kiadásokat vállaltak, ha az valóban hasznos ügyet szolgált: a győri kamara ajánlatára megrendelték az Iparosok Olvasótáborára című kiadványt, amely 10 füzetből állt és az 1894–95-ös évre 2 forintba került.³¹

Különös események nélkül

Miután a kedélyek valamelyest megnyugodtak, s az iparosok egy részének figyelmét lekötötte a Milleniumra való készülődés,³² a testületen belül nem került sor rendkívüli eseményekre. Az ügyvitelben érződött némi javulás, ami abban is megnyilvánult, hogy az elnökség tartózkodott az önkényes megmozdulásoktól, s a tagok tájékoztatását is komolyan vette. 1895 februárjában egyenesen a győri kamarához fordult az Ipartestület Krebsz Antal, Kovács Mihály és Weisz József iparosok beadványával, amelyben a 20 forint-os belépési díj elengedését kérték. Győrben sem tettek engedményt, s úgy határoztak, hogy a szóban forgó összeget nyolc napon belül be kell fizetni az érintetteknek.³³ A február 23-án megtartott ülésen pedig az elnök arra utasította az előjáróságot, hogy a közgyűlésre 600–700 példányban meghívókat nyomtassanak ki, amelyben a számadásoknak és a pontos tárgysorozatnak is szerepelnie kell.

A március 31-én összehívott közgyűlésen³⁴ ahol a tagokat az elnök légyelmezettségre, higgadt és tárgyilagos nyilatkozatok megtételére kérte – összefoglalták az előző év eseményeit. Megállapították, hogy a tervbe vett temetkezési egyesület létesítése a tagok határtalan közönyössége miatt megbukott.

Kidolgozták a „mi viszonyainknak megfelelő” vásártartást,³⁵ amelyet az I. fokú iparhatóságokhoz terjesztettek fel jóváhagyás végett. A tan- és munkaviszony rendezésére vonatkozó szabályrendelet módosítása ügyében az illetékes központi szervet keresték meg. A testületen belül megindult az elaggott és munkaképtelen iparosok nyugdíj ügyére vonatkozó mozgalom, de ebben nem tudtak előre lépni. Ennek oka az volt, hogy a testület külön e célra nem rendelkezett alappal, adakozásra pedig senki nem vállalkozott. A rászorulókat esetenkénti segélyezését a jövőre nézve is megerősítették.

A létszámkimutatásból kiderült, hogy 1894-ben – a lemondott, eltávozott, vagy üzletét megszüntető 46 iparost leszámítva – összesen 464 tagot tartottak nyilván, akik 57 féle különböző ipari foglalkozást űztek. Az ügyfélforgalom jelentős volt, melyre az ügyek változatos fajtája és jelentős száma is utalt. A Veszprémi Ipartestületet érintő helyi érdekű ügyekből 30-at, a vidéki ipartestületekkel kapcsolatban 29-et, a győri kamarától 27-et, Veszprém város tanácsától, mint I. fokú iparhatóságtól 89-et, Veszprém járás főszolgabíróságától 6-ot, a Veszprémi Rendőrkapitányságtól 2-t, vidéki szolgabíróságoktól és iparhatóságoktól 82-t, szaklap szerkesztéssel kapcsolatban 2-t intéztek el. Ezen felül 8 budapesti központi levelezést, 45 ipari kihágási ügyet és 84 kontárkodó elleni eljárást számoltak össze.

A segédajástromból kitűnt, hogy a segédek munkaviszonyával 869 esetben foglalkoztak. Ebben szerepelt a 167 db munkakönyv kiállítás, 281 belépés bejelentése. A foglalkozásban állt segédek száma 331 fő volt.

1894-ben 239 tanoncot tartottak nyilván, közülük 146 tanuló szegődött, 93 felszabadult, átmeneti nyilvántartást 292 tanoncra elvezettek, akik az ipariskolába is be lettek iratva.

A közgyűlésen ismételen felhívták a mesterek figyelmét arra, hogy a tanoncokat az Ipartestületnél be kell jelenteni, mert ennek és a szerződésnek az elmulasztása az iparos megbüntetésével járhat. A tanoncvizonyok rendezése minden iparosnak érdeke.

Az előjáróság panaszos éllel állapította meg, hogy a testületnek nem sikerült lényegesen előre vinni az iparosok ügyét, mivel „... a tagok a testület irányában nem tanúsítanak kellő érdeklődést és támogatást, hogy nemcsak közömbösen, de rossz hiszeműleg nézik saját ügyeiket, s az alkotáshoz – teremtéshez nemcsak hogy nem mernek, de lerombolják mind-

azt, amit a józan gondolkodó elem drága költségen és időáldozattal felépített.”

Igen jelentős összeget tett ki a tagdíjhátralék – 875 Ft 90 kr –, sokan évek óta egyáltalán nem fizettek tagdíjat.

Az Ipartestület kiadásait ez év december 31-ig az alábbi tételek mutatták: házbérre 150 forint, a jegyző fizetésére 360 forint, a pénztáros tiszteltudójára 100 forint, a szolgáló évi fizetésére 144 forint, 5 m tűzifa vásárlására 18 forint 75 kr, nyomdai költségekre 27 forint 43 kr, a Kossuth lobogó összes számláira 117 forint 58 kr, falragasznyomatás – és kiragasztásra 14 forint, Kossuth szoborra 30 forint. Keresztes Istvánnak bemondásokért 16 forint, Farkas cipésznek segély 13 forint, Endrédi lakatosnak segély 10 forint, Országos Iparegyesület két évi tagdíja 10 forint, iparügyekre 6 forint, temetési bemondásra 8 forint 50 kr, kályha javításra 2 forint 50 kr, üveges számla 1 forint 90 kr, apró kiadások 2 forint 25 kr, összesen 1252 forint 35 kr.

A testület összes vagyona – szintén december 31-én lezárva – 3289 forint 44 kr-t tett ki a következők szerint: pénztári maradványban 185 forint 50 kr, takarékbetétben 1300 forint 01 kr, illetve 649 forint 83 kr, beiratási és tagdíj hátralékban 875 forint 90 kr, irodai berendezésben 165 forint 70 kr, Kossuth-féle selyem lobogóban 100 forint, előre fizetett házbérben 12 forint 50 kr.

Az 1895 évi költségelőirányzatot takarékosági okokból 1223 forint 50 krajcárra tervezték.

A tagok szakmai munkáját segítendő, a költségeket ezúttal nem nézve, 10 forintért megrendelték az „Iparosok Mintalapja” című folyóiratot, amelyben szakrajzokat is közöltek.³⁶

Az 1895. május 4-én tartott előjárósági ülésen bemutatták a kereskedelemügyi miniszter körrendeletét, amely a tanoncciskolák látogatását szigorúan és pontosan az ipartestületi kiküldöttek el nem mulasztható feladatává tette. Országosan is, helyileg is szükség volt a szigor fokozására, mert még mindig nagy hanyagság volt tapasztalható a tanoncok iskolalátogatása terén. A Veszprémi Ipariskola – tanulóinak száma az 1895–96-os tanévben 321 fő³⁷ – vezetése maga is példás szigor tanúsított mulasztások esetén, így Nagy Gábor cipésztanuló szabadtársát sem engedélyezte az Ipartestületnél, mivel a tanuló az évről évről vizsgán nem jelent meg. Zámbo István cipész tanoncot azonban mégis felszabadította a testület, annak ellenére, hogy az iskola tájékoztatása szerint a szeptemberi pótvizsgán min-

5. ábra. Postássy József, az Ipartestület bõripari szakosztályának elnöke

den tantárgyból elégtelen osztályzatot kapott. Az Ipartestületnek az volt az érve, hogy Nagy Gábor a tanoncidejét mesterénél kitöltötte, csupán munkakönyvet nem kapott, mert az illetékességi bizonyítványokat nem szerezte be.³⁸ Sajnos az efféle magatartással a testület nem szolgálta a tanoncügy előrevitelét, a szakmai színvonal emelését ily módon pedig éppen kérdésessé tette. Az Ipariskola továbbra is igényt tartott a testületi elöljárósági tagok iskolalátogatására mind a rendes évi, mind a téli szaktanfolyam esetében. Ez utóbbit elsősorban az ács- és kőművestanoncok, illetve mesterek érdekében rendezték, akiknek szakmai előmenetelét elsősorban az építészeti szakosztály és annak elnöke Revelánt József volt hivatott támogatni.³⁹

Az iparosok nagy része sorsa kedvezőtlenebbé fordulásának okát nem önmagában, hanem elsősorban a külső körülményekben vélte megtalálni. Az Ausztriával való közös vámterületet mindenképpen kedvezőtlen ténynek fogta fel, emiatt egyre jobban hangoztatta az önálló vámterület szükségességét.⁴⁰ Ehhez a vonulathoz a Veszprémi Ipartestület is felzárkózott, nem egy esetben kapcsolódva más, pl. a Szegedi Ipartestület ezirányú kéréséhez.⁴¹

A segédmunkaerő terén tapasztalt nagy mozgás miatt a december 7-i elöljárósági ülésen felvetődött, hogy az Ipartestület szívesen vállalna munkás közvetítést azon iparosokhoz, akik ezt igénylik, ugyanakkor egy utasszálló felállításának szüksége

is szóba került. A tervek realizálásához szükséges határozati javaslat elkészítésére Postássy József, a bõripari szakosztály elnöke kapott lehetőséget, aki emiatt másodmagával Székesfehérvárra utazott tapasztalatszerzés végett.⁴² Ezzel egyidőben a Rév-Komáromi és az Egri Ipartestületnél is érdeklődtek a megvalósítás módjairól.⁴³

A Millennium éve mozgalmas és ünnepélyes

Az év első két hónapjában még a megszokott kerékvágásban történtek az események. Február 20-án az elöljáróság pályázatot hirdetett a Kopácsy-léle alapítvány kamatainak elnyerésére, melyben két szegénysorsú iparos részesülhetett. Március 7-én a Veszprémi Egyházmegyei Tanítóegyletnek utaltak ki 5 frt-ot a szegénysorsú tanítók gyermekeinek megsegítésére. Ekkor fogadták el dr. Óvári Ferencnek az ügyészi tisztségről való

lemondását, akinek fáradozásaiért jegyzőkönyvileg mondtak köszönetet.⁴⁴

A viszonylag csendes mindennapok igazából március elejétől váltak izgalmasabbá, magukon hordva az ünnepélyes készülődés eddig nem tapasztalt lelkesítő hatását. A város iparossága, csakúgy, mint a többi polgártárs részesévé vált ennek az élménynek, s jelen volt mindenütt, ahol hazafias érzéseit kifejezésre juttathatta. Így nagy számban jelent meg a „Korona” kávéházban tartott értekezleten, ahol Vikár városi főjegyző a magyar viselet felújítása végett tartott beszédet, javasolva, hogy a millennium alkalmából május 8-tól kezdve a jelenlevők öltsek fel ősiek szép nemzeti viseletét. Erre 92 jelenlevő kötelezte magát, közöttük sok iparos és kereskedő,

6. ábra. A millenniumi készülődés jegyében kiadott hirdetés a Veszprémi Független Hírlap 1896. március 21-i számában

A t. hölgyközönség figyelmébe!

Alulírott cég tisztelettel értesíti vevő közönséget, hogy tavaszi- és nyári időnyre a legújabb

ruhaszövetek

és hozzávaló diszítések, — valamint női felöltők, szőnyegek, függönyök, ágyterítők stb. nagy választékban megérkeztek a legolcsóbb minőségtől a legfinomabbig.

Teljes menyaszonyi kelengyék a legazabb kivitelben legjutányosb áron.

Egyszersmind tisztelettel értesítjük a nagyérdemű helybeli és vidéki közönséget, hogy

nemzeti zászlókat

a magyarországi czimerrel, valamint zászlósövetek minden varrás nélkül mindenféle szélességben méterenként jóminőségben és tartós színben csupán nálunk kaphat.

Midőn minél gyakrabbi látogatást kérünk, vagyunk tisztelettel

NAY MÓR és FIAI,

selyem-, dívat- és vászonárú-cség Veszprémben.

mint Balogh Károly, Szemerey János, Gémesy Dániel, Fata János, Jády Ferenc, Czollenstein Ferenc.⁴⁵

A Veszprémi Független Hírlap március 21-i számában Mautner Ignác és fia férfiszabók hirdetést tettek közzé az alábbi szöveggel: „Tudatjuk, hogy műhelyünket úgy rendeztük be, hogy ott magyar díszruhákat és másféle magyar ruhákat ízlésesen és szabályszerűen készítünk a leg egyszerűbbtől a legdíszesebbig részletfizetésre is. Dúsan felszerelt rak-tárunkban található az e célra megfelelő kelmék, melyekből 1 magyar atilla öltönyt 30 forintért, 1 magyar zeke öltönyt 20 frt-ért vagyunk hajlandók elkészíteni. Kaphatók továbbá magyar díszruhák, menték és atillák a legdíszesebb kiállításban tet-szész szerinti árak mellett.”

Ünnepélyes hangulat jellemezte a március 29-én a városháza tanács-termben megtartott évi rendes köz-gyűlést, amely szervezeti szempont-ból is fontos állomásává vált az Ipar-testületnek. Az elnöki tisztet tíz évig betöltő Balogh Károly – sok-oldalú tevékenysége, így helyettes polgármestersége miatt – lemondott megbízatásáról, akinek „szűnni nem akaró lelkes éljenzés között” mondtak köszönetet fáradozásaiért. He-lyette Bauer Károly mészáros mes-ter foglalta el az elnöki széket, akit szintén lelkesen köszöntött a köz-gyűlés, s a választás után bankettel ünnepelt meg.⁴⁶

Az április 11-re összehívott elől-jársági ülést már az új elnök nyi-totta meg, kérve, hogy „maradjon meg a tagok között a szeretet, ba-

7. ábra. A millenniumi kiállításon több veszprémi iparos elismerő oklevelet ka-pott

8. ábra. A millenniumi kiállításakor adott közreműködői érem oklevele

ráság és bizalom, amely legfőbb alapja az Ipartestület létérdekének.”

Alelnökké ismét Berleg Józsefet választották meg, a pénztáros Szilágyi Mihály, a jegyző Pfilf Andor maradt. Tervbe vették az ipartestü-leti díszszázló átalakítását és egy új gyászlobogó beszerzését, s elhatá-rozták, hogy a millenniumi év em-lékére egy új, az ország címerével ellátott nemzeti lobogót készített-nek.

Befejezésképpen bizottságot hoz-tak létre a millenniumi ünnepek ipartestületi körü megünneplésére. Ennek keretében nagyszabású haza-fias mozgalom megindítását határoz-ták el az Iparoskör és az Iparos Ifjak Önképző Egylete bevonásával.

Valamennyi résztvevő számára a legkomolyabb felkészülést azonban Budapesten a Városligetben megtar-tott millenáris kiállítás jelentette,

amely 1896 legmaradandóbb és leg-időtállóbb alkotásává vált a társada-lom tudatában.⁴⁷ A honfoglalás ezer-éves évfordulóján lezajló országos ünnepeksorozatnak fénypontja volt a május 2-án megnyitott kiállítás, amelyen több veszprémi iparos mű-remekekkel, nagyobb számban pe-dig személyes részvétellel volt je-len.⁴⁸ A megnyitóra a megyét kép-velő delegáció mellett,⁴⁹ május el-sején és másodikán 140 fő utazott el. A kisiparosok tömeges felutazá-sára csak ezután kerülhetett sor a szálláslehetőségek megnövekedésével. A kiállítás igazgatósága a kereskedel-mi és iparkamarák kérésére négy nap-ra terjesztette ki a kisiparosoknak nyújtott kedvezményt, hogy azok a látottakból kellő tanulságot tudja-nak levonni.⁵⁰

A millenniumi ünnepek helyi rendezvényeiről a sajtó részletes tájé-koztatással látta el az olvasóközön-séget, amely a vármegyei⁵¹ és az ipa-ros diszközgyűlésről időben értesült. Az iparosok nagy örömnépe má-jus 25-én, pünkösd hétfőn került sor a Veszprémi Ipartestület, az Iparos-köz és az Iparos Ifjak Önképző Egy-lete szervezésében.

Az események⁵² kezdetét reggel öt órakor ágyúlövésekkel jelezték, s ugyanekkor indult el az Önkéntes Tűzoltóegylet zenekara, hogy „az ut-cákon hullámozó roppant közön-ség”-nek kellő hangulatot teremtsen. Tíz órakor az iparosság az Ipar-testület helyiségeiben gyülekezett, majd – több ezer ember kíséretében, zászlók alatt, sokan magyarba öltöz-ve – részt vett a főszékesegyházban

tartott hálaadó istentiszteleten. A délutáni ünnepélyekre a figyelmet 13 órakor ismét ágyúlövésekkel hívták fel. Közel 4000 ember gyűlt össze a városházi kertben, ahol „már roppant katlanokban főtt a gulyás, folyt a bor (Méhes-egyleti) és a sör (Marton-féle) egyaránt.” A nagyszabású rendezvény kedves mozzanata volt, amikor Pflf Andor ipartestületi jegyző díszmagyarba öltözve, szép beszédek kíséretében pompás virágcsokrot nyújtott át a testület nevében Véghegyi Dezsőnének és Bauer Károlynénak. Fél négykor a kürtszó elhangzása után Bauer Károly elnök lépett a zöld ágakkal, szőnyegekkel, magyar koronával, s nemzeti színű zászlóval díszített szőszékre, amelyről megindító beszédet intézett a hallgatósághoz. Kérte, hogy az iparosság a jövő ezredévben se csüggedjen, hanem még inkább haladjon előre. Az „Éljen az iparososztály, éljen a haza, éljen a király!” dicsőítő szavak után a jelenlevők elénekeltek a Himnuszt a zeneegyesületi dalárda kíséretében. Ezt követően előadásokra és szavlatokra került sor, majd dr. Rosenberg Lajos ügyvéd tartott záróbeszédet. A Szózat eléneklése után, a közönség társaságokba gyűlve helyet foglalt a sátrakban felállított asztalok körül, s éjfélig élvezte az örökké emlékezetes társas ünnepélyt. A rendezvény tiszta jövedelmét, 301 forint 98 krajcárt a szegények megsegítésére fordították.⁵³

A nagy ünnepségek után

A Millennium kisugárzó ereje még hatott az év másik felében is a szívekben és a tettekben, a nagy események lezajlása után azonban ismét több helyet kaptak az iparosokat érintő sajátos, belső ügyek.

Bauer Károly elnök⁵⁴ júniusban 200 koronás alapítványával a veszprémi rokkant iparosok segélyalapját vetette meg.⁵⁵ A következő hónapban Cséby Ferenc, a Veszprémi Szücs Ipartársulat egykori elnöke átadta a testületnek a szakmatörténet egyik jelképét képező céhládát, valamint a könyveket.⁵⁶

További megrendelések megpályázására nyílt lehetőség, amikor a veszprémi királyi törvényszék, a járásbíróságok, valamint az ügyészség alkalmazásában levő hivatali alkalmazottak 1897. évi ruhaszükségletének beszerzése végett került sor árlejtésre,⁵⁷ s amikor Győr vármegye számvevői hivatala a közigazgatási fogházak felszereléséhez vaságyak, pokrócok, szalmaszakok, fapadok és kisebb asztalosmunkák szál-

lítására tett közzé felhívást.⁵⁸ A pályázatok eredménye nem ismert.

Augusztus 2-án, vasárnap, Bauer Károly vezetésével került sor újabb hatvan iparos budapesti utazására, akik a Veszprémi Takarékpénztár 500 frt-os ajándékát élvezve megtekintették a millenniumi kiállítást. A négy napos tartózkodás alatt a résztvevők számára az étkezés, a szállás, az utazás és a kiállítási belépés díjtalan volt, a látottak pedig az iparokban való előmenetelt szolgálták.⁵⁹ További segítségnyújtási szándékkal a helyi sajtó vásárlásokra hívta fel a lakosság figyelmét, hogy a kiállító iparosok áldozatait ily módon méltányolja a közönség.⁶⁰

Az *érdekképviseleti* tevékenység fontossága nyilvánult meg abban, hogy az Ipartestület több előjárósági tagja részt vett Budapesten szeptember 6–8 között a millenniumi kongresszusok sorozatában megtartott IV. Országos Ipartestületi Gyűlésen, ahol 226 ipartestület 78 752 önálló iparost, 112 993 segédet és 48 463 tanoncot képviselt.⁶¹ A gyűlés tisztikarába Balogh Károlyt háznagyként választották meg. A miniszteri exozében elhangzottaktól megerősítve, miszerint „... a kisiparosnak, a kézművesnek boldogulása, a küzdő kisipar megerősödése, részben megmentése fontos nemzeti érdek...” a képviselők az alábbi érdemi lépések megtételét határozták el:⁶²

1. Feliratot küldenek az országgyűlés képviselőházához a sérelmes kereskedelmi- és vámszövetség felbontása és a magyar ipar érdekeinek egyedül megfelelő önálló vámterület felállítása miatt.

2. Felterjesztést intéznek a m. kir. pénzügyminisztériumhoz aziránt, hogy az iparosok adózási alapját a jövőben a méltányosságnak és az igazságosságnak megfelelően állapítsák meg, azaz a meglévő 10%-os adókulcsot legalább 3–4%-ra szállítsák le, amely az iparosok adott helyzetének leginkább megfelel.

9. ábra. Millenniumi nagy érmet kapott Veszprém vármegye közönsége

3. A kereskedelmi miniszterhez feliratot juttatnak az elsősorban hitel, másodsorban nyersanyag-beszerző és elárúsító raktárszövetkezetek megalakítása ügyében.

4. Továbbítják a gyűlés azon határozatát, amely országos érdekek nyilvánította ki a magyar iparnak a törvényhozásban való hathatósabb képviseletét.

Az ipartörvény revizóját sürgető felhívások ugyancsak nagy számban hangzottak el a gyűlésen.

Az Ipartestület vezetői felé nyilvánuló megbecsülés kifejeződött az őszi választások során is. A választási lázban levő megyeszékhelyen október 10-én, vasárnap de. 10 órakor a Korona szálló nagytermében került sor a Szabadelví Párt alakuló közgyűlésére, amelyen több száz szavazó polgár volt jelen. A párt elnökségi tisztségére Takács Ádám megyei árvaszéki elnök kapott megbízást, az alelnöki széklet Balogh Károly és Bauer Károly foglalta el.⁶³

Az 1884. évi XVII. tc. 175. paragrafusa szerint a kereskedelmi- és iparkamarák a kerületükben levő törvényhatóságok közigazgatási bizottságai által megalakított ipartanácsba évenként 2–2 rendes és 2–2 póttagot választottak. A győri iparkamara közgyűlése az 1896. október 1-je és 1897. szeptember 30-a közötti időszakra Veszprém vármegye ipartanácsába Brenner Lőrinc cementgyárost, Pflf Andor fazekast, Szilágyi Mihály rézművest és Eszterháy Ferenc kereskedőt választotta meg.⁶⁴

A Millennium jegyében megvalósult sokféle iparos tevékenység egyik érdemes mozzanata volt a kiállításon való szereplés elismerése és minősítése. Erkölcsi siker minden résztvevőnek jutott, hiszen egy ilyen eseményen már a termékkel való jelenlét is rangot adott. A siker mértéke

természetesen a megmérettetés fokozatainak függvényében alakult. A veszprémi helyezettek listáját a Veszprémi Független Hírlap 1896. november 21-i száma hozta nyilvánosságra.⁶⁵

Az 1897. év első előljárási ülésén pedig ismertették az országos kiállítás kerületi bizottsága értesítését a hat veszprémi iparostanonc kiállításán való eredményes szereplésről. Az emlékkönyveket és a jutalmat a tanoncokhoz eljuttatták.⁶⁶

A király az 1896. évi kiállítás helyi bizottságainak, illetve azok tagjainak a kiállítás körül kifejtett kiváló működéséért legfelsőbb elismerését fejezte ki. Ilyen elismerésben részesült Benkő István – volt ipartestületi alelnök – városi tanácsos, aki a veszprémi helyi bizottság alelnöki tisztét látta el.⁶⁷

Eredményes szervezkedések

Úgy tűnik, mind a külső, mind a belső ügyintézésben fokozódott a lendület, ezért a testület újabb pozitívumokat tudhatott magáénak az iparügy segítésében. Sietve csatlakoztak a budapesti ipartestületek elnökei által megszerkesztett memorandumhoz, amelyben a kereskedelmi minisztert a kisipari hitelekkel kapcsolatos intézkedésre sürgették.

1897. január 20-án rendkívüli előljárási ülést hívtak össze, amelyen egyedüli tárgyként – az ügy fontossága miatt – az utasszálló létesítésének konkretizálása szerepelt. A feladattal korábban megbízott előljárási csoport részletes árjegyzéket gyűjtött össze a helyi iparosoktól és kereskedőktől, akik a szálló legszükségesebb berendezési darabjainak elkészítésére vállalkoztak. Az árban való megegyezés után az előljárási megrendelte a vaságynakat, pokrócokat, a szalmazsákokat és a lepdőket⁶⁸ amelyeket a Szarvas-vendéglő e célra elkülönített részében szándékoztak elhelyezni. Az ipartestületi utasszálló működtetéséről megállapodást kötöttek a vendéglő bérlőjével, Hetey Jánossal, illetve Schwarz Ignáccal, aki a vendéglőbérletet időközben átvette.

A megrendeléseket nem tudta a testület egyszerre készpénzben fedezni,⁶⁹ ezért a hátralévő ingóságok kifizetése végett még 250 frt-ot a takarékból kellett kivenniük. Az utasfogadó szabályzatának elkészítését az ügyészre bízták, aki az aradi

utasfogadó szabályzatát használta fel a helyi tervezet megalkotásánál. A városi rendőrkapitány által is látalmazott, véglegesített példányból egyet a szállóban is kifüggesztettek.⁷⁰

Az utasszálló ügye a március 28-án a város tanácstermében tartott közgyűlésnek is témája volt. Ezzel kapcsolatban most már egyöntetűen indítványozták, hogy létesítsen az Ipartestület egy, a munkások közvetítésére hivatott intézményt is. A munkaadók és a munkások érdekében megvalósítandó munkaközvetítésre az ipartestületek az ipartörvény 126. §-a értelmében voltak jogosultak, mivel az a testületek feladataként az iparosok érdekeinek előmozdítását jelölte meg.⁷¹ Ezen az alapon kívánatos is volt, hogy a testület tagjainak munkaközvetítési igényeit megpróbálja kielégíteni. A munkavállalás területén lezajló nagy mozgást a jegyzői beszámoló is jól tükrözi, hiszen 1896-ban 1470 munkaviszony változást jelentettek be (725 segéd bejelentkezett, 745 kilépett)! A foglalkozásban levő iparosok száma 538, míg a mesterek száma 513 fő volt. Emellett 387 tanoncot tartottak nyilván. Közülük 108-an szegődtek, 75-en szabadultak, ugyanakkor 49 tanonszerződést bontottak fel. 115 db munkakönyvet állítottak ki, míg ideiglenes igazolványból 12 darabot.

Az április 3-i előljárási ülésen bemutatták a budapesti kádár, stb. egyesült ipartestület értesítését, amelyben tudatták, hogy munkaközvetítési intézményt létesítettek. Az előljárási ügy döntött, hogy ezt az értesítést a veszprémi utasszállóban is kifüggeszteti. Ennek a gyűlésnek külön érdekessége volt, hogy ezúttal két alelnököt – első alelnök Berleg József, második alelnök Szenessy József – választottak.⁷²

Az utasszállóval kapcsolatban meglehetősen korán kezdődtek a gondok, ezért a május 6-i előljárási ülésen kiemelt kérdésként kezelték a témát. Mivel a szállóban szabálytalanságot tapasztaltak – a bérlő vendéglős a szerződést nem tartot-

ta be –, ezért a szálló felügyeletére egy öt tagú bizottságot választottak.

Ismét rendezték Bátor Imre ipartestületi szolgálatait, aki ezentúl 12 frt helyett havi 15 frt-ot kapott.⁷³

Mivel Pflif Andor jegyző áprilisban állásáról lemondott – az évi 360 frt-os jegyzői fizetés alacsony voltára hivatkozott –, emiatt a testület pályázatot írt ki a megüresedett állás betöltésére. Május 18-án az előljárási szavazattal választott a beérkezett jelentkezők közül, de óvatosságból a véglegesítést csak a három havi próbaidő után helyezték kilátásba.⁷⁴ A június 1-jével hivatalba lépett jegyző – az ügyiratkezelésben nagy rendetlenséget találva – arra kérte az előljárási bizottságot, hogy a nyári hónapokra, félnapra némiapidíjjal egy tanulót alkalmazzon a testület, mivel a könyvek rendezését csak segítséggel tudja megoldani. A tanuló alkalmazásához az előljárási bizottság minden ellenkezés nélkül hozzájárult.⁷⁵

Figyelemre méltó megmozdulásra került sor az iparosok körében a nyári hónapokban, amelyről az egyik helyi lap adott értesítést. Ebből kiderült, hogy a munkások mozgalmat indítottak amiatt, hogy Veszprém-ben munkás családi házakat építsenek az állam által nyújtandó kedvezmények és támogatások mellett. 150 fő jelentkezett, akiknek családi házakra volt szükségük. Ily módon a mozgalom sikerrel járt, ami Bauer Károlynak volt köszönhető, támogató magatartása miatt.⁷⁶

Ismét panasz tárgyát képezte az a körülmény, hogy egyre több iparos vett részt zsidó-ill. ruhavásárlásban, ami egyike volt a súlyos szabálytalanságoknak. A szakma védelmében emiatt a testület elnöke elrendelte, hogy a legközelebbi vásáron két előljárási tag, – a szolgabíró hatásköre alatt levő karhatalom segítségével – távolítsa el az ott megjelent illetéktelen iparosokat.⁷⁷

Jogos sérelmüknek adtak hangot az Ipartestület tagjai, különösen a szabók, akik arra panaszkodtak, hogy

10. ábra. A „Szarvas” vendéglő épülete adott otthont az ipartestületi utasszállónak

Veszprém, 1896. Veszprémi F

Vendéglő-megnyitás!

Van szerelem én Veszprémváros és vidéke m. t. közönségével tudatni, hogy a Vásártéren levő

„SZARVAS”-vendéglőt átvettem

és az azt folyó évi január hó 1-én megnyitottam.

Amidőn ezt a t. közönséggel tudtom, jelzem azt is, hogy a vendéglőt újonnan rendeztem be. Van jó magyar konyha, mat. kitűnő boraimat és söreimet olcsó áron. Vendéglőm, tiszt. és rendez. italaimat meremközt áron borítom rendelkezésre.

Számos támogatásért eszedek tisztelettel

Hetey János, vendéglős.

a megye alispánja nem támogatta őket, a szállításokat vidéki iparosoknak engedte át. Az *október 2-i előjárósági* ülésen írt, az alispánnak adresszált jegyzőkönyvi kivonatban részletezték a sérelmet, miszerint „sajnálataát fejezi ki az Ipartestület Veszprém vármegye vezetőségének azon eljárása felett, hogy annak ellenére, hogy Veszprém iparos város, vannak minden iparból megbízható iparosai, kik a megye terheinek viseléséhez tetemesen hozzájárulnak, – mégis mind ez idáig semmi intézkedés nem történt aziránt, hogy a veszprémi iparosoknak alkalom nyújtatott volna arra, hogy a megye szükségleteinek szállítási pályázatán részt vehessenek, ugyanis sem kézbesítésekkel felhíva, sem olvasott lapokban közzétéve nem volt az árlejtés, . . . annyira sem, mint pl. az Veszprém város hatóságánál gyakorlatban van, ennél fogva nem lévén tudomása iparosságunknak a munkák és a szállítások mikori kiadásáról . . .” A sérelmek orvoslására kérték, hogy a megyei közgyűlésen fogadják el, hogy a vármegye „Veszprém vármegye központi hivatalai szükségleteiről, úgy a gazdasági választmány ügykörébe tartozó, külső állomásokra szükségelendő összes szállítmányokról, időről-időre kellő időben árlejtéseket hirdessen, hogy arról az Ipartestület elnöksége, azon tekintetből, hogy több iparos egyúttal kereskedő is, a Kereskedelmi Társulat elnöksé-

gét átiratban értesítse, nemkülönben a városi hatóságot nyilvános kifüggesztés és közzététel végett keresse fel . . .”^{7,8}

Valóban elgondokoztató, hogy az Ipartestület tizenegyéves fennállása alatt miért nem kaptak a veszprémi iparosok a vármegyétől megrendeléseket.

Év végén még egy fontos, megoldásra váró ügye maradt a testületnek, mégpedig a használt helyiséggel kapcsolatos intézkedés. A házra kötött szerződés lejártának ideje rohamosan közeledett, ezért az elnökség megkereste az Iparoskört a szerződés újabb három évre való meghosszabbítása végett.^{7,9}

Remény a hitelszövetkezetben

Túljutva a Millenniumon, a század utolsó éveiben a politikai és gazdasági élet eseményei a dualizmus mind gyakoribb működési zavarait hozták felszínre. A Magyarországon 1897–98-ban kialakult belpolitikai krízis szorosan összefonódott az ausztriaival, s az ehhez járuló gazdasági problémák fokozódása további lökést adott a dualizmus válságának egyre nagyobb ívű kibontakozásához. A társadalmi, nemzetiségi ellentétek éleződése sem segítette a gazdaság virágzását, a fejlődés lassúbb ütemévé vált.^{8,0} A 90-es évek közepére kibontakozott gazdasági fel lendülés tempócsökkenése már az 1897 évtől kezdődően érződött,^{8,1} s nem tette kedvezőbbé az életbenmaradásért küzdő kézművesipar hely-

zetét sem. Az ide irányuló állami segítség általában szerény keretek között mozgott: pl. 1895-ben közvetlen vagy közvetett iparfejlesztési célokra (beleértve a kis-, nagy-, gyár- és háziipart) összesen 416 245 forintot engedélyeztek, mégpedig 221 071 forintot segélyképpen, a többi kölcsönképpen. Ennek az összegnek azonban csak egész csekély része: 50 465 forint került kisipari célok szolgálatába.^{8,2}

A körülményekre tekintettel a Veszprémi Ipartestület ha lehet, még agilisan kapcsolódott a kisipar védelmét szolgáló országos mozgalmakhoz, s anyagi lehetőségeit tovább erősítve igyekezett a helyi, támogatásra szoruló tagtársait segíteni.

1898. március 26-án az előjáróság dr. Kőszeghy Józsefet, Szilágyi Mihályt és Posch Endrét az április 11-i országos iparos és kereskedő nagygyűlésen való részvétellel bírta meg, amelyen az önálló vámterület mellett foglaltak állást. A nevezett tagok utazási költségeihez 45 forinttal járult hozzá a testület.^{8,3} Az elismerés kifejeződésének fogható fel az a tény, hogy Szilágyi Mihályt beválasztották a nagygyűlés végrehajtó bizottságába.^{8,4}

Nagyrészt a rászoruló tagok határozottabb segítése céljából a közgyűlés egy újabb sürgető határozatot hozott az elmaradt beirattási és tagdíjak beszedésére.^{8,5}

A vasárnapi törvényes munkaszüneti nap védelme miatt – erre csak ezúttal hangsúlyt helyezve! – elutasították a kereskedelemügyi miniszter felvetését, hogy az ipartestületek a hétköznapiokon tartani szokott országos, vagy heti vásárokat vasárnapra tegyék át. Egyúttal a győri kamara közbenjárását kérték amiatt, hogy a vásárok rendszere a legutóbbi törvények szerint maradjon meg.^{8,6} Az iparügyekben való jobb tájékozódás elősegítésére októberben megrendelték dr. Moldoványi István ipartörvényeket és rendeleteket tartalmazó munkáját.

1898. szeptember 10-én Genfben merénylet áldozata lett az uralkodó felesége, Erzsébet királyné^{8,7}, akit az egész magyar társadalom nagy tiszteletben tartott a magyarok iránti rokonszenve miatt. A királyné elvesztése feletti gyászban az Ipartestület is osztozott, s részt vett a helyi gyásztistentiszteleten, ahova „a szent ereklye gyanánt őrzött s fekete fátyolba vont dísz zászlója alatt vonult”. Az előjáróság 20 frt kiutalását is elrendelte, amellyel a fővárosban tervezett Erzsébet királyné emlékszóbor költségeihez kívántak hozzájárulni.^{8,8}

Az évek folyamán egyre jobban felerősödtek azok a törekvések, ame-

11. ábra. Veszprém város tanácsa gyakran kínált munkaalkalmat az iparosoknak

Versenytárgyalási hirdetés.

Rendezett tanács Veszprém város, a szőlő-ut. szabadjai út mellett fekvő Bruck-féle telken, a m. kir. kincstár által emelendő laktanyánál

raktárakat és mellék helyiségeket épített,

és ezek építéséhez szükséges

föld-, kömivos-, ács-, asztalos-, lakatos, bádogos- és mázoló-munkákra

zárt ajánlati versenytárgyalást hirdet.

A m. kir. honvédelmi egy miniszterium által jóváhagyott tervek és költségvetés, valamint a versenytárgyalás feltételei Veszprém város polgármesteri hivatalában betekinthetők a zárt ajánlatok ugyanott

folyó évi július hó 31-ig beadhatók.

Veszprém, 1894. július hó 19-én.

Kováts Imre, s. k.,
polgármester.

lyek a kisiparosok helyzetét *szövetkezetek* megalakításával igyekeztek javítani. Az érdekeltek a szövetkezetben egy olyan közös vállalkozás előnyeit látták, amely hitellel tudja segíteni tagjait, esetleg munkát szerez, közös műhelyt tart fenn és a nyersanyagbeszerzés gondját is magára vállalja. Az ügyért való következetes sikrasszállás az 1898. évi XXIII. tc. megalkotását eredményezte, amely a gazdasági és ipari hitelszövetkezetek megalakítását és működését szabályozta, s kimondta az Országos Központi Hitelszövetkezet felállítását a hitelszövetkezetek ügyének előmozdítására.⁸⁹

Az 1898. július 14-én szentesített törvény kedvezőbb irányba terelte a szövetkezeti mozgalom fejlődését, amelyben kétségtelenül az állami támogatás mértéktartó növekedése is megnyilvánult. 1898-ban pl. 46 656 koronát fordított az állam a kisipari szövetkezetek működésének elősegítésére.⁹⁰

Noha az 1884. évi ipartörvény 126. §-a a szövetkezetek alakulását a testület céljai közé sorolta,⁹¹ ezzel a lehetőséggel mégis kevés testület élt, mivel a szegényebb kézműveseknek nem volt pénze a szövetkezetbeli kísérletre, a gazdagabb pedig minden szövetkezeti mozgalomtól tartózkodott.⁹² A kereskedelmi miniszter az 1897. évi jelentésben megállapította, hogy „a szövetkezés ügye mindaddig szunnyadozóban volt ipartestületeinknél”, hiszen pl. 1896-ban 305 testület közül csak nyolcnál volt szövetkezet.⁹³

Felismerve azt, hogy a szervezésben elmulasztott idő egyre komolyabb veszteség, ezért Veszprémben is hamarosan megindult az érdemi organizációs munka. A Veszprémi Hírlap 1898. január 16-i száma még csak arról tudósíthatott, hogy a szabó és cipész iparosok zöme kívánatra szövetkezet van alakulóban. Az 1898. december 25-én megjelent szám már arról értesített, hogy „a kisiparosok ipari szövetkezetet létesítettek Veszprémben, elsősorban építési faraktárt, deszkaraktárt, a szabók és cipészek pedig szövet, illetve bőranyag üzletet fognak berendezni. A szövetkezet 50 korona névértékű üzletrészek alapján létesítetik, s azok értékét egyszerre, havonként és hetenként is befizethetik az üzlet rész vásárlók a szövetkezet pénztárosánál, Márton Gábor kereskedőnél. A felvételi díj üzletrészeként 1 korona”.

A veszprémi iparosok szövetkezetének 24 tagú szervező bizottsága Husvéth Márton tekintélyes iparost választotta meg elnökévé.⁹⁴

Figyelemre méltó fellépés az országos iparos közéletben

Amíg az 1899-es év végi országos szereplésre sor került, számos említésre méltó esemény történt az Ipartestületben, elsősorban a szegény iparosok támogatása területén. Mind több jötevő nevét örökítették meg a jegyzőkönyvben, akik az elaggott iparosok segélyezéséhez több-kevesebb összeggel járultak hozzá. Posch Endre, Weisz Jakab, ifj. Rognai János, Fülöp Mihály nevét kell kiemelni, akik a 20-tól 100 koronáig terjedő összegek befizetői voltak.⁹⁵ Az 1898-as év folyamán székely iparos tanoncokat helyeztek el Veszprémben, s tanulásukat az Ipartestület is támogatta. Emiatt tett a városban látogatást László Gyula marosvásárhelyi iparkamarai titkár, aki elismerését fejezte ki a testület ezirányú segítségével kapcsolatban.⁹⁶

Külön intézkedett az előljáróság arról, hogy a szegényházba került iparosokat más cellákba rakják, elkülönítve a város elzüllöttjeitől, hogy azok inzultusoknak ne legyenek kitéve.⁹⁷

A március 26-án megtartott közgyűlésen ismét tárgyaltak az utasszálló helyzetéről, mivel gyakori panaszként merült fel a berendezésnek igen kopott és avult állapota. Az is felmerült, hogy a viszonylag nagy forgalmat lebonyolító – 1898-ban kb. 1200 fő – intézményt a tervbe vett, saját ipartestületi házban rendezik be. Ez alkalommal született az a döntés, hogy Széll István jegyző fizetését 90 forinttal megemelik, mivel a már délutánra is áthúzódott, megszorodott hivatali óraszám miatt a 450 forint méltányosabb egy évre.

1899. szeptember 17-én Budapesten megtartották a hazai ipartestületek központi bizottságának ülését, ahol a kolozsvári V. iparos kongresszus programját állították össze. A kézművesiparosság képviselői megállapították, hogy „... ez osztályunknak széles rétegei olyan sanyarú helyzetben küzködnek a megélhetés legszerényebb feltételeinek megteremtéséért, hogy nem csoda, ha a négy előző nagygyűlésünk által elért eredmények általánosságban kielégítőnek nem találtattak.” Egyértelmű volt az a nézet, hogy „... az illető (ti: az önálló vámterület, az ipartörvény reformja, stb. – kiemelés F. Zs.) kérdések addig le nem kerülhetnek nagygyűléseink napirendjéről, míg sérelmeink teljes mértékben orvoslára nem találunk.”⁹⁸

Ezen az ülésen a Veszprémi Ipartestületet dicséretben részesítették és a vásári ügyekkel kapcsolatos referá-

tumra Szilágyi Mihályt előadónak felvették.⁹⁹

A szövetkezeti törvény bevezetése óta eltelt év változó eredményeket mutatott fel az iparosok szövetkezeti szervezkedése területén. A várt nagy lendületű kibontakozást számos ok akadályozta, így a rossz keresti viszonyok és a gyáripar nem szűnő versenye, amely felőrölte az iparoság vagyonát. A szegény kézműves egyfelől hitelt, másfelől előlegeket vett fel a legtöbb esetben, így még ingatagabbá vált az amúgy is labilis anyagi helyzete.¹⁰⁰ A szövetkezet adta lehetőségekkel való ésszerűbb gazdálkodás megismertetésére dr. Horváth János budapesti iparhatósági biztos érkezett Veszprémbe, aki október 22-én előadást tartott a városháza tanácstermében. A vendég tartózkodási költségeit (szállás és étkezés a Korona szállóban) az Ipartestület vállalta magára.

1899. október 14–15-én Kolozsvárra lezajlott az V. Országos Ipartestületi Kongresszus, amelyen a veszprémi testületet – Szilágyi Mihály megbetegedése miatt – Posch Endre képviselte. A kongresszus munkájáról, a megvitatott témakörökről az Ipartestület előljárósági tagja a november 19-i ipartestületi közgyűlésen számolt be, ahol a vásárügy országos rendezésével kapcsolatos indítványát is előadta. Az új vásárok elszaporodása a kisiparosokat egyre kedvezőtlenebb helyzetbe hozta, ezért Posch Endre javasolta, indítson a Veszprémi Ipartestület egy országos mozgalmat, amelyben a képviselőházat és a kereskedelmi minisztert egy új törvény megalkotására kéri az alábbi pontok alapján:

„1. A vásárok megtartását, esetleg változását azon megye és a szomszéd járások ipartestületeivel kellő időben kötelezőleg ismertessék.

2. Válasszanak a vásártér rendező bizottságába az oda járni szokott vidéki iparosokból minden helyre egy 6, esetleg több tagból álló bizottságot.

3. Miután Magyarországon a vasutak kiépülése óta – a megtiltás kérése ellenére – közel háromszáz helyen több, mint ezer új vásárt engedélyeztek, többé új vásárokat ne engedélyezzenek, hanem a jelenlegi fölösleges vásárok számát csökkentésük.

4. Miután vannak egyének, kiknek iparuk nincs, a vásárokon szabadon, legtöbb esetben elsőb helyen, mint a rendes iparos árúsítják többnyire külföldi iparkészítményeiket, csak olyan egyének engedjék meg a vásáron való kirakodást, akik iparengedéllyel bírnak és Magyarországon adót fizetnek.

5. Dolgozzák ki az országos vásárendtartási szabályzatot, s a vásározó iparosok meghallgatásával emeljék azt törvény erőre.

6. Szüntessék meg a helypénzszedések körüli visszaéléseket".¹⁰¹

A közgyűlés az indítványt egyhangúlag elfogadta, s megbízta az előjáróságot, hogy hívja fel csatlakozásra Magyarország összes ipartestületét a beadvány mielőbbi felterjesztésére.

Különös érdeklődést keltett – még az iparos osztályhoz nem tartozók körében is – az Ipartestület előjáróságának és az Iparoskör választmányának azon indítványa, hogy a testület terjesszen egy köszönő és elismerő feliratot Széll Kálmán miniszterelnökhöz¹⁰² a magyar ipar irányában tanúsított érdeklődéséért. Ennek jelét többek között az 1899. július 25-én az 502 14/VII. szám alatti rendeletének kibocsátásával adta, melyben az ország összes törvényhatóságát, rendezett tanácsú városát és nagyobb községét arra szólította fel, hogy azok a készpénzből beszerzendő szükségleteiket csak hazai iparosoktól vásárolják meg, s ez iránt kötelező szabályrendeletet is alkossanak. A Veszprémi Ipartestület köszönő feliratát dr. Kőszeghy József ügyész fogalmazta meg, amelynek átnyújtására Bauer Károly elnök Szabó Imre országgyűlési képviselőt kérte meg.¹⁰³

Nacionalizmus – hazai iparvédelem

A század utolsó évtizedében lezajlott gazdasági fejlődés az ipar területén is kétségtelen eredményeket produkált, azonban az ipari kibontakozásnak, az ipar izmosodásának a felszínen is könnyen felismerhető hátráltatójává lett az Ausztria és Magyarország között fennállott közös piac, az ipari vámvédelem hiánya, ami az ipar legtöbb ágában az erősebb osztrák ipar fölényét juttatta érvényre, s az ország ipari struktúráját egészen sajátossá formálta. Mivel az iparosítás számos belső akadályának elhárítása közvetlenül is beleütközött a magyar birtokos osztály érdekeibe, sokkal könnyebb volt az iparosodás problémáit kizárólag a közös vámterületből származó előnytelen helyzetre visszavezetni, s ezzel kapcsolatban nacionalista érzelmeket felkelteni. Ez a kérdés kiváltképp a századforduló idején mindenféle politikai ellenzéki demagógia fegyverévé vált, így a kis- és középpolgárság is aktívan felzárkózott ezen ideológia mellé.¹⁰⁴ A magyar na-

cionalizmus felerősödését persze nemcsak az ipari fejlődés elégtelensége, hanem annak bizonyosfokú előrehaladása is ösztönözte. A politikai, nacionalista megnyilvánulások sorának egyik sajátos mozzanata volt Gelléri Mórnak az országos iparvédő akció megindítására tett javaslata, amely az Országos Iparegyesület igazgatósági ülésén hangzott el 1899. december 3-án. Mellette többen is szót emeltek a hazai iparosérdekért, s a hazafiságra apellálva fordultak a közönséghez a magyar iparcikkek előnybe részesítése végett.

E felhívásoknak helyenként konkrét szervezeti eredményei is voltak, így pl. Zalaegerszegen, ahol a Kereskedő Ifjak Önképző Köre helyiségében 1900. január 14-én megtartott közgyűlésen elhatározták az iparvédő egyesület létrehozását.¹⁰⁵ A hivatalosan csak március 4-én megalakult egyesület már februárban felhívást tett közzé a veszprémi sajtóban, amelyben a hazai ipar pártolására, s hazai cikkek vásárlására buzdított.¹⁰⁶

Országos felhívás érkezett a veszprémi iparosokhoz a Kereskedelmi Múzeumtól is, amely az Országos Iparegyesület közreműködésével egy kiállítási ciklus megrendezését tervezte azon célból, hogy minél szélesebb körben megismertesse a hazai ipari termékeket a hazai közönséggel. A kiállítással olyan házi-, kézmű és gyáripari termékek szerepeltetését vállalták, amelyek közvetlen fogyasztás tárgyát képezték. A május elején a városligeti Iparcsarnokban tervezett kiállításához – amelyen elsőként a fonó-, szövő-, ruházati és bőrdíszmű áruk bemutatását propagálták – katalógus készítését is vállalták. Ezzel kívántak reklámot csinálni a hazai iparnak és minden egyes iparosnak telepeik, berendezéseik, termékeik, védjegyeik bemutatásával. A szervezők az iparosokat a kiállításon való részvételre a termékek 50%-os szállítási díjkedvezményével is ösztönözték.¹⁰⁷

A hazai iparpártolás kérdésében a veszprémi iparosok konkrét kollektív megnyilvánulása a március 25-én megtartott ipartestületi közgyűléssel datálható, amikor az elnök felkérésére Széll István jegyző az alábbiakban foglalta össze a testület álláspontját: „... a kiegyezés megtörtént (azaz a gazdasági kiegyezés hatályának 1904-ig történt meghosszabbítása, – kiemelés: F. Zs.) a közös vámterület alapján. S ezzel füstbe ment abbéli reményünk, hogy iparunk felszabadul az osztrák verseny öldöklő nyomása alól. Reánk nézve ezen kedvezőtlen közigazgatási viszonyok közepette . . . némi vi-

gasztalást nyújt ama még nem tapasztalt élénk tevékenység, amely iparügyi kormányunk körében – ipari helyzetünk, idült bajaink orvoslása körül történik. Most már bizonyosra vehető, hogy sorra kerül az ipartörvény módosítása, . . . folyamatban van továbbá az ipartestületek hatáskörének kibővítése is. Mindezek mellett az Országos Iparegyesület kezdeményezésére s vezetése alatt társadalmi úton országos jellegű iparpártolási akció indított meg a hazai ipartermékek pártolása s a külföldi ipartermékek kiszorítása céljából. S hogy e cél e részben eléréssék, okvetlenül kívánatos, hogy e tekintetben mi, iparosok magunk menjünk elől a jó példával, vagyis bevásárlásainknál legyenek azok nyersanyagok, avagy félkészítmények, mindenkor a hazai származásúaknak adjunk előnyt a külföldiek felett. Roppant sokat tehetnének e tekintetben kereskedő polgártársaink . . . ott, ahol, s amennyiben lehetséges a hazai termelésű cikkek ajánlásaival, terjesztésével kivinnék részüket az érintett hazafias mozgalmóból.”¹⁰⁸

Házzvétel

A közgyűlés nemcsak az iparpártolás eme testületi kinyilatkoztatása miatt vált emlékezetessé, hanem azért is, mert ekkor született érvényes döntés egy *saját ház* megvétele, „... ahol a hivatal rendes elhelyezést nyerhet, s hol az utaszálló is megfelelné tulajdonképpeni hivatásának, ahol a külön betegségyelőző pénztár is elhelyezhető volna, sőt megférhetne ott az Iparoskör és más hasonló intézmény is.”

A testület vagyona szépen gyarapodott, elérte a közel 5000 forintot, s a Bauer-féle millenniumi alap folytonos és örvedetes növekedése miatt – a februárban a Korona szállóban az alap javára rendezett bál jövedelmével az összeg 1920 koronára emelkedett – az elaggott iparosok segélyezését is biztosíthatták. Ezáltal végre elrendelhetők az elhalt, elköltözött, vagy elaggott iparosok díjhátralékainak eltörlését, ugyanakkor sürgették a fizetéképesnek tartott iparosok díjhátralékainak közigazgatási úton való behajtását.

A közgyűlést követő, április 7-én tartott *előjárósági* ülésen személyi változást jelentettek be, mivel dr. Kőszeghy József lemondott az ügyési megbízatásáról. Helyére a közakaratra megfelelően dr. Csomasz Béla ügyvédet választották meg, aki ígéretet tett a megtisztelő feladat maradéktalan ellátására. Határozat

12. ábra. Dr. Óvári Ferenc országgyűlési képviselő, az Ipartestület volt ügyésze

született még arról is, hogy a Budapestről kapott Kossuth képet a testület megtartja magának, s hajlandó érte 6 korona 80 fillért fizetni, mivel a nagy politikus szellemének ápolása a tagok fontos cselekedetei közé tartozott.

A ház-vétel ügye az *április 29-én* megtartott *közügyülésen* vált véglegesé, mert konkrétízzá vált az erre vonatkozó korábbi szándék. A közgyűlés kimondta, hogy a dr. Óvári Ferenc tulajdonában levő, a Fő-téren álló ún. Zsoldos-féle házat az Ipartestület részére megvásárolja, s a házban lakók, vagy az újabb bérlők május 1-jétől kezdődően már a testületnek fizetik a bérleti díjat. A házáért – amely jó állapotú volt, mellék-helyiségek (raktárak, istálló) és kert is tartozott hozzá – 20 000 forintot kellett fizetni, amely összegből 5000 forintot, a testület összes készpénz vagyonát foglalóul helyezték letétbe. A fennmaradó tartozást a ház bérleti díjaiból és az időközben befolyó jövedelmekből kívánták fedezni. A bérlők közül Hajek Ede cukrász és Oblatt Rudolf hentes- és mészáros neve említendő, mivel ismert, hogy az előbbi a cukrászda helyiségeiért 1000, az utóbbi a mészárszékért, a mellette levő kamráért és a jégveremért 850 korona évi bérleti díjat fizetett.

Az új ipartestületi ház kezelésére – amelyet a veszprémi 272. sz. telekjegyzőkönyvben az 1–2 sorszám alatt tehermentesen kebeleztek be – május 5-én Suly László és Weisz Jakab előljárásági tagok személyében

házigondnokokat választottak, akik a házban lakók körül előforduló ügyesbajos dolgok, továbbá a fellépő javítások elintézését vállalták magukra.

A házvétel miatt a testületnek még átgondoltabb pénzügyi lépések megtételére volt szüksége, ezért indítványozták, hogy a „testület keretein kívül álló, képzéshez nem kötött iparosok, mint csapó, molnár, üveges, vendéglős, kertész, tarisznyás, stb., tekintve azt, hogy az ipartestületnek most minden krajcárra szüksége van, . . . 1 forint beiratási díj mellett a fenti iparosok a testület tagjai sorába felvéssenek.”¹⁰⁹

Takarékossági okokra hivatkozva álltak el a tótkomlói, a battonyai, és a bajai ipartestület saját házvételre irányuló segélykérelmétől, s nem fizettek elő a Szegeden, illetve Budapestben megjelenő tanoncok lapjára sem.

Egyebek között pénzmegtakarítási szándékkal vetődött fel az *előljáróság 1900. december 1-jén* tartott ülésén az utasszálló bezárásának gondolata is, miután a bérlő vendéglős évi 24 forintos bérleti díját is kevésnek találták az elvárt 40 forinttal szemben.

Összefoglalás

Az ország gazdasági és társadalmi szerkezetének vizsgálata a 19. század utolsó évtizedére vonatkozóan további jelentős átalakulást mutat. 1890 és 1900 között az ország lakossága 1 770 768 fővel, azaz 10% kal szaporodott. A foglalkozási adatokból is kitűnik, hogy a nyomasztó agrárjelleg ez idő alatt csökkent, s az ipari fejlődés figyelemreméltó növekedésnek indult.

A fejlődés zöme e tíz esztendő alatt még a közép- és kisiparra esett. A kisiparban alkalmazott munkáslétszám 1890-ben 280 000 főre tehető, de ez 1900-ra már 334 000 főre emelkedett. A kisipari vállalatok száma is jelentősen nőtt, hiszen 352 000 helyett (1890) a századforduló évében már 426 090 vállalat működött.¹¹⁰

A kapitalizálódás mértékét mutatja, hogy a tárgyalt időszakban az önálló iparosok száma 2,1%-kal, a náluk foglalkoztatott segédszemélyzet 48,16%-kal növekedett. Az önálló iparosok közül azonban segéd nélkül dolgozott 63,8% 1 segéddel 18,8% 2 segéddel 8,3% 3–5 segéddel 6,5% 6–10 segéddel 1,5% 11–20 segéddel 0,6% és 20-nál többel 0,5%¹¹¹

A közép- és kisipar erőteljes térhódítása tágabb értelemben azzal a körülménnyel magyarázható, hogy a kapitalizmus nagyobb ívű kibonta-

kozása Magyarországon viszonylag később történt, s ez számos folyamatot időben eltolva, egymáshoz való viszonyukban és formájukban torzultan idézett elő. Közéleti okait abban kereshetjük, hogy egyfelől néhány iparágban az osztrák nagyipar versenye miatt a kisárutermelés konzerválódott, másfelől a városok kialakulásával kibontakozott a városi kézmű – főleg szolgáltatóipar.¹¹² Mindezekkel szorosan összefüggött a nagyipari fejlődés viszonylag kései felgyorsulása, ami további időt engedett a kisipar boldogulásának.

Ha a *mesterségeket* nézzük, a nagyipar- és nagykereskedelem egyértelműen *kiszorító* hatása a kötő- és fonóiparban, a fazekas-, esztergályos-, fésűs-, kalapos-, varga-, szappanos-, szitatkötő-, kötélverő-, puska-műves- és órás mesterségeknél tapasztalható. Helyi, részbeni módosulások természetesen fennállhatnak, a felsorolás az országos átlagra vonatkozik.

A nagyipar- és nagykereskedelem lényeges *átalakító* hatása a lakatos, kovács, bádogos, kádár, könyvkötő, asztalos, cipész és szabómesterségekben jelentkezik erőteljesen. Közöttük kedvezményezett szakmának tekinthető pl. a cipész és a szabómesterség, mivel őröik a közvetlen személyi igényeknek megfelelően egyénre szabott szolgáltatásokat is gyakran végeztek.

Az építőmesterségek valamennyi ága – kőműves, kőfaragó, cserapes, ács, kútcsináló – *tartósan* a kisipari szakmák jellemzője, s az élelmezési iparok – pék, cukrász, mészáros, hentes – is ide kapcsolhatók.¹¹³

Ami konkrétan Veszprémet illeti, 1900-ban a város 14 114 főnyi lakosságából 2155 keresőt és 2604 eltartottat soroltak az iparral foglalkozók közé.¹¹⁴ Az önálló iparűzők száma 776 fő volt, ebből 592 férfi és 184 nő. Emellett 823 segédmunkást és 304 tanoncot írtak össze. A vállalatok közül segéd nélkül 500, 1 segéddel 140, 2 segéddel 96, 3–5 segéddel 90, 6–10 segéddel 23, 11–20 segéddel 11 működött, 20-nál több segédet foglalkoztató vállalatot nem regisztráltak még akkor.

A szakmák megoszlása ipari főcsoportok szerint:

Vas- és fémipar:

kovács 37 fő
lakatos 42 fő
egyéb 38 fő

Gépgyártás: 47 fő

Kő-föld-agyag- és üvegyipar:

téglagyártás 14 fő

fazekasipar 31 fő

egyéb 16 fő

Fa- és csontipar:

asztalosipar 81 fő
egyéb 46 fő

Bőr-, sörte-, szőr- és tollipar:

bőrgyártás és tímáripár 2 fő
egyéb 24 fő

Fonó- és szövőipar: 142 fő**Ruházati ipar:**

szabó 194 fő
cipész és csizmadia 327 fő
egyéb 251 fő

Papíripár: 15 fő**Élelmiszeripar:**

malomipar 51 fő
sütőipar 48 fő

hentes- és mészáros 75 fő
egyéb 30 fő

Vegyészeti ipar: 13 fő**Építőipar:**

kőműves 204 fő
ács 94 fő

egyéb 64 fő

Sokszorosító és műipar: 35 fő**Szállodás, vendéglős- és kávéipar:**

165 fő

Veszprémben az iparosokat legnagyobb számban a cipészek és csizmadiaik, valamint a szabók képviselték, de továbbra is elég népes maradt néhány, a helyi hagyományok hatását magán viselő ipar, mint pl.: a fazekasipar.

A Veszprémi Ipartestület tagjainak zömét a segéd nélkül dolgozók tették ki, s elég alacsony számot képviseltek a középüzem tulajdonosok.

Az iparral foglalkozók viszonylag magas száma azt mutatja, hogy a többség még nem kényszerült szakmájának elhagyására, de az iparúzs lehetőségeit tekintve már meglehetősen labilissá vált helyzete. Az Ipartestület a belső béke megteremtése, a kontárok üldözése, továbbá a műveltség emelése tekintetében értékes munkát fejtett ki a század utolsó évtizedében, de gazdasági lehetőségek híján nem tudta előmozdítani az iparosság érdekeit a kívánatos mértékben.

RÖVIDÍTÉSEK

BEREND-RÁNKI = BEREND T. Iván-RÁNKI György: Gazdaság és társadalom. Bp. 1974.

F. DÓZSA = F. DÓZSA Katalin: A szabóipar Magyarországon a dualizmus korában. In: Folia Historica 2. Bp. 1973.

GELLÉRI = GELLÉRI Mór: Hetven év a magyar ipar történetéből 1842–1912. Bp. 1912.

GERSTER = GERSTER Miklós: A kézművesség jövő alakulása. Bp. 1901.

Jkv = A Veszprémi Ipartestület jegyzőkönyve 1886–1903. VemL IX. 206.

KURUCZ = KURUCZ József: A Győri Ipartestület és a régi győri ipartársulatok története. Győr. 1911.

LAKY = Dr. LAKY Dezső: Az iparosok szociális és gazdasági viszonyai Budapesten. Statisztikai Közlemények. Bp. 1930.

MATLEKOVITS 1897 = MATLEKOVITS Sándor: Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota ezeréves fennállásakor. Az 1896. évi ezredéves kiállítás eredménye III. Bp. 1897.

MATLEKOVITS 1898 = MATLEKOVITS Sándor: Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota ezeréves fennállásakor II. Bp. 1898.

RÁNKI = RÁNKI György: A kisipar szerepe a magyar kapitalista fejlődésben. Történelmi Szemle 1964. 2. sz.

RÁTH = RÁTH Károly: Országos iparosgyűlések 1872–1899. Bp. 1899.

SUGÁR = SUGÁR Ignác: A kisipar sorsa. Bp. 1901.

TAHY = TAHY István dr.: A magyar kézművesipar története. Bp. 1941.

VFH = Veszprémi Független Hírlap

VH = Veszprémi Hírlap

JEGYZETEK

1. RÁNKI 425.
2. U. o. 426.
3. Lenin megfogalmazása szerint „a városokban a kézművesség a lét szükséges alkateleme”.
- LENIN: A kapitalizmus fejlődése Oroszországban. Bp. 1949. 329.
4. Magyarország története 1890–1918. Bp. 1978. I. 354. és Budapest története IV. Bp. 1978. 363–365.
4. a. F. DÓZSA 137.
5. Kisipari vállalatok száma az 1900-as népszámlálás adatai szerint:

	Össze- sen	Segéd nélkül	1–5 se- gédde	6–10 se- gédde	11–22 segédde
Vas- és fémipar	42 513	22 700	19 077	554	182
Gépgyártás	18 407	12 320	5 804	161	122
Kő, föld	8 580	4 438	3 484	411	244
Faipar	29 256	17 418	10 887	700	251
Bőripar	5 739	3 192	2 410	103	34
Textilipar	14 166	10 045	3 930	139	52
Ruházati ipar	172 718	127 016	43 931	1487	284
Papíripár	875	386	417	45	27
Élelmiszeripar	48 156	25 580	20 866	1259	451
Vegyészeti ipar	2 097	1 313	667	67	50
Építőipar	38 468	28 864	8 757	528	319
Nyomdaipar	1 984	862	818	191	113
	382 959	254 134	121 051	5645	2129

A 41 548 vendéglátóipari vállalat megoszlása: 1–5 segéddel 22 751, 6–10 segéddel 957, 11–20 segéddel 338 üzem dolgozott.

6. TAHY 100.

7. E kérdést behatóan tanulmányozza MATLEKOVITS Sándor: Az ipar alakulása a kapitalizmus korszakában c. munkájában. Bp. 1911. 65–67.

8. Jkv. 1892. január 16.

Hasonló intézkedésre került sor például a Budapesti Férfi- és Nőruhakészítők Ipartestületénél is.

F. DÓZSA 141.

A törvényadta jogokkal kevés ipartestület élt. Ezt bizonyítja, hogy az 1898. év végéig Budapesten 12, vidéken pedig mindössze 89 ipartestületi betegsegélyző pénztár alakult.

GELLÉRI 540.

9. VFH. 1892. január 16. Az összesítés tévesen áll az újságcikkben. (F. Zs.)

10. Jkv. 1892. április 2.

11. Jkv. 1892. február 6.

12. Jkv. 1892. június 4.

13. Jkv. 1892. november 3.

14. Emlékirat a Veszprém városát 1893. évi április hó 13. és 14-ik napjain ért nagy tűzi katasztrófáról és számadás az országos segélyről. Veszprém, 1894. 10.

15. V. FODOR Zsuzsa: Miért tört ki a veszprémi tűzkatasztrófa 1893. április 13-án? In: Múzeumi Diárium. Veszprém, 1988. 36.

16. „Névszerinti jegyzéke a hazai ipartestületeknek, melyek a veszprémi iparosokat sújtott 1893. évi nagy tűzvész után segélyt nyújtottak a tűzkárosultaknak.

Sz. Testület neve	Fr.	Kr.
1. Arad	22	05
2. Alsó- . . .	5	—
3. Bp.-i fér. szabó ip. t.	50	—
4. Bp.-i mészáros ip. t.	10	—
5. B. Mágocs	27	—
6. B. Szt. Mihály	7	—
7. Bp.-i kárpitós	10	—
8. Beszterce-Bánya	44	75
9. Békés	16	90
10. Bp.-i hentes ip. t.	10	—
11. Brassói ker. ip. k.	8	—
12. Bp.-i asztalos	60	—
13. Baja	20	—
14. B. Ujváros	2	—
15. Békéscsaba	10	—
16. Bp.-i kovács	20	—
17. Bp.-i könyvkötő	35	45
18. Balassa Gyarmat	5	—
19. Bp.-i csizmadia	6	16
20. Belényes ipart.	3	—
21. Bp.-i II–III. vegy. ip. t.	11	80
22. Bp.-i cipész	25	—
23. Bezdán ipart.	17	—
24. Cegléd	24	05
25. Déva Ványa	10	20
26. Duna Vecse	5	—

Ssz.	Testület neve	Fr.	Kr.	Ssz.	Testület neve	Fr.	Kr.
27.	Diószeg	6	16	101.	Turkeve	7	5
28.	Dicső Szt. Márton	17	74	102.	Tisza Ujlak	9	10
29.	Diósgyőr	27	—	103.	Tisza Füred	20	10
30.	Csurgó	14	50	104.	Tisza Földvár	12	—
31.	Eperjes	13	90	105.	Túróc Szt. Márton	19	20
32.	Esztergom	25	—	106.	Torontál Vás. hely	8	—
33.	Föv. Iparoskör	83	—	107.	Tóthkomszólás	5	—
34.	Franzfeldi ip. t.	5	—	108.	Váci ip. t.	10	—
35.	Fehér templom	38	10	109.	Zombor	5	—
36.	Félegyháza	25	57	110.	Zsámbék	10	—
37.	Győr	25	—	111.	Zsolna	19	10"
38.	Győr Szt. Márton	15	—				
39.	Gyergyó Szt. Miklós	17	83				
40.	Gyó Di . . .	13	—				
41.	Gál Szécsen	16	—	17.	GERSTER 139.		
42.	Hódság	5	—	18.	Hasonlóan feszült helyzet alakult ki erre az időszakra a Győri Ipartestületnél is. Lásd: KURUCZ 117–134.		
43.	Hatvan	10	—	19.	VFH. 1894. március 31.		
44.	Hódmezővásárhely	5	—	20.	Jkv. 1894. április 29.		
45.	Temerin	30	—	21.	Ekkorra a korábbi évekhez képest érzékeny csökkenés tapasztalható a taglétszámban. Pl.: 1888-ban 503 tagja volt a testületnek, s az eltávozók száma – a segédek is beleértve – nem haladta meg a 100 főt.		
46.	Komárom	103	76				
47.	Kapuvár	26	34				
48.	Kéthely	9	60				
49.	Körmend	17	60				
50.	Kun Szt. Miklós	11	35				
51.	Kun Madaras	1	—				
52.	Kaposvár	20	—				
53.	Kun Szt. Márton	1	—				
54.	Kolozsvári ker. ip. k.	5	—				
55.	Kassa	5	80				
56.	Losoncz	10	—				
57.	Liebling Tem. m.	5	80				
58.	Monor	29	48				
59.	Monor az ifj. egyletnek	3	40				
60.	Kulai ipart.	20	—				
61.	Moór ipart.	37	25				
62.	Mező Berény	21	50				
63.	Mező Kövesd	14	80				
64.	Mező Tur	17	72				
65.	Moór ismét	1	—				
66.	Mohács	3	—				
67.	Munkács	5	30				
68.	Mramorók ipt. Tem. m.	5	—				
69.	Magyar Lásos	16	23				
70.	Mező Csáth	6	10				
71.	Miskolc	35	—				
72.	N. Szt. Miklós	40	—				
73.	Nagy Szőlős	11	31				
74.	Nagy Szombat	29	—				
75.	Nagy Maros	12	70				
76.	Nagy Kálló	4	15				
77.	Nagy Kőrös	16	70				
78.	Nyitra	10	—				
79.	Nagy Kikinda	15	—				
80.	Ókanizsa	5	—				
81.	Ó Becse	3	—				
82.	Pásztó	2	—				
83.	Pécs	10	—				
84.	Rima Szombat	16	50				
85.	Szombathely	55	25				
86.	Szeged	20	—				
87.	Szarvas	30	27				
88.	Solt ipart.	7	70				
89.	Szekszárd	5	15				
90.	Szabadka	21	60				
91.	Soroksár	22	30				
92.	Salgótarján ip. t.	25	—				
93.	Salgótarján tak. p.	5	—				
94.	Szt. Lőrinc ip. t.	2	10				
95.	Sárvár	10	—				
96.	Szt. Endre	5	—				
97.	Székelly Keresztúr	17	27				
98.	Siklós	30	—				
99.	Stájerlak Anina	30	—				
100.	Tab	25	60				

(Jkv. 1894. április 7.)

kedvezőbbé válását csillantja meg a Veszprémi Független Hírlap 1895. szeptember 28-i száma: a Balog tó betöltésével új, nagy pinceteret nyer a város. „A mostani Gizella-téren a borjúpiac nem maradhat meg. A borjú-, bika és baromfi piacot a Balog tó piacára kellene áthelyezni, a nagy helyet elfoglaló cserepesek, hentes és mészárosátrak a városház udvarán volnának áthelyezhetőek . . . A fő az, hogy ezt az óriási hetivásárt, hol pén-teki nap agyon tapossa egymást pár ezer ember, míg a legközelebbi utcák konganak az ürességtől, végre decentralizálni s célszerűen kell elhelyezni. A piacutcai háztulajdonosok és boltosok nem aggódnak. Semmi értékcsökkenés nem fenyegeti őket, mert hisz a hetipiác nagy része megmarad ott . . .

Hisszük, hogy belátják, miszerint a még hasztalan tolongásból eddig sem volt hasznunk, s maguk lesznek rajta leginkább, hogy a kofavásárt valahára rendezett piaci viszonyok váltásuk föl.”

36. Jkv. 1895. április 6.

37. SZTERÉNYI József: Az iparoktatás Magyarországon. Bp. 1897. 276.

38. Jkv. 1895. szeptember 7.

39. A 100 éves 306. számú „Táncsics Mihály” Ipari Szakmunkásképző Intézet története 1883–1983. Veszprém. é. n. 21.

40. Erre vonatkozólag részletes elemzést lásd. BEREND T. Iván–SZUHAY Miklós: A tőkés gazdaság története Magyarországon 1848–1944. Bp. 1975. 122–123.

41. Jkv. 1895. december 7.

42. A Győri Ipartestület a pécsi társintézmény utasszálló szabályzatát vette mintául. KURUCZ 118.

43. Jkv. 1896. február 1.

44. Jkv. 1896. március 7.
A megüresedett ügyészi állásra dr. Kőszeghy József, veszprémi ügyvédet választotta meg az előjáróság a május 2-án tartott ülésén.

45. VFH 1896. március 7.

46. VFH 1896. március 21.

47. Budapest története IV. Bp. 1978. 517.

48. Veszprémből az alábbi kézművesiparosok készültek a kiállításra: Boór Lajos bábsütő és viaszöntő, özv. Horváth Istvánné sz. Árvay Róza, Kiss Lajos épület asztalos, Keresztes Pál órás, Pfílf Andor kályhagyáros, Posch Endre könyvkötő, Schröder József férfiszabó, Tormássy Károly kovács.

A tárgyak közül különösen figyelemreméltó volt Kiss Lajos asztalosmunkája és Horváth Istvánné versenydarabja, aki elegáns pongyolát készített – 53 méter kézi szövésű csipkével díszítve a legfinomabb cérnából –, s hozzá egy magyar kötött főkötőt. Ezenkívül egy divatos nehéz selyem harangszoknya és egy görög nyakkal ellátott empire kabát díszítése is az ő ügyességét dicsérte. Horváthné e darabokon nyolc hónapig dolgozott.

VFH. 1896. április 11.

49. Megyénk képviselőjében Véghelyi De-

- zso alispán, Vajda Ödön zirci apát, dr. Óvári Ferenc és Szabó Imre országgyűlési képviselők utaztak Budapestre.
- A Veszprémi Független Hírlapot Balogh Károly helyettes polgármester képviselte.
- VFH. 1896. május 2.
50. VFH. 1896. június 27.
- A kisiparosok, kiskereskedők és iparosgédek, munkások tömeges utazását úgy szervezték, hogy a legalább 30 résztvevővel alakult csoportok a kiállítási igazgatóság útján jegyzetfüzeteket szerezhettek be, melyek a III. osztályú menettérti jegyet, a székes főváros által iskolaépületekben berendezett tömeglakásban két napi szállásra jogosító utalványt, a kiállítás területén levő csárdák egyikében két tál ételből álló ebédre szóló szelvényt, s két kiállítási belépőjegyet tartalmaztak.
- Az igazgatóság ezen kirándulók ka-lauzolásáról is gondoskodott.
- MATLEKOVITS 1897. III. 163–164.
51. A vármegyei díszközgyűlést a Veszprémi Független Hírlap 1896. május 2-i száma május 11-re hirdette. A programban először a székesgyházban tartandó istentisztelet szerepelt báró Hornig Károly megyéspüspök celebrálásában. Ezt követően terveztek a díszközgyűlést a megyeházán. Mindkét eseményen a résztvevőket teljes díszben – díszmagyar, vagy szalonöltözet, vagy frakk fehér nyakkendővel – várták.
52. Erről lelkes hangulatú beszámolót közölt a VFH. 1896. május 30-i száma.
53. Az összegből 50 Ft-ot a városi tanácsnak adtak át, azért, hogy azt a tanács a városi szegények között ossza szét. 151 frt 98 kr-t pedig az Ipartestület osztott ki a városi szegények között. A maradék 100 frt-ot az elagott és munkácéptelen ipartestületi tagok segélyalapjához csatolva a veszprémi takarékpénztárban helyezték el.
- Jkv. 1897. március 28.
54. A virilisek listáján a veszprémi iparosok és kereskedők között előkelő helyen állt 1896-ban 976 frt 98 kr-os jövedelmével.
- VFH. 1896. október 17.
55. VFH. 1896. június 13.
56. Jkv. 1896. július 4.
57. A törvényszéki elnök irodájában augusztus 24-én megtartott árlejtésre az alábbi ruházat elkészítése és szállítása végett került sor:
- Téli egyenruházat:
- 1 db köpeny szürke posztóból,
 - 6 db attila barna posztóból, fekete zsinórzattal és ún. makk-gombokkal
 - 9 db nadrág barna posztóból
 - 7 db mellény barna posztóból
- 7 db sapka barna posztóból, bőr napellenzővel
- Nyári egyenruházat:
- 6 db zsávolny-kabát
 - 7 db zsávolny-nadrág
 - 5 db zsávolny-mellény
- A ruhaszállítási ajánlatokhoz mintát is kellett csatolni, s a cikkek egységi és összárát is fel kellett tüntetni. A szövetek beszerzési helyének és a műhelytulajdonos nevének közzététele ugyancsak követelmény volt.
58. VFH. 1896. július 25.
59. VFH. 1896. augusztus 1.
60. VFH. 1896. szeptember 19.
61. RÁTH 117.
62. RÁTH 121–123.
63. VFH. 1896. október 17.
- A dualizmus kori választások jellegéről, lefolyásáról – melynek szimptomái a megyei, különösen az 1896-os választások esetében is felismerhetők – igen értékes, tényanyagban gazdag leírást ad GERŐ András: Az elsőpró kisebbség c. könyvében, Bp. 1988.
64. VFH. 1896. október 31.
65. Keresztes Pál órás (gépipar), Lichter József (építési ipar), Róthausser Mór és fia (vegyészeti ipar), Stern Hermann és fia (néprajz–háziipar), özv. Horváth Istvánné (műkedvelő ipar) *elismerő oklevelet*, Kiss Lajos asztalos (faipar, bútor, dekoratív ipar) *millenniumi nagy érmet*, Fehér István–Ligeti testvérek (fonó-szövő ipar), Schröder József (ruházati ipar) *kiállítási érmet*, Benkő István városi tanácsos *közreműködői érmet* kapott.
66. Jkv. 1897. január 2.
67. VFH. 1897. április 10.
68. 4 db kettős vaságy elkészítésére Kiss Istvánt bízták meg, darabonként 30 frt-os árban. Pokrócokat a bemutatott minta szerint Berger Sámuel-től rendeltek, 8 db-ot, egyenként 33 frt 40 kr-os árban. 100 m lepedőt és 80 m szalmazsákot Husvéth Márton ígért.
69. Husvéth Mártonnak 88 frt-ot készpénzből utalványoztak az utasfogadó számára készített 32 db lepedőért és 12 db törülközőért.
- Jkv. 1897. február 6.
70. Jkv. 1897. március 6.
71. GELLÉRI 631.
72. Jkv. 1897. április 3.
73. Jkv. 1897. május 6.
74. Jkv. 1897. május 18.
75. Jkv. 1897. július 3.
76. VH. 1897. július 11.
77. Jkv. 1897. szeptember 4.
78. VH. 1897. október 10.
79. Jkv. 1897. október 30.
80. BEREND–RÁNKI 82.
81. Tahy István a konjunktúrális gondokhoz az 1897. év rossz gabonaterméséből
- is hozzászámítja a Budapesti Kamara 1897–98. évi jelentésére hivatkozva. TAHY 101.
82. LAKY 73.
83. Jkv. 1898. március 26.
84. Jkv. 1898. május 7.
85. Posch Endre számvizsgáló kimutatása szerint az 1897. évben az 535 iparos tag után 1 forinttal számolva 535 forintnak kellett volna befolyjni tagsági díj címén. Ennek csak alig több, mint a fele, 285 frt 25 kr került befizetésre.
- A belépett 46 tag 920 frt helyett összesen csak 414 frt-ot fizetett be belépési díjként.
- Tanonszegődötteskor és szabaduláskor csupán „a kényszerűség következménye miatt” folytak be pontosan a díjak.
- Jkv. 1898. március 27.
86. 1898. május 14.
87. Elisabeth von Österreich. Sonderausstellung in Hermesvilla, Lainzer Tiergarten. 22. März 1986 bis 22. März 1987. Ausstellungskatalog. Wien. 334.
88. Jkv. 1898. október 8.
89. Magyar Törvénytár V. Bp. 1912. 407–416.
90. SUGÁR 120.
91. A Magyar Ipar Almanachja. Bp. 1929. 40.
92. GERSTER 140.
93. SUGÁR 120.
94. VH. 1899. január 8.
95. Jkv. 1899. január 7.
96. Jkv. 1899. március 26.
97. Jkv. 1899. április 8.
98. RÁTH 136–137.
99. Jkv. 1899. szeptember 23.
100. LAKY 80.
101. Jkv. 1899. november 19.
102. Széll Kálmán a tekintélyes zalai köznépmesi család sarja, Deák veje, 1899 február végétől miniszterelnökként – igaz korlátok között – az ipar és a kereskedelem érdekeit is melegen pártolta.
- Magyarország története II. Bp. 1964. 153.
103. Jkv. 1899. december 20.
104. BEREND–RÁNKI 65.
105. BÉRES Katalin: Zalaegerszegi kisiparosok a századfordulón. In. Zalai Gyűjtemény 21. Zalaegerszeg 1985. 127.
106. VH. 1900. február 11.
107. VH. 1900. március 4.
108. Jkv. 1900. március 25.
109. Jkv. 1900. április 28.
110. RÁNKI 425–426.
111. HORVÁTH Zoltán: Magyar századforduló Bp. 1974. 134–135.
112. RÁNKI 432.
113. MATLEKOVITS 1911. 51.
114. Az 1900. évi népszámlálási MStk. II. Bp. 1904. 314–317.

ZSUZSA V. FODOR

GESCHICHTE DER VESZPRÉMER GEWERBEKORPORATION
TEIL II. 1891–1900

Die kapitalistische wirtschaftliche Entwicklung in Ungarn in den letzten Jahrzehnten des 19. Jahrhunderts kann mit bemerkenswerten Erfolgen, doch auch mit

eigenartigen Merkmalen gekennzeichnet werden. Diese Eigenartigkeit bezieht sich in grossem Masse auf die Industrie, wo nebst langsamer Entwicklung der Gross-

industrie eine sehr intensive Entfaltung des Gross- und Kleingewerbes wahrzunehmen war. In den Jahren zwischen 1890–1900 hat sich die Zahl der hierher gehör-

enden Betriebe um mehr als 20% erhöht, am höchsten war das zahlmässige Wachstum im Kreise der selbstständigen, ohne Gesellen arbeitenden Kleingewerbetreibenden.

Bei solchem Wachstum gewannen die Institutionen, die sich mit den Angelegenheiten der Gewerbetreibenden beschäftigten und ihre Interessen vertraten, immer mehr an Bedeutung.

In unserer Stadt hat sich am Ende des vorigen Jahrhunderts die Veszprémer

Gewerbekorporation der Probleme und Interessen der zu ihr gehörenden breiten Schichten der Gewerbetreibenden – (im Jahre 1900 betrug die Zahl der Einwohner in Veszprém 14 114, davon waren 776 Personen selbstständige Gewerbetreibende, 823 Gesellen, 304 Lehrlinge) – angenommen und Möglichkeiten gesucht, sie auch auf Landesebene zu vertreten.

Da die meisten Mitglieder der Korporation unter ziemlich schlechten materiellen

Verhältnissen lebten – im Jahre 1900 haben 500 ohne Gehilfe gearbeitet – hat sie viel auch für deren materielle Unterstützung getan. Sie leistete auch auf dem Gebiet der Bildung und Kultur wertvolle Arbeit, aber infolge ihrer beschränkten wirtschaftlichen Möglichkeiten konnte sie die Interessen der Gewerbetreibenden nicht im gewünschten Masse vertreten.

S. LACKOVITS EMŐKE

16–17. SZÁZADI KÉTTORNYULAKI PÁRTÁK ÉS PÁRHUZAMAİK

Ilon Gábor pápai régész 1985-ben a kéttornyulaki református templom környékén folytatott leletmentő ásatásakor kb. 110–150 cm, mélységben a szentély mögötti „B” szelvény 2. és 3. sírjában, valamint a templom déli oldalán nyitott „E” szelvény ÉNy-i sarkában 135 cm mélységben pártamaradványokat, pártatóredékkel együtt koponyatetőt talált.¹ E párták közül egy annyira törredékes állapotban volt, hogy kiegészítése lehetetlenné vált. Kettő *Eckert Anikó* textilrestaurátor kitűnő munkája nyomán feltételezett eredeti állapotába került.

Vizsgálatra annak reménye készítették, hogy általa közelebb kerülhetünk az eddig ismeretlen bakonyi és Balaton-felvidéki női fejviseletek egy csoportjához.

I. A párták a magyar női fejviseletekben

A fejviseletet a haj változatos elrendezése és erre meghatározott szabályok szerint elhelyezett, a fej ékesítését szolgáló viseletdarabok alkotják.²

A fejviseletek része, egyik csoportja a *párta*, mely a tisztaság, a szüzesség jelképeként övezte (Kalotaszegen ma is övezi) a lányok fejét, a hajadonság kifejezője, ékessége, *koronája* volt meghatározott életkor eléréséig. Elhunyt leánnyal el is tették. Régészeti adatok tanúsága szerint a honfoglalás korától a női fejviselet részeként általánosan hordták. Ékítményei rendkívül változatosak lévén, elsősorban formájuk és viselési módjuk szerint osztályozhatók. Ennek alapján elkülöníthető: 1. keskeny, *karika*, *koszorú*, vagy *abroncs-párta*, amelyet feltehetően a homlok közepén vagy a homlok

fölött, vízszintesen elhelyezve viseltek; széles, a kontyot három oldalról keretező *kontypárta* vagy *nagypárta*; 3. széles, magas *előpárta*, a fej felső részén viselt; 4. *vendéghajfonatos*, homlokpánttal (homlokkelő) és fátyollal kombinált párta, amit a fej tetejére helyeztek (a fejviseletekből a 17. századra eltűnt reneszansz örökség).

U. Kerékgyártó Andrienn 1937-ben a magyar női fejviseleteket feldolgozó munkájában a pártákat is elemezve, a következőket állapította meg: a legrégebb leányfejdísz, sőt, a fejdíszek legkorábbika a *párta* volt, amely a történeti adatok tanúsága szerint mind az úri osztálynál, mind a népnél megtalálható volt a 15. századtól a 19. század közepéig.³ Sőt, hozzátehetjük, hogy a honfoglalás korától viselték, s az erdélyi Kalotaszegen napjainkig hordják. Ezek a párták *Győrffy István* szerint a szűzeket megillető virágkoszorúból keletkeztek, s a fejlődés során különféle változataik egész Európában használatosak voltak.⁴ Maga a szó őfelnevet eredetű, amely a korai újfelnemet korban került át a magyarba. Jelentése: korc, szegély, szalag, foglalat, keret, női fejdísz. Vannak olyan asszonyi főkötők is, amelyeknél a homlok fölé gyöngyös, pártaszerű szalagot kötöttek, a homlokszorító szalag maradványaként.⁵

A párták legtöbbje nálunk a fej tetejét szabadon hagyta (kivételt csak a 16. századi vendéghajfonatos párták képeztek, a fej felső részét beborítva), s ebben erősen különböztek a nyugat-európai fejdíszek egy részétől, amelyek többnyire a fej hátsó vagy felső részét is beborították. Előfordultak a homlok felső részét abroncszerűen övező díszes pántból kiinduló gyöngyökkel ékes csíkok a fej hátsó részén, szalagban végződve. Mind-

ezek mellett a nyugat-európai gótikában, majd a reneszanszban, sőt, még a 16. században is megtalálható volt az abroncs-pártákhoz hasonló fejkék is.⁶

A paraszti viselet pártái az úri osztály korábbi, gyöngyös-bogláros pártáinak voltak egyszerűbb változatai.⁷ Amint *Radvánszky Béla* kutatásaiból kitűnik, a 16–18. században a fő- és köznemesség az abroncs- vagy karika-pártát, az előpártát és a kontypártát egyaránt használta. Viseletük divatja meghatározott időszakhoz kötődött, azaz, bár egymás mellett léteztek az adott korszakban, azonban előnyben részesítették valamelyik típust.⁸

A nemesség pártaviseletének a parasztság közötti terjedéséről Bethlen Miklós, Cserei Mihály, Apor Péter tudósítanak.⁹

A 19. század elején nyugati, főként osztrák hatásra a párta viseletét helyenként, *elsősorban a Dunántúlon*, a bársony homlokkötő szalag vette át.¹⁰

A magyar nyelvterület 19. századi és 20. század eleji pártatípusait zömében U. Kerékgyártó Adrienn kutatásai alapján ismertetjük, közülük elsősorban azokat kiemelve, amelyek a kéttornyulaki pártákkal majd kapcsolatba hozhatók.

A *palócoknál* aranyhímés, aranycsipkés vagy virágos, hátul dúsan szalagozott pártát viseltek, kiváltképp esküvőkor.¹¹ Eger környékéről fekete pártát is említettek.¹² Ezeket a pártákat már a 19. század végén a fekete homlokszorító bársonyszalag – amelyet esetenként gyöngyök ékítették – váltotta fel a lányok, koszorús fátyol a menyasszony viseletében.¹³ A 20. század első felében a menyasszonyi párta fehér és piros művirágokból készült, gazdagon felszalagozva.¹⁴ Ezzel szemben Heves megyében a menyasszony fejére pártának

nevezett, 10 cm átmérőjű, viaszvirágokkal és csokros szalagokkal ékes karikát tettek.¹⁵ A kazári menyecskefőkötőben is megfigyelhető a párta eleme, az aranycsipkével bevont keménypapír csík.¹⁶ A párta itt tárgyi emlékek nélkül veszett ki a viseletből, mindössze emlékezete maradt csak meg.¹⁷

A *matyóknál* csak a menyasszony viselte az esküvői szertartás idején a tarka, majd fehér rózsákból kialakított koszorút.¹⁸

A palócföldtől északra, a volt *Gömör, Nyitra, Pozsony, Trencsén, Hont* megyék egyes falvaiban a szórványosan előforduló tornyos párta mellett a lányok vasár- és ünnepnapokon még a múlt század végén is karika- vagy abroncspártát viseltek, amelyet bársonyra, vörös posztóra rádolgozott aranycsipkével, esetleg gyönggyel díszítettek, a tarkón kapoccsal, szalaggal erősítették fel. Átmérőjük 15–17 cm, magasságuk kb. 4 cm volt.¹⁹ A Néprajzi Múzeum textilgyűjteménye is őriz belőlük többet.²⁰

A *Kisalföldről: Csallóközből, Rábaközéből* már a múlt századból sincs adat a pártaviseletről. Mindössze a 18. század elejéről ismert egy feljegyzés, amely szerint *Komáromban* a lányok kb. 2–2,5 cm széles, gyöngydíszes koszorút viseltek, amely egyenlő lehetett a gyöngyös abroncspártával,²¹ vagy a Radvánszky által említett alapanyag nélküli, gyöngyből fűzött pártával.

Tanulságos a *Dunántúl* pártaviseletére vonatkozó adatok vizsgálata.

Jankó János már a múlt század végén azt tapasztalta, hogy a lányoknak a hajuk végébe kötött pántlikán kívül más fejdíszük nem volt a *Balatonmelléken*.²² De ugyanezt figyelte meg *Kiss Ernő* is a század elején *Pápa környékén*.²³ Azonban a Balaton déli oldalán idős asszonyok emlékeztek még a *pintlinek* nevezett, csipkével díszített, homlokot övező bársonyszalagra, amelyet említettek is Jankónak.²⁴ Ez a fejdísz látható Veszprém megyéből Franz Jaschke ábrázolásán is.²⁵ A veszprémi Bakonyi Múzeum néprajzi gyűjteményéből azonban még a századeleji gyűjtésekből is hiányzik ez a leányfejéktípus.

A 19. század elején az említett bársonyszalaghoz hasonlót viseltek a Tolna megyei lányok is.

A Tolna megyei *Sárköz* őrizte meg legtovább a lányok pártaviseletét. Ez volt a *tülkös párta* (csücsök- vagy magaspárta), amely fültől fülig keretezte a fejet, elől tenyérszerűen, két végén pedig elkeskenyedve. Vázát vessző, vászon és faháncs alkotta, amelyet vörös selyemmel,

arany és ezüstszállal vontak be. Eből az alpból emelkedtek ki a keményített vászonból vagy papírszalagokból kialakított, ezüstszállal bevont, két részes, mindig páratlan számban felerősített, kúp alakú *tülkök* (csücsökök vagy boglárók), amelyeknek tetejébe nagyfejű, köves tűt szúrtak. Szélét islógos paszomány szegte, a tülkök közé pedig arany-ezüst fórizsból (sodrony) kiképzett virágokat (fémsodrony virágok) erősítették. Hátral szalaggal kötötték meg.²⁶ Ezt a pártatípust a századfordulón még a menyasszonyok is viselték, bár készítése a készítőasszonyokkal együtt kihalóban volt. Ezt váltotta fel a bársonyszalag vagy *homlokbársony*.²⁷ A Néprajzi Múzeum textilgyűjteményében több sárközi tülkőspártát is őriznek. Ez a pártatípus azért fontos különösen, mert bár méreteiben eltérő ugyan, azonban kivitelezésében és díszítésményeiben legközelebb áll a korai, 16–17. századi dunántúli pártatípus-hoz, amelyre később rá is mutatunk. Úgy véljük, hogy ez a fejdísz kétféle korai pártatípus ötvözetéből alakult ki: formájában a vendéghajfonat, díszítésményében az egyszerű abroncspárta.

A tülkőspártát felváltó *homlokbársony* mélyen fedte a homlokot, a *középbársony* ehhez csatlakozott keménypapír vázra dolgozott gyöngydíszes csík volt, míg a *nagybársony* papírcsíkot borító vörös vászonra erősített koszorú, művirággal felékesítve.²⁸ Utóbbihoz volt hasonló a *váraljai tornyospárta* is.²⁹

A múlt századból Baranyából, *Pécsvárad* környékéről is említettek pártát, formájára, díszítésére vonatkozóan azonban nem közöltek adatokat.³⁰ Az *Ormánságban* pedig már nyoma sem maradt a pártának.³¹

Somogy megye középső részének református falvaiban vasár- és ünnepnapokon a lányok még a múlt század közepén szalagdíszes pártát és bársony *homlokkötőt* hordtak,³² ez azonban a századfordulóra eltűnt.

Nyugat-Dunántúlon, *Göcsejben* is viselték a pártát, de már a múlt század első felében elhagyásáról tudósított *Pländer Ferenc*.³³

Hasonló a kép az *Őrségben* is. *Nemesnépi Zakál György* 1818-ban már mint letűnt fejviseletet említette a pártát: „A lányok leg szebb ékessége volt régen ten a párta, a mely gyöngyökkel és pillangókkal tündökölven a fejet körül koszorúzta olly formán, hogy az öszve kötő pántlikák hátul a; hármasba öszve fonyott hajnak tövével bokroztak. A díszes pártát ugyan el dobták a mai Eörségi hajadonok, ...”³⁴

Az Alföldön, *Szeged környékén* a 18. században még gyöngyös pártát viseltek a lányok, amelyet a korabeli leltárak igazolnak.³⁵ Az 1800-as évek második feléből egy újabb pártatípus lett ismert: ez félhold alakú volt, amelyet fehér selyemmel vagy meggy szín bársonnyal vontak be, fehér gyöngyökkel ékesítve.³⁶

Hódmezővásárhelyen és környékén ugyancsak általános volt a múlt század 30-as éveig a pártaviselet. Ez a párta karika- vagy abroncspárta volt, aranycsipke díszítéssel, amelyről a Múzeum gyűjteményében őrzöttek tanúskodnak.³⁷

Hódoltságkori régészeti ásatások, 17–18. századi emlékek és leírások vallanak arról, hogy *Kecskeméten és környékén* koszorú- vagy abroncspártát viseltek, aranycsipkével, flitterekkel, gyöngyökkel díszítve a kb. kétujjnyi széles alapot. Előfordult rajtuk a színes üveggyöngyökkel ékes kiemelkedés is – ez volt a boglár, amelyek a párta egész felületén végighúzódnak, egymástól azonos távolságban helyezkedtek el. Viselete a 18. század végén megszűnt. Pedig két évszázadon keresztül háromféleképpen díszített pártát is viseltek itt: a koszorúforma, aranycsipkés, pillangóst; a bársonyalapú, skófiummal hímzettet és a piros selyemre kúp alakú boglárókkal, színes üveggyöngyökkel díszes, aranyfonállal varrottakat. E három típus az eltérő vagyoni helyzetű polgárság leányainak fejéke volt, amit társadalmi hovatartozástól függetlenül, az említett korszakban mindenki viselt.³⁸

A pártaviselet a *Jászság*ból is említett.³⁹ Az 1860-as évekig ünnepi alkalmakra *Biharban* is feltették a lányok. Formára valószínű, a vásárhelyivel volt azonos.⁴⁰

A pártára vonatkozó leggazdagabb néprajzi adatok Kecskeméten kívül a *Hajdúság*ból ismeretesek. 1860-ig a párta itt a leányviselet része volt, ámbár az 1840-es, 1850-es évektől fokozatosan háttérbe szorult, csak különleges alkalmakkor került a fejére. 1860 után a feljegyzések mint letűnt viseleti darabról emlékeztek meg.⁴¹ A debreceni Déry Múzeumban és a Néprajzi Múzeumban több hajdúsági párta is található, amelyeknek közös jellemzője, hogy kör alakú abroncspárták, több rétegű kéregpapíralappal. 4–5 cm szélesek, 40–45 cm hosszúak. Az alap vászonfedésére kívül fekete vagy sötétzöld bársony, belül virágos selyem borul. Erre erősítették fel a 7–11 boglárt, amelyek alatt fehér gyöngysor húzódik, közöttük pedig aranyhímzés. Az alsó széleket gyöngysor és fémszálas hímzés szegélyezi. A boglárók az alpból

2–2,5 cm-re kiemelkednek, fémsodronyból (fórizs, rezgő), gyöngyből és islógokból alakították ki valamennyit. Némelyeknél a gömb felületét selyemzsinórral dúsan behálózták. Hátul kb. a tarkónál, vagy valamivel fölötté 10–15 cm széles, 50–75 cm hosszú, egy ágba lefutó szalag lógott viselője hátára. A szalag selyemből vagy bársonyból készült, vászonnal kibélelve 4–5 cm széles fémcspikével szegve. A szalag bokra csaknem befödte a fejtetőt, s a csokor közepét is hamisgyönggyel és aranybrokáttal díszes boglár díszítette. Hátul, a tarkó alatt volt megköthető, s a szalag is a hajhoz erősíthető.⁴²

A *Nyírségben* és *Szatmárban* már a múlt században sem emlékeztek a pártára.⁴³

Erdélyben a mai napig a tisztaság jelképeként és az eladósorú állapot kifejezőjeként viselik *Kalotaszegen* a konfirmált nagylányok férjhezmenetelükig a pártát vasár- és ünnepnapokon. Ez is *abroncspárta*, amelyet gyöngyökkel, gyöngyházcsigákkal és gyöngyösboglárokkal ékítenek. Hátul nyitott, itt kötik össze fejre tétel után. Innen különböző díszes selyemszalagok csüngenek le. A Felszezen homlok felett viselik közvetlenül, míg az Alszezen és Nádas-mentén kissé hátrább, a fejtető közepe felé. A széles, súlyos párták mindig előbbre, a homlok felé, a keskeny, könnyebbek pedig hátrább kerültek. Ezek a párták szélesebbek az alföldiekénél, díszítésük falvanként, falucsoportonként változó.⁴⁴ A legtöbb néprajzi adattal a kalotaszegi pártákról rendelkezünk.⁴⁵

A Mezőségen ünnepi alkalomra 1–2 cm széles, rózsás, gyöngydíszes fekete bársonyszalagot viseltek a lányok a fejtető közepén.⁴⁶ A menyasszony fejét rozmaringból és művirágból készített koszorú díszítette.⁴⁷ *Széken* a leánypárta 15 cm széles volt, piros szalagrózsákkal és aranyfüsttel díszes. A menyasszonyé ma is drótabroncsból hajlított diadém, piros pántlikával, rozmaringból és apró papírrózsákból kötve.⁴⁸

A *torockói párta* bársony alapra dolgozott csipke volt, magas, boglárokkal díszes, aranypaszomántos. Jankó János még látta ezeket a belül piros klottal bélelt, kívül fekete bársonnyal fedett, fémcspikével díszített islógossal szegett pártákat. Hátul voltak megköthetők innen lógott le 19–23 gazdagon hímzett, bélelt pántlika.⁴⁹ Ezek is abroncspárták voltak, ámbar szélesebbek az alföldiekénél. Hasonló volt a múlt század elejéig a *Tordán*, *Aranyosszéken* viselt is.⁵⁰ Ujjnyi széles selyem vagy bársonyalapú gyöngyöspártát viseltek a múlt században *Alsó-Fehér megyé-*

ben is a lányok, majd a század végén pedig már bársony homlokszalagot.⁵¹

Székelyföldön ezekkel szemben a menyasszony fejére díszpártát tettek, amelyet tenyérnyi széles, fekete bársonyszalag fölé boruló hármass virágkoszorú váltott fel, s a kontyra helyezett, vászonra varrt gyöngyös pártát is feltették mellette egyes helyeken. Egyébként az islógokkal, fémszálás hímzéssel és gyönggyel díszített, a kontyot három oldalról körülfogó *kontypárta* volt általános Székelyföld-szerte.⁵² A *barcasági* magyar lányok is *kontypártát* viseltek, amelyet fehér gyöngyökből fűzött, egymást félkörben követő füzérekkel díszítettek.⁵³ Ezek a párták azonban falvanként némiképp különböztek egymástól.⁵⁴

A néprajzi adatokból az a következtetés vonható le, hogy az egész magyar nyelvterületen általános volt a pártaviselet a 18. században és a 19. század elején. Egyes helyeken megmaradtak tárgyi emlékei is, másutt azonban csak viseletének emlékezete. Két fő típus különíthető el: az *abroncs*, *koszorú-* vagy *karikapárta*. Ez és változatai voltak a legelterjedtebbek. Mellettük létezett a kontypárta, amely azonban a magyarságnak csak a keleti csoportjainál (székelyek) fordult elő.

II. A párták a halottkultuszban

A párták a lányok, a néprajzi mód-szerekkel vizsgálható időszakban pedig a nagylányok viseletének voltak elszakíthatatlan részei olyannyira, hogy az eladósorban levő, elhalt lány-nyal pártáját is eltemették. A pártavitel és feltevés szertartása a halott lakodalma szokásegyüttesnek volt egyik legjelentősebb mozzanata. A pártá esetében halotti koronaként szerepelt.

Gomboson a *halottnak készített koszorút koronának* nevezték, ez jelezte az elhunyt szüzességét, menyasszonyságát ugyanúgy, amint az élő menyasszonynak a szűkoszorú.⁵⁵

Kalotaszegen a meghalt pártás lányt korábban (a 19. században és a 20. század első felében) pártával temették el általánosán (Farnason a halotti párnára helyezték. Sztánán a fejre tett párta szalagjai kilógtak a koporsóból.) Ez utóbb a módos családok szokásává vált (Ma már alig fordul elő pártával temetés.). Mivel a lány esküvőjén viselheti utóljára a pártát, ezért a halott lakodalmanak a pártá egyik fontos velejárója lett.⁵⁶ Kalotaszentkirályon, de más kalotaszegi faluban is, a temetőben több olyan sírkő található, amelyre ráfaragták a pártát, jelezvén, hogy eladó-

sorban lévő, pártás hajadon nyugszik alatt.

Széken, bár nem viselik a lányok a pártát, azonban az elhunyt leány számára még ma is elkészítették a pártakészítővel. A halottas házhoz vitele, feltétele, majd a koporsó tetejére, a fej vonalába szegezése a halott lakodalmanak középponti cselekménye.⁵⁷ Tehát a halottkultuszban úgy szerepel, mint mikor a viseletnek állandó alkotóeleme volt.

Ahol a pártaviselet már kiveszett, az elhunyt lányoknak ott is készítettek koszorút. Úgy véljük, hogy a menyasszonyi koszorú a párta utóda.

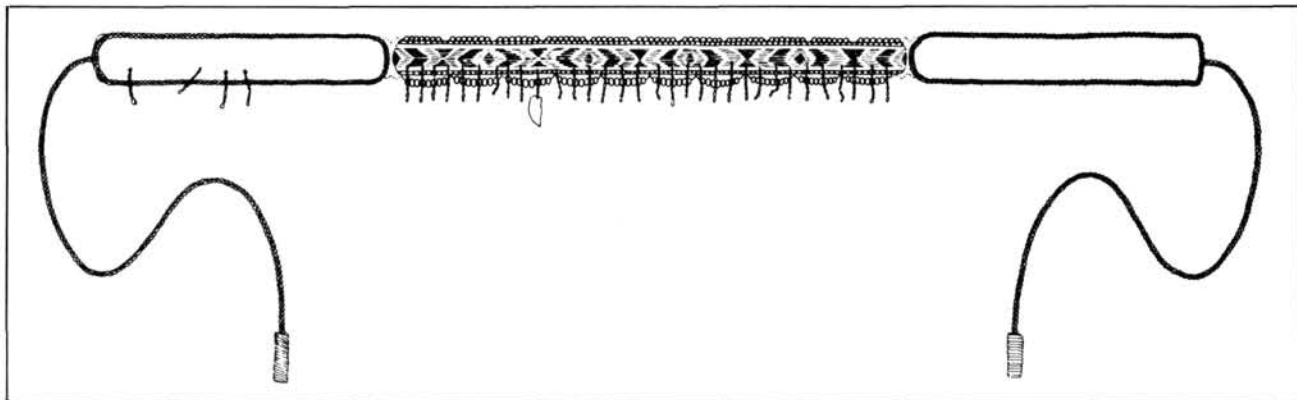
Bálint Sándor szerint a magyarságnál általános szokás volt, hogy az eladólány halottat menyasszonyi ruhába öltöztetve, homlokát koszorúval övezve temették el.⁵⁸ A szűzi párta korona volt, éke a tisztaságnak. A szűzeket Krisztus jegyeseinek tartották, akiket, mint királyi jegyeseket, megilletett a korona. Egyrészt ez volt a pártával temetés alapja. Másrészt az a hiedelem, hogy életében kijárt volna számára a lakodalom, megillette volna a menyasszonyi dísz. Ha ezt a korai halál miatt nem kaphatta meg, akkor holtában kell megadni, hogy sírbeli pihenése nyugodt legyen.

A pártának a halottkultuszban, a temetési szokásokban betöltött szerepe minden bizonnyal a korábbi évszázadokban is létezett. Ezek a régészek által feltárt, 15–17. századi sírokból előkerült viseleti darabok halotti koronaként is funkcionálhattak. Jóllehet, a 16–17. században nemcsak lányok, hanem asszonyok is viseltek pártát, azonban utóbbiaké kontypárta volt, amit a 17. századra már felváltott a *koronka* vagy korona, ez a fejtető alatt; a nyakszirt fölött hátrafüggve viselt fejké.⁵⁹ A lányok pártája *abroncs-* vagy *karikapárta* volt,⁶⁰ minden bizonnyal ugyanúgy jelkép, mint későbbi utódai. Ezért és így őrizhették meg a 15–17. századi temetők a viselettörténet e fontos elemét.

III. A kéttornyúlaki párták

Kéttornyúlak Pápától 8 km-re fekvő, ma 520 lelkes község. Lakosai a 16. században protestánsok lettek. 1618-ban már református volt a község, akiknek első ismert lelkésze *Szeli Gergely*. Középkori eredetű, volt római katolikus templomát a 16. századtól a protestánsok használták.

A 17. század végén, s a 18. század első felében 322 lakosából 28 nemes, a többi jobbágy, de zsellér is található volt közöttük. Az összlakosságból ekkor mindössze 74 volt csak katolikus, a többi református. Utóbbiak

1. ábra. Kéttornyúlaki I. sz. párta Ltsz. 87.25.1

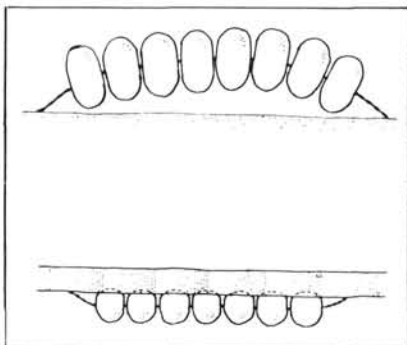
még 1836-ban is többségben voltak: 250 református 9 evangélikus és 176 római katolikus alkotta lakosságát.⁶¹

A templom köré a 18. századig temetkeztek. Templombeli sírokról eddig nincs tudomásunk. Egy közönség legelőkelőbb, azaz legrégebb vagy legvagyonosabb tagjainak temetkezőhelye a templom volt, bár a reformátusoknál erre kevesebb példa található. A legrangosabb családok tagjai kaptak itt elsősorban végső nyughelyet: pl. Miskolc, avasi református templom, csengeri, sárospataki református templomok. A vizsgált párták a kéttornyúlaki templom körüli temetőből kerültek felszínre.

I. párta:

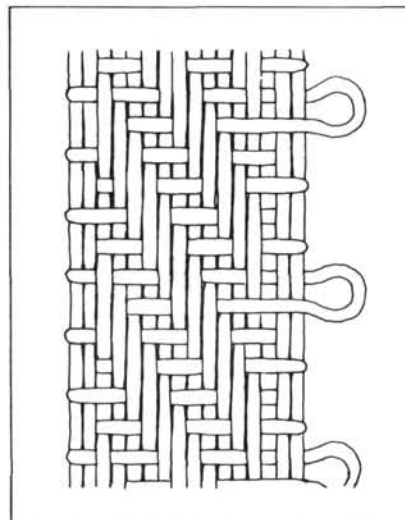
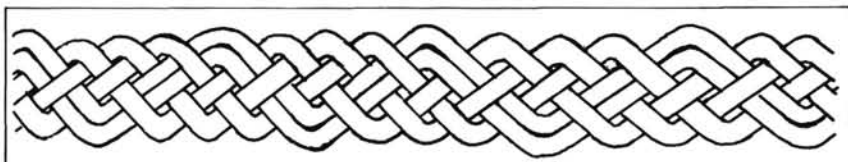
2–2,5 cm széles pánt, amelyet sávolykötés technikával készült anyaggal (selyem) vontak be, kenderrel vagy lennel összefogott fémszállal díszítették. A fémszál kékes-zöldre oxidálódott, ezáltal a pártának ez lett az alapszíne. A pánt felső részére fel-

2. ábra. Részlet az I. sz. pártáról

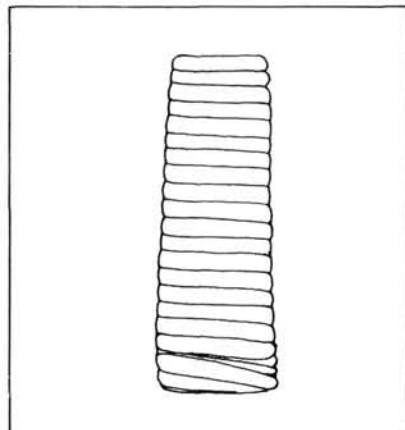
erősített, apró, sötétkék felfűzött gyöngysor a díszítménye. Alsó részére ugyanilyen gyöngyökből, tagolt, hullámvonalban végighúzódo fűzért rögzítettek. A hullámok felfelé ívelő részéből egy-egy fémszállal összezsavart textilszál csüng le (1–1,5 cm-re), végén apró fémkarikával, amelyből megközelítőleg egyenlőszárú háromszög alakú bronzlapocska (1x0,4 cm), islóg függ. Ez feltehetőleg végig így húzódoott, egy-egy hullám alakú gyöngyfűzérből három-négy is lelógva, amit a szabálytalanul megmaradt töredékek igazolnak. Ez a zárósor borulhatott a homlokra. A párta díszített felületét mindkét oldalról díszítetlen rész zárja le. Ezt a részt körben ún. láncfonadék keretezi, amelyet két-két, ill. négy szálból, négyes fonással alakítottak ki (sz: 0,5 cm). A szálegyüttes textil és fémszál sodratából áll. Ugyanez a láncfonadék képezte önmagában a párta megkötésére szolgáló zsinórt is, amelyet két oldalt apró fémszegeccsel erősítettek fel. A kötőzsinór 1–1,5 cm hosszú, 0,5 cm átmérőjű, hengeres, kemény vázra szorosan egymás fölé csavart kender és fémszál bevonatú csüngőben végződött, amely a vékonyabb kötőzsinór kibomlását, visszahajlását megakadályozhatta. Ltsz. 87.25.1. (1. és 2. sz. ábrák). Ebből a láncfonadék részlete ltsz. 87.23.1. (3. sz. ábra), valamint a szövés technika és a kötőzsinór vége (csüngő) ltsz. 87.26.1. és 87.23.1. (4. és 5. sz. ábrák) látható. Ez a párta az „E” szelvény délnyugati sarkából került felszínre.

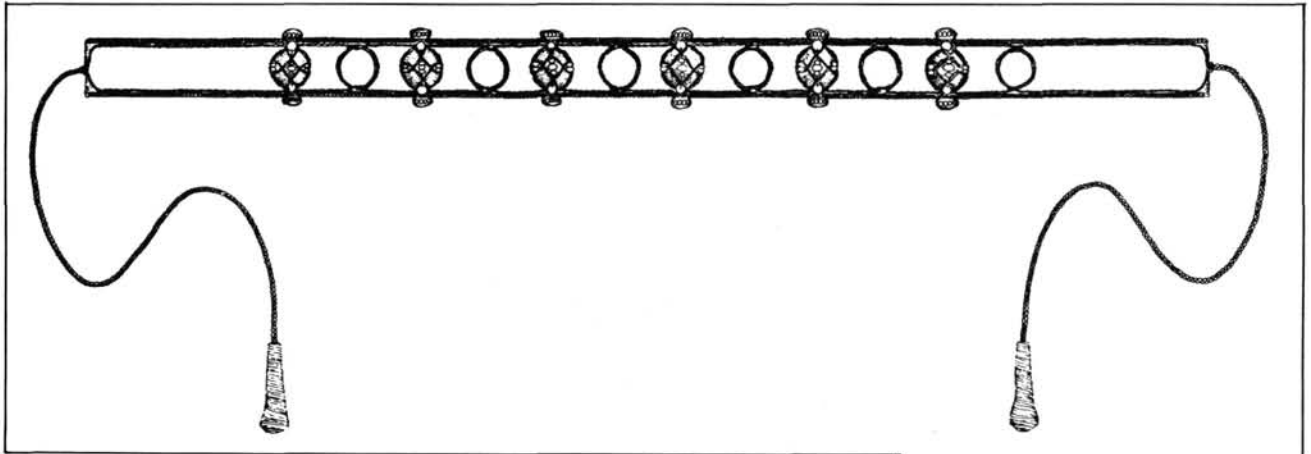
3. ábra. Az I. sz. párta láncfonadékának részlete. Ltsz. 87.23.1

4. ábra. Az I. sz. párta szövés technikájának részlete. Ltsz. 87.26.1

5. ábra. Az I. sz. párta kötőzsinórjának csüngője. Ltsz. 87.21.1

II. pártá:

Szélessége közel azonos az előzővel: 2,5–3 cm. Alapja barnás-sárgás finoman megmunkált bőr, amelyre a díszítményt felerősítették. Körben, a széleken az alapot rézdrótból készült sodrony keretezi. Alatta, a külső kerethez szorosan simulva két, kékeszöld színűre oxidálódott, nagyon vékony fémszálból csavart sodrat húzódik körben. Felerősítése úgy történt, hogy mind az alsó, mind a felső szélén húzódó részből, egymástól 1–1 cm-nyire 1,5 cm átmérőjű, kettős falú köröcskéket képeztek. Minden második köröcske közepére, mint egy kosárkába, 1–1 boglárt erősítettek. A pártá mindkét végére fémszegeccsel illesztették a fej hátsó részén a megkötésre szolgáló csüngős, láncfonaladékból képzett kötőzsinórt. Ez a kötőzsinór megegyezik az első pártával. Ltsz. 87.20.1. (6. sz. ábra).

A boglár alapja papírból formált, keményre gyúrt gömb, esetleg csonkakúp. Formája a leletből teljes biztonsággal nem határozható meg. Ez a papíralap a felületből 1,5 cm-nyire emelkedik ki. Alsó és felső részére rézdrótból kialakított spirált, ún. fórizst erősítettek (h: 0,5 cm, m: 0,1 cm), amelynek két, félkör alakban elhelyezkedő részét fémszállal fűzték egymáshoz. Közéjük ugyancsak fémszállal rögzítettek egy nagyobb, 0,3 cm átmérőjű, gömb alakú fehér gyöngyöcskét. A gyöngyből fent is, lent is fémszál nyúlik ki, amelyre három, csontból esztergált, fehér színű, hengeres, 0,2 cm hosszúságú gyöngyszemeket fűzték. A boglár alsó és felső részén, a kerek gyöngyök fölött, a pártá szegélyéhez erősítve ellipszis alakban két fémszálból sodort keret emelkedik ki kb. 0,4 cm-nyire. Középtáján négy, fémszállal felfűzött, kék, zöld, sárga üvegyöngy gömböcske látható (kb. 0,1 cm-es). A boglár három oldalán, középmagasságban, négy-négy, egyenként 0,5 cm x 0,1 cm nagyságú, egymáshoz fémszállal erősített rézspirál helyezkedik el, csú-

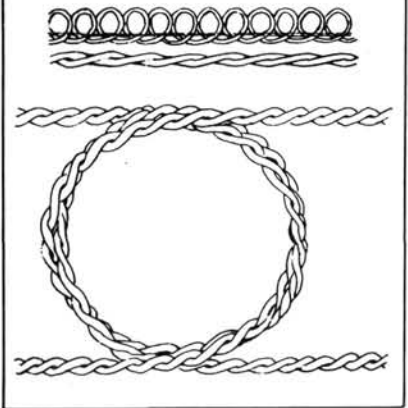
6. ábra. A kéttornyúlaki II. pártá. Ltsz. 87.20.1. és a boglár foglalat része

csára állított négyzet alakban. Valamennyi négyzetet egymáshoz ugyancsak fémszállal erősítették. Egy-egy élére állított négyzetben 3–3 fehér, henger alakú, 0,2 cm hosszú gyöngyöt fűztek hosszanti irányban egymáshoz (7. sz. ábra).

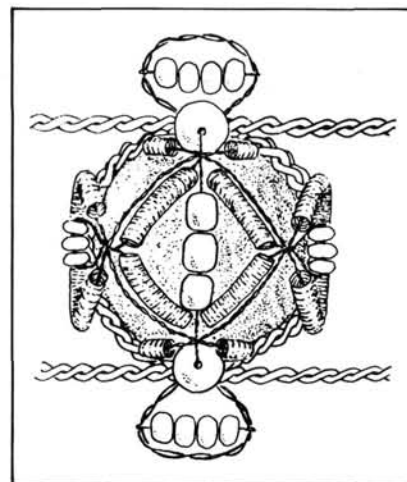
A fémszálsodratokból kialakított körök alsó és felső részére 0,3 cm nagyságú, megközelítőleg kör alakú bronzlapocskát (pillangó vagy flitter) helyeztek el.

Horváth Ernő archeobotanikus mikroszkopikus vizsgálata során bizonyítottá vált, hogy a bogláros pártá alapja bőr volt. A külső része finom, vékony kecske- vagy juhbőr, a belső pedig marhabőr. Az egyszerűbb, gyöngyös pártá alapanyaga a szövés-minta alapján *tabit* (selyemszövet), esetleg finom, lenvászon. A külső részt, a díszítmény alapját mindkét esetben finomabban megmunkálták, mint a belsőt, a fejjel érintkezőt.

A külső réteg alatt a belső a pártá merevítését és tömítését szolgálta. Merevítésre faháncsot, szorosan egy-

7. ábra. A II. pártá boglárja

máshoz fogott csalánrostot (*Urtica dioica* vagy *Urtica cannabina*) és sásleveleket (*Carex*) használtak. Ezeket kívül többféle növényi töredéket, rostot is megfigyelt Horváth Ernő. Mindezek mellett, a rostkötegekhez tapadva moha is felismerhető volt, a májmohok fajtájából (*Lophocolca heterophylla*).⁶² A mohát egyéb, durvább rostokkal együtt a pártá testének kitöltésére és merevítésére használhatták, amelyet feltehetőleg – amint erre analógiák is utalnak pl. Feldebrőről – egy durvább anyaggal (kendervászon) vontak be s erre a textíliára került a díszítmények felerősítésére alkalmas finom anyagú és megmunkálási felület. Természetesen a pártá készítője vagy készítői az ékítményeket nem közvetlenül a finom külső felületre, hanem az alatta meghúzódnó erősebb és durvább kelmére erősítették, amint erről a feldebrői restaurálatlan pártamaradványok vizsgálata során meggyőződhetünk.⁶³

Mindkét pártá meghatározhatatlan nemű, infans ill. juvenus korú gyermek koponyájáról került elő. Életkoruk az antropológus becslése szerint 7–9, ill. 12–16 év lehetett.⁶⁴ Tekintettel arra, hogy pártát a történeti és néprajzi anyag tanúsága szerint lányok, hajadonok viseltek, a fentiek egészen bizonyosan lányok fejét ékesítették.

Tudjuk, hogy Kéttornyúlakon a 16. században a legjelentősebb nemesi családok a Hathalmi, a 17. század első felében a Bottka, Acsádi, Somodi, a század végén pedig a Bartalos, Bartos, Baranyai, Göndöts, Kőszegi, Soós és Tatai családok voltak.⁶⁵ A kört egészen leszűkíteni nem áll még megfelelő számú adat rendelkezésünkre. Annyit azonban kimondhatunk, hogy tekintettel az analógiákra és a viselettörténeti adatokra – amelyekre részletesen is kitérünk még –, a fejékek a 17. század elejénél nem lehetnek későbbiek. A 16. század végén, a 17. század elején készíthették és viselhették, mégpedig az ekkor itt élt birtokos kismemesi családok valamelyikének gyermekleány tagjai. Akik viselték, azok 1591 előtt 1606 után, ill. 1606 és 1683 között kellett itt éljenek. Az 1591–1606 közötti időszakban Pápa ostromai következtében (tizenöt éves háború) időlegesen néptelenné vált a falu, míg 1683-ban egy török portya következtében érte nagyobb pusztulás. Lakosainak egy részét lemészárolták, egy része pedig átmenetileg elmenekült.⁶⁶ A két időperiódus között, azaz 1591 előtt, ill. 1606–1683 között azonban lakott település volt, a kor viszonyai között békés életet élhetett, amelyre a hagyományait életető és tiszteletben tartó közösség temetési szokásainak egyikéből (pártás temetés) következtethetünk.

A II. bogláros pártá maradványai között egy 12 mm hosszú, 5 mm széles, fényes felületű, jellemzői alapján puszpánglevél (*Buxus sempervirens*) is megtalálható volt, amely Horváth Ernő szerint kis méreteiből és karcsú alakjából következtethetően ágvegi hajtásról származhatott,⁶⁷ nem képezte a pártá részét, külön helyezték el rajta, ill. a pártát viselő fején.

Néprajzi párhuzamokból ismerjük az örökzöld növényeknek a halottkultuszban játszott szerepét. Elsősorban a fiatalon elhunytak sírjába, koporsójára vagy koporsójába tették, a feltámadás, az örök élet jelképeként. A Balaton-felvidéken még századunk elején is megülték a fiatalon elhunytaknak a lakodalmát, ez volt a halott lakodalma. A koporsót vivő, kíséző legényeknek rozmaringot tűztek a kabátjára. De rozmaringot kaptak a lányok is, akik nyoszolyóként mentek a koporsó mögött, ill. mellett. Sőt, rozmaringot dobtak a sírba is, utalva a feltámadásra. Az örökkévalóság kifejezője, jelképe volt az örökzöld a lakodalomban is. Az erdélyi Széken az örökzöld ma is szerepel a halott lakodalma szertartásában: ez kerül a halott pártájára és a kíséző legények kalapjára. Örökzöld-

ként nemcsak rozmaringot, hanem puszpángot is használtak.

Ilyen indítókokok alapján kerülhetett a kéttornyúlaki sírba is az örökzöld, hisz elképzelhető, hogy a gyermekhalottat is lakodalmi szertartás kíséretében helyezték örök nyugalomra. Erre vonatkozólag recens adatok is ismertek pl. Székről, ahol a 7. éven felüli leánykának is megülik a lakodalmát.

A 16–17. századi ábrázolások pedig megerősítik azokat a tárgyi adatokat, amelyek alapján állítható, hogy a lányok fejét mindig pártával ékesítették.⁶⁸

A pártákat viselőik homlokuk közepén, ill. a homlok felső harmadában hordták. Erre az enged következtetni, hogy feltáráskor ebben a helyzetben voltak a párták, ámbár bizonyos mozgással, elmozdulással mindig számolni kell. Egyik esetben a homlok felső vonalában, másik esetben lejjebb, a homlok közepén helyezkedett el. Néprajzi analógiák alapján tudjuk, hogy a súlyosabb, díszesebb pártát inkább a homlok közepén, a szemöldökcsont fölött (pl. Kalotaszeg Felszeg, Torockó), míg a könnyebbet a homlok felső vonalában, esetleg a fejtető középső részén elhelyezve viselték (pl. sárközi nagybárony, Kalotaszeg Alszeg). Minden bizonnyal ez lehetett a 16–17. század viselési módja is.

Tekintettel arra, hogy a pártákon kívül más textília nem maradt meg, megállapíthatatlan, hogy a fejékekkel milyen ruhát hordtak.

A párták készítői vizsgált korszakunkban többnyire a gyöngyfűző és hímvarró mesterek közül kerültek ki. Ezek nem lehettek nagylétszámúak, hisz Kassán 1692-ben az erszénygyártókkal egy céhben dolgoztak. Egy-egy ilyen mestert gyakran egymástól távollévő helységekre is hívták mives munkák elvégzésére pl. Gyulafehérvárról Kassára, Kassáról Kolozsvárra, Egerbe. Hímvarró nő is volt, aki a mesterséget valamelyik céh keretein belül űzte.⁶⁹ Ha a Veszprém megyei céheket megvizsgáljuk, akkor 1510 és 1872 között a megye területén működő 192 céh között egyetlen gyöngyfűzőt vagy hímvarró, de még erszénygyártót sem találunk. Tudjuk viszont, hogy a hímvarrók az esetek egy részében az ötvösök céhében dolgoztak. De elképzelhető az is, hogy a gombkötők céhében akadtak olyanok, akik pártakészítéssel foglalkoztak. Hisz Pápan már a 16. században működött a gombkötők céhe, ahová esetenként a paszományosok is tartoztak. Veszprémben a 17. századtól ismeretesek a gombkötő céhre vonatkozó adatok. Ötvös céh Pápan a 17. század elejétől létezett, de működött

a 17. század végétől Devecserben is.⁷⁰ Veszprémet és környékét ötvöstárgyakkal a komáromi céh látta el.⁷¹ Bár bizonyítékul szolgáló adataink nincsenek, azonban feltehetjük, hogy közöttük voltak pártakészítéshez érteszt mesterek is. Amint ez a győri, pozsonyi, eperjesi ötvösök között is elképzelhető. Sajnos, kellő számú megbízható adat hiányában ma még nem megállapítható a párták készítője. Mindössze feltevéseink lehetnek csak. Annyi tény, hogy nem házilag készítették, hanem hozzáértő mesterek kezelműjének eredményei voltak. Nem kizárt az sem, hogy ez a mester asszonyszemély volt.

Tekintettel arra, hogy a Pápához közeli Kajárpécéről hat pártá, Lovászpatonáról pedig pártatöredék került elő, feltételezhetjük, hogy Pápa készítőközpont lehetett. Nagyszámú díszes református úrasztali terítőt is hímeztek itt a 17–18. században.

A 19–20. században a falusi lakosság számára a pártát pártakészítő asszonyok (esetleg férfiak pl. Széken) csinálták, akik az esetek többségében egész nagy területek lakosságát látták el e fejékekkel: pl. ma Kalotaszeg felszegi falvainak a sárvári pártakészítő asszony, aki anyjától tanulta a mesterséget, csinálja a pártákat.

IV. Történeti párhuzamok: (Írott források)

Pártára vonatkozó adataink a történeti irodalomban bőségesen találhatók. Legfőképpen a korabeli nemesi inventáriumok (hagyatéki leltárak) és végrendeletek ezen adatok fő forrásai, bővülködven az ilyen jellegű feljegyzésekben.

Legkorábbi írásos adatunk a 13. századból származó. 1264-ben István ifjabb király számadásai közt két tétel a pártakészítéssel költségeire vonatkozik. Ugyanekkor Béla herceg lakodalmának leírásában a menyasszonyt koronával felékesítettnek említik.⁷²

A legtöbb forrás a 16–17. századból maradt fenn. Ezekből akár azt a következtetést is levonhatnánk, hogy ez az időszak volt a pártaviselet virágkora. Tény, hogy a leggazdagabbban díszített párták az ezidejű forrásokban szerepelnek, azonban hozzá kell tenni mindezekhez, hogy legtöbbjük főnemesi hajadonok fejét ékesítette. A köznemesség leányainak fejéke valamivel egyszerűbben díszített volt, amint arról írásos feljegyzések – leggyakrabban ismét csak inventáriumok – tanúskodnak. A köznemesség és polgárság lányai ennél is szolidabb ékesítésű pártákat viseltek,

ami természetesen nem zárja ki azt, hogy arannyal, ezüsttel és drágakövekkel ékes nem volt közöttük. Pl. a debreceni főbíró lányáé, Dobozy Sáráé, stb. Mindezekre legbiztosabb tanúk elsősorban a megmaradt tárgyak, a temetőfeltárásokból előkerült pártatöredékek, esetleg egész párták. Mindezek mellett jelentős viselettörténeti forrást képeznek a 16–17. századi ábrázolások is, amelyeknek teljes körű feltárása minden bizonnyal újabb adatokkal gazdagítaná a kutatást. Pl. Erdélyből, 17. századi ábrázolásból egyszerűbb kivitelű abroncspárták is ismeretesek. A lakompaki kastélyban pedig az egyik 17. századi ábrázoláson még vendéghajfonatos fátylas párta látható.⁷³

A párta korai, Európa-szerte általános viseletét a templomok női szenteket ábrázoló szobrai, képei is igazolják, ugyanis párta keríti fejüket. Megtalálhatók ezek Strassburgban, Naumburgban, de a 15. századi németalföldi Madonnák fején egyaránt.⁷⁴

A 16–17. századi forrásokban szereplő főnemesi párták selyemből és bársonyból készültek, gyémántdíszes, aranyos boglárokkal és drágakövekkel ékesítették őket. Losonczy Bánffy Istvánné Károlyi Kata hozományában 1595-ben négy, drágakövekkel dúsan megrakott párta és öt hasonlóan díszes koronka volt.⁷⁵ Thurzó Borbála hozományában 1612-ben hét aranyos, drágaköves kopetről olvashatunk, amely a Thurzó család leányainak volt divatos fejviselete, Radvánszky szerint talán a pártát helyettesítette.⁷⁶ Thököly Mária 1643-ból származó hozományjegyzékében hét, rendkívül gazdagon díszes, atlaszselyemből és bársonyból készült, aranybogláros, többszáz apró és öreg drágagyönggyel díszes pártát számolhatnak meg.⁷⁷ 1643-ban I. Rákóczi György kincseinek inventárlása alkalmával tizenhat, bogláros, gyémánttal, rubinnal díszes pártát írtak össze.⁷⁸ Petki Farkasné Borsvay Erzsébet testamentumában 1647-ben négy aranybogláros, egy fehér igazgyöngyös, Lázár Ádámné Dániel Anna végrendeletében (1757) pedig arany rubintos-bogláros párta szerepel.⁷⁹ E pártafelsorolásokat hosszasan folytathatnánk. Elegendő idézni a Történelmi Tár múlt század végéről és századunk elejéről való korai köteteit. Adatokban leggazdagabb azonban *Radvánszky Béla* munkája, aki a Thököly, Rákóczi, Zrínyi, Paksy, Monaky, Vay, Thurzó, Károlyi, Ujfalussy, Báthori, Bethlen, Barkóczy, Illésházy, Viczay, Esterházy, Tatay, Woiszka, Palugyai, Kerecsényi, Draskovics, Ruszkai Dobó,

Máriássy, Lórántffy, Félegyházi, Korlátkeöy, Lónyai, Serédy, Feleky, Bárczay, Radvánszky, Kapy, Zay, Borsos, Büky, Wesselényi, Sulyok, Gersei Petheö, Kamuthy, Korniss, Bocskai, Kendy, Ráskay, Perényi, Nádasdy, Dóczy, Petróczy, Andrásy családok levéltárából a viseletre, köztük a pártaviseletre vonatkozóan is rendkívül bőséges adatokat szolgáltat kitűnő, forrásértékű munkájában.⁸⁰ Itt azonban oly gazdagon díszített pártákat sorolnak fel, amelyek mögött gazdagságban elmaradnak a Kéttornyúlakon felszínre kerültek. Hasonló állapítható meg némely nemesi kriptából előkerült viselettörténeti maradványról is.

Radvánszky Béla munkájának szempontunkból a legnagyobb értéke, hogy segítségével megállapíthatók a korabeli pártatípusok. Ugyanis a díszítmény különböző, rendkívül gazdagon változó, sokszínű volt, amint már utaltunk is rá. Azonban a forma korántsem volt ennyire változatos. A kialakult típusok a 14. századtól nyomonkövethetők, formájuk alig változott valamit a 19. századig. Ezek az adatok a pártáknak formájuk alapján való csoportosítását hitelesítik, ugyanakkor az egyes típusokon belüli különbségek megállapítását is lehetővé teszik.

Tehát ezek a 16–17. századi, lányok által viselt párták Radvánszky szerint 2–4 cm széles, kemény szövettől, szőrből vagy bőrből készült abroncsok voltak, amelyeket bársonnyal, selyemmel (atlaszselyem) vagy finom szövettel vontak be. Ez adta a díszítendő felületet, erre kerültek a gyöngyök, boglárók, pillangók (islógok, flitterek) vagy nemesfémből készült bevonatok. Az egyik legkedveltebb típus volt a *gyöngyöspárta*. Ennek *egyik változatán* ritkán helyezkedtek el kisebb-nagyobb gyöngyök. *Másik változatán* egész felületét bevonták gyöngyökkel. Ezek a gyöngyök *fűzéként a széleken* húzódtak, *csipkeszerűen* vették körül a párta *felső részét*, esetenként a *boglárokat övezték* vagy a *boglárok között* ékítették a felületet. A sok drágakövel, arannyal megrakott párta között alapanyag nélkül, csak *gyöngyből fűzött* is akadt. Gyakori előfordulása azt igazolja, hogy erősen kedvelték a *bogláros pártákat*. Ezek a *boglárok* aranyból, ezüsből, készültek, gyöngyszemmel vagy többszínű zománcsal voltak díszesek, de akadt közöttük drágakő nélküli ún. *parasztboglár* is. A bogláros fejékeken a boglárók között gyöngyfűzésekkel, nagyobb gyöngyszemekkel, esetleg arany szemekkel töltötték ki. Ismeretesek a *tornyos boglárók*, ami-

kor egymás fölé rakták a drágaköveket és lemezeket.

A bársony és selyem alapanyag többféle színű volt: fekete, fehér, szederjes, testszín, meggyaszín, narancsszín. Többszínűek voltak a gyöngyök is: fehér, kék, zöld, fekete, vörös, ugyanígy változott a boglárokat bevonó zománc színe is. Ügyeltek arra, hogy a párták alapszíne és alapanyaga megegyezzen a szoknyáéval és válával.

A forrásokban feltüntetett, rendkívül változatos gyöngyös, valamint a gyöngyös-bogláros pártákhoz ha díszítményeik gazdagságában nem is, de a díszítmények alkalmazásában már közelebb állnak a Kéttornyúlakról származók. Ez mondható el az I. számú párta és a Radvánszky által bemutatott gyöngyös pártákról. A kéttornyúlaki I. párta esetében is csipkét alakítottak ki a gyöngyökből, s ez a díszítmény rokon a Radvánszky által leírtakkal. A párták között említik az ún. *udvarló pártákat* is. Ezek a főrangú asszonyok környezetéhez tartozó udvari lányok díszes – gyöngyfűzeres, gyöngyös-bogláros – karikapartái voltak.⁸¹ Utóbbiak szolgálhattak elsődleges mintaként a társadalom alsóbb szintjein élők számára. A korabeli temetőkből előkerült, viszonylag nagyszámú tárgyi anyag többsége a főrangúak által viselt pártáknak egyszerűbben díszített és olcsóbb kivitelű változata, amely a kor köznemesi és kismemesi, polgári fejviseletéről ad képet, s egyben előfutára a következő századok paraszti leányfejviseletének is.

A pártákat az asszonyok házasságukba is magukkal vitték, beletartozott hozományukba. Ezeket aztán lányaik örökölték.⁸²

Az egyszerűbb pártaviseletről ad hírt a legtöbbet idézett forrás: *Apor Péter*. Az erdélyiek régi viseletéről írott verses összeállításában a következőket vetette papírra:

„Nézd meg, az mint írják az régi szűzeket,

Mint ékesítette korona fejeket.

Szintén olyanformán képezted ezeket,

Díszes öltözet volt, illetvén szenteket. Az korona megvolt igen szépen rakva Veres kláris, avagy jóféle gyöngy vala, Az kitől mint tölt ki, úgy volt az rakása,

Azon vala igen szép drága pántlika.”⁸³

Apor nemcsak a többféle pártáról, de arról is hírt ad, amit immár tárgyak is igazolnak: kinek-kinek anyagi tehetsége szabta meg, hogy milyen drága pártát készített lányainak.

Vannak azonban olyan források is, amelyekben a felsorolt viseletek és

viselkedéskiegészítők már közelebb állnak a kismemességhez. Ilyenek a nagy alföldi városok polgárainak inventáriumi és végrendeletei, amelyek korabeli (17–18. századi) temetőkből feltárt leletekkel is kiegészíthetők. Pl. Debrecenből: gyöngyökkel kirakott tizenegy boglárával díszes párta; aranyos bogláros, arannyal varrott gyöngyös párta; aranyos, zománcos párta; kislánynak való fekete gyöngyös párta; apró gyöngyös, ezüstbogláros párta, stb. vagy Kecskemétről 1680-ból: aranyos párta, 1709-ből bársony párta, stb.⁸⁴

Sajnos, vidékünkön eddig a pártaviseletre vonatkozó írott forrást nem sikerült találni. A meglévők az Alföldre, Felvidékre és Erdélyre vonatkoznak.

V. A régészeti feltárások pártamaradványai, analógiák:

A régészeti feltárások nyomán felszínre került leletek megerősítik az írott források adatait, s kitűnő viselettörténeti adalékok az egész magyar nyelvterületre, szűkebben a Bakony és Balaton-felvidék falvainak korai női fejviseletére vonatkozóan is.

A veszprémi Bakonyi Múzeum Régészeti Gyűjteményében is található néhány párta, amelyek közül némelyek a kéttornyúlakiakkal mutatnak rokonságot.⁸⁵ Sajnos, olyanra töredékesek is akadnak közöttük, hogy esetünkben a formára és díszítményre aligha, azonban az alapanyagként és díszítménynek felhasznált anyagokra adatokat nyújtanak. Ilyen *Kralovszky Alán–Éry Kinga* Veszprém, Szent Miklós Kálvária-dombi ásatásából, a 39. sírből előkerült 23 db tárgy: 2 db füles lemezcsüngő, 4 db lemezkorong, bronzspirálok, bőrradvány, 7 db zöld hengeres apró gyöngy.⁸⁶ Ezekből megállapítható, hogy bőr alapú, gyöngyű díszes pártáról van szó, amelyet korongokkal is díszítettek. Ebből feltételezhetjük azt is, hogy ez korábbi az eddig vizsgáltaknál, valószínű a 15. századból származhat. Korának megbecsüléséhez összehasonlítással a *Gerevich László* által feltárt középkori Csút falu temetőjéből származó pártákat vehetjük alapul, ahol a pénzmeléklet segítette a kormeghatározást. A 203 feltárt sírből 23-ban talált pártát. E párták közül a lilimos, sasos veretekkel díszesek a 14. századból, a levéldíszes veretek, valamint a veretekkel és gyöngyökkel ékesek a 15. századból, a gyöngy- és ragyogódíszesek (flitter, islóg), a fémszál, textilszál keverékéből fonottak a 16. században készültek. Utóbbi sírok az

előző réteg fölött helyezkedtek el. Levéleteres pártadíszek a 16. század elején elpusztult Csele falu feltárt temetőjéből, valamint az aranyegyházai, benei, bócsai, lajosi 14–15. századi temetőkből is előkerültek.⁸⁷ A későbbi korból származó leányfejdíszek ékítményei itt, tekintettel arra, hogy nem főúri viseletről van szó, egyre egyszerűbbekké váltak. Gerevich László szerint a párták általános divattá válása a 14. századra tehető. Azonban honfoglalás kori, kora Árpád-kori sírokból is ismertek párták. Préselt korongokkal és gyöngyosorokkal, virágalkákká formált gyöngyökkel díszes 10–11. századi pártatöredékeket tárt fel *Szabó Kálmán* Lakihegyen.⁸⁸ E párták gyöngyű díszével megegyezők a 16–17. századból is ismertek. *László Gyula* szerint a fémkorongokkal és csüngős veretekkel díszes párták általánosak voltak a kora-középkorban a magyar női viseletben, amelyről a 10–11. századi sírleletek tanúskodnak. A csüngők ezek szerint a homlokra borultak.⁸⁹

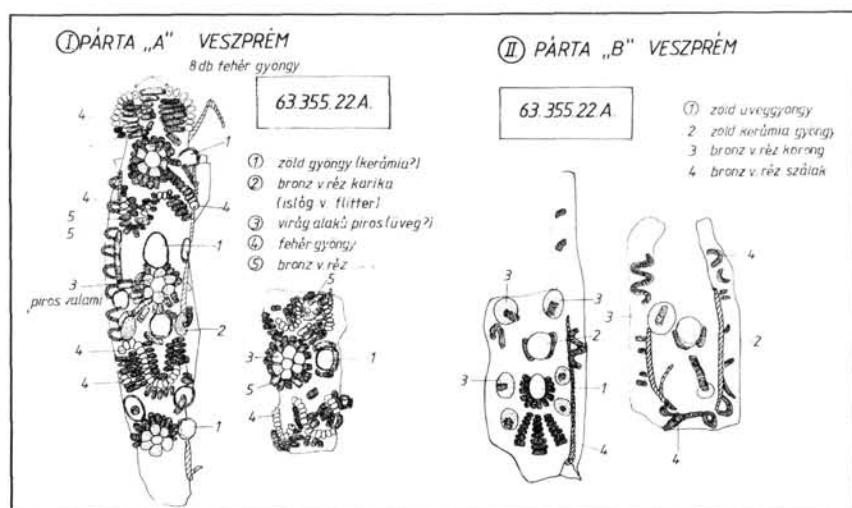
Ezek az adatok azt igazolják, hogy a kora középkortól állandó volt a pártaviselet, általánossá a 14. századtól vált, azonban díszítményeiben erőteljes eltérés tapasztalható a 10–15. századi leletek és a 16–18. századi leletek között. Azonos vonások, a divat lassú változása jellemezte a 10–15. századot, míg a 16–17. században a párták díszítménye egészen megváltozott. A 18. század elejéig közel azonos típusok figyelhetők meg. Újabb, nagy változást ismét a 18. század dereka hozott.

A magyar nyelvterületen előkerült ékes pártákkal rokon fejdíszeket, de velük mégsem azonosakat Nyugat-Észak és Dél-Európában: Franciaországban, Németországban Németalföldön, Svédországban, Olaszországban, Spanyolországban is megtaláljuk.⁹⁰ Tehát a magyar pártaviselet része volt az európainak.

A továbbiakban az a kérdés; hogy Veszprém megyében majd a Dunántúlon, végül pedig a magyar nyelvterület nagy tájain van-e analógiája a kéttornyúlaki pártáknak?

1937-ben *Veszprémből* díszes párták kerültek elő a mai *Szent László templom környékéről*, a Völgyhíd mögött, az út építése során. Ltsz. 63.355.22. A, ez két különböző pártatöredék. Mindkettő hánccs alapú, amelyre erősen összetömörített, növényi szálaból (len vagy kender) kócszerű párnácskát, pártakitöltőt erősítettek. Ezt kívülről selyemszövettel (tabit) vonták be. Erre került az ékítmény: fehér gyöngyből félköríves és fektetett S alakban felerősített gyöngyűzér, amelyeket rézspirálok fognak közre. Ezek tulajdonképpen mezőkre osztották a felületet, s e mezőkben nagyobb zöld gyöngyök, valamint csiszolt bordó, virágalkában elhelyezett gyöngyöcskék (az előzőeknél apróbbak) találhatóak. Az alsó részt rézspirál, fent pedig rézspirál és bronzflitter zárja le. Az egész 2,5–3 cm széles, egyik része díszítményekkel gazdagabban megrakott: ez lehetett a párta középső, homlokközépen lévő darabja. A másik töredék kevésbé díszes. A szegély alul, felül itt is rézspirál, de ez hullámvonalban felerősített, belső oldalán végighúzódo csavart fémszállal. Felületét zöld és fehér nagyobb gyöngyökkel (1–1) szórták meg, amelyeket rézspirál, valamint négy-négy fémszállal felerősített bronzflitter foglal keretbe. Az egyik szélét három, legyezőalakban, vízszintesen és ék alakban elhelyezett, rögzített rézspirál zárja le. Feltehetőleg ezzel azonos lehetett a másik oldala is. Alapanyaga megegyezik az előző töredékével (8. ábra).

8. ábra. Pártatöredék (Veszprém, Szent László templom). Ltsz. 63.352.22. A.

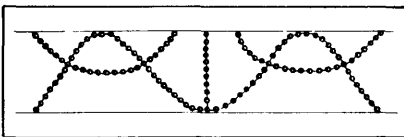
Mindkét párta díszesebb a kéttornyúlakiaknál, ami arra utal, hogy viselőik a társadalom vagyonosabb rétegéből kerülhettek ki.

A bordó, virág alakú gyöngyöcskéekkel azonos díszítmények Feldebrő 16–17. századi temetőjéből is előkerültek. Ez a bordó, virág alakú, lapos gyöngyegyüttes rézsodronnyal körülvéve, boglár, s ezt igazolja a töredék dúsan díszített mezőjében szabályos ismétlődése. A feldebrői pártán a durva szövésű, növényi alapanyagú, majd finom len alapú textíliával bevont felületet fém és lémszál sodrata keretezi, amelyből kiemelkednek a szabályosan ismétlődő boglárok: hat db fémszállal bevont papírhengercske közepén a bordó, csiszolt üvegből kialakított hétszirmú virág. A boglárok között rézsodronnyok, bronzflitterek és zöld üvegyöngyök díszlenek (ltsz. 82.14. 1C).⁹¹ Sz: 2,5–3 cm. A réz- vagy bronzsodronnyos díszítés a 15. század végétől a 16. század első feléig elterjedtnek mondható.⁹²

A gazdagon díszes felületű veszprémi pártatöredékek szerény kivitelű rokonai a 16. század végéről, 17. század elejéről származó nagylózsi pirosékköves pártának.⁹³ A felület díszítettsége és a díszítmények típusai hasonlóak. Ugyane korból való a feldebrői bogláros párta is. Lényegesen munkásabb és drágább ékítményekkel, de a fentiekhez hasonló boglárdíszsel ellátott a tisztaövrényi, 17. század eleji párta is.⁹⁴

Gyöngyfűzések pártamaradványok 1903-ban a *veszprémi Szent Benedek hegyről* is előkerültek. E hánccsalapú töredékeket jelenleg fehér és fekete színűnek látszó selyemszövettel vonták be, amelyre hullámvonalban elhelyezkedő, fémszállra felfűzött apró fehér gyöngyöket erősítettek.

9. ábra. Pártatöredék (Veszprém, Benedek-hegy). Ltsz. n.

Két, egymást keresztező gyöngyfűzést az egész felületet beborítja, míg a harmadik karéjosan, csak a felső szegély alatt vonul végig (9. sz. ábra). Szélessége 2 cm. Ez közeli rokonságot mutat a *lovászpatonai* evangélikus templom mögül előkerült, kb. 17. század végéről származó, gyöngyfűzéstől kialakított pártadíszsel.⁹⁵ De ez a gyöngyfűzést a kéttornyúlakiéhoz is közel áll.

Fémszál és pamutszál sodratából fonták, hurkolták a *Nemesvámosról*

előkerült pártamaradványt, amelyhez apró selyem és bőrdarabka is csatlakozott. Feltehetőleg ezek képezték alapját. Ez a fonott dísz megegyezik a kéttornyúlaki I. párta fonadékszegélyével. Paszománycsíkhöz hasonló a párta díszítménye, amelyen másfajta ékítmény nem is szerepel. Ehhez hasonló töredékek Feldebrőről is előkerültek, feltehetőleg a párták szélét zárták le.⁹⁶ Valamelyest ezekkel rokonítható az a leltári szám és lelőhely nélküli *Veszprém megyei* töredék, amelyet a textil és fémszál fonadékból hurkoltak kb. 1,5–2 cm szélességben. Az egyenesen húzódó fonadék képezi az alsó és felső szegélyt, közöttük egymásba hurkolódva fut a pártát alkotó fonadékpar (ugyanaz a fonadék a nemesvámosinál paszományszerű, csak hullámvonalban elhelyezkedő.)

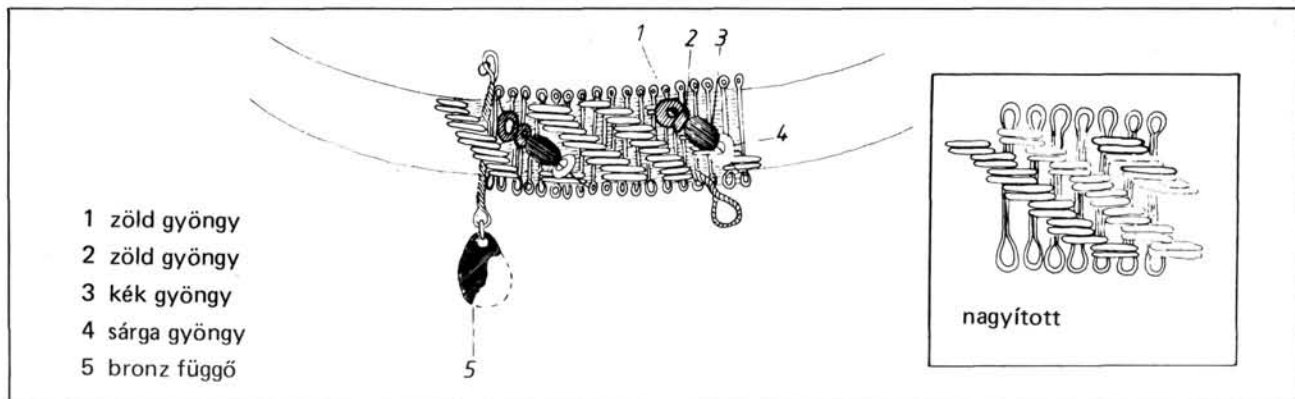
Az egyik nagylózsi pártánál is megfigyelhető egy ezekkel rokon megjelenésű pánt, csak ezüstszálból. Ez esetben a pánt a vendéghajfonatok körültekerésére szolgált, amelyet fátyollal és díszített bársonyszalaggal kombinálva, homlok felett viseltek. Ez a típus 16. századi reneszánsz örökség, ismeretes még Boldváról Miskolc avasi református templomból, Gyulafehérvárról és Csengerből.^{97–98} Hasonlóak Gyuláról, a ferences templom temetőjéből is előkerültek.⁹⁹

A veszprémi, Szent László templomi töredékekkel megegyező díszítmények találhatók a *Somlóvásárhely Kápolnadombról* felszínre került, ltsz. nélküli pártamaradványokon is. Az alap bőr, a felülete pedig teleszórt: fektetett S alakú fehér, apró gyöngyfűzést körbevéve rézspirállal. Ugyanilyen az alsó szegélykelet is. A fehér gyöngyös díszítményt rézspirállal keretezett apró, zöld gyöngyök követik. Külön zacskóban található fehér gyöngyök, fémszállal körülvett zöld gyöngyök és virág alakú, csiszolt bordó üvegyöngyök (azonos a veszprémivel, feldebrőivel). Egy másik darabon a felső részt karéjosan elhelyezett, apró sárga gyöngyből való fűzést, fölöttük pedig hullámvonalban rögzített fémfonadék szegélyezi. Egy egészen kis töredéken pedig vízszintesen, de egymásba illeszthető > alakban fémszállra felfűzött, apró fehér gyöngyöket rögzítettek bőr és selyemszövet alapra. Az elfektetett V csúcsában egy bronzflitter látható. Valószínű, hogy a fémszálakkal (spirálok) és gyöngyökkel díszes, vagy a csak gyöngyös felületű pártát boglárokkal is díszítették, amelyek közül több, egész és szétlapított állapotban a pártatöredékek mellett megtalálható. Ezek mindenike kúp alakú, formára

a sárközi tülkös párták bogláraival (tülök vagy csücsök) megegyező. Az egyik boglárfajta alapját papír és ritkaszövésű textília képezte, amelyet teljes egészében egymás mellett futó rézspirálok tagolnak hosszanti irányban, végükön bronzflitterrel. A kúp csúcsán kör alakú rézspirál, közepén fehér gyöngy, amely fölött fémszállal rögzítve még két fehér gyöngy magasodik. A másik típuson a rézspirálok között két sorban fémszállra felfűzött fehér gyöngyösor húzódik, de ugyanilyen gyöngyösor béleli ki a kúp tetejét lezáró rézspirált is. A harmadik változat a legdíszesebb: az egész felületet egymáshoz szorosan tapadó rézspirálok borítják, amelyek fönt három, lent egy karéjjal záródnak. Ide csatlakozik apró, fehér gyöngyökből egy fűzést, ebbe ágyazódik egy-egy nagyobb fehér gyöngy fönt, egy bronzflitter lent. A rézspirálok által szabadon hagyott két oldalt kettős, fehér gyöngyfűzést és ezeket láncalakban körülvett fémszál borítja. Ez a típusú boglár eddig Veszprém megyéből nem volt ismeretes. A felszín ékítménye rokonvonásokat mutat a már említett nagylózsiakat és feldebrőit. A boglár, bár szegényebb, de díszítettségének gazdagságában (nem minőségében!) közel áll a szandai 16. század végi, 17. század eleji párta boglárajához.¹⁰⁰ A kéttornyúlakinál a somlóvásárhelyiek díszesebbek és más alakúak, de azonos díszítőelemeket (gyöngy, fémszál, fémsodronny) használtak ezeknél is. Elrendezésükben, gazdagságukban különböznek egymástól.

A kéttornyúlaki gyöngyös pártához legközelebb álló technikájában, formájában a *felsőörsi*, amelyet *Tóth Sándor* tárt fel, a prépostsági templom körüli temető 32. sírjában (ltsz. 72.17.24.1). A bőr vázat vászonkötéssel szőtt fémszállal szövettel fedték, amit fém- és textilszál (len vagy selyem) sodratával rögzítettek az alaphoz. Ebből a felületből feltehetőleg az egész pártán (jelenleg csak itt-ott látható) hurkos végű sodrott szálak nyúltak ki, amelyeknek végén kis karikákra rézlemez islógokat erősítettek. A párta felszínén átlós irányban fémszállra felfűzött négy-négy gyöngy sorakozik: két kisebb zöld és egy sárga gyöngykarika között egy nagyobb sötétkék (10. sz. ábra). Ugyanezek a típusú gyöngyök láthatók a kéttornyúlaki bogláros párta bogláraján is. A gyöngyös pártán pedig ugyanilyen islógos végű, hurkos sodratok.

A sodratok mint díszítőelemek, hurkos végükön egymást követő, több sorba rendezett islógokkal néhány feldebrői pártán is megfigyelhetők. Ezek *Bartucz Lajos* 1936.

10. ábra. Pártatöredék (Felsőörs). Tóth Sándor ásatása. Ltsz. 72.17.24

évi ásatásából kerültek elő a 45., 60., 65. és 55. számú sírokból.¹⁰¹ Itt a pártá külső felszínét lapított gömbök alkotják, amelyeket bőr és vászon alaphoz rögzítettek. E gömbök teljes felületét fémszálal sodratak borítják be. A gömbök alsó harmadában lévő végéről bronzslógok csüngnek, amelyek valószínű, a homlokra borulhattak. Akad közöttük olyan is, amelyen függőleges irányú kettős gyöngy-sor négyzet alakú mezőkre osztja a felszínét.

A kéttornyúlaki gyöngyös boglár-s pártá legközelebbi rokona a Nagylózsi fémszálal gyöngyös pártá. Itt is szövet az alap, a pártamezőt fémszálból font keret veszi körbe, amelynek felületéből textilszálalból sűrűn összefogott, kidomborodó mag emelkedik ki, amelyet fémszálból font rátét díszít.¹⁰² Ez egyszerű boglár, a díszesek szolid mása. Ehhez hasonlít a feldebrői 82.43.1.C leltári számú, valamint a 207. sírből előkerült pártá boglárdíszé, amelyet fém és textilonadékból erősen összezsavarva, a fonadékegységeket egymásba fonva alakítottak ki, az egyik változat közepét gyönggyel ékesítve.¹⁰³

A nagylózsi pártán a fonatok között apró, zöld üvegyöngyök találhatók, ugyanez megvan a feldebrői 207. sír pártáján is.¹⁰⁴

Ez az egyszerű kivitel, a nagylózsiival megegyező díszítőelemek használata jellemzi a vele és a kéttornyúlakival is rokon 16. század végi *balatonszölösi* pártát¹⁰⁵, de a velük rokon, 17. század eleji, *Lászlófalváról* származót is.¹⁰⁶

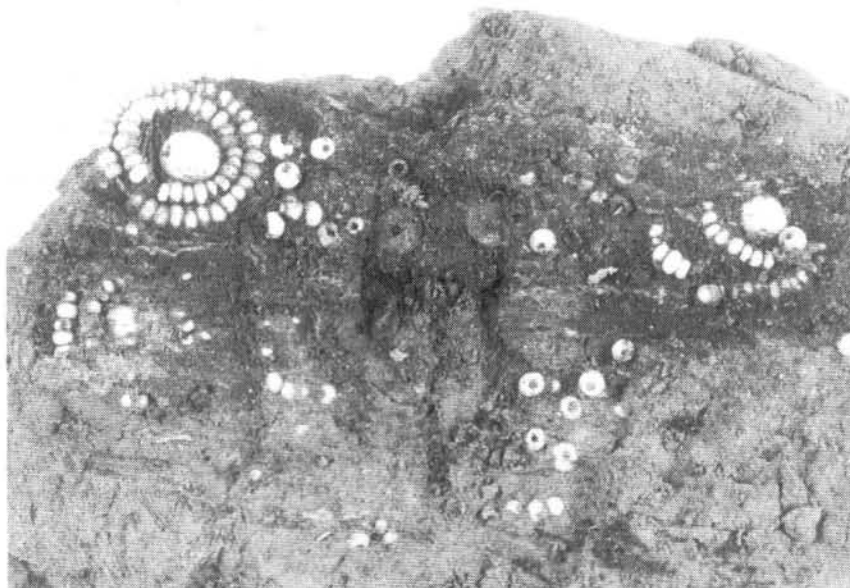
Vizsgált pártáink távolabbi párhuzamai a *Kecskemét környéki*, török hódoltság alatt elpusztult falvakból, a *Szabó Kálmán* által feltárt köznépi temető sírjaiból kerültek elő: Fülöpszállásról, Kerekegyháza-ról, Baracs-ról, Mizséről.¹⁰⁷ Fémszálalakkal, gyöngyökkel, boglárókkal díszesek pedig a Kecskemét Kistemplom-téri

temetőből, a 17–18. századi sírokból váltak ismertté.¹⁰⁸ Ezeket az abroncspártákat viselték legtöbbször a lányok ezen a tájon.

Hasonló típusú párták ismeretesek Gyuláról,¹⁰⁹ Szarvasról,¹¹⁰ Debrecen környékéről, Szerepről,¹¹¹ közelebről pedig Tihanyból,¹¹² Kájárpécéről, Kaposvárról,¹¹³ és a burgenlandi Óriszigetről¹¹⁴ is. Az utóbbi években, évtizedekben tarták fel őket, még publikálatlanok, többségük nem is hozzáférhető.

A kéttornyúlaki párták sem típusukban, sem díszítvényükben nem egyedülállóak, rokonaik Veszprém megyében, a Dunántúlon és az egész magyar nyelvterületen megtalálhatók, de velük mindenben megegyező, teljesen azonos pártá ezidáig még nem került elő. Utóbbi a készítő (esetleg műhelyek!) munkájának különbözőségére, a megrendelők eltérő anyagi helyzetére és ízlésére enged következtetni.

11. ábra. Pártamaradvány (Bács, Szent Vid-domb) T. Szőnyi Eszter ásatása.

VI. Végkövetkeztetések, összefoglalás:

A gazdag régészeti, történeti és néprajzi adatokból, párhuzamokból egyértelművé és bizonyítottá vált az a feltevés, hogy a pártá az egész magyar nyelvterületen a leányok fejékesége volt, hajadonságuk jelképe. *Kövári László* megfogalmazása szerint: „Szüzesség hatalmának királyi koronája a pártá...”¹¹⁵

Formája a 14. századtól a 18. századig meglehetősen állandó, kör alapú, szélesebb-keskenyebb abroncs- vagy koszorúpártá az esetek többségében, amely a homlok közepén vagy felső harmadában keretezte a fejet (mellette a kontypártá és a vendég-hajfonatos pártá is létezett). Legnagyobb számban gyermeklányok sírjából kerültek elő, (összefügg a nagyarányú gyermekhalandósággal), mindig keskenyebbek (2–2,5 cm) voltak, mint az eladósorban lévő lányok pártái (3–4 cm). Ebből következik, hogy a pártá szélessége összefüggött viselője életkorával. Valószínű, hogy gyermeklányoknak olcsóbb pártát vásároltak, mert élet-

korokkal együtt növekvő testmértükhöz alkalmazkodva, mindig megfelelő nagyságú pártára volt szükségük. Ezért aztán férjhezmenetelükig többet is használtak. A leánykák már kis korukban, valószínű, 5–6 évesen, megkapták az első pártát, s a mindig nagyobb változatát férjhezmenetelükig viselték. *Zoltai Lajos* adatokkal, több évtized 17–18. századi számadásával igazolta, hogy egy lánynak tíz esztendő alatt 3–5 pártát is kellett csináltatni.¹¹⁶

A párták, mint halotti koronák, a halottkultuszban is jelentős szerepet játszottak.

A 14–15. századi párták ékítményei jelentősen különböznek a 16–17. századiaktól. Előzőeket a különféle fémveretekből álló díszítőelemek jellemezték.

A 16–17. századi párták díszítményeiben társadalmi rétegenkénti és bizonyos mértékig tájankénti eltérés is tapasztalható. Amíg a főúri párták drágakövekkel, rubinokkal, gyémántokkal, igaz gyöngyökkel, aranylemezekkel, ezüstszálakkal gazdagon megrakottak, addig a köznemesség leányai egyszerűbb díszűek voltak, bár ezekről sem hiányzott az arany, ezüst és igazgyöngy. A köznemesség pártái egyszerűek voltak, a drágaköveket és igazgyöngyöket agyagpaszta, csontból esztergált és üvegyöngyök helyettesítették, a nemesfém szálakat réz- és bronzszálak, fonadékok, zsinórszerű sodratok, esetleg selyempaszomántok, réz- és bronzspirálok, sodronyok (rezgők, fórizsok), az arany- és ezüstlemezeket pedig egyszerű réz- és bronzflitterek (ragyogók, pillangók), islógok. Alapjuk selyemszövet (tabit), bársony, bőr vagy durva szövésű vászon volt, merev vázukat pedig háncs, esetleg bőr képezte. Legegyszerűbbek voltak a fémszálás és a gyöngydíszes párták, legdíszesebbek pedig a gyöngyös-bogláros párták. Utóbbiak voltak a legfejlettebbek, de a legkésőbbiek is. Általában a 17. században készültek és viselték őket, míg a másik, az egyszerűbb típus többnyire a 16. század második feléből származó.

A polgárok pártái anyagi helyzetüktől függően részben a közneme-

sek, részben a kisnemesek által viseltekkel egyeztek meg.

Későbbi rokonaik a dunántúli és alföldi pártáknak egyaránt a 18–19. századi kecskeméti, debreceni-hajdúsági és hódmezővásárhelyi bronzpárták, valamint a sárközi tülköspárta volt. Az erdélyieké pedig a kalotaszegi és torockói, a felvidékieké a Hont megyei párták. E kései leszármazottakon a meghajlított, erős pánatot kívül bársonnyal, belül selyemmel vonták be, fémszálból sodort keskeny zsinórral keretezték, aranyszállal hímezték vagy gyöngyökkel borították. Ebből a felületből emelkedtek ki a selyemzsinórral, gyöngyökkel, islógokkal díszes bogláros (7–11). Hátral aranycsipkés szalag lógott le, a pártát pertlivel vagy kapoccsal (francia kapocs) fogták össze. Franciakapoccsal záródtak 16–17. századi elődeik is, de akadt szalag vagy zsinórral összeköthető is közöttük (pl. Kéttornyúlak).

A gazdagon díszes felületek legközelebbi rokona pedig a 18–19. századi sárközi tülköspárta, részspirálokkal, rezgőkkel, fémszálakkal, fémcspikkével, ragyogókkal (flitter), papíralapú, ezüstszállal bevont csonkakúp alakú boglárokkal ékes felszíne. Ezeknek formája a vendéghajfonatokéval egyezik meg, amint utaltunk már rá.

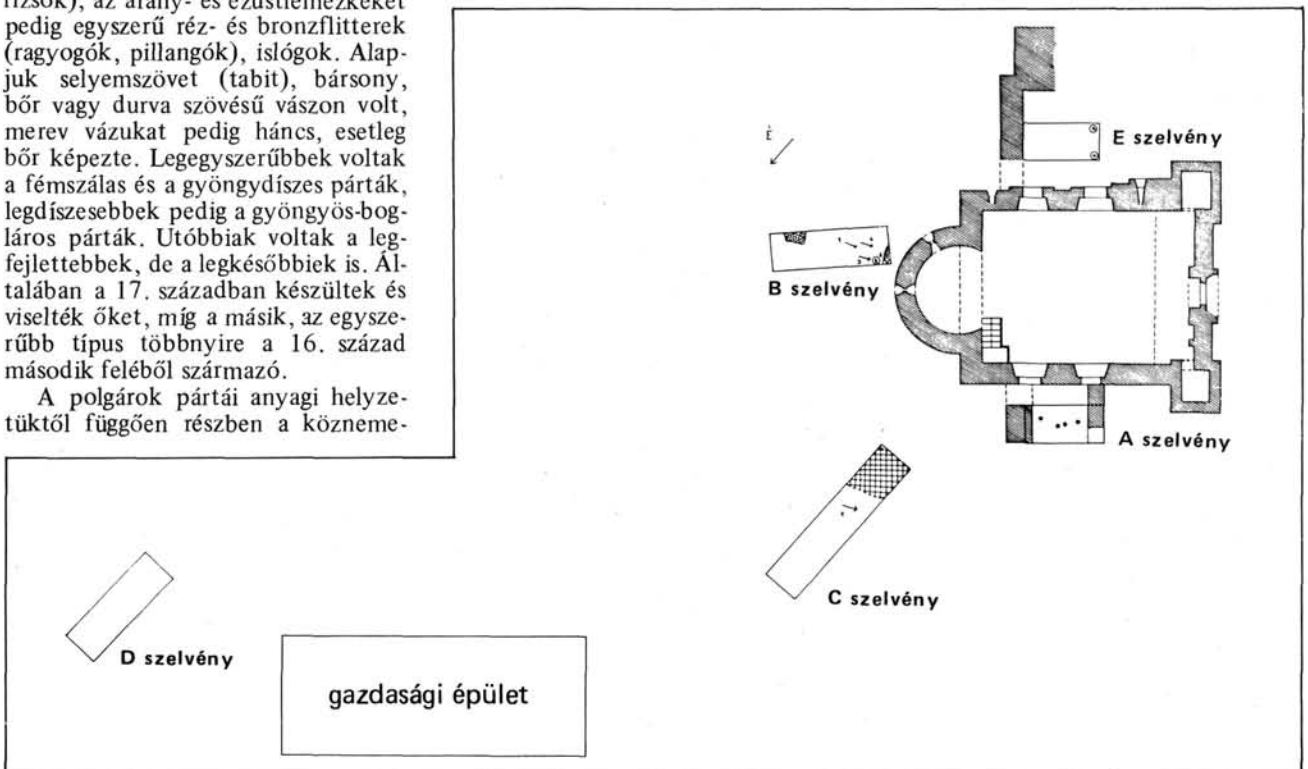
A 16–17. századi, a magyar viseletben általános, azonos formájú, de társadalmi rétegenként és némiképp tájanként is eltérő díszítésű párták formájukat, valamint díszítme-

nyeik változatos gazdagságát a 18–19. századi, tájanként és közösségenként eltérő párták őrizték meg. Ezek a magyar női fejviseletekben változatlanul jelképek maradtak, az emberélet nagy fordulójának szokásrendszerében szimbolikus jelentésüknek fogva kaptak szerepet.

A dunántúli, s ezen belül a kéttornyúlaki és más Veszprém megyei leletek azt igazolják, hogy e táj falvaiban is általános volt a pártaviselet, formájában bronzpárta, díszítményeiben azonban társadalmi rétegenként különböző. Ebből következően feltételezhetjük, hogy a 18. századi útleírásokban említett pártaviselet ezekhez a típusokhoz állhatott közel, sőt, meg is egyezhetett velük. Nem kizárt az sem, hogy az életkornak megfelelő, változó szélességű párták a kecskeméti, debreceni és sárközi ékítményeivel egyezhettek meg a 18. században, mint a korábbiak továbbfejlődött változatai. Megmaradhatott az bronzpárta, de az eladósorba került lány és a menyasszony fejviseletében szélessége megnövekedett, díszítménye gazdagabbá lett.

Úgy véljük, hogy a feltárt párták a hiányzó leányfejviseletek meglétének és típusainak bizonyítékai Veszprém megyében, adatokat szolgáltatva a 18. század első felében még itt is létező, de a század végére kiveszett női fejviseletekre.¹¹⁷

12. ábra. A kéttornyúlaki ásatás helyszínrajza. Ilon Gábor ásatása

JEGYZETEK

1. ILON Gábor: Régészeti adatok a két-tornyúlaki középkori templom építéstörténetéhez. Kézirat. Pápa, 1987. Itt köszönöm meg ILON Gábor önzettségét, amellyel az általa feltárt leleteket vizsgálatra, feldolgozásra átengedte.
L. Az ásatási helyszínrajzot.
2. U. KERÉKGYÁRTÓ Adrienn op. Magyar női haj- és fejviselet Bp. 1937. 6.
3. U. KERÉKGYÁRTÓ Adrienn op. cit. 8.
4. BÁTKY Zsigmond–GYÖRFFY István–VISKY Károly: A magyarság néprajza I. Bp. 1941. 336.
5. Ibidem 336. valamint: HORVÁTH Béla: A tisztaórvényi pártá és pártáöv. Fol. Arch. XXI. 1970. 160. MNY-TESZ. 3. Bp. 1976. 114–115.
6. WILCOX Turner R.: The Mode in costume. New York, 1958. 95. 53. 62. 76. 93. 106. 114.
7. U. KERÉKGYÁRTÓ Adrienn op. cit. 9.
8. RADVÁNSZKY Béla: Magyar családélet és háztartás a 16–17. században. Bp. 1880.
9. U. KERÉKGYÁRTÓ Adrienn op. cit. 10.
10. U. KERÉKGYÁRTÓ Adrienn op. cit. 10.
11. U. KERÉKGYÁRTÓ Adrienn op. cit. 20.
12. U. KERÉKGYÁRTÓ Adrienn op. cit. 21.
13. U. KERÉKGYÁRTÓ Adrienn op. cit. 23. 25.
14. U. KERÉKGYÁRTÓ Adrienn op. cit. 29.
15. U. KERÉKGYÁRTÓ Adrienn op. cit. 30.
16. U. KERÉKGYÁRTÓ Adrienn op. cit. 17.
17. U. KERÉKGYÁRTÓ Adrienn op. cit. 47–48.
18. U. KERÉKGYÁRTÓ Adrienn op. cit. 41.
19. U. KERÉKGYÁRTÓ Adrienn op. cit. 48–49.
20. Teszéről. Alsódaocsólamról, Berencsfaluról, Rudlóról, Jánosrétről, Alsóterényből, Dobsináról.
21. U. KERÉKGYÁRTÓ Adrienn op. cit. 66–67.
22. JANKÓ János: A Balatonmelléki lakosság néprajza. Bp. 1902. 228. Öreg asszonyok ugyan emlékeztek még az 50–60 év előtti pártaviseletre. Ibidem.
23. KISS Ernő: Veszprém vármegye református köznépe. Dunántúli Protestáns Lapok 1904. Idézi: U. KERÉKGYÁRTÓ A. op. cit. 68.
24. U. KERÉKGYÁRTÓ Adrienn op. cit. 68.
25. JASCHKE Franz: National Kleidertrachten und Ansichten von Ungarn, Croitien etc. Wien, 1821. Idézi: U. KERÉKGYÁRTÓ Adrienn op. cit. 68.
26. U. KERÉKGYÁRTÓ Adrienn op. cit. 71.
27. U. KERÉKGYÁRTÓ Adrienn op. cit. 69. 71.
28. U. KERÉKGYÁRTÓ Adrienn op. cit. 72.
29. U. KERÉKGYÁRTÓ Adrienn op. cit. 73.
30. U. KERÉKGYÁRTÓ Adrienn op. cit. 77.
31. U. KERÉKGYÁRTÓ Adrienn op. cit. 80.
32. U. KERÉKGYÁRTÓ Adrienn op. cit. 82.
33. GÖNCZI Ferenc: Göcsej . . . Kaposvár, 1914. 380.
(Göcsej, s kapcsolatosan Hetés vidékének és népének összevontabb ismertetése.)
34. NEMES-NEPI ZAKÁL György: Eörségnek leírása . . . 1818. Hasonmás kiadás, szerk. Vörös Ottó. Szombathely, 1985. 39.
35. KOVÁCS János: Szeged és népe. Szeged, 1901. 234–235.
36. U. KERÉKGYÁRTÓ Adrienn op. cit. 99.
37. U. KERÉKGYÁRTÓ Adrienn op. cit. 100.
38. U. KERÉKGYÁRTÓ Adrienn op. cit. 101. Valamint: PAPP László: A kecskeméti viselet múltja. Népr. Ért. 1930. 40–41. és 14–15.
39. U. KERÉKGYÁRTÓ Adrienn op. cit. 103.
40. U. KERÉKGYÁRTÓ Adrienn op. cit. 105.
41. U. KERÉKGYÁRTÓ Adrienn op. cit. 106.
42. U. KERÉKGYÁRTÓ Adrienn op. cit. 106–107. Valamint a Néprajzi Múzeum 92.941 108.959 61.47.1 64.128.45 leltári számú pártái a Hajdúságból. Itt köszönöm meg SZACSVAY ÉVA szívességét, hogy a Néprajzi Múzeum pártáinak megtekintését lehetővé tette.
43. U. KERÉKGYÁRTÓ Adrienn op. cit. 109.
44. Saját gyűjtés, valamint a Néprajzi Múzeum textilgyűjteményének kalotaszegi pártái.
45. V. ö. FARAGÓ József–NAGY Jenő–VÁMSZER Géza: Kalotaszegi magyar népviselet. Bukarest, 1977. 193–209.
46. U. KERÉKGYÁRTÓ Adrienn op. cit. 116.
47. KÓS Károly: Ismeretlen magyar népviseletekről. In: Népelet és néphagyomány. Bukarest, 1972. szerk. Kós Károly. 193.
48. KÓS Károly op. cit. 203–204.
49. U. KERÉKGYÁRTÓ Adrienn op. cit. 117–118.
50. U. KERÉKGYÁRTÓ Adrienn op. cit. 119.
51. U. KERÉKGYÁRTÓ Adrienn op. cit. 119.
52. U. KERÉKGYÁRTÓ Adrienn op. cit. 120–121.
53. U. KERÉKGYÁRTÓ Adrienn op. cit. 122.
54. SERES András: Barcasági magyar népköltészet és népszokások. Bukarest, 1984. 425.
55. JUNG Károly: Az emberélet fordulói. Gombosi népszokások. Ujvidék, 1978. 140.
56. FARAGÓ József–NAGY Jenő–VÁMSZER Géza op. cit. 197.
57. Saját gyűjtés 1988.
58. BÁLINT Sándor: A parasztlelet rendje. In: A magyar nép. szerk. Bartucz Lajos. Bp. 1943. 225.
59. RADVÁNSZKY Béla p. cit. 229. 235–237.
60. Ibidem: 229.
61. TÓTH Endre: A pápai református egyházmegye története Pápa, 1927. 42–43. ILA Bálint–KOVACSICS József: Veszprém megye helytörténeti lexikona. Bp. 1964. 215.
62. HORVÁTH Ernő: A kéttornyúlaki református templomi ásatás szerves maradványainak vizsgálati eredménye. Kézirat. Szombathely, 1987.
63. Itt mondom hálás köszönetet KOVALOVSKY JULIA régésznek a Magyar Nemzeti Múzeum munkatársának, hogy 1972–1982 közötti feldolgozását, valamint BARTUCZ LAJOS 1936. évi ugyanczen helyről származó pártáit önzetlenül rendelkezésemre bocsátotta.
64. A kéttornyúlaki ásatás embertani anyagának vizsgálati eredményei. Kézirat.
65. KÖVY Zsolt: Adalékok Káttornyúlak településtörténetéhez a református egyház anyakönyveinek vizsgálata alapján. Kézirat. Itt köszönöm meg KÖVY ZSOLT gyűjteményi igazgató, kéttornyúlaki református lelkész szíves segítségét.
66. ILON Gábor: Régészeti adatok a két-tornyúlaki középkori templom építéstörténetéhez. Kézirat. Pápa, 1987.
67. HORVÁTH Ernő idézett vizsgálati eredményei.
68. WEICHART Gabriella: Keresztelő, házasság és temetés Magyarországon 1600–1630. Bp. 1911. 68. (Művelődéstörténeti Értekezések 48.)
69. GERFVICH László: A csúti középkori sírmező. Klny. Bp. 1941. 163. KEMÉNY Lajos: Gyöngyfüzők és himnarrók. Arch. Ért. 1904. 447. KEMÉNY Lajos: Műtörténeti adatok Kassa múltjából. Arch. Ért. 1904. 274.
70. VBM (Veszprémi Bakonyi Múzeum) Céhtörténeti Adattár iratanyaga.
71. A veszprémi és környékbeli református egyházak klenódiumai tanúsítják, a beazonosított mesterjegyek alapján.
72. PAULER Gyula: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. II. Bp. 1899. 259–260.
73. V. ö. SZENDREY János: A magyar viselet történeti fejlődése. Bp. 1905. 96. 113. 135. RADVÁNSZKY Béla: Magyar családélet és háztartás a 16–17. században. Hasonmás kiadás. Bp. 1986. I. 150. és 235. kép.
74. GERFVICH László op. cit. 162–163.
75. MOJZSIS Dóra: Régi magyar öltözködés. Bp. 1988. 286–287.
76. RADVÁNSZKY Béla op. cit. (1986) 237–238.
77. MOJZSIS Dóra op. cit. 309–310.
78. VINCZE Gábor: I. Rákóczi György kincseinek összeírása. Történelmi Tár 1878. 940–941.
79. DEÁK Farkas: Két végrendelet a 17. és 18. századból. Történelmi Tár 1878. 951. és 957.
80. RADVÁNSZKY Béla: Magyar család-

- élet és háztartás a 16–17. században. I. II. Adatgyűjtemény, Bp. 1879.
81. Valamennyi adat származáshelye: RADVÁNSZKY Béla op. cit. (1896) 229–235.
 82. Ibidem: 230.
 83. APOR Péter: Az Erdélyiek régi köntöseiről. In: SZÁDECZKY Lajos: Br. Apor Péter verses művei és levelezése (1676–1752) Bp. 1903. I. 44.
 84. ZOLTAI Lajos: Debreceni viselet a 16–17. században. Ethn. 1938. 288–289. PAPP László op. cit. 34. és 38.
 85. PALÁGYI SYLVIA régészeti osztályvezetőnek (Bakonyi Múzeum) köszönöm szíves segítségét, hogy a raktári leletek átnézését, vizsgálatát lehetővé tette.
 86. Ltsz. 81.2.9.3 tárgye gyűttes leírókartonja.
 87. GEREVICH László op. cit. 110–138. Ifj. FEHÉR Géza: Az 1949. évi Mohács Csele pataki mentőásatás. Arch. Ért. 1955. 212–228. SZABÓ Kálmán: Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei. Bp. 1938. 59–60.
 88. SZABÓ Kálmán: Honfoglalás kori párták. Fol. Arch. VII. 1955. 123–125.
 89. LÁSZLÓ Gyula: A honfoglaló magyar nép élete. Bp. 1944. 152.
 90. V. ö. GEREVICH László op. cit. 162–163. V. EMBER Mária: 16–17. századi ruhadarabok a sárospataki kriptákból. Fol. Arch. XIX. 1968. 168. 173. 180–181. KOVALOV-SZKY Júlia ásatása 1972–1982. Feldebrő, 82.14.1.C. ltsz. lelet.
 91. KOVALOV-SZKY Júlia feldebrői ásatásából előkerült pártá.
 92. Ifj. FEHÉR Géza: op. cit. 225.
 93. MOJZSIS Dóra: 16–17. századi női fejdíszek a nagylózi leletanyagból. Fol. cit. 157–158.
 93. MOJZSIS Dóra: 16–17. századi női fejdíszek a nagylózi leletanyagból. Fol. Arch. XXXV. 1984. 196.
 94. HORVÁTH Béla: op. cit. 157–158.
 95. KOZÁK Károly: A lovászpatai evangélikus templom feltárása és helyreállítása. Magyar Műemlékvédelem 1959. 1960. Bp. 1964. 158.
 96. KOVALOV-SZKY Júlia feldebrői ásatásának pártatöredékei. 0,8 cm széles-ségűek.
 - 97–98. MOJZSIS Dóra: 16–17. századi női fejdíszek a nagylózi leletanyagból. Fol. Arch. XXXV. 1984. 189–192. MEGAY Géza: A miskolci avasi templom 1941. évi ásatásának eredményei HOM (Herman Ottó Múzeum) Évkönyve 1970. 134–136. E NAGY Katalin: Die Tracht eines vornehmen ungarischen Mädchens aus dem 16. Jahrhundert. Restaurierung und Rekonstruktion des Boldvaer Fundes. Ars Decorative 7/1982. 29–79
 99. BÁLINT Alajos: A kaszaperi középkori templom és temető. Dolgozatok. XIV. 1938. 148.
 100. HORVÁTH Béla op. cit. 159.
 101. BARTUCZ Lajos feldebrői ásatása 1936. KOVALOV-SZKY Júliának köszönöm a leletek megtekintésének és felhasználásának lehetőségét.
 102. MOJZSIS Dóra op. cit. (1984) 200.
 103. KOVALOV-SZKY Júlia ásatása 1972–1982.
 104. Mindkettő az előző jegyzetekben említett.
 105. LÁSZLÓ Csaba: A balatonszőlősi református templom kutatása. VMMK (Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei) 15/1980. 116. és 119.
 106. MOJZSIS Dóra op. cit. (1984) 202.
 107. SZABÓ Kálmán: op. cit. (1938) 60.
 108. SZABÓ Kálmán op. cit. 61. és 59. 331. ábra.
 109. BÁLINT Alajos op. cit. 148.
 110. KOVALOV-SZKY Júlia szíves szóbeli közlése.
 111. MESTERHÁZY Károly szíves szóbeli információja.
 112. UZSOKI András szíves szóbeli közlése és ásatási naplójának adatai, valamint tárgyleíró kartonja. Ltsz. 72.9.1.
 113. T. SZÖNYI Eszter és TOMKA Péter szíves szóbeli közlése. NAGYBOZSO-KY Ildikó restaurátor szíves közléséből (KMI) tudtam meg, hogy ezek a párták boglárosak, flitterekkel, gyöngyökkel és rézspirálokkal díszesek. A bogláros papír alapúak, fém-szállakkal díszítettek, legközelebb a sárközi párták tülleihez állanak. A közléseket PERGER Gyula, az anyagot feldolgozó néprajzos is megerősítette.
 114. GALAMBOS Ferenc (Ireneusz) alsó-óri plébános szíves szóbeli közlése.
 115. KÖVÁRI László: Viseletek és szokások a nemzeti fejedelmek korából. Pest, 1860. 46.
 116. ZOLTAI Lajos op. cit. 289. és 310.
 117. A 17. századi inventáriumok és végrendeletek alapos áttanulmányozására nem volt lehetőség, de a tárgyi emlékek alapján feltehető, hogy írott emlékei is vannak a pártának Veszprém megyében. A 18. századi inventáriumokból hiányoznak, igazolva, hogy jelentőségüket a viselet összességében elvesztették. VÖRÖS HAJNALKA levéltári történész rendelkezésemre bocsátotta azt az 1614-ből származó végrendeletet, amely a Nyitra megyei származású Boronkay család levéltárából származik, s benne „egy abróncs módra csinált lánc nélküli pártá eö”-t említenek. Sajnos, ez, másik két adattal együtt nem a pártára, hanem a pártáövve vonatkozik, amit derekon viseltek. Jelzete: VemL XIII. 4.1614. Boronkay János végrendelete. Átirat. Itt köszönöm meg VÖRÖS HAJNALKA szíves segítségét.

Az 1–7. sz. ábrákat Polgár Attila, a 8–11. sz. ábrákat Heilig Csaba rajzolta.

S. LACKOVITS EMŐKE

Die reichen archeologischen geschichtlichen und ethnographischen Daten, Parallelen bestätigen es ganz offensichtlich, dass auf dem ganzen ungarischen Sprachgebiet seit der Landnahme der sog. *Jungferkranz* (ung. pártá) ein allgemein bekanntes und gebrauchtes Stück der Frauenkopfbedeckung war. Dieses, den Kopf umfassendes, weniger oder reicher gezieretes Band war ein Symbol der Reinheit, Unschuld, Mädchenhaftigkeit, deshalb nannte man es auch *Jungraukranz*.

Die Form des Jungfernkranzes hat sich vom 14. Jahrhundert bis zum 18. Jahrhundert ziemlich erhalten, und zwar war es ein runder, breiter oder schmaler Reif oder Kranz, der in der Mitte der Stirn oder auf dem oberen Drittel des Kopfes den Kopf umfasste. In grosser Anzahl wurden sie in Gräbern von immer Mädchen gefunden. Die waren immer schmaler als die Kopfverzierungen der Mädchen im heirat-

JUNGFERNKRANZE AUS KÉTTORNYULAK IM 16–17. JAHRHUNDERT UND IHRE PARALLELEN

sfähigen Alter, die Breite des Jungfernkranzes hing also mit dem Alter der Trägerin zusammen.

Die Jungfernkranze haben als Todeskronen auch in dem Toteskult eine bedeutende Rolle gespielt.

Die Jungfernkranze gehörten im 15–17. Jahrhundert ganz bis zum 18. Jahrhundert zur Frauentracht der Adeligen. In der Bauerntracht erschienen sie erst vom 18. Jahrhundert an. Im 16–17. Jahrhundert wurden sie nicht nur vom Hoch- und Mitteladel, sondern auch von den zahlreichen oft auf dem Niveau der Bauerschaft lebenden Adeligen getragen. In dem Ortsgeschichtlichen Museum Pápa sind solche Jungfernkranze aus dem 17. Jahrhundert zu sehen, die bei den Ausgrabungen um die reformierte Kirche in Kéttornyulak zu Tagelicht kamen.

Kéttornyulak ist eine Gemeinde, 6 Km von Pápa entfernt mit 520 Einwohnern.

Die Dorfbewohner wurden im 16. Jahrhundert Protestanten.

Beide Jungfernkranze sind gleich breit: 2–2,5 cm. Der *eine* ist ein mit Papier bedecktes Bastband, das mit einem blau-grünlichen Stoffgewebe überzogen ist. Auf dem oberen Teil ist eine Perlenreihe aus dunkelblauen kleinen Perlen angebracht, den unteren Teil zierte eine Perlenschnur, die aus denselben Perlen geschnürt wurde. Bei dem Treffpunkt der Wellen hängen mit Metallfasern gedrehte Geschnüre und Resisanhängsel. Der steife Tamen des *anderen* Jungfernkranzes wurde mit Leber überzogen, und die ganze Oberfläche mit einem Metallfaserflecht bedeckt. Darin wurden die sechs rundförmigen Papiergraffen eingesetzt, die mit Metallflecht überzogen und mit weissen, gelben, blauen und grünen Perlen geziert wurden. Der untere Teil wurde mit Flittern geschmückt. An

den zwei Enden der beiden Jungfernkranze hingen mit Kettengeflechter bedeckte 4–5 cm lange, gedrehte, metallfasrige Kordele herab.

Den Jungfernkranzen aus Kéttornyulak ähnliche Kranze kamen in Balatonszőlős, Nagylózs, Kaszaper, Órsziget in Burgenland, Kajárpec, Bácsa, Felső-Örs, in der Umgebung von Kecskemét, in Debrecen un Feldebró vor.

Die Jungfernkranze aus Kéttornyulak ermöglichen die Darstellung der zeitgenössischen Tracht der Kleinadeligen im Komitat Veszprém, aber gleichzeitig bereichern sie auch die Sammlung der europäischen mittelalterlichen Kopfbedeckungen. Mit Hilfe dieser zwei Jungfernkranze kann auch die Kopfbedeckungstracht der Frauen im 16–18. Jahrhundert im Bakony und im Balatonhochland

zur ungarischen Frauentracht gezählt werden, die charakteristisch war von Felső-Örség an bis zum östlichen Teil von Siebenbürgen und deren späte Varianten im 19–20. Jahrhundert auch in anderen Ortschaften des ungarischen Sprachgebietes von der Bauernbevölkerung bewahrt wurden: in Transdanubien, am längsten in Sárköz, in der Tiefebene in Debrecen und in Siebenbürgen in Kalotaszeg.

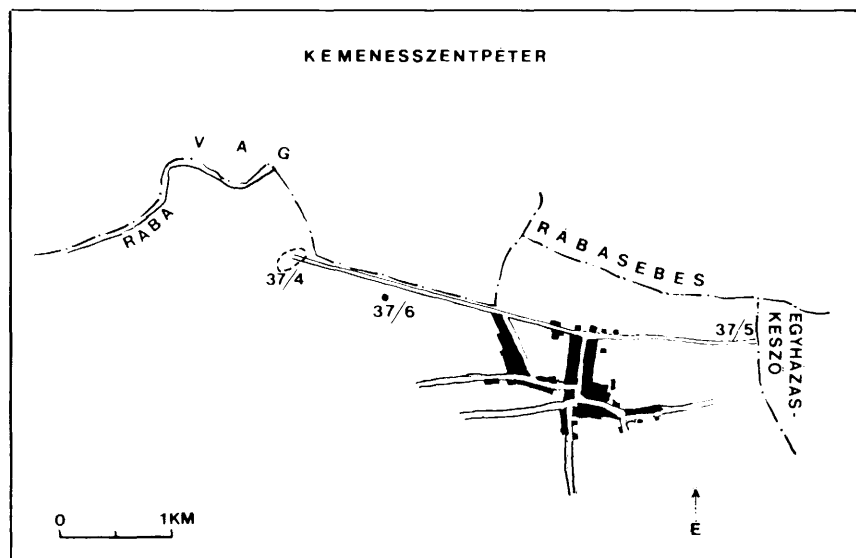
K. PALÁGYI SYLVIA

A KEMENESSZENTPÉTERI RÓMAI KORI HALOMSÍR

Veszprém megye egykori Pápai járásában Egyházaskesző és Kemenesszentpéter határában egy Ny–K-i (pontosabban Egyházaskesző határában Ny–K-i, Kemenesszentpéter határában ÉNy–Ny–DKK-i) irányú, kavicsos szerkezetű út fut a Rába folyó Veszprém megyei szakaszával csaknem párhuzamosan. (1. ábra) A Sóhordó útnak nevezett római út több km-en keresztül követhető.¹

Az 1968-as terepbejárások alkalmával megfigyelt halomsírok közül, a római úttól D-re, a Pagonynak nevezett határrészen, az erdőben egyedül álló halom feltárássá 1969. június 30. és július 6-a között került sor. (2. ábra)

1. ábra. Kemenesszentpéter határának részlete a római út (37/5), a település (37/4) és a római halomsír (37/6) lelőhelyével.

A halom korának meghatározását a római út közelsége és a halomtól cca. 800 m-re Ny–ÉNy-ra azonosított római település előre sejtethette, biztosan azonban csak a feltárások után mondhattunk.²

A halom leírása

Átmérője É–D-i irányban: 14,25 m, Ny–K-i irányban: 14,90 m (4. ábra 1.)

Legnagyobb magassága: 0,74 m feltöltési rétegei: kavicsos homok 0,22–0,40 m vastagságban, ezalatt 0,06–0,26 m vastag homok, amely középtájon egy 0,06–0,12 m vastagon átégett vörös-barna foltot tart. (4. ábra 4.)

A feltárás módszere:

negyedelő, először az ÉNy-i negyed, majd 3 x 2,5 m nagyságú szelvény az ÉK-i, DK-i és DNy-i negyedben.

A halom legmagasabb pontján kijelölt „0” pont körül, a homokréteg alatt, egy 0,95–2,18 m-es sugarú

körben felel, faszenes folt jelentkezett. Kb. 2/3-d része a halom É-i felébe esett. (4. ábra 2.) Az ÉK–DNy-i irányban elnyúló folt legnagyobb kiterjedése 3,58 m, ÉNy–DK felé 1,72 m. A később megtalált sírgödör körül egy újabb, erősen átégett, 0,84 m-es átmérőjű elszineződést lehetett megfigyelni, amelyhez DNy felé kisebb, nyúlványszerű foltok csatlakoztak. Az átégett terület legmagasabb pontja a sírgödör É-i szélé közelében volt ott, ahol a máglyamaradványok elterítése eredetileg is a legmagasabb lehetett. (3. ábra) Az erősen átégett részen szétszórótan, mindenütt összeégett bronz- és vastöredékek feküdtek. A faszenes területeken kívül az ÉNy-i és ÉK-i halomnegyedben kerámatöredékek jelentkeztek. Az erősen átégett folt alatt, a halom kijelölt középpontjától É-ra 0,35–0,94 m között ásták be a járószintbe és az altalajba a megközelítőleg háromszög alakú sírgödört, amelybe egy szürke, vízszintes peremű, sűrűn fészült urnát állítottak. (4. ábra 3.) Az urna pereme a sírgödör szélétől 0,13 m-rel volt mélyebben. A sírgödör kiterjedése É–D-i irányban 0,55 m, K–Ny-i irányban 0,45 m. Az urnát homok vette körül. A sírgödör többi részét, D-en és K-en a még izzó, mellékleteket tartalmazó, máglyamaradványokkal töltötték fel. Végül a máglyamaradványokkal beborították a sírgödört, a sírgödör körüli területet (3. ábra) és felhordták a homokos-kavicsos szerkezetű halmot, amelyhez az anyagot a közelből nyerték.

A pápai Helytörténeti Múzeumba került halomelemek, amelyek részletes leírását az alábbi katalógus tartalmazza, lelőhelyük szerint az alábbiak szerint oszlanak meg:

2. ábra. A halom feltárás kezdetén.

Sírgödör

kerámia urna – Kat. 1. 1. – PHM 75. 18. 1. *urnában* – kalcinálódott csontok, gyantarög, bronzkarika, vaseszköz – Kat. 1. 2. 1 –3. – PHM 75. 18. 2–4.

pajzsdudor, pajzsszél, tőr, kard, lándzsák, balták, kerámia- és bronztöredékek stb. Kat. 1. 3. 1 – 51. – PHM 75. 18. 5–62.

Sírgödör felett

kalcinálódott csontok, bronz lándzsavég? – Kat. 2. 1. – PHM 75. 18. 63.

Égett foltból a halom ÉK-i, ÉNy-i negyedéből

kalcinálódott csontok, bronz- és vas-töredékek, üveglvadék. – Kat. 3. 1–8. – PHM 75. 18. 64–71.

Az ÉK-i, ÉNy-i negyed határán a járósínten

edénytöredékek – Kat. 4. 1. – PHM 75. 18. 74.

Az ÉK-i negyed „A” szelvényében a járósínten

edénytöredékek – Kat. 5. 1. – PHM 75. 18. 73.

A halom felhordott földjében

kétgombos fibula töredéke – Kat. 6. 1. – PHM 75. 18. 72.

edény peremét és a perem alatti 3–3,5 cm széles sávot kátrányozták.

Ép. Pereme egy-két helyen töredékes, repedt. Az edény alsó harmadában az egyik oldalon vaskorrózió nyoma. Ltsz.: PHM 75. 18. 1., Szá.: 21,9–22,5 cm, Tá.: 13,5 cm, M.: 37,5 cm.

Sírgödör, urnából

1.2.1. *Gyantarög.* (7. ábra 1.) Egyik oldalán lapítottabb sötétszürke–fekete, barnával érzett. Ltsz.: PHM 75. 18. 2., M.: 4,4 cm.

1.2.2. *Karika.* (7. ábra 2., 11. ábra a.) Bronz. Síkozott, égéstől kissé deformálódott, olvadt. Kat. 1. 3. 34-hez

3. ábra. A sírgödör feletti máglyaelterítés a halom ÉK-i és ÉNy-i negyedében.

tartozik. Ltsz.: PHM 75. 18. 3., átm.: 4,6–4,9 cm.

1.2.3. *Vaseszköz?* Üreges, egyik vége felé szára elkeskenyedik, másik végén ellapított, erős korrózió okozta megvastagodással. Töredékes, 3 darabban. Ltsz.: PHM 75. 18. 4. M.: 1,7–2,8 cm.

Sírgödör, az urna mellől

1.3.1. *Pajzsdudor.* (7. ábra 3., 4., 6., 7.) Vas, bronzlemez borítással. Kónikus, pereme 1,7 cm. A két megmaradt szegecslyuk egyikében lapított félgömbös fejű szegeccsel. A szegecs vége elkalapált, kerek alátétlemezes. Töredékek, égéstől deformálódottak. 8 db-ban. Ltsz.: PHM 75. 18. 5–6. M.: 4,2–9,9 cm, Szegecs h.: 1,9 cm, fej m.: 0,3 cm, fej á.: 1,1 cm.

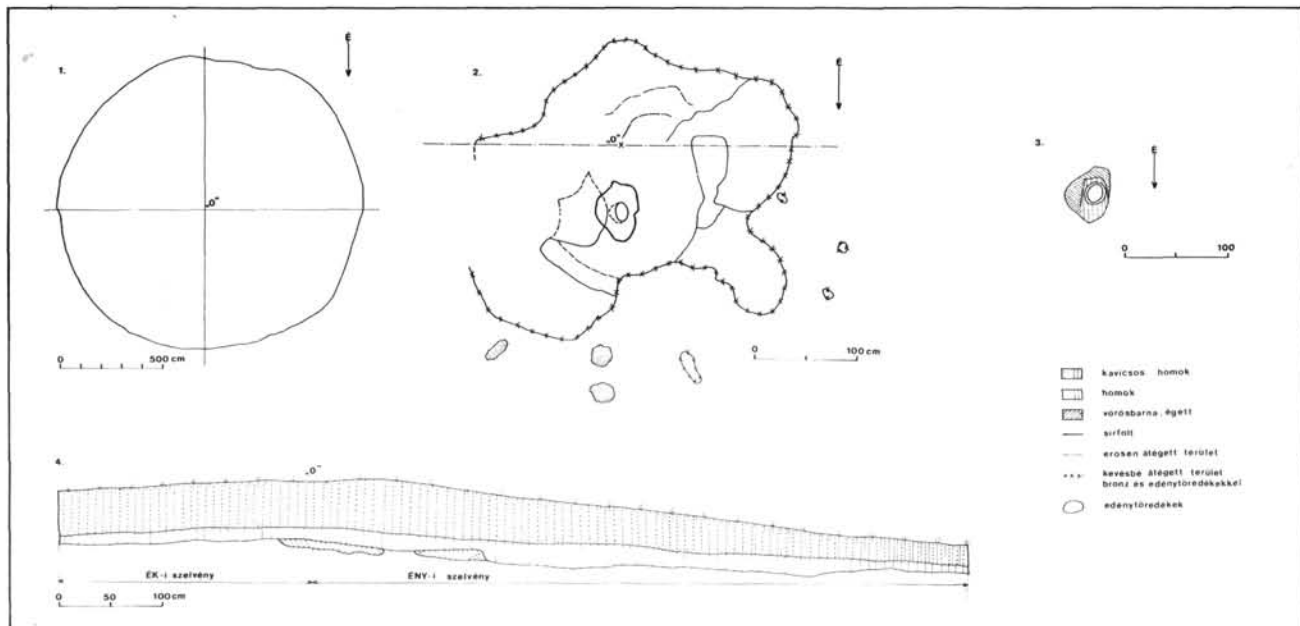

KATALÓGUS

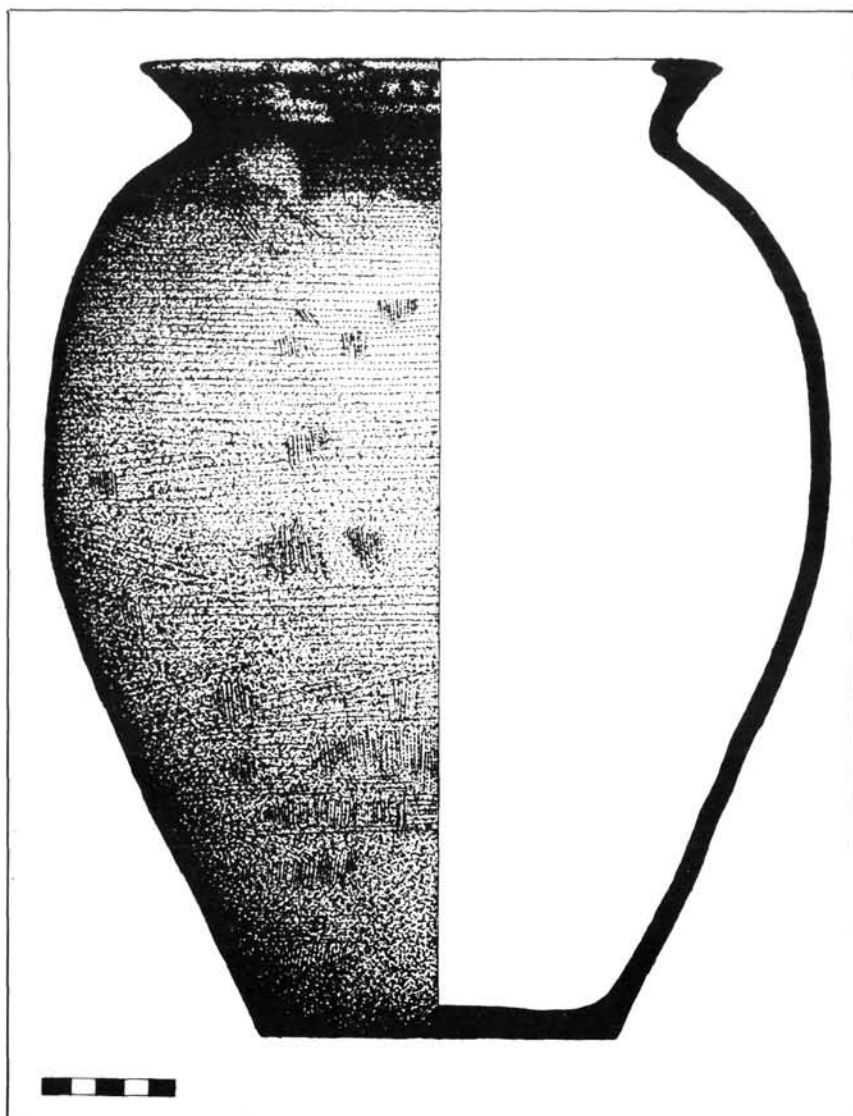
1. Sírgödör

1.1.

Urna. Kerámia. (5–6. ábra) Sötétszürke, csillámos anyagú, vízszintes peremmel. Alj lefelé összeszűkülő, gömbölyű hasú. Perem alatt sűrű hornyolások, teste vízszintesen, függőlegesen és ferdén sűrűn fészült. Az

4. ábra. 1. A halom a feltárás előtt. 2. A sírfolt körüli átégett terület. 3. A sírgödör az urna peremével. 4. A halom ÉK-i szelvényének és ÉNy-i negyedének metszetrajza.

1.3.2.

Pajzsdudor csúcsának bronz lemezborítása. (7. ábra 5., 12. ábra) Csúcsa hiányzik. A csúcs indítást a kerek kivágott alsó lemezre külön rádolgozták. A csúcsrátét alatti 1,1 cm széles sáv eltérő elszíneződést mutat, alsó szélén, kis szakaszon, alig látható kis vájattal. Égett felületű, töredékes, kissé deformálódott.³ A belső oldalon, a töredékes szélhez közel látható íves lenyomat a következő borítólemeze utalhat. Ltsz.: PHM 75. 18. 7. Töredékes á.: 9 cm, m.: 2,5 cm.

1.3.3.

Pajzsszél borítás. (7. ábra 8., 13. ábra) Ezüst. Egyik vége egyenesre vágott, másik vége „V” alakban végződik. A 3 x 2 kerek szegecsfül egymással szemben helyezkedik el. A fülek mellett, a középső szegecs melletti egyik oldalának kivételével, és a veret mindkét végén két-két kis vajat van. A félgömbös fejú szegecsök közül az egyik hiányzik. A szegecsök szárvége elkalapált. A kissé széthajtott lemez metszete enyhén domború. Ltsz.: PHM 75. 18. 8. H.: 11 cm, Sz.: 0,6 cm, szegecs h.: 0,8 cm, fej á.: 0,2 cm.

1.3.4.

Pajzsszél borítás. (7. ábra 9–11., 14. ábra) Bronz. Ívelt, eredeti formájukban összehajtott töredékek. A szegecs

5. ábra. Urna a sírgödörből.

fülek négyszögletesek, bennük két helyen az eredeti fa vastagságot megőrző szegeccsel. A szegecs félgömbös fejű, szárvégek elkalapáltak. A szegecsfülek melletti 2 bemélyített vonalból álló díszítésen kívül a fülek mellől induló vonalkázás kettős „V” alakú. Rossz megtartásúak, égettek. 13 db. Vö. Kat. 1. 3. 19., amelyek vasból van. Ltsz.: PHM 75. 18. 9., M.: 1,6–7,8 cm, fülek által átfogott távolság: 0,4 cm, szegecs h.: 0,5–0,6 cm, Sz.: 0,3 cm.

1.3.5.

Pajzsfogó. (7. ábra 14.) Bronz. A hengeres, végén bebökdösött élű fogantyúrész ívelt szélű felerősítő lemezekbe megy át, amelyek szélei vonallal keretoztek. A középtengelybe helyezték a két szegecslyukat. A félgömbös fejű, alul elkalapált szegecsesek közül az egyik hiányzik. A fogantyú félköríves metszetű, felületén közepén 3 mélyebb hornyolás, a szélsőkben egy-egy pontsorrall. A szélső hornyokhoz 2–2 „V” alakú bemélyített motívum csatlakozik. A fogantyú mindkét végén két pontsoros díszítés, belső szélekhez csatlakozó többszörös „V” alakú mintával. Ltsz.: PHM 75. 18. 10., H.: 17,9 cm, Sz.: 2,5 cm, fogantyú sz.: 1,6 cm, M.: 0,8 cm, szegecs h.: 1,7 cm, fej á.: 0,5 cm.

1.3.6.

Veret, akasztófül? (7. ábra 17.) Vas. „T” alakú, rövidebb szárait egyenesen levágták, bennük korrodálódott szegecs maradványai. Hosszabb és vastagabb szára törött. A hátlapon a fül derékszögű csonkja. Töredék, erősen korrodálódott. Ltsz.: PHM 75. 18. 11. H.: 3,5 cm, Sz.: 2,2 cm, M.: 1,8 cm.

1.3.7.

Deformálódott **vastöredék** (7. ábra 18.), bronz lemez maradványával. Vö. 1. 3. 2., Ltsz.: PHM 75. 18. 12., M.: 6,3 cm.

1.3.8.

Tör. (7. ábra 13., 15. ábra) Vas. Hegye ép, fogantyúja, felső része az égés miatt hiányzik, a megmaradt rész deformálódott. Felső rétege lemezszerűen leválik. 10 db-ban. Ltsz.: PHM 75. 18. 13., H.: 12,6 cm, Sz.: 2,6 cm.

1.3.9.

Kard. (8. ábra 1.) Vas. Nyéltüskés, többszörösen hajlított. Mindkét oldalán két széles horonnyal. Nyéltüskéjének vége és a kard vége hiányzik. A töredékes darabok nem illeszkednek egymáshoz. Égett, erősen korrodálódott. 11 darabban. Részben kiégésített. Ltsz.: PHM 75. 18. 14., M.: 21,7 cm, Sz.: 5,6 cm.

1.3.10.

Kardkoptató. (8. ábra 2.) Vas. Félköríves végződésű, égéstől deformálódott, töredékes, ragasztott. Ltsz.: PHM 75. 18. 15., Sz.: 5,8 cm, V.: 1,1 cm.

1.3.11.

Lándzsacsúcs. (7. ábra 12., 16., 16. ábra) Vas. Fűzfalevélre emlékeztető, nyújtott, 1/3-ad részétől erősen elkeskenyedő. Mindkét oldalán egy-egy él. Nyélcsoves, síkozott. Erősen korrodálódott, égett. 2 db-ban. Ltsz.: PHM 75. 18. 16., H.: 13,8, 4,4 cm, Sz.: 2,5 cm, nyélcso külső á.: 1,2 cm, belső á.: 0,7 cm.

1.3.12.

Lándzsahegy. (8. ábra 15.) Vas. Nyújtott deltoid alakú, nyélcsoves. Égéstől deformálódott, hiányos. Visszahajló hegye is hiányzik. Ltsz.: PHM 75. 18. 17., H.: 17,5 cm, Sz.: 6,3 cm.

1.3.13.

Balta, harcibalta? (7. ábra 15., 17. ábra) Vas. Az ovális nyéllyuk egy-egy oldalán felerősítő szárnyakkal, amelyek

közül az egyik töredékes. Éle töredékes. Égett? Erősen korrodálódott. Ltsz.: PHM 75. 18. 18., H.: 10,3 cm, Sz.: 9,3 cm, nyéllyuk 2,8–2,9 cm.

1.3.14.

Balta, harcibalta? (7. ábra 19.) Vas. Éltöredéke az 1.3.13-hoz hasonló darabnak. Égett? Erősen korrodálódott. Ltsz.: PHM 75. 18. 19., H.: 7,5 cm, Sz.: 5 cm.

1.3.15.

Pánt. (8. ábra 4.) Vas. Derékszögben megtört, törésnél erős vaskorrózióval. Égett? Ltsz.: PHM 75. 18. 20., H.: 6 cm, pánt sz.: 1,4–1,7 cm.

1.3.16.

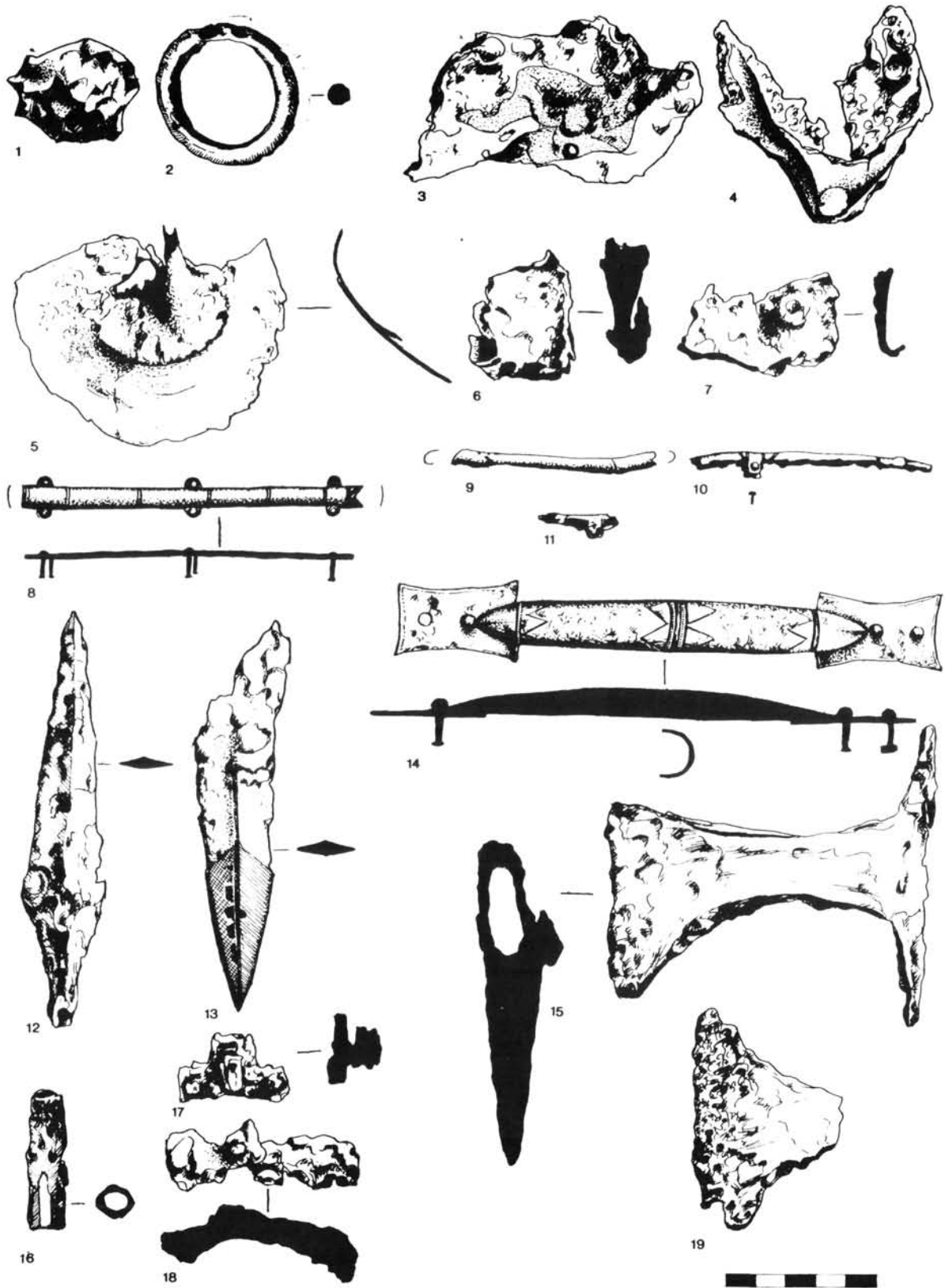
Sarkantyú. (8. ábra 3.) Vas. Kúpos tuskével és szárindítással. Erősen korrodálódott, égett? Ltsz.: PHM 75. 18. 21., túske h.: 3,6 cm, Sz.: 1,9–2 cm töredékesen.

1.3.17.

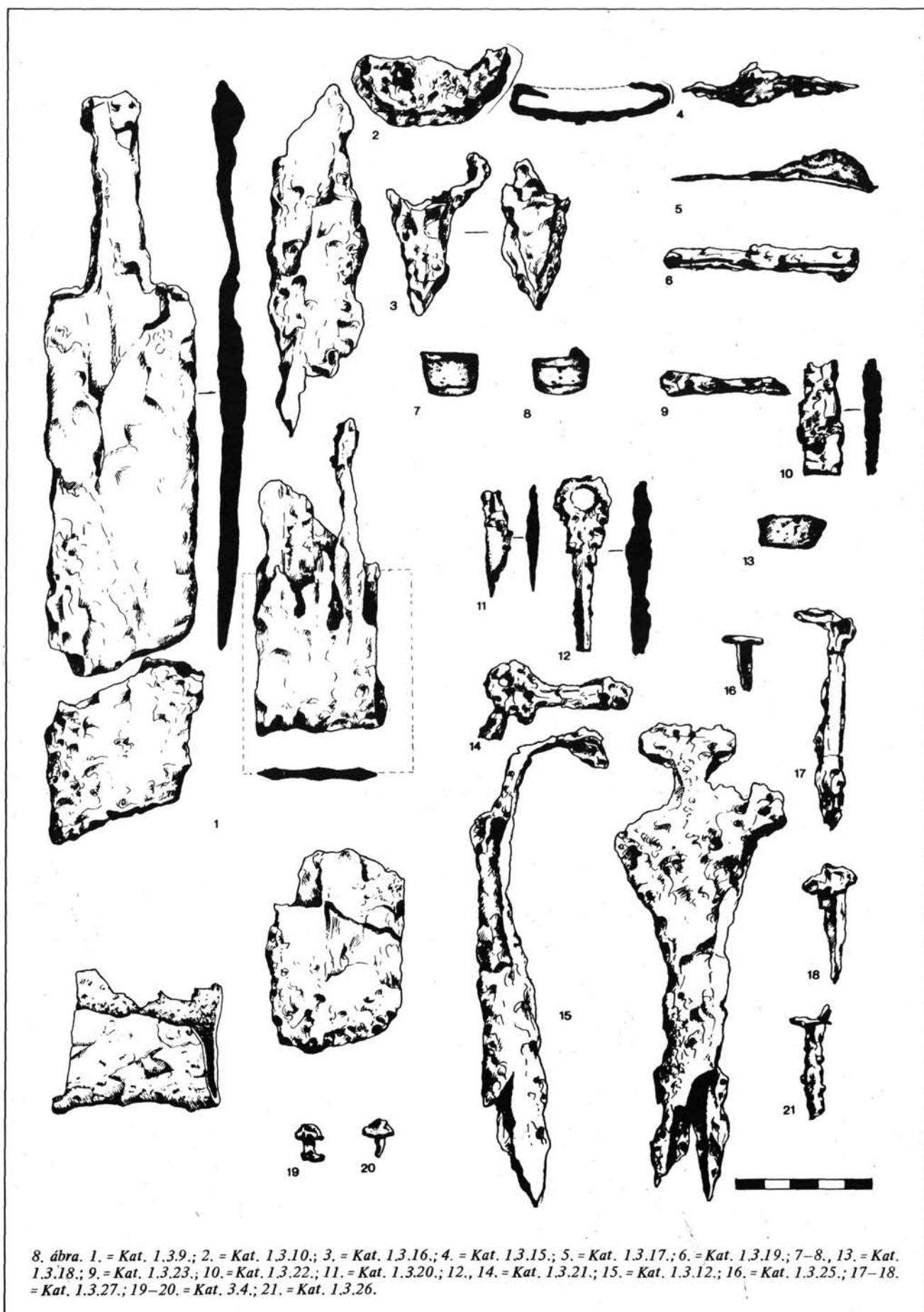
Sarkantyútöredék? (8. ábra 5.) Vas. Enyhén ívelt, töredékes pánt, kerek dudorral. Erősen korrodálódott. Ltsz.: PHM 78. 18. 22., H.: 7,8 cm, Sz.: 1,8 cm.

6. ábra. Urna a sírgödörből.

7. ábra. 1. = Kat. 1.2.1.; 2. = Kat. 1.2.2.; 3-4., 6-7. = Kat. 1.3.1.; 5. = Kat. 1.3.2.; 8. = Kat. 1.3.3.; 9-11. = Kat. 1.3.4.; 12., 16. = Kat. 1.3.11.; 13. = Kat. 1.3.8.; 14. = Kat. 1.3.5.; 15. = Kat. 1.3.13.; 17. = Kat. 1.3.6.; 18. = Kat. 1.3.7.; 19. = Kat. 1.3.14.

8. ábra. 1. = Kat. 1.3.9.; 2. = Kat. 1.3.10.; 3. = Kat. 1.3.16.; 4. = Kat. 1.3.15.; 5. = Kat. 1.3.17.; 6. = Kat. 1.3.19.; 7-8., 13. = Kat. 1.3.18.; 9. = Kat. 1.3.23.; 10. = Kat. 1.3.22.; 11. = Kat. 1.3.20.; 12., 14. = Kat. 1.3.21.; 15. = Kat. 1.3.12.; 16. = Kat. 1.3.25.; 17-18. = Kat. 1.3.27.; 19-20. = Kat. 3.4.; 21. = Kat. 1.3.26.

9. ábra. 1. = Kat. 1.3.28.; 2-3. = Kat. 1.3. 29.; 4-5. = Kat. 1.3.31.; 6. = Kat. 1.3.32.; 7. = Kat. 1.3.35.; 8. = Kat. 1.3.30.; 9. = Kat. 1.3.33.; 10. = Kat. 1.3.34.; 11-12 = Kat. 1.3.37.; 13. = Kat. 1.3.36.; 14., 18. = Kat. 1.3.41.; 15-16. = Kat. 1.3.42.; 17. = Kat. 1.3.40.; 19. = Kat. 1.3.43.

1.3.18.

Situlaláb. (8. ábra 7–8., 13., 18. ábra b.) Bronz. Csonakúp alakú, oldalán két párhuzamos horonnyal. Edényhez csatlakozó felülete, egyenetlen. Égett. 3 db. Ltsz.: PHM 75. 18. 23., 47., Á.: 2; 2,1 (2,2); 2,7 cm, M.: 1,2; 1,6; 1,1 cm.

1.3.19.

Pajzsziel veret? (8. ábra 6.) Vas. Összehajló, erősen korrodálódott. Égett. Ltsz.: PHM 75. 18. 24., H.: 6,9 cm, Sz.: 0,8 cm.

1.3.20.

Késpenge? töredék. (8. ábra 11.) Vas. Ltsz.: PHM 75. 18. 25., H.: 3,2 cm, Sz.: 0,7 cm.

1.3.21.

Nyeltöredék? (8. ábra 12., 14.) Vas. Kerek fül, hozzá rombusz keresztmetszetű üreges szár csatlakozik. Égett. 2 db. Ltsz.: PHM 75. 18. 26., H.: 6,4; 5,2 cm, fej sz.: 2 cm.

1.3.22.

Pánt, veret? (8. ábra 10.) Vas. Egyik végén egyenesre levágott. Égett, deformálódott. Ltsz.: PHM 75. 18. 27., H.: 4 cm, pánt sz.: 1,6 cm.

1.3.23.

Veret, szíjvég? (8. ábra 9.) Vas. Enyhén meghajlott, egyik vége kissé kiszélesedik, másik vége elkeskenyedik. Szélesebb vége közelében erősen korrodálódott dudorral, annak ellenkező oldalán 2 kis párhuzamos korong. Töredék. Égett. Ltsz.: PHM 75. 18. 28., H.: 4,4 cm, Sz.: 1 cm.

1.3.24.

Váll- és oldaltöredékek. Kerámia. Sötétszürke, szemcsés felületű, csillámos anyagú. Válltöredéken sűrű hornyolás. Két edényhez tartozik. 4 db. Ltsz.: PHM 75. 18. 29. M.: 3,3–4,6 cm.

1.3.25.

Szeg. (8. ábra 16.) Vas. Kerek, lapos, üreges fejű, négyszögletes keresztmetszetű szárral. Részben töredékes. 3 db. Ltsz.: PHM 75. 18. 30., H.: 6,1 cm, fej á.: 1,3–1,4 cm.

1.3.26.

Szeg. (8. ábra 21.) Vas. Laposra kalapált, töredékes fejjel, négyszögletes keresztmetszetű, töredékes szárral. Ltsz.: PHM 75. 18. 30., H.: 3,6 cm, fej á.: 1,3 cm.

1.3.27.

Szeg. (8. ábra 17., 18.) Vas. Kerekre kalapált fejjel, vastagabb négyszög keresztmetszetű szárral. Égettek, deformálódtak, töredékesek. 7 db. Ltsz.: PHM 75. 18. 30., M.: 2,3–7,6 cm.

1.3.28.

Korsófül. (9. ábra 1., 19. ábra) Bronz. Nyújtott „S” alakú. Leveles támasztófüle letört, valószínűleg azonos volt a Kat. 1.3.33-mal. A fül felső törésvonala tájáról induló levélmotívum a peremek széle felé széthajlik. A fül

törésvonala alatt hiányosan bemélyített fekvő téglalap, lejjebb ívelt oldalú, stilizált „gyümölcsöskosár”. Ezalatt félköríves, szabálytalanul elhelyezett bevágások látszanak. A fül alapját a 3 elnagyolt levél alatt szakállas, bajszos férfifej (szatírfej?) díszíti. A haj és a szakáll tincsekben, hosszú fürtökkel elrendezett. Orra kopott. A mélyen ülő szemek felett erősen kiugró szemöldök. Az egész fül felülete hólyagos. Peremhez csatlakozó részen töredékes. Ltsz.: PHM 75. 18. 31., H.: 15,6 cm, Sz.: 6,5 cm.

1.3.29.

Situlafül-attache pár. (9. ábra 3., 2., 18. ábra a.) Bronz. Kerek füle deformálódott, hiányos. Allatfeje nyúl-vánná csökevényesedett, másik oldalon hiányzik. A fül alatt, enyhén kiemelkedő, háromszögű alapon erősen sematizált kerek fej, maszk. Haja enyhén összefutó vonalakkal jelzett. Szem jobb felé eltolódott ovális mélyedés, benne kis kidomborodó ponttal ill. újabb beütéssel. Szemöldöke enyhén kidudorodik. Orra háromszögletes, szája bemélyített karika. A fej alatt félkörívekből induló sugaras jelzés. A másik attache-ból csak az arc maradt meg. Égéstől deformálódott, töredékes. 2 db. Ltsz.: PHM 75. 18. 32., 38., H.: 7, 3 cm, Sz.: 5,9, 2,6 cm.

1.3.30.

Korsófül. (9. ábra 8., 20. ábra) Bronz. Két mély horonnyal osztott fül. Középső borda mindkét oldalán egy-egy keskeny vajat. A fül széle az alapon voluta szerűen felhajlik. A középső borda alatt kétféle fésült hajú női fej. Kerek arc, amelyet oldalt tincsekbe rendezett haj keretez. A szem ovális dudorral jelzett. Kis száj, kerek áll. Felülete égett, töredékes, 3 db-ban. Ltsz.: PHM 75. 18. 33. H.: 5,8; 3,2; 1,6 cm, alap sz.: 3,8 cm, fül sz.: 1,5 cm.

1.3.31.

Situlafül. (9. ábra 4–5.) Bronz. Téglalap keresztmetszetű. Elkeskenyedő részének mindkét oldalán az edényfültre merőleges vájathoz háromszögű vonalkázott, vájattal lehatárolt mézők csatlakoznak. Közöttük, vagy felettük félköríves bevágások. Égéstől deformálódott, töredékes, 2 db-ban. Ltsz.: PHM 75. 18. 34., H.: 9,9; 2,6 cm, Sz.: 0,7; 1,4 cm.

1.3.32.

Vödörfül. (9. ábra 6.) Bronz. Téglalap keresztmetszetű. Egyik végén kissé kiszélesedő és megközelítőleg háromszögben végződő. Széle vájattal keretezett lehetett, közelében ill. a másik oldalon középtájon pontokból álló íves vonal fut. Töredék. Ltsz.: PHM 75. 18. 35., H.: 3,3 cm, Sz.: 1,8 cm.

1.3.33.

Támasztó fül töredék. (9. ábra 9.) Bronz. Megközelítőleg háromszög alakú. Homorú oldalán vajatokkal jelzett levélmotívum. Töredék, égett? Ltsz.: PHM 75. 18. 36., H.: 2,2 cm, Sz.: 2,1 cm.

1.3.34.

Serpenyő attache, applikáció. (9. ábra 10, 11. ábra b.) Bronz. Ovális alapon kidomborodó fej, két oldalt bemélyített vonalkával jelzett, lecsüngő hajjal. A homlokra hajpánt (?). A szem bemélyedő, száj kiugró. Az egész darab erősen égett. Az applikáció felső szélén látható törésvonaltól egy merőleges állású kisebb karikat is lehetővé tesz, amelybe a Kat. 1.2.2. karika kapcsolódhatott. Alján vonalakkal jelzett, sematizált levélpalmetta motívum. Ltsz.: 75. 18. 37., H.: 5,6 cm, Sz.: 4,2 cm.

1.3.35.

Tál alj-töredéke. (9. ábra 7.) Bronz. 0,9 cm magas talpgyűrűn álló edény égéstől deformálódott, összegyűrődött töredéke. Esztergált. Kis foltban vaskorrózió. Ltsz.: PHM 75. 18. 39. H.: 11,9 cm, Sz.: 9,7 cm.

1.3.36.

Korsóalj. (9. ábra 13.) Bronz. Koncentrikus körökben mélyen bordázott, esztergált. Ltsz.: PHM 75. 18. 40., Á.: 8,9 cm, M.: 1,3 cm.

1.3.37.

Edényalj. (9. ábra 11–12.) Bronz. Koncentrikus körökben bordázott. Égett, deformálódott, töredék. 2 db. Ltsz.: PHM 75. 18. 41., H.: 6,6; 5,2 cm, Sz.: 3,6; 2,1 cm.

1.3.38.

Serpenyő-, vagy medence-tál peremtöredékei. (10. ábra 1., 5., 8., 10.) Bronz. Kihajló, 1–1,1 cm széles galléros perem, alatta 2, vagy több sorban bemélyített vonalak, vajatok. Vas korrozio nyomával. Égéstől deformálódtak, töredékesek. 5 db. Ltsz.: PHM 75. 18. 43., 50., H.: 3,7–9,9 cm, Sz.: 1–3,8 cm.

1.3.39.

Kis veder, merítő (?) peremtöredékei. (10. ábra 6–7., 9.) Bronz. 0,7 cm széles, kihajló. Égéstől deformálódtak. 3 db. Ltsz.: PHM 75. 18. 43., H.: 2,9–5,2 cm.

1.3.40.

Medence-tál peremtöredéke. (9. ábra 17.) Bronz. 0,7 cm széles, kihajló peremes töredék, égéstől deformálódtak. Ltsz.: PHM 75. 18. 44., H.: 8,5 cm, Sz.: 3,1 cm.

1.3.41.

Tálperem. (9. ábra 14., 18.) Bronz. Megvastagodó, vízszintesre vágott perem. Vállán 2–2 hornyolással. Égéstől deformálódtak. Belső oldalon vaskorrózió nyoma. Töredék. 2 db. Ltsz.: PHM 75. 18. 45–46., H.: 6,4; 7 cm, Sz.: 3,8; 2,7 cm.

10. ábra. 1., 5., 8., 10. = Kat. 1.3.38.; 3. = Kat. 1.3.44.; 4. = Kat. 1.3.45.; 6-7., 9. = Kat. 1.3.39.; 11-12. = Kat. 1.3.46.; 13-14. = Kat. 1.3.47.; 15. = Kat. 1.3.50.; 16. = Kat. 2.1.; 17. = Kat. 1.3.51.; 18-20. = Kat. 3.1.; 21. = Kat. 3.7.; 22. = Kat. 6.1.; 23. = Kat. 3.4.; 24. = Kat. 3.3.; 25. = Kat. 3.5.; 26. = Kat. 5.1.; 27. = Kat. 3.2.; 28. = Kat. 3.6.

1.3.42.

Kis edény aljtöredékei. (9. ábra 15–16.) Bronz. Enyhén ívelő, párnás aljú deformálódott töredékek. 4 db. Ltsz.: PHM 75. 18. 48., 51. (?), H.: 2,7–3,4 cm, Sz.: 1,9–4(?) cm.

1.3.43.

Edényperem. (9. ábra 19.) Bronz. Kihajló, megvastagodó korsóperem, perem alatt horonnyal. Égett? Töredék. Ltsz.: PHM 75. 18. 49., H.: 5,6 cm, Sz.: 2,4 cm.

1.3.44.

Aljtöredék. (10. ábra 3.) Bronz. Kívül-belül egyes-kettes koncentrikus körrel. Töredék. 2 db. Ltsz.: PHM 75. 18. 52., 58., H.: 4,4; 5,6 cm, Sz.: 2,1; 3,9 cm.

1.3.45.

Aljtöredék. (10. ábra 4.) Bronz. 2–2 koncentrikus körrel. Égett, vékony. Ltsz.: PHM 75. 18. 53., H.: 4 cm, Sz.: 1,3 cm.

1.3.46.

Edénytöredékek. (10. ábra 12., 11.) Bronz. Hároms vájatokkal díszítve. Deformálódott. 4 db. Ltsz.: PHM 75. 18. 54., 59., 60.; H.: 4,6–5,9 cm, Sz.: 2,3–4,8 cm.

1.3.47.

Edénytöredék. (10. ábra 13., 14.) Bronz. Kettős vájatokkal díszített oldaltöredékek. Égettek, deformálódtak. 3 db. Ltsz.: PHM 75. 18. 55–57., H.: 7,4; 4,3; 5,6 cm, Sz.: 5,2; 4,5; 4,6 cm.

1.3.48.

Edénytöredék váll részletével. Bronz. Enyhén kihajló, deformálódott, vas-korrózióval. 2 db. Ltsz.: PHM 75. 18. 61., H.: 6; 3,3 cm, Sz.: 7,7; 5,7 cm.

1.3.49.

Edény oldaltöredékek. Bronz. Égestől erősen deformálódott töredékek, néhányon egyes, kettes, hároms vájat maradványa. 45 db. Ltsz.: PHM 75. 18. 61., M.: 1,6–10,2 cm.

1.3.50.

Mécses-töredék? (10. ábra 15.) Bronz. Íves, tölcse-szerű megmunkálással? Égestől deformálódott. Töredék. Ltsz.: PHM 75. 18. 62., H.: 3,5 cm, Sz.: 1,6 cm.

1.3.51.

Mécses-töredék? (10. ábra 17.) Bronz. Egyenesre vágott peremű, volutás mécses töredék? Égestől deformálódott. Töredék. Ltsz.: PHM 75. 18. 62., Á.: 3,8 cm, M.: 1,6 cm.

2. Sírödör felett.

2.1.

Lándzsavég, tagozat. (10. ábra 16.) Bronz. Hatszög keresztmetszetű, csúcsban végződő tárgy. Csúcsa hiányzik. Egyik oldalán „U” alakú nyílás. Szélesebb oldalán szakaszosan ferde, rövid oldalain kalász-szerűen összefutó megmunkálási nyo-

mok. Töredék. Ltsz.: PHM 75. 18. 63., H.: 5,4 cm, Sz.: 2 cm.

3. A halom ÉK-i, ÉNy-i negyedéből, az égett foltból

3.1.

Edénytöredékek. (10. ábra 18–20.) Bronz. Kettes, hároms vájatokkal. Váll-, és oldaltöredékek. 3 db. Ltsz.: PHM 75. 18. 64., M.: 4,1–7,6 cm.

3.2.

Korsófül töredéke. (10. ábra 27.) Bronz. Stilizált madárfej. Egyenetlen felületű, töredék. Ltsz.: PHM 75. 18. 65. H.: 4,1 cm, Sz.: 1 cm.

3.3.

Edényalj töredék. (10. ábra 24.) Bronz. Két erős bordával. Égett felületű? Töredék. Esztergált. Ltsz.: PHM 75. 18. 66. H.: 2,3 cm, Sz.: 1,3 cm.

3.4.

Szeg. (10. ábra 23.) Vas. Félgömbös fejű kisebb-nagyobb szegek. Száruk üreges, négyszögletes keresztmetszetűek. Erősen korrodálódtak, töredékesek. 7 db. Ltsz.: 75. 18. 67. Épebb szeg fej á.: 0,8 cm, hajlított szárral h.: 1,4 cm.

3.5.

Edényperem. (10. ábra 25.) Bronz. Megvastagodó és egyenesre levágott töredék. A perem alatt és a vállon egy-egy horony-vájat. Egyenetlen felületű. Ltsz.: PHM 75. 18. 68., H.: 3,3 cm, Sz.: 1,8 cm.

3.6.

Pánt, veret? (10. ábra 28.) Vas. Erősen korrodálódtak. Íves, egyik vége törött, másik félköríves végződésű, belekorrodálódtak szeggel, a pánt vége felé kettős, kereszt irányú tagolás (tausírozás?) maradványa. Töredék. Ltsz.: PHM 75. 18. 69., H.: 5,7 cm, Sz.: 1–1,6 cm.

3.7.

Pánt. (10. ábra 21.) Vas? Vaskorrózióval. Törött, töredékes. 2 db-ban. Ltsz.: PHM 75. 18. 70., H.: 3,6 cm, Sz.: 0,5 cm.

3.8.

Üvegdarab. -Golyóvá olvadt töredék. Sárgás-fehér. Ltsz.: PHM 75. 18. 71. Á.: 0,7 cm.

4. A halom ÉK-i, ÉNy-i negyedének határáról, – 24 cm (a járószintről)

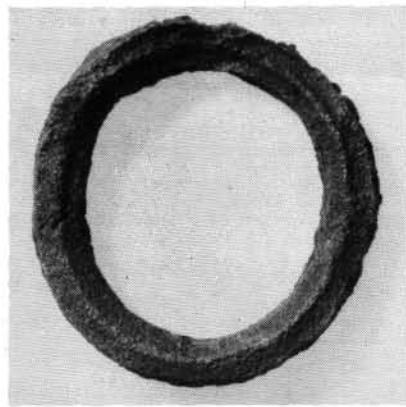
4.1.

Edény oldaltöredékei. Kerámia. Sötétszürke. 24 db. Ltsz.: PHM 75. 18. 74., M.: 3,5–8,9 cm.

5. A halom ÉK-i negyede, „A” szelvény, – 35 cm. (a járószinten)

5.1.

Edénytöredék. (10. ábra 26.) Kerámia. Sötétszürke, enyhén rézsutos peremtöredék, vállán sűrű hornyolással. Ragasztott. Ltsz.: PHM 75. 18. 73., Á.: 18,6 cm.

11. ábra. a–b. Serpenyőfül és applikáció.

6. A halom DK-i negyede, felhordott földből.

6.1.

Kélgömbös fibula töredéke. (10. ábra 22.) Bronz. Feje hiányzik, lába hiányos, felülete egyenetlen. Égett. Ltsz.: PHM 75. 18. 72., H.: 3,6 cm.

A halomban talált kerámia edények számát háromban állapíthatjuk meg. Ezek közül a sírgödör urnája (Kat. 1.1.) épen került elő (5–6. ábra), míg peremtöredéket csak az ÉK-i halomnegyed járószintjén találtunk. (Kat. 5.1., 10. ábra 26.) Az ÉK-i, ÉNy-i negyed határára fekvő oldaltöredékek (Kat. 4.1.) is részben ehhez az edényhez tartoznak. Az urna melletti cserepek két edénynek váll-, és oldaltöredékei. Mivel ezek a töredékek nem mutatnak erős égésnyomokat, vagy a máglyáról leesett, később összegyűjtött edényekről van szó, vagy a még nyitott sírgödör mellett tartott halotti tor maradványai lehettek. Cserepeinek egy részét talán szándékosan szórták a sírgödörbe, ill. hagyták a járószinten.⁴ A sírgödör urnája és a többi, fazékként használt szürke urna, tojásdad formája, kihajló, vagy megközelítőleg

12. ábra. A pajzsdudor csücsának bronzborítás.

vízszintes pereme, vállon sűrű hornyolással ill. a testet sűrűn díszítő vízszintes, függőleges és ferde fésüléssel a szombathelyi I–II. század fordulójára keltezett sírokkal mutat rokonságot. Peremkiképzésük a szombathelyi fésületlen példányokhoz áll közel. Kátrányozással Kemenesszentpéteren csak a sírgödör urnájánál találkozunk. Ez, az egyébként Emonára jellemző szokás fel lép Szombathelyen is és a tartományban máshol is.⁵ S mivel a kemenesszentpéteri halomsírt közvetlenül a Rábán keresztülhaladó, Savariába vezető út mentén állították, nem csodálkozhatunk azon, ha ezek a termékek Savaria territoriumának K-i széle – amelyet a Rába vonallal azonosítottak⁶ – közelében, esetleg éppen Savariából érkezve, itt is megjelennek.

A kemenesszentpéteri halomsír feltárásával ismét szaporodott a pannóniai fegyveres sírok száma. A máglyára helyezett, majd onnan a sírgödörbe, ill. a köré szórt átégett kisebb-nagyobb töredékekből a kemenesszentpéteri halomban eltemetett férfi fegyverkészletét meg tudtuk határozni: *pajzs* (bronz borításos, kónikus vas pajzsdudor, bronz pajzsfogó, ezüst, bronz, vas pajzsszél borítások – Kat. 1.3.1–5., 19.? 7. ábra 3–11., 14., 8. ábra 6.), kétélű, háromosztatú, hosszú *vas kard* (Kat. 1.3.9–10., 8. ábra 1., 2.), *vas tör* (Kat. 1.3.8., 7. ábra 13.), *egy keskenyebb és egy szélesebb vas lándzsa* (Kat. 1.3.11–12., 7. ábra 12., 8. ábra 15.), *bronz lándzsavég, vagy lándzsafogó* (Kat. 2.1., 10. ábra 16.), *két vas balta* (harcibalta – Kat. 1.3.13–14., 7. ábra 15., 19.), *két vas sarkantyú* (Kat. 1.3.16., 17.? 8. ábra 3., 5.). A *késpenge* töredék (Kat. 1.3.20., 8. ábra 11.) fegyverként nem jöhet számításba.

A fegyveranyag összeállításához, a *pajzsfogó* és *pajzsszélek* díszítésehez (7. ábra 14., 13–14. ábra) leg-

13. ábra. Ezüst pajzsszél borítás.

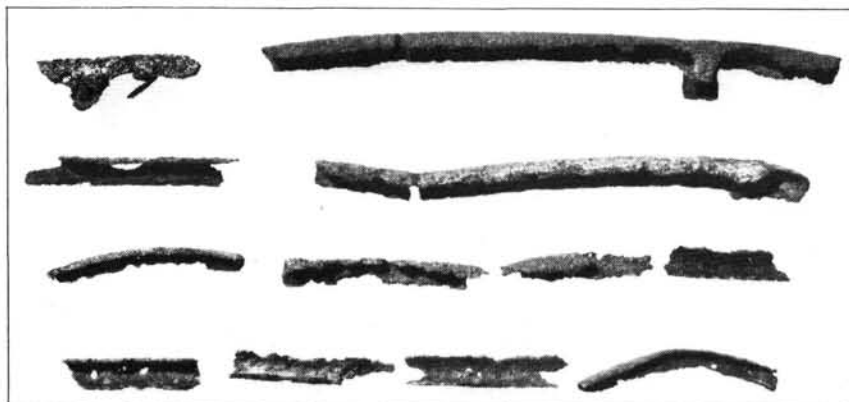
jobb pannóniai példaként a kálozi síregyüttes kívánkozik,⁷ de felsorolhatjuk a közeli, még publikálatlan, Vinár koracsászárkori sírjait,⁸ a Katzelsdorf-i halomsír ill. a Mannersdorf-i halom nélküli temetkezés leleteit.⁹ A pajzshoz, a pajzsfogó és a pajzsszél veretek díszítéséhez D-ről, a zágrábi múzeum Zemun-Gardoš-i (Zimony-Gárdos), zártnak mondott síregyüttesét is megemlíthetjük,¹⁰ vagy a Barbaricum szlovák, lengyel, német kutatók által publikált sírjait is. Amíg Szabad Germánia területén ez a pajzsdudorforma rövidebb, vagy hosszabb tuskéval szélesen elterjedt, hasonlóan a pajzsfogó és pajzsszél veretek háromszögű, egyes, kettős vájattal díszített mintáihoz,¹¹ addig a harci balta pontos megfelelőjére csak a Felső-magyarországi Káloz leletei között akadhatunk.¹²

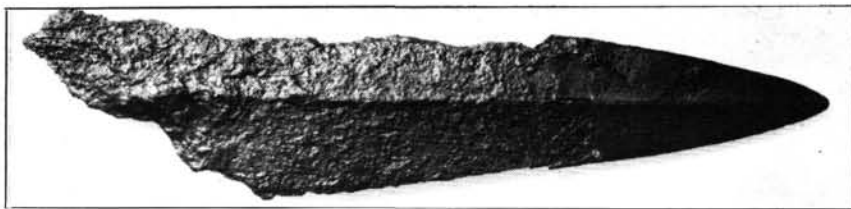
Pajzsdudorunk (7. ábra 3–5.) a Katzelsdorf-i 2. halomcsoport 2. sírjának pajzsdudorához képest íveltebb oldalú, magasabb hegyű típust (12. ábra) képvisel és valószínűleg későbbi is lehet. A Katzelsdorf-i pajzsdudort Jahn 5-ös típusába sorolták.¹³ Ez a típus elsősorban az I. század első felére, de 100-ig is jellemző. A kemenesszentpéteri pajzsdudor inkább Jahn 6-os típusához hasonlít, amely leggyakrabban 100 körül lép fel.¹⁴ Ezt a kelteztést erősítheti meg az inotai 1. halom pajzsdudora is.¹⁵ A kemenesszentpéteri pajzsdudor bronz borítású. Ezzel, a pajzsdudoron alkalmazott technikával sem provinciabeli, sem a Dunától É-ra eső területen nem találkozunk. A kónikus pajzsdudorok szegecsei viszont a vason és bronzon kívül vasból, bronz borítással is készülhetnek.¹⁶ A nem túl jól sikerült reprodukción,

amely a Hohenstaaten-i (Kr. Bad Freienwalde) ívelt oldalú, tuskés végű pajzsdudorról készült, nem egészen világos, hogy a „fém” dudor bronzlemez borítású-e, vagy a hiányok lemez szélei a vaskorrózió eredményei-e?¹⁷

A noricum-pannóniai kör, valamint a Dunától É-ra eső terület már említett *pajzsfogói* csak díszítésükben, félköríves metszetükben mutatnak rokonságot. Az alaplemezek kiképzése más és más. Leggyakoribb közöttük az egyes, vagy kettős bábos alaplap, ennek megfelelően egy, vagy két, többnyire félgömbös fejű szegeccsel.¹⁸ Szögletes alaplemezt csak a Wegewitz közölte Putensenből ill. Jaksonow (W. Wrocław)-ból említhetünk.¹⁹ A Przeworsk kultúra B_{2b} fázisában fellép egy egyenes, vagy ívelt trapéz alakú díszítetlen, vagy csak egy-két vonallal osztott pajzsfogó forma, amelyen a fogó az alaphoz kúpszerűen csatlakozik, az alaplemez szegecs fejei pedig kisebbek lettek.²⁰ Ez a forma vasból, enyhén ívelt oldalú téglalap alakú alaplemezzel Kostolná pri Dunajiban is megjelenik.²¹ Godłowski a díszített pajzsfogó változatot a B_{2a} alcsoportjába, Domitianus-Traianus korára helyezi, míg a díszítetlen változatot a B_{2b} fázisba, a Hadrianustól Antoninus Pius közötti időszakra.²² A kemenesszentpéteri pajzsfogót (7. ábra 14.) inkább a két változat közötti formának fogadhatjuk el, ezért inkább a századfordulóra, vagy a II. század elejére helyezhetjük. A kemenesszentpéteri pajzsfogóhoz hasonló díszítés általánosan kedvelt pajzsfogókon és pajzsszél vereteken az I. század közepe táján, az Eggers féle B₁/B₂ határán, ger-

14. ábra. Bronz pajzsszélborítás.

15. ábra. A tör töredéke.

mán területen.²³ Ezt a fajta díszítést Th. Voigt noricum-pannoniai kézművesektől származtatja ill. „Ihre Winkelzier deutet Herkunft aus der norisch-pannonischen Metallwerker-Tradition an.”²⁴

A Katzelsdorf-i fegyverek földbe-kerülésére O. Urban, terra sigillaták alapján, a késő tiberiusitól a kora Flaviusokig tartó időszakot ill. az I. század két középső negyedét jelöli meg.²⁵

A pajzsdudor formák és a háromszögekből, bemélyített vonalakkal álló hasonló díszítések alapján,²⁶ szoros és élénk kereskedelmi tevékenységet feltételezve D és É között,²⁷ mégis²⁸ felvethetjük a Dunától É-ra ismert germán sírok leleteinek azonos keltező értékét a noricum-pannoniai kör, hasonló anyagot tartalmazó sírjainál is. Valószínűleg ugyan ezen megfontolásból javasolja Godłowski a kálozi pajzs és pajzsfogó Eggers féle B₂ lépcső elejére helyezését.²⁹ A Belgrád melletti Zemun-Gardoš-i (Zimony-gárdosi) leleteknél³⁰ a kálozi és az inotai leletek későbbiek lehetnek. Ezt támasztja alá a zimonyi pajzsfogó noricum-pannoniai körben és Szabad Germánia eddig feltárt pajzsfogóitól eltérő alaplemeze, az említettekhez hasonló, mégis jelentősen eltérő díszítési módja.³¹ W. M. Wernernek kronológiai szempontból gondot okoz a zimonyi lelet összeállítása, ugyanis a benne szereplő tárgyak a LT B/C-re, a LT D-re (pajzsdudor) és a koracsászárkorra utalnak. A zágrábi múzeumba került tárgyak zárt leletegyüttes volta is kérdésesé vált számára.³²

A kemenesszentpéteri kardot (Kat. 1.3.9. – 8. ábra 1.) erősen átégve, nagyon rossz állapotban találtuk meg. A kétszeres összehajtást, amely az első és a második harmadban érte a kardot, jól meg lehetett figyelni. A kard a hosszú kardok

sorába tartozik, pengéje háromszögletes. A pengékiképzés megfelelőit kelta anyagban Bácskából, Dolecből (Jugoszlávia), és Romániából idézhetjük.³³ A kardhoz félköríves kardkoptató tartozott (Kat. 1.3. 10. – 8. ábra 2.).

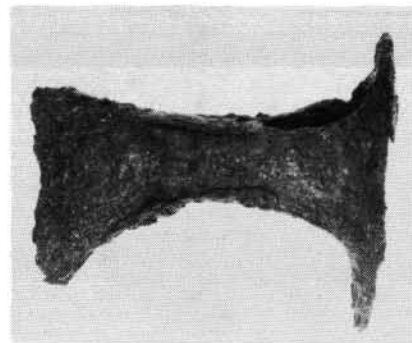
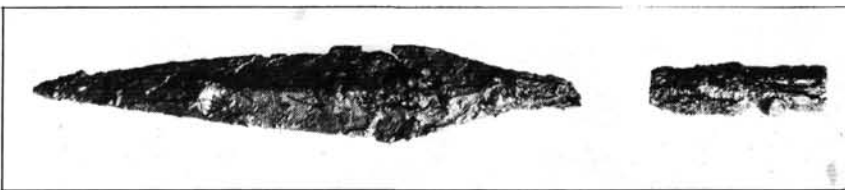
Pannonia római kori sírjaiban pl. Szombathely, Hámán K. úti temető, Inota, 1. sz. halom, találkoztunk már törökkel.³⁴ A kemenesszentpéteri tör (Kat. 1.3.8. – 7. ábra 13., 15. ábra) közepén erős él fut. Nyélkiképzéséről az égés okozta deformálódás miatt, nem kaphatunk felvilágosítást.

A halomsír leletei között 2 lándzsa (7. ábra 12., 8. ábra 15., 16. ábra) is volt. Az alul ülő deltoid formájú, meghajlított nagyobbik lándzsa szélei és hegye hiányzik. A kisebbik (Kat. 1.3.11.), ugyancsak töredékes, középelével, nyélcsovóval a halimbai vas lándzsára emlékeztet.³⁵ A pilumhegy hasonló nyélkiképzése miatt a halimbai lándzsát, amelynek pengéje a La Tène pengékre hasonlít, Bónis É. római fegyvernek gondolja,³⁶ a sírokat pedig Hadrianus uralkodása és a márkomann háborúk közötti időszakra helyezi.³⁷

A balták (harcibalták – Kat. 1.3.13–14. – 7. ábra 15., 19., 17. ábra) ugyanúgy, mint a sarkantyúk (Kat. 1.3.16–17. – 8. ábra 3., 5.) kelta körben ismertek voltak.³⁸ A balta, fegyverként, germán anyagban a II. században jelenik csak meg,³⁹ úgy tűnik azonban, hogy a keltáknál is és a germánoknál is a fegyverkészletben, vagy a fegyverhasználatban alárendelt szerepük lehetett. A kemenesszentpéteri példányok legjobb párhuzama a kálozi leletanyag szárnyas baltája.⁴⁰

A halom felhordott földjéből került elő az elhunyt ruházatához sorolható kétgombos fibula töredéke

16. ábra. A lándzsa töredékei.

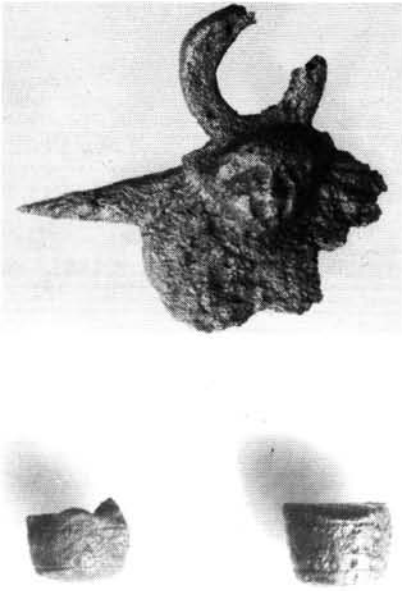
17. ábra. Vas harcibalta.

(Kat. 6.1. – 10. ábra 22.). A kétgombos fibulákat általában női viselget tartozékának szokták tartani.⁴¹ A halom feltöltésébe női és férfi, élőkhöz és az elhunythoz egyaránt tartozó tárgyak is kerülhettek. Mégis a fibula égése és az, hogy Kapfensteinben férfi sírban is találtak⁴² kétgombos fibulát, valószínűsíti a fibulának a halomban eltemetethez tartozását. A Garbsch féle A 236 h csoportba sorolható fibula fellépése kb. 100–II. század második felére tehető.⁴³

A kemenesszentpéteri halomsír gazdag bronzedény mellékletekben. Valamennyi felkerült az elhunytal együtt a máglyára. Az égés okozta deformáció megnehezíti az edénytípusok és stílusjegyek felismerését. Az edények java öntött, azonban néhány lemeztöredéket is találtunk közöttük. (Kat. 1.3.46–49.)

A töredékekből 8–10 edényre következtethetünk: korsó (Kat. 1.3.28., 1.3.33., 1.3.36., 3.2., 9. ábra 1., 9., 13., 10. ábra 27.) korsó (Kat. 1.3.30., 1.3.43., 9. ábra 8., 19.), esetleg egy veder? (Kat. 1.3.32., 9. ábra 6.), situla-veder (Kat. 1.3.18., 1.3.29., 1.3.31., 8. ábra 7–8., 13., 9. ábra 2–3., 4–5.), serpenyő (Kat. 1.2.2., 1.3.34., 7. ábra 2., 9. ábra 10.), esetleg egy másik serpenyő, vagy tál, vagy medence (Kat. 1.3.38., 10. ábra 1., 5., 8., 10.), tál (Kat. 1.3.35., 1.3.41., 3.5., 9. ábra 7., 14., 18., 10. ábra 25.), medence, vagy tál (Kat. 1.3.40., 9. ábra 17.), kis veder, vagy meritő (Kat. 1.3.39., 10. ábra 6–7., 9.), kis edényke (Kat. 1.3.42., 9. ábra 15–16.)

A korsó öntött fülének felső növényi motívuma, alsó kehely kiképzése leegyszerűsített, lapos kidolgozású (9. ábra 1., 19. ábra). A levélkehelyből kinövő szakállas férfifej (szatírfej?) a sisciai korsó fülével hozható kapcsolatba és az I–III. századon át használt korsók széles horizontján belül a korábbi, de a siscianál valószínűleg későbbi darabok között kell elhelyeznünk.⁴⁴

18. ábra. a. Situlafül-attache, b. situlálábak.

Másik korszok megítélésének kiindulópontjául a női fejcs végződést és a mélyen árkolt, levélkehely szerűen szétnyíló fültípust vettük figyelembe. (9. ábra 8., 20. ábra.) Ezek a típusú fülek osztott szájperemű korszoknál lépnek fel (Vö.: löhere szájnilyás korszok). A korszok a Herstal-i, a Hauxton-ban talált, Eggers 125 típusú edénynek felel meg.⁴³ Mélyen árkolt füleket találunk Brigetioban és Szőlőgyörökön is.^{45a} A kemenesszentpéteri fül kialakítása és metszete a Herstal-i fülhöz hasonló, amelyet viszont a Vervoz-Fécheroux II. temető flaviusi korszójával állítanak párhuzamba.⁴⁶

Eggers 24, 25–29-es típusú *situlá*inak-vedreinek attache-ait palmetta galléros, két oldalt állatfejekbe, vagy azok leegyszerűsödött változatába végződő női fejek alkotják. Kemenesszentpéteren a háromszögbe foglalt, sematikus arcok, elmosódott palmetta gallér és a vájattal díszített lábak alapján (9. ábra 2–3., 8. ábra 7–8., 13., 18. ábra) egy Eggers 27, 29-es *situla*formáihoz közelálló edényt határoztunk meg. A korábbi, szépen megformált attache-okhoz képest a kemenesszentpéteri, nemcsak az égésnek tulajdonítható, erős degenerációt mutat és inkább az Eggers féle B₂–C₁-es formákhoz állhat közelebb.⁴⁷ Radnóti A. megfogalmazása darabunkra teljes egészében jellemző: „A beálló degenerációs folyamat révén először a két állatfej válik értelmetlen nyúlvánnyá, a fej pedig egyre kisebbedik, s a pal-

metta széles gallérrá változik; végül a fej lárvaszerű kerek maszk lesz...⁴⁸

A katalógus 1.2.2., 1.3.34., 1.3.38-as tárgyai egy, vagy két *serpenyőhöz*, vagy egy *serpenyőhöz* és egy *tálhoz*, vagy *medencéhez* tartoznak. A síkozott karikát és a női fejet ábrázoló attache-t (7. ábra 2., 9. ábra 10., 11. ábra) az Eggers féle B₂ lépésőbe sorolt Dowalton-Loch-i és a tiberiusi hagyományokat mutató Řepov-i serpenyő-applikáció alapján köztöttük egymáshoz.⁴⁹

Tálunkhoz (9. ábra 14., 18., 7., 10. ábra 25.) B. A. Raev Bulgáriából, Pomorje-ből bemutatott, I–II. század fordulójára keltezett táltöredéke különbözik párhuzamul.⁵⁰

A katalógusbar 1.3.40. (9. ábra 17.) számon szereplő peremtöredékünk meredek falú *tálnak*,⁵¹ vagy *medencének* lehetett része. 1.3.39-es (10. ábra 6–7., 9.) peremtöredékeinknél egy *kis veder* is számításba jöhetett, míg az 1.3.42-es (9. ábra 15–16.) szám alatt leírt párnás aljtöredékeink egy *kisebb edénykéhez* tartozhattak.⁵²

A bronzleletek sorát Kemenesszentpéteren valószínűleg két *bronzmésces* zárta, amelyek közül az egyik volutás mészecske lehet a töredéke. (10. ábra 15., 17.)

A kemenesszentpéteri halmot közvetlenül a feltárás után – előzetesen – az I. és a II. század fordulójára kelteztük.⁵³ A leletanyag áttekintése után keltezésünk nem szorul lényegesebb módosításra, legfeljebb még a II. század első évtizedei is szóba jöhetnek. Keltezésünket a kerámia urnára, az enyhén homorú oldalú pajzdudor típusra, a szögletes alaplemézű, díszített pajzsfogóra és néhány bronzedény részlete alapoztuk. A fegyver anyag – úgy érezzük – valamivel korábbi keltezést is lehetővé tenné, de a bronz fülek, az applikáció fej, vagy maszk ábrázolásaiból nem mindig lehet következtetni az égés előtti állapotra.

A kemenesszentpéteri halomsír tulajdonképpen a kálozi és a kálozi típusú temetkezésekhez szolgál újabb adalékokkal. A pannoni leletanyagban ez a két temetkezés áll a legközelebb egymáshoz, azzal a különbséggel, hogy a kemenesszentpéteri halomsírban nincs kocsitemetkezés. A kemenesszentpéteri halom, az inotaihoz és a kálozihoz hasonlóan gazdag volt bronzedény mellékletekben.⁵⁴ A bennszülött vezető réteg sírjaiba ill. azok közelébe, Inotán is és Kálozon is, eltemették a kocsit és a lovakat.⁵⁵ Kemenesszentpéteren viszont, ahol a sarkantyú lovasra utalt, még a ló csontváza sem került elő. Lehetséges, hogy az el-

hunyt, népe vezető rétege körébe tartozott, de nem volt annak vezetője.

Az inotai leletek feldolgozása kapcsán is felmerült már az a gondolat, hogy a halomsírok közelében mindegyik sír fölött állhatott kisebb halom. A halom nagyságát viszont a társadalmi helyzet határozhatta meg.⁵⁶ Úgy tűnik, hogy Kemenesszentpéter lenne az a lelőhely, ahol ez a hipotézis igazolást nyerhetne, mert a római út közelében álló – feltehetőleg inkább római kori – halomok, egy kivétellel, azonos magasságúak, viszonylag alacsonyak. Az az egy azonban ma is 2,6 m magasan emelkedik ki a környezetből.⁵⁷ Ezzel magyarázatot kaphatnának a halomkéval hasonló leletanyagot tartalmazó, mára már halom nélküli temetkezések (pl. Mannersdorf, Vinnár).⁵⁸

A Katzelsdorf-i halomsírokkal kapcsolatban O. Urban újra hangsúlyozta azok ill. azok egy részének germán jellegét, s a temetkezésekben (1., 2. és 4. halom) azoknak a germán harcosoknak a sírját látja, akiket Vannius kíséretében, 50-ben Pannoniában telepítettek le.⁵⁹ Anélkül, hogy a kálozi, kemenesszentpéteri és az azokhoz hasonló temetkezések etnikumának kérdésében állást foglalnánk^{60–61}, ismételtten meg kell jegyeznünk, hogy Pannoniában több-

19. ábra. Korszóful.

20. ábra. Korsófül

ségében az eraviszkuszokra jellemző kocsitemetkezés nem lép fel Káloztól, Inotától Ny-ra. A fegyver mellékletek viszont, törzsi területtől független elterjedést mutatnak (Káloz, Inota-vas pajzsdudorára tekintettel, Kemenesszentpéter, Vinár, Katzelsdorf, Mannersdorf stb., a Dunától É-ra), tehát az eraviszkuszoknál és a boioknál, valamint a birodalmon kívül. A Mannersdorf-i sírok csonak alakú és összehajtható vereiteinek párhuzamai Szlovákiából is nagy számban ismertek,⁶² és ezek a veretek kerülnek elő az azalnak mondott területen, Sikátoron az újabban feltárt, fegyvert is tartalmazó, korarómai temetőben.⁶³

Összefoglalóan tehát elmondhatjuk, hogy Pannoniában az általában germánnak, vagy germán jellegűnek mondott leletanyag Szombathely, Halimba és más pannoniai, általános provinciális római mellékletet tartalmazó sírjaival egyidejűleg (városi territóriumon kívül?), vagy azok periferiáján⁶⁴ a Fertő tó melletti, a Rába folyó K-Ny-i irányú kanyarulatának K-i meghosszabbítása mentén (Kemenesszentpéter, Sikátor) és attól D-re eső (Vinár, Káloz) temetkezésekben lép fel. A jelenségek mindkét Pannoniára érvényesek, összefüggéseik azonban még nem világosak.⁶⁵

IRODALOM

- BÓNA 1955 = BÓNA, I.: Der Fund von Káloz. ActaArch 6. 1955. 72–77.
 BÓNA 1963 = BÓNA, I.: Beiträge zur Archäologie und Geschichte der Quaden. ActaArch 15. 1963. 240–307.

- BÓNA 1978 = BÓNA I.: A kálozi korarómai sírok revíziója. Alba Regia 16. 1978. 269–280.
 BÓNIS 1942 = BÓNIS É.: A császárkori edényművesség termékei Pannoniában. Diss. Pann. II/20. Budapest 1942. 268
 BÓNIS 1960 = BÓNIS, É.: Römerzeitliche Gräber in Halimba. FolArch 12. 1960. 91–111.
 BÓNIS 1968 = BÓNIS, É. B.: Emaillierte Palästra-Geräte aus Brigetio. FolArch 19. 1968. 25–58.
 BÓNIS 1981 = BÓNIS, E. B.: Das kaiserzeitliche „Wagengrab“ 1 von Káloz. FolArch 32. 1981. 95–144.
 BOUZEK 1977 = BOUZEK, J.: Roman imported figural Bronz in Bohemia. LimesAkt. d. XI. Limeskongressus Székesfehérvár 1969. (Budapest 1977) 171–179.
 BUOCZ 1961 = P. BUOCZ T.: Korarómai sírok a szombathelyi Rumi úton. ArchÉrt. 88. 1961. 219–239.
 Die Germanen = Die Germanen. Geschichte und Kultur der germanischen Stämme in Mitteleuropa. Berlin 1983. Ed. J. Herrmann. Bd. 1. 584
 EGGERS 1951 = EGGERS, H. J.: Der römische Import im Freien Germanien. Hamburg 1951.
 EGGERS 1955 = EGGERS, H. J.: Zur absoluten Chronologie der römischen Kaiserzeit im freien Germanien. Jb. RGZM 2. 1955. 196–244.
 EGGERS 1966 = EGGERS, H. J.: Römische Bronzegefäße in Britannien. Jb. RGZM 13. 1966. 67–164.
 GODŁOWSKI 1984 = GODŁOWSKI, K.: „Superiores barbari“ und die Markomannenkriege im Lichte archäologischer Quellen. SlovArch 32/2. 1984. 327–350.
 HORVÁTH 1981 = HORVÁTH L.: A szőlősgyörfői rómakori sír. ComArchHung 1981. 59–81.
 HUNYADY 1942 = HUNYADY I.: Kelták a Kárpát-medencében. Diss. Pann II/18. 1942 – Táblakötet.
 JAHN 1916 = JAHN, M.: Bewaffnung der Germanen. Würzburg 1916. Mannus Bibl. 16.
 JOBST 1975 = JOBST, W.: Die römischen Fibeln aus Lauriacum. Forschungen in Lauriacum. 10. Linz 1975. 246.
 Kat. = Katalógus
 KEILING 1984 = KEILING, H.: Wiebendorf. Ein Urnenfriedhof der frühromischen Kaiserzeit im Kreis Hagenow. Berlin 1984. 223–Beitr. zur Ur-, u. Frühgesch. d. Bezirk Rostock, Schwerin u. Neubrandenburg 17.
 KERCHLER 1967 = KERCHLER, H.: Die römerzeitlichen Brandbestattungen unter Hügeln in Niederösterreich. ArchAu Bb. 8. 1967. 224
 KOLNÍK 1980 = KOLNÍK, T.: Römerzeitliche Gräberfelder in der Slowakei. Teil 1. Bratislava 1980. 331
 KOLNÍK 1982 = KOLNÍK, T.: Historische und kulturelle Zusammenhänge und Handelsbeziehungen die europäischen Bernsteinstrasse entlang vom 1. Jahrtausend v. u. Z. bis zum Ende der römischen Kaiserzeit. Savaria 16. 1982. 243–263.
 MARIËN 1974 = MARIËN, M. E.: Objets de bronze comme „antiquités“ dans les mobiliers de tumuli belgo-romains. Bulletin des Musées Royaux d'Art et d'Histoire. 36. 1974. (Bruxelles 1977) 9–19.
 MÓCSY 1954 = MÓCSY A.: Korarómai sírok Szombathelyről. ArchÉrt 81. 1954. 167–190.
 MÓCSY 1959 = MÓCSY, A.: Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen. Budapest 1959. 276
 MÓCSY 1965 = MÓCSY A.: Savaria utca-rendszerének rekonstrukciója. ArchÉrt 92. 1965. 27–35.
 MRT 4 = DAX M.–ÉRI I.–MITHAY S.–PALÁGYI S.–TORMA I.: Magyarország Régészeti Topográfiája 4. A pápai és zirci járás. Budapest 1972. 330
 PALÁGYI–TORMA 1971 = PALÁGYI, S.–TORMA, I.: Kemenesszentpéter–Pagony. ArchForsch. 1969. Mitt. d. Arch. Inst. d. Ung. Akad. d. Wissensch. Budapest 1971. 179.
 PALÁGYI 1981 = PALÁGYI, S.: Die römischen Hügelgräber von Inota. Alba Regia 19. 1981. (1982) 7–94.
 PHM Pápa, Helytörténeti Múzeum.
 RADNÓTI 1938 = RADNÓTI A.: A pannoniai római bronzedények. Diss. Pann. II/6. 1938. 146
 RAEV 1977 = RAEV, B. A.: Die Bronzegefäße der römischen Kaiserzeit in Thracien und Mösien. BRGK 58. 1977. 605–643.
 RENARD 1900 = RENARD, L.: Découvert d'antiquités romaines à Herstal. Bull. de l'Inst. Arch. Liegeois 29. 1900. 162–232.
 SCHULTZE 1982 = SCHULTZE, E.: Ein kaiserzeitliches Waffengrab aus Altbarnim, Kr. Seelow. Ausgr. u. Funde 27. 1982. 69–73.
 TODOROVIC 1968 = TODOROVIC, J.: Kelti u jugoistočnoj Europi. Die Kelten in süd-Ost Europa. Diss. VII. Beograd 1968. 180
 URBAN 1984 = URBAN, O. H.: Das Gräberfeld von Kapfenstein und die römischen Hügelgräber in Österreich. München 1984. 304
 URBAN 1984a = URBAN, O. H.: Das frühkaiserzeitliche Hügelgräberfeld von Katzelsdorf, Niederösterreich. ArchAu 68. 1984. 73–110.
 VOIT 1976 = VOIT, TH.: Das hermundurische Urnengräberfeld bei Bornitz, Kr. Zeitz. Jahresschr. f. Mitteldeutsche Vorgeschichte. Bd. 59. 1976. 173–343.
 WEGEWITZ 1972 = WEGEWITZ, W.: Das langobardische Brandgräberfeld von Putensen, Kr. Harburg. Die Urnenfriedhöfe in Niedersachsen. Bd. 10. Hildesheim 1972. 301
 WERNER 1984 = WERNER, W. M.: Latènezeitliche Trenschen in Jugoslawien. Posavski Muzej Brežice, kn. 6. Keltski voz. Brežice 1984.

JEGYZETEK

1. MRT 4. 26/8., 37/5 lh.
2. MRT 4 129., 37/6 lh.; PALÁGYI–TORMA 1971. 179.
3. A pajzsdudor, a tör anyagának meghatározásáért Bakos Miklósnak, Gegus Ernőnek, Kemény Györgynek,

- Lóvitusz Évának és Székely Leventének tartozom köszönettel.
4. Vö.: PALÁGYI 1981. 19.
 5. BÓNIS 1942. 11–12.; MÓCSY 1954. 186.; BUOCZ 1961. 236., 238., IV. t.1., V. t. 2., VIII. t. 1., XXVI. t. 1., XXXIII. t. 1. és ezek variációi ill. pl. Palágyi S. balácai ásatásából.
 6. MÓCSY 1965. 34.
 7. BÓNA 1955. T. XVII., XVIII. 2., XIX. 6.; BÓNA 1963. T. LI. 3.
 8. MRT 4. 262., 315., 23. t. 7.
 9. Katzelsdorf 2. halomcsoport 2. síra Jahn 5 típusú pajzdudor a kemenesszentpéterinél valamivel korábbi formát mutat – KERCHLER 1967. T. LVIII. 3., URBAN 1984. 215., URBAN 1984a 94. Abb. 14., Mannersdorf–KERCHLER 1967. 214., T. LXXII. 1–2., 8.
 10. WERNER 1984. 14.; BÓNA 1963. T. LI. 6.
 11. KOLNIK 1980. 331.; GODŁOWSKI 1984. 327–350.; WEGEWITZ 1972. 301.; VOIT 1976. 173–342.; SCHULTZE 1982. 69–73.; KEILING 1984. 223.
 12. BÓNA 1955. T. XIX. 4.
 13. URBAN 1984a 94.
 14. JAHN 1916. 177–179.
 15. PALÁGYI 1981. T. II. 5., 25.
 16. WEGEWITZ 1972. 245.
 17. Die Germanen T. 44. c.
 18. Vö.: 11. jegyzet
 19. WEGEWITZ 1972. T. 17/59.; GODŁOWSKI 1984. Abb. 3 : 12.
 20. GODŁOWSKY 1984. Abb. 4 : 25–26.
 21. KOLNIK 1980. T. LXXVI. c.
 22. GODŁOWSKY 1984. 337–339.
 23. WEGEWITZ 1972. 249.; SCHULTZE 1982. 72.; VOIT 1976.
 24. VOIT 1976. 296. és BÓNA 1978. 272–273.
 25. URBAN 1984a 95.
 26. Vö.: 23. jegyzet.
 27. KOLNIK 1982. 256.; VOIT 1976. 318.
 28. BÓNA 1978. 273.
 29. GODŁOWSKI 1984. 340.
 30. BÓNA 1978. 273.
 31. Vö.: 11. jegyzet; BÓNA 1955. T. XIX. 6., BÓNA 1963. T. LI. 6.; KERCHLER 1967. T. LXXII. 1.
 32. WERNER 1984. 143.
 33. HUNYADY 1942. T.; XLII. 13.; TODOROVIC 1968. 180. Sl. 24/6., 28/13.
 34. MÓCSY 1954. 170–171., 190.; PALÁGYI 1981. T. II. 10.
 35. BÓNIS 1960. 91., 95., Abb. 24/7.
 36. BÓNIS 1960. 108.
 37. BÓNIS 1960. 109.
 38. TODOROVIC 1968. 174.
 39. WEGEWITZ 1972. 245.; Die Germanen 349.
 40. BÓNA 1955. T. XIX. 4.
 41. JOBST 1975. 45.; KERCHLER 1967. 22.
 42. URBAN 1984. 120.
 43. JOBST 1975. 46.; URBAN 1984. 20. – Kapfensteinnel kapcsolatban 80 és 180 közé keltezi.
 44. RADNÓTI 1938. 134–135.
 45. MARIEN 1974. Fig. 2.; EGGERS 1966. 39. Abb. 39a; EGGERS 1951. Typ 125.
 - 45a. BÓNIS 1968. 25–27., Abb. 7. 1–8, 1.; HORVÁTH 1981. 65–77. 7. kép 1a–b, 14. kép 1a–c.
 46. MARIEN 1974. 12–13., RENARD 1900. 162–232., Pl. A–H.
 47. EGGERS 1951. Typ 27, 29.; EGGERS 1955. 230.
 48. RADNÓTI 1938. 93.
 49. EGGERS 1966. 109., 160. Abb. 61.; BOUZEK 1977. 174., Fig. 4.
 50. RAEV 1977. 633. T. 23. 3.
 51. RADNÓTI 1938. XII. t. 62.
 52. RAEV 1977. T. 9. 2., 633. – I. század második fele.
 53. MRT 4. 129.
 54. BÓNIS 1981. 95–143.
 55. PALÁGYI 1981. 8., 12.; BÓNA 1978. 269.
 56. PALÁGYI 1981. 30.
 57. MRT 4 127–128.
 58. KERCHLER 1967. 26.; MRT 4 261–262., 80/4 lh.
 59. URBAN 1984a 101.
 60. BÓNA 1955. 72–77.; BÓNA 1978. 269–270. – bár későbbi keltezőt javasolt.
 61. BÓNA 1978. 277.
 62. KERCHLER 1967. T. LXXIII. 2. 7–8.; KOLNIK 1980. 331.
 63. MÓCSY 1959. 55.; A temető a MRT 4 69/6-os lh. közelében fckszik., Palágyi S.: Rég. Ser. II. 1987-re vonatkozó számában.
 64. Vö 6-os jegyzet.
 65. A bronzedények meghatározásában nyújtott önzetlen segítségéért Szabó Klárának mondok köszönetet. Ugyancsak köszönöm Szepsi Szücs Levente, Róka Lajos, Szabó Istváné Ézsiás Gizella, Györgydeák György fotós és grafikus kollégáimnak segítségüket.

K. PALÁGYI SYLVIA

ÜBER DAS RÖMISCHE HÜGELGRAB
AUS KEMENESSZENTPÉTER

Der 0,74 m hohe Hügel mit einem Durchmesser von 14,25–14,90 m, der in Kemenesszentpéter in der Nähe des römischen Weges freigelegt wurde, hat sich bei den Ausgrabungen im Jahre 1969 als ein römisches Hügelgrab erwiesen. Ausser der Urne (Kat. 1.1 Abb. 5–6) wurde in das Grab und um das Grab (Abb. 1–4) die Überreste des am Scheiterhaufen verbrannten Schildes und die Bruchstücke der Waffen, sowie der Bronzegefäße (Abb. 7–20) gelegt.

Im Hügel wurden 3 Keramikgefäße gefunden, davon war nur die Urne im Grab ganz und wohlbehalten. Die anderen Stücke müssen die Scherben der vom Scheiterhaufen gefallenen Gefäße oder die Überreste des noch beim offenen Grab stattgefundenen Totenmahls gewesen sein. Die Parallelen der Gefäße kamen auch in den Gräbern in Szombathely vor, die auf die Wende des 1. und 2. Jahrhunderts datiert wurden.⁵

Die Waffen des in dem Hügel in Kemenesszentpéter begrabenen Mannes haben wir folgenderweise identifiziert: ein konischer *Eisenschildbuckel* mit Bronzeplattebelag (Kat. 1.3.1., 1.3.2. Abb. 7. 3–7) mit *Bronzeschildgriff* (Kat. 1.3.5, Abb. 7. 14) mit Silber-, Bronze-, Eisen-

Schildrandbeschlägen (Kat. 1.3.3, 1.3.4, 1.3.19, Abb. 7. 8–11, Abb. 8. 6), ein dreigeteiltes *Eisenschwert* mit zwei Klingen (Kat. 1.3.9–10, Abb. 8. 1–2) ein *Eisendolch* (Kat. 1.3.8, Abb. 7. 13), eine schmalere und eine breitere *Eisenlanze* (Kat. 1.3.11–12, Abb. 7. 12, Abb. 8. 15), *Bronzelanzende* oder *Lanzengriff* (Kat. 2.1, Abb. 10. 16), zwei *Eisenäxte* (Kat. 1.3 13–14, Abb. 7. 15, 19), zwei *Eisensporen* (Kat. 1.3. 16, 17, Abb. 8. 3,5).

Bei der Zusammenstellung des Waffenmaterials gelten in Pannonien als die besten Parallelen des Schildgriffes und der Verzierungen des Schildrandes die Gräber in Kálóz,⁷ die Funden aus den Vinár-er Gräbern,⁸ die Waffen aus Katzelsdorf und Mannersdorf.⁹ Im Barbaricum gibt es Parallelen auch für den konischen Schildbuckel, sowie für den Schildgriff und für die Schildrandbeschläge^{11–26}. Ähnliche Klinge- und Stielansführung wie beim Schwert und dem kleineren Dolch finden wir beim keltischen Material und in Halimba.^{33, 35–36} Die besten Analogien zu den Kriessaxten kamen ebenfalls in Kálóz zum Vorschein.⁴⁰

Die zweiknöpfige *Fibel* gehörte wahrscheinlich auch zur Kleidung des Verstor-

benen (Kat. 6.1, Abb. 10. 22). Auf die Verwendung deren an Manneskleidung weist das Beispiel aus Kapfenstein hin.⁴²

Von den verbrannten, deformierten *Bronzebruchstücken* identifizierten wir einen *Krug* (Kat. 1.3.28, 1.3.33, 1.3.36, 3.2, Abb. 9. 1, 9, 13, Abb. 10. 27), einen *anderen Krug* (Kat. 1.3.30, 1.3.43, Abb. 9. 8. 19), einen *Eimer?* (Kat. 1.3.32, Abb. 9. 6), eine *Situla* (Kat. 1.3.18, 1.3.29, 1.3.31, Abb. 8. 7–8, 13, Abb. 9. 2–5), eine *Kasserolle* (Kat. 1.2.2, 1.3.34, Abb. 7. 2, Abb. 9. 10.) eventuell eine *andere Kasserolle* oder *Schüssel* oder *Becken* (Kat. 1.3.38, Abb. 10. 1, 5, 8, 10), eine *Schüssel* (Kat. 1.3.35, 1.3.41, 3.5, Abb. 9. 7, 14, 18), ein *Becken* oder *Schüssel* (Kat. 1.3.40., Abb. 9. 17), einen kleinen *Eimer* oder *Schöpföffel* (Kat. 1.3.39, Abb. 10. 6–7, 9), ein *kleines Töpfelchen* (Kat. 1.3.42, Abb. 9. 15–16)

Der tief gezogene Henkel des Kruges mit geteilter Mündung sieht dem Henkel aus Herstal ähnlich.⁴⁶

Die Bruchstücke der Situla aus Kemenesszentpéter sind mit den Gefäßtypen Eggers 27, 29. verwandt. Die Attaches zeigen eine starke Degeneration.^{47–48} Der geflachte Ring und die einen Frauenkopf darstellende Applikation (Abb. 7.2, Abb.

9. 10) stehen den Verzierungen der in Dowalton–Loch und Řepov gefundenen Kasserollen nahe.⁴⁹

Den Hügel in Kemenesszentpéter haben wir unmittelbar nach der Freilegung auf die Wende des 1. und 2. Jahrhunderts datiert.⁵³ Die Bearbeitung des Fundematerials hat die Richtigkeit unserer Datierung bestätigt, man könnte sie vielleicht mit den ersten Jahrzehnten des 2. Jahrhunderts ergänzen. Das Waffematerial könnte auch auf früher datiert werden, aber die verbrannten, deformierten Bronzegeschirrbrockstücke weisen auf ein späteres Datum hin, obwohl es nicht immer gelungen ist, aus diesen Details genau auf den originellen Zustand zu schliessen.

Von dem pannonischen Fundematerial stehen die Bestattungen in Kemenesszentpéter und Kálóz am nächsten zueinander, mit dem Unterschied, dass in dem Hügelgrab in Kemenesszentpéter kein Wagen begraben war. Wagen, Waffen und reiche Bronzegeschirrbegaben wurden auch in Inota gefunden.⁵⁵ In Kemenesszentpéter fehlte nicht nur der Wagen, aber auch das Pferd, obwohl beim Verstorbenen auch Sporen gefunden wurden. Es könnte sein, dass der Tote im Kemenesszentpéterer Hügel zu der leitenden Schicht seines Volkes gehörte, aber es war nicht dessen Führer. Die Überreste des Mannes vom höchsten Rang dieser Gemeinschaft ist wahrscheinlich im höchsten (2,6 m hoch), noch nicht freigelegten grossen Hügel am Rande des

römischen Weges in Kemenesszentpéter zu suchen.

Im Zusammenhang mit Katzeldorf hat O. Urban den germanischen Charakter eines Teiles der dortigen Hügelgräber hervorgehoben.⁵⁹ Ohne in der Frage des Ethnikums (ob germanisch oder keltisch) der Bestattungen in Kálóz, Kemenesszentpéter u. ä. endgültig Stellung zu nehmen⁶⁰⁻⁶¹, müssen wir erwähnen, dass es in Pannonien Wagen–Bestattung, wie es für die Eravischen charakteristisch war, westlich von Kálóz, Inota keine gab, doch die Waffenbegaben zeigen ihre allgemeine Verbreitung unabhängig vom Gebiet des Stammes, sie kommen also auch bei den Eravischen, Boien, Azalen und ausserhalb des Reiches vor.⁶²⁻⁶³

VERESS D. CSABA

A KÁL-VÖLGY TÖRTÉNETE

III. rész

A KÁL-VÖLGY TÖRTÉNETE 1712–1792 KÖZÖTT

1. Gazdasági és társadalmi helyzet a kuruc háború befejezésétől az úrbérrendezési törvényig. (1711–1769)

A török háborúkat és a Rákóczi-szabadságharcot követően, az 1710-es évektől a Kál-völgyben is – mint az egész országban – fokozatosan helyreálltak a feudális társadalmi és gazdasági viszonyok. A veszprémi püspökség és káptalan újra visszakapta a XIV. század közepe óta uralt birtokait: a püspökség Mindszentkállát (1715: „Possessio Mindszent Kállya Episcopatus Wespremiensis”) és Szentbékállát birtokot, melyen azonban az Acsády-családdal osztozott (1715: „Possessio Szent Bekállya Episcopatus Wespremiensis et Familia Acsády”); a veszprémi káptalan pedig a hajdani Kiskállt vagy Kisfaludot. (1715: „Possessio Kisfalud Capituli Wespremiensis.” Egyidejűleg a Bécsben működő Neoquistica Commissio – a birtokjog okleveles igazolása és a birtok értékének 10%-ára rúgó „fegyverváltság” lefizetése után – megerősítette jogaiban és birtokában a két ősi kismemesi falu: Köveskál és Kővágóórs nemesi családait (1715: „Possessio Kővágó Eörs, Nobilium Baranyi, Domokos, Eösze, Sotaj, Györffi et Kis Eörsy.”)

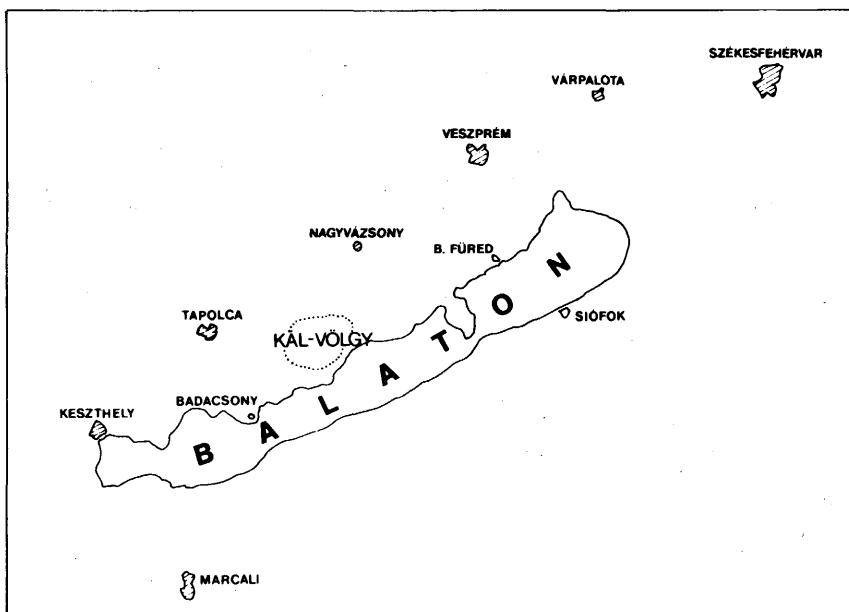
A Kál-völgy hűbéres falvai 1714–1767 között

Mindhárom hűbéres faluban – Mindszentkállán, Szentbékállán és Kisfaludon – megtaláljuk a késői feudalizmus („a második jobbágság”) három jellegzetes paraszti rétegét: a „colonus”-t (a telkes jobbágyot), a „libertinus”-t (a szabadost) és az „inquilinus”-t (a zsellért).

Mindszentkállán („Possessio Mindszent Kállya Episcopatus Wespremiensis”) az 1711. november 23-i vár-

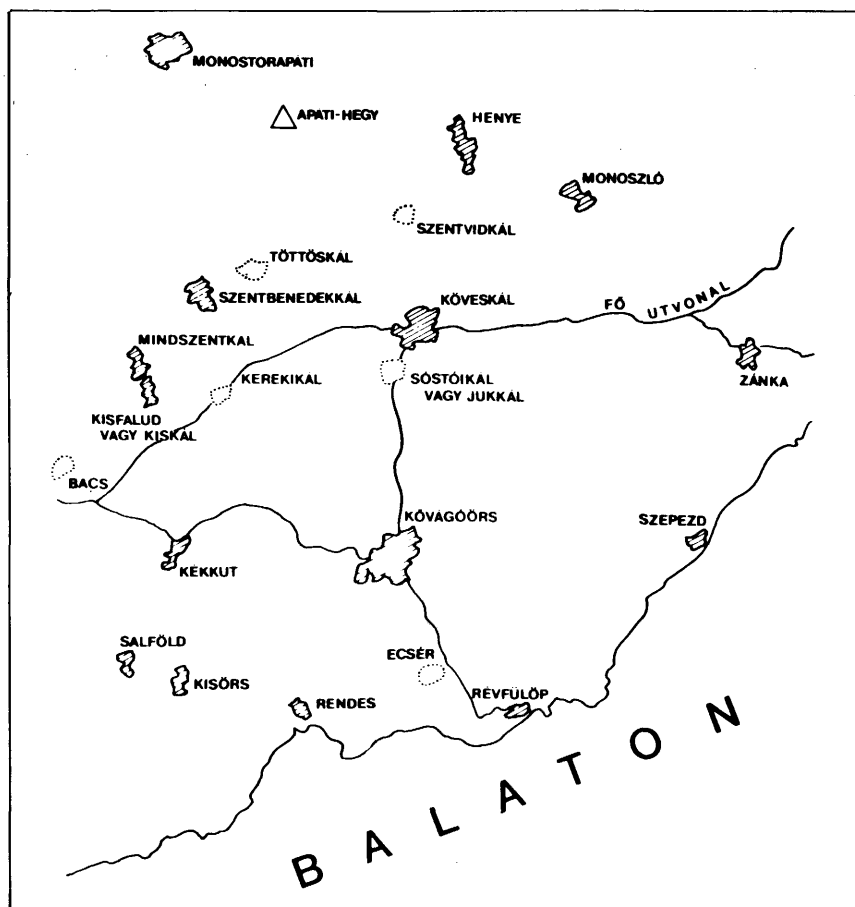
megei összeírás óta jelentős változás nem volt. Csupán egy család (Laki Gergely) tűnt el 1714-ben. Az 1714. évi Zala vármegyei Általános Összeírás (Conscriptio Universales) a faluban ekkor még csak két csoportot különböztetett meg: négy családot (Molnár János bíró, Molnár György, Molnár Mihály és Varga István) „hospites”-nek nevez. Ezek ebben az évben még nem voltak örökös jobbágyok, hanem szabad költözési joggal bírtak és „arendát” fizettek, azaz úrbéri kötelezettségeiket (kilenced, robot, ajándékok) meghatározott pénzüsszegben váltották meg földes-

1. ábra. A Kál-völgy földrajzi helyzete.

uruktól, a veszprém püspöktől. Mind a négy család házzal bírt (3. osztályú, azaz igen egyszerű kivitelben). Az 1714. évi összeírás csak az állatállományukat közölte; művelt földjeikről csak az 1711. évi, majd az 1715. évi összeírás közölt adatokat. Az adatok szerint Molnár János bírónak egy, Molnár Györgynek két tehene volt, Varga István birtokában pedig két tehén és két ökör volt; Molnár Mihálynak nem voltak barmjai. Az 1714. évi megyei összeírás szerint a faluban négy zsellér („inquinus”) család is élt. Ezek nem szerepeltek az 1711. évi összeírásban. Urbéri földjük nem volt, s házzal sem rendelkeztek, csak néhány haszonállatuk volt: Molnár Miklós (2 tehén), Gerencsér István (egy tehén), Bíró János (egy tehén), Balogh János (semmi).¹ A következő évi vármegyei és nádori összeírásokban már észlelhető az egységes – és kedvező helyzetet jelentő – „hospes” állapotból való szétválás a kedvezőlebb „colonus” (telkes jobbágy) és „libertinus” (szabados) irányokban. Az 1715. évi két összeírás jól érzékelteti ezt a folyamatot. Az 1715. július 23-i vármegyei Általános Összeírás adatai szerint az előző évi négy „hospes” család „libertinus” (szabados) jogi állapotba került. Ez azt jelentette, hogy a földesúri szolgáltatásoktól részben vagy egészben mentesítve voltak, s a használatba vett földért pénzben fizettek a földesúrnak továbbra is. Az összeírás felsorolta megmunkált földjeiket: Molnár János (előző évben volt bíró): 6 pozsonyi mérő (Cubulus Poseniensis) gabonát termő szántófölddel (egy pozsonyi mérő = 62,53 liter volt, s egy magyar holdon 2 mérőt számoltak) és 3 kaszás (Falcator) réttel (egy szekér szénát 2 kaszás rétt); Molnár György ugyancsak 6 mérőt termő szántófölddel, 3 kaszás réttel és 6 kapás szőlővel rendelkezett.) Egy kapás szőlő másfél akó bort termett; egy akó = 54 literrel volt azonos. Molnár Mihály 9 mérős szántófölddel és 3 kaszás réttel rendelkezett. A legvagyonosabb Varga István volt, aki 15 mérős szántófölddel, 5 kaszás réttel és 6 kapás szőlővel rendelkezett. Jelentős vagyonra tett szert az új bíró – az előző évben még zsellér sorban lévő – Molnár Miklós, aki 10 mérős szántófölddel, 4 kaszás réttel és 2 kapás szőlővel bírt 1715-ben. Az 1714. évi összeírás zsellérei közül mindhárom család megszűnt: a Bíró és Balogh család továbbra is nincstelen volt, de Gerencsér István 3 kaszás réttel és 4 kapás szőlővel rendelkezett.

Az 1715. szeptember 9-i nádori összeírásban már kialakult mindhá-

2. ábra. A Kál-völgy falvai.

rom paraszti réteg Mindszentkállon: a legkedvezőbb helyzetben lévő „libertinus” (szabados) volt: Varga István, Gerencsér István (akinek vagyoni helyzete nem változott a júliusi összeírás óta), s egy újonnan megjelent családfő: Borsi János (aki valószínűleg iparos volt, mert földjei nem voltak.) „Colonus”, azaz telkes jobbágy volt – akik urbérrel tartoztak a földesúrnak (robot, kilenced, census, ajándék): Molnár György, Molnár János és Molnár Mihály. Nincstelen zsellér soron csak Bíró János maradt. A zsellér Balogh János az összeírásban már nem szerepel. Megjegyzendő, hogy az 1715 júliusi és szeptemberi összeírásokban egyaránt szerepelnek olyan szőlőbirtokosok Mindszentkállán, akik nem a faluban, hanem távolabbi falvakban-városokban laktak: Horváth János zsellér Kékkútról (12 kapás szőlővel), továbbá Devecseről Bánfi György (7 k.), Bakos Gergely (3 k. sz.), Órsi István (4 k. sz.), Görög István (3 k. sz.), Páparól: Tobak Ferenc (7 k. sz.), Kovács Pál (9 k. sz.), Kalauz János (3 k. sz.), Varga Gáspár (5 k. sz.), Lakatos Mihály (10 k. sz.), Szücs István (7 k. sz.), Kovács Mihály (8 k. sz.), Csiszár Mi-

hály (3 k. sz.), Kovács István (8 k. sz.), Szücs Sámuel (3 k. sz.), Szücs János (12 k. sz.), Szijártó János (6 k. sz.), Dobos György (6 k. sz.), Borbély János (7 k. sz.) és Tardi István (2 k. sz.) Szentbékállán („Possessio Szent Bekallya Episcopatus Wespremiensis et Familiae Acsády”): az összeírás nem választotta szét a két uraság jobbágyait. Az 1714. évi összeírásban már nem szerepelt az 1711-ben még összeírt Sülle Mihály, Hidlás Gergely, Buza Lőrinc, Kovács György és Salamon György. „Hospes”-i minőségben mindössze három családot írtak össze: Borbély András bíró (3. osztályú házzal és 2 tehénnel), Salamon Ferenc (2. osztályú házzal és 6 ökörrel és 2 tehénnel) és Vas János (3. osztályú házzal, 6 ökörrel és egy tehénnel.) Művelt földjeik csak a következő évi összeírásban szerepeltek. Ugyanakkor az 1714. évi vármegyei összeírás három házas és hat háznélküli zsellér családot sorolt fel, akik közül valamennyi rendelkezett néhány haszonállattal: Jankó István (2. osztályú ház, 6 ökör, 2 tehén), Nagy Jakab (3. osztályú ház, három ökör, két tehén), Gergely István (3. osztályú ház, két ökör, két tehén); Nagy Tamás, Varga György, Bothiány (sic) János, Takács Péter, Erdek János (egy-egy tehénnel.) Az 1714. évi összeírás há-

rom kisnemesi családot is felsorolt a faluban: Varga András (2. osztályú ház, négy ökör, négy tehén), Pálfi János (3. osztályú ház, két ökör, egy tehén), Szalay Mihály (3. osztályú ház, két ökör). Az adatokból egyértelmű, hogy a fenti kisnemesi családok életvitele azonos volt a helybéli parasztokéval.

Az 1714. évi, majd az 1715 júliusi és szeptemberi összeírások jelentős változásokat – népmozgást – jeleznek. Nem szerepelnek az alábbi családfők: Borbély András volt bíró, Salamon Ferenc, Gergely István és Bothiány (sic) János. 1715. július–szeptemberi összeírásban új – eddig ismeretlen – bíró szerepel: Nagy György személyében. Ebben a faluban is megszűnt az egységes „hospes” jogállás, s a parasztság „colonusokra” és „inquinusokra” (telkes jobbágyokra és zsellérekre) bomlott fel („libertinus” a faluban nem szerepelt.) „Colonus”, azaz telkes jobbágyok voltak a faluban: Jankó István (6 mérős szántófölddel, 2 kaszás réttel, 8 kapás szőlővel), Nagy Jakab (9 mérős szántóval, 3 kaszás réttel, 8 kapás szőlővel), Salamon István (10 mérős szántóval, 8 kaszás réttel, 9 kapás szőlővel), Vas János (7 mérős szántóval, 3 kaszás réttel, 6 kapás szőlővel), Istváni Gergely (7 mérős szántóval, 2 kaszás réttel, 5 kapás szőlővel), Borbély Gergely (5 mérős szántóval, 4 kaszás réttel), Borbély László (10 mérős szántóval, 8 kaszás réttel, 5 kapás szőlővel.) Nagy György bírónak 6 mérős szántója és 2 kaszás réteje volt. A zsellérek közül szőlőbirtokkal rendelkezett: Fekete János (3 kapás) és Szabó Márton (5 kapás), nincstelen volt: Varga György és Takács Péter. Ezen a birtokon is számos távol lakó személy birtokolt szőlőt: Szabó Péter Kapolcsról (4 kapás), Panyai János Panyáról (3 k.), Nyirádról Szabó János (3 k.), Pápáról Csizmadia György zsellér (10 k.), Szabó István (6 k.), Csapó Mihály zsellér (5 k.), Mészáros István (4 k.); Devecserről Hajgató Mihály zsellér (4 k.), Szöcs Imre zsellér (5 k.), Pécsi Ferenc zsellér (3 k.), Bedecs János zsellér (2 k.), Csögléről Vati Péter zsellér (10 k.), valamint Lázi István a Somogy megyei Látványból (5 k.)

A Zala vármegyei Dicalis Conscriptio 1715. évi összeírása szerint Szentbékállán a falu birtokol összesen 64 pozsonyi mérőt termő szántóföldet, 34 kaszás rétet, s összesen 122 kapás szőlőt (ebből ötvenet a falubeliek, hetvenkettőt más falubeliek művelnek.) A szántóföldet vetésforgóval művelik. A föld hegyes, köves és terméketlen. Egy mérő bevetett mag csak három mérőt terem. A

rét viszont szép: két kaszás rét egy szekér szénát terem. A legelő kevés, a fa elegendő. Egy kapás szőlő másfél akó bort terem.²

Kisfalud („Possessio Kisfalud Capituli Wespreniensis”): az 1714. évi vármegyei összeírás szerint a veszprémi káptalan birtokában lévő Kisfaludon tizenkét zsellér család lakott, közülük csak ketten rendelkeztek lakóházzal. Ebben az esetben is csak a lakóházat és az állatállományt írták össze, az alábbiak szerint: Páhi János bíró (két tehén); Kis István (3. osztályú ház, négy ökör, két tehén), Somogyi Mihály (3. osztályú ház, két ökör, két tehén), Szily Lukács (egy tehén), Egyed István (két ökör, egy tehén), Molnár Márton (egy tehén), Molnár Gergely (egy ökör), Molnár András, Páll Péter (két ökör, egy tehén), Takács Péter (egy tehén), Parragi Márton (egy tehén), Szalay István. A következő – 1715. szeptember 9-i – összeírás szerint a volt zsellérek már „colonusokra” (Telkes jobbágyokra) és „libertinusokra” (szabadosokra) oszlottak, zsellérek („inquinusok”) már nem voltak köztük. A bíró Egyed István volt (10 mérős szántófölddel, 3 kaszás réttel, 5 kapás szőlővel.) „Colonus”, azaz telkes jobbágy volt: Somogyi Mihály (15 mérős földdel, 5 kaszás réttel, 8 kapás szőlővel), Páll Péter (10 mérős szántóval, 2 kaszás réttel, 4 kapás szőlővel), Páhi János (7 mérős szántóval, 2 kapás réttel, 5 kapás szőlővel), Agyik Ferenc (birtok nélkül.) Kedvezőbb helyzetű „libertinus” (szabados) volt: Kis István (9 mérős szántóval, 2 kaszás réttel, 5 kapás szőlővel), Hatos Péter (3 kapás szőlővel), Molnár György (7 mérős szántóval), Szalay István (10 mérős szántófölddel, 2 kaszás réttel), Parragh Márton (9 mérős földdel, 2 kaszás réttel, 4 kapás szőlővel), Szily Márton (3 kapás szőlővel). Itt is birtokoltak szőlőket távol lakók: Pápáról Szanyi István (25 kapás), Szabó Ádám (9 k.), Uj Ferenc (7 k.), Uj Pál (9 k.), Sziijártó Mátyás (9 k.), Szentgróthy Péter (5 k.) Az 1715. évi Dicalis Conscriptio szerint Kisfalud falu határában volt összesen 81 mérőt termő szántóföld, 17 kaszás rét, valamint 101 kapás szőlő (melyből 37 a falubeliek, 64 pedig más faluból való művelése alatt állt.) A szántóföldet vetésforgóval művelték itt is. A földek hegyen vannak és igen kövesek. Egy mérő bevetett mag két és fél mérőt termett csak. A rétek viszont szépek: két kaszás rét itt is megtermett egy szekér szénát. Mivel kevés volt a legelő, a közeli falvak határában béreltek legelőket. A szőlőkben egy kapás másfél akó bort termett.³

Az 1720. évi vármegyei összeírás a veszprémi püspökség birtokában lévő Mindszentkalla („Possessio Mindszentkalla ad Episcopatum praedictum pertineus”) faluban feltűnő népesség csökkenést mutatott. Az 1715. évi összeírásban szereplő jobbágycsaládok közül (nyolc) csak hármat írt össze: Molnár Györgyöt, aki ebben az évben a bírói tisztelet töltötte be (úrbéren művelt földjei valamicskét csökkentek: 3 mérőt termő szántóföld, 3 kaszás rét, 5 kapás szőlő), „colonus”-ként (telkes jobbágyként) sorolták fel még: Molnár Mihályt, akinél ugyancsak csökkent az úrbéri földterület: 6 mérős szántóföld, 2 kaszás rét, 4 kapás szőlő és az 1715-ben bírói tisztelet betöltő Molnár Miklóst (ugyancsak megszappant úrbéri földekkel: 4 mérős szántóföld, 4 kaszás rét és 3 kapás szőlő.) Nem szerepel az 1720. évi összeírásban a colonus Molnár György, Molnár János, a „libertinus” Varga István, Gerecsér István, Borsi János és a zsellér Bíró János. Viszont új családok jelentek meg: Kondor Tamás „colonus” (5 kapás szőlővel) és Bakó János „colonus” 6 mérős szántófölddel, 4 kaszás réttel és 5 kapás szőlővel.

A veszprémi püspökség és az Acsády-család által közösen birtokolt Szentbékállán („Possessio Sz. Békalla partim Episcopatus Wespreniensis, partim Familiae Acsády”) ugyancsak változott a népesség 1720-ra az 1715. évi összeírás óta. Nem szerepelt Nagy György, Nagy Jakab telkes jobbágy (colonus). A bíró ebben az évben Vass János volt (akinek úrbéri földjei növekedtek 1715 óta: 4 mérős szántó, 6 kaszás rét, 11 kapás szőlő). Az 1715-ben szereplő családoknál megfigyelhető, hogy mindenütt növekedett a szőlőterület nagysága a szántóterület rovására, ami nyilván növekvő szőlőtelepítéseket jelentett. Az alábbi telkes jobbágy (colonus) családoknál növekedett a szőlőterület: Jankó István (8) 11 kapás; Istváni Gergely (5) 9 kapás, Vass János bíró (6) 11 kapás, Borbély Gergely (–) 5 kapás, Salamon Ferenc (S. István fia) 9-ről 15 kapásra növelte szőlőjét. Az 1720. évi Dicalis Conscriptio szerint a falubeliek szőlőterületei 50 kapásról 64 kapásra növekedtek. Ugyanakkor a más településeken élő szőlőbirtokosok szőlőterületei csökkentek: az 1715. évi 72 kapásról 35 kapásra. Személyükben is változások történtek: a kapolcsi Szabó Péter és a devecseri Pécsi Ferenc nem változtak. Újak voltak: Kapolcsról Kály György (3 kapás), Kámány István (2 k.). Henyéről Nagy György (5 k.), Deve-

cserből Varga György (6 k.); Pápáról Kránitz János (4 k.)

1715–1720 között Szentbékállára csak három új család települt be: Berta István „colonus” (4 mérős szántó, 6 kaszás rét, 5 kapás szőlő), valamint két zsellércsalád: Kovács János és Süle Márton.

Az összesített adatok szerint 1720-ban a falu határában összesen volt: 49 és fél mérő gabonát termő szántóföld, 38 kaszás rét és 104 kapás szőlő.

Az 1720. évi vármegyei összeírásban Kisfalud adatai nem szerepelnek. Az 1720. évi Dicalis Conscriptio-ban csak annyi szerepel a veszprémi káptalan itteni birtokáról, hogy a kisfaludi jobbágyok és zsellérek Szentbékállánál vannak összeírva. Megjegyzi még az összeírás, hogy Kisfaludnál több curialista nemesnek van szőlője. Pápáról Szabó Istvánnak 10, Csernel Jánosnak 12, Eperjesi Imre özvegyének 7, Oroszvári Györgynek pedig 8 kapás szőlője van itt, a sümegi Sall József pedig 12 kapás szőlőt birtokol.⁴

Az 1714–1720 közti évekből a veszprémi püspökség és káptalan földesúri szerződéseiről adatok nincsenek. Az első ismert szerződés a kisfaludi jobbágyok és a veszprémi káptalan között az 1727. évből való. A szerződés szerint a robotot meg lehetett váltani (az egész falu számára) 20 forinton, egy ártányon (vagy helyette 5 forinton), egy lúdon, két tyúkon és tíz tojáson. A zsellérek családonként kötelesek voltak adni egy-egy tyúkot. Ugyancsak az egész falu adott még: négy öreg meszely vaját, három nyulat (vagy helyette 75 dénárt.) A terményekből földesúri kilencedet nem kellett adniok. Csak tizedet fizettek gabonából és borból, melyeket Veszprémbe kellett szállítaniok. A szénabehordást az egész falunak közösen kellett elvégezni. Együttal kötelesek voltak a székesegyház szőlőjét közösen megművelni. A faluban lévő kocsmá és mézszárszék egész évben a jobbágyoké volt. A szerződésben leírták, hogy mivel eddig nem volt meghatározott nagyságú szántóföld és rét kijelölve a parasztok számára, most felosztották a földeket. Minden féltelkes kapott a házhelyen kívül 18 pozsonyi mérő gabonát termő szántóföldet, négy szekér szénát termő réttel. A szerződés végül megjegyezte azt is, hogy a kisfaludi jobbágyok mind magyarok voltak.⁵

Kisfaludot, a veszprémi káptalan birtokát legközelebb 1753. április 12-én írták össze. Megállapították, hogy a faluban 36 magyar család élt (a családokban összesen 34 fiúgyermek volt.) Összeírtak a faluban

156 hold szántót (amely 209 pozsonyi mérő gabonát termett), 27 kaszás rétet, 160 hold szőlőt; továbbá 39 ökröt, 2 lovat, 23 tehenet, 30 ártányt és 7 kas méhet. Megállapították, hogy a falu jobbágyai robotot továbbra sem adnak, helyette robotváltságra (árendára) minden év Szent Mihály napján (szeptember 29-én) fizetnek a földesúrnak (káptalannak) 20 forintot. A sertések makkoltatása, a hús- és bormérés, a legeltetés továbbra is közös volt a mindszentkállyakkal, s mindezt adnak évente egy hizott sertést vagy tíz forintot. Ajándékként pedig ugyancsak minden év Szent Mihály napján (szeptember 29-én) a jobbágyok (hospesek) adtak családonként: egy ludat, két tyúkot, tíz tojást; a zsellérek (inquillini) szintén évente és családonként adtak: egy tyúkot és negyven dénárt. Egyidejűleg – Szent Mihály napján – az egész falu népe közösen adott még két pint vaját és három nyulat. A fentieket végül is 1755-ben vezették be az urbárium-ba.⁶

A Kál-völgy nemesi falvai 1714–1767 között

A Kál-völgy két nemesi faluja – Kővágóórs és Köveskál – közül az 1714–1715. évi vármegyei és nádori összeírások csak Kővágóórsot említették. Az 1714. évi összeírás 14 nemesi rendhez tartozó családfőt sorolt fel (lásd: az 1700. decemberi összeírás, amely ugyancsak 14 egész telket, sessiót említett.) Az összeírás – a családfő neve után – csak a lakóházat és az állatállományt sorolta fel, a földről nem tett említést: Bokor Péter (3. osztályú ház, két ökör), Komár György (3. oszt. ház), Szegváry György (3. oszt. ház, két ökör, egy tehén), Ósze András (3. oszt. ház, két ökör, két tehén), Baranyi Ferenc (2. oszt. ház, három ökör, egy tehén), Baranyi György (3. oszt. ház, két ökör, egy tehén), Baranyi István (3. oszt. ház, két ökör), Rósa István (3. oszt. ház, három ökör, három tehén), Kisörsi István (3. oszt. ház, egy tehén), Kisörsi György (3. osztályú ház, két tehén), Kövesy Péter (3. oszt. ház, egy tehén), Domokos Sámuel (2. oszt. ház, két ökör), Miser György (2. oszt. ház, négy ökör, egy tehén), Sóstóy Márton (3. oszt. ház). A nemesek mellett az összeírás felsorolt még 32 zsellér családfőt is, ebből négy házias és huszonnyolc házatlan zsellért, felsorolva állatállományukat: Beri Pál bíró (két ökör), Kovács János (egy tehén), Kovács Mihály, Bedey Ferenc (egy tehén), Benedek Gergely, Nyitray Mihály, Bordás György (egy tehén), Szinti Mihály (egy tehén), Puska

János (két ökör, egy tehén), Molnár István (egy ökör). Sipos Tamás, Vincze Márton, László Péter (két ökör), Szabó András (két ökör), Nagy György (két ökör, egy tehén), Kovács István, Mórocz István, Lakos Márton (két ökör), Somogyi János, Janti Mihály, Beday Pál (két ökör), Pereniczer Márton, Dósi József (egy tehén), Somogyi Bálint (két ökör), Molnár Márton, (egy ökör), Molnár Bence (két ökör), Gerencsér András (egy ökör), Molitor Mihály (egy tehén); házias zsellérek: Kovács András (2. oszt. ház), Szabó Márton (3. oszt. ház, négy ökör), Szücs Jakab (2. oszt. ház, két ökör, egy tehén), Lakos Ferenc (3. oszt. ház, két ökör).⁷

Az egy esztendővel későbbi – 1715. július 23-i vármegyei összeírás szerint a nemesi lakosság jelentősen csökkent. Az előző évi 14 nemesi család közül csak ötöt sorolnak fel, s feltűnik egy új család: a Györffy. („Possessio Kővágó Eörs, Nobilium Baranyi, Domokos, Eösze, Sóstóy, Györffy et Kis Eörsy.”) A paraszti lakosság is megfogyott. Az előző évben felsorolt 32 családfő közül csak három soroltak fel (Puska János, Vincze Márton, Sipos Tamás szabadosokat, „libertinusokat”). Ugyanakkor hat új családfő neve szerepel, ezek is kivétel nélkül szabadosok, „libertinusok”: Pintér György bíró, Kis Péter, Molnár Benedek, Gyenes István, Varga György, Tót György. Az 1715. évi Dicalis Conscriptio szerint Kővágóórsban a faluban élő jobbágyoknak nem volt földjük, minden föld a nemeseké volt. (Az 1700. decemberi összeírás szerint ez 60 hold szántóföldet jelentett, holdanként 1200 négyszögöllel; volt még 20 kaszás rét és 16 kapás szőlő (kapásonként 200–410 négyszögöllel számolva.) Ezért a jobbágyoknak a közeli Rendes és Szepezd faluk határában volt földjük. Feltehetően ezzel magyarázható a parasztok 1714–1715 közti létszámcsökkenése. A Dicalis Conscriptio szerint Kővágóórsához tartozott a Kisörs nevű szőlőhegy (promontorium). Itt első sorban Eszterházy Józsefnek és Ferencnek voltak birtokaik, de birtokoltak itt szőlőket más falubeliek is: Badacsonytomajból Dezső Mihály, Gombkötő Mihály, Palotai György, Pintér Imre; Káptalantótiból Nagy István, Péterfi Tamás, Káptalanfáról Várdai János, Sós Márton, Illés János, Sümegről Szabó Gergely. A szőlőben csak a bíró – Dezső Gergely – lakott. A szőlőhegy egyébként 54 kapás szőlőből állt. Egy kapás átlagban két akót termett; a bor közepesen jó volt.⁸

Az első nemesi összeírást 1716-ban végezték el („Series Nobilium de

Anno 1716"). Kővágóörsön összeírták Bárány Ferenc, Benedek, György, Tamás és öreg György, Diskay Tamás, Kis Eörsy Péter, Sóstóy Márton, Kontra György, Kuti István, valamint Kapolcsi Ferenc és Márton nemeseiket. A két évvel későbbi – 1718. évi – nemesi összeírásban („Series Nobilium de Anno 1718”) a fentiekén kívül új családfők jelentek meg: Eörsy Péter, Kis Eörsy János, András és György, Kovács Mihály, Somody Bálint. Köveskálón 1716-ban összeírták Györffy Gáspárt, Ferencet, Jánost, Nagy Jánost, öreg Jánost, Miklóst, Györgyöt és Ferencet. Az 1718. évi összeírásban – a fentiekén kívül – újabb nemesi renden lévő családok (családfők) jelentek meg: Pálffy János és Mihály, valamint Csatóy Márton és Mihály.

A nemesi összeírásokban Szentbékállai jobbágyfaluban is összeírtak nemesi családokat: 1716-ban Varga András, 1718-ban Henyei Varga András és ifjabb Pálffy Jánost.⁹

A periratokban más – feltehetően ekkor már nem Kővágóörsön lakó – nemesi családok nevei is szerepelnek. Egy 1719-ben kelt periratban az alábbi érdekes esetről olvashatunk. Ebben a kővágóörsi Szabó Péter – a néhai Bosa Örszébét asszony fia – az alábbi sérelméről írt a vármegyéhez: „... Tudniillik ez előtt circiter 50 esztendővel (1660–70 körül. Sz.) valami fönt említett Saáry István uram, akkori szolgabíró circumveniálván (törbe csalván, félrevezetvén. Sz.) engemet ..., néhai Bosa Örszébét Asszonnak fiát, az én részemre való egy Curiámat (nemesi udvarházat. Sz.) zálogban és nem örökben két hold jó kapált szőlővel edgyütt töllem magának kérte, micsoda levelet íratott pedig róla engemet meg részegitvén, maga róttá (írta. Sz.), én nem subscribáltam (aláírtam. Sz.) Igy azt most Saáry István uram örökbe birja...¹⁰ Két esztendővel később, 1721-ben a kővágóörsi Sály István (feltehetően a fentebb említett személy) hasonló sérelméről értesítette a Zala vármegyei viceispánt: „Tekintetes Nemes Vice Ispán Ur! Ennek előtte circiter 26 vagyis 27 esztendővel (tehát 1694–95-ben. Sz.) szegény Isteben üdvözült Diskay Ferenc Ur mostoha Atyám lévén, Kővágó Eörsön lévő két Curiális egymás mellett lévő, eleitül fogva Sály Familliát illető s Atyámtul directe én nekem maradott Fundusunkon maga hatalmával (mint hogy neveletlen voltam tutorsága alatt lévén, ellen nem állhattam) egy keőházat magának lakóhelyül építtetett.. melyek mind ez ideiglen is említett Diskay Ferenc uram maradé-

kai: Diskay Ádám és Zsigmond birván..” A panaszos levél leírta, hogy hol volt az az két ház Kővágóörsön, melyek a panaszoslevél tárgyát képezték: „Egyfelől úgy mint napkelet-ről országuttya, avagy faluból ki-menő út, másfelől pedig, avagy alszegrül Ecclésiában tartozandó ház” határolta.¹¹ Hasonlóan értékes helytörténeti adatokat tartalmaz egy 1734. május 6-án Kővágóörsön tett tanúvallomás:

„Primo: Tudgya-e nyilván a Tanu, avagy hallotta-e hogy Morocz Familiának vagyon-e? avagy volt-e Kővágóörsi Helységben ezen Nemes Vármegyében lévőben valamely jussa (öröksége. Sz.), avagy portíája (portája = telke-háza. Sz.) abban a jóságban mellyet Szalai jóságnak neveznek?

Secundo: Tudgya-e nyilván a Tanu, látta-e, avagy hallotta-e, hogy Szalai Familiát illető levelek hol és kinél (...)

Tertio: Hallotta-e a Tanu? hogy ennek előtte bizonyos időben tette valaki... hogy jobb volna csak égetnék el azon Szalai Familiát illető Leveleket, mert ha el nem égetik s világgosságra talál mennyi az mostanyi Atyafiák károkra fog következnii, és ha valaki irt es (is) szót tett volna, kitül hallotta vagyis ki volt!?”

Primus Testis (tanu) Nobilis Georgius Bárány in Possessione Kővágó Eörs J. Comitatis Szalai ... nem tudgya valóságosan, hogy Morocz Familiának lett volna az Dentrumban nevezett jóságokban... egyébképen hanem Szalai Katának Fia Morocz Tamás egyszer S. v. sórtvés Marhákat (sertéseket. Sz.) makkoltatnyi azon jusra (örökség területre. Sz.) hajtatott, mely marhákból némely Kővágó Eörsi lakosok kivétvén contraboutálták, melyért is Móroc Tamás által meg kvereláltattak (panaszt tettek. Sz.), nagy részre meg is füzettek, az említett Szalai Katától pedig mint Morocz Tamásnak édes Anyjátul hallotta mindenkor, hogy azon nevezett jóságban jussa lett volna, az melyből pedig jussát tartotta, az hely az, az mellyen most Szücs Benedek lakik ..

Secundus Testis (második tanu. Sz.) Nobilis Martinus Kakas.. hallotta mindenkor, hogy Szalai Katának, úgy mint Móroc Tamás édes Anyjának volt jussa a Deutrumban nevezett jóságban, s nem is tagadják az több Compostionatus Atyafiak (részese-dő rokonok. Sz.), álltván azt, hogy zálogban lett volna nálok, az mint Jánti Istvántul is hallotta, hogy csak adnák meg az nyolc tallért mellyért zálogolva vagyon, mindgyárt vissza eresztené nekik, az hely pedig az az, mellyen most Kővágó Eörsön Szücs

Benedek lakik .., egyéb Leveleket nem tudgya, hanem magánál az Fátensnél volt egy, kit is Csepregi Györgynek öztvegye, Farkas Judit meg tudván el vitte tüle ..

Tertius Testis (harmadik tanu. Sz.) libertinus (szabados) Jacobus (?) ibidem (ugyanazt. Sz.) hallotta, hogy az nevezett jóságban volt jussa azon említett Familiának, az mint egyszer Szalai Miklós leánya Szántó Tamásné ezen Fatens Ipnak mondotta: csinálj házat reája, ugyis te Atyafi vagy (...) Móroc Tamásné nálam zálogban vagyon, ha ki váltják (...) de az épületedet nem veheti el, az hely az, az mellyen most Szücs Benedek lakik, alatta való egy hold szántó földdel együtt..

Quartus Testis (negyedik tanu) libertinus Georgius Salamon ibidem egyéb módon nem tudgya, hogy az Deutrumban nevezett Familiának azon jóságban jussa lett volna, hanem Szalai Örszébettül hallotta, hogy az az hely, mellyen most Szücs Benedek lakik, tizenhat tallérokig lett volna zálogban, de hogy ki adta volna zálogba, azt nem tudgya, hallotta Mészáros Ferencül is reája építettek ugyan, ha ki váltják is, árendára meg adván talán meg tartanak benne..

Quintus Testis (ötödik tanu. Sz.) libertinus Staphanus Gánti ibidem: egyéb képpen nem tudgya, hogy azon Deutrumban nevezett Familiának lett volna jussa abban az jóságban, hanem mint egy villongásban avagyis pör alatt lévén, az Atyátul hallotta, oda veszne, csak tennék le az tizenkét forintot, mindgyárt ki adni az kezétül, az hely, az az mellyen most sokszor említett Szücs Benedek lakik.

Sextus Testis (hatodik tanu. Sz.) libertinus Staphanus Halapi.. nem hallotta, hogy valakinél volnának Szalai Familiát illető Levelek, hanem az kik vadnak azt tudgya hogy Csepregi Györgynek (mortuus = halott. Sz.) özvegyénél, Farkas (...) és Gánti Istvánnal vadnak.¹² A XVII. századból átnyúló pereskedések a XVIII. század közepéig elhúzódnak. Még 1743-ban is pereskedtek Kővágóörsön Vörös János lánya, Vörös Ilona fia, Kovács Istók utódai miatt! Vajon ott lakott-e a Vörös család 1743-ban Ságvári Péter szomszéd-ságában. Az ügyben a bíróság kikérdezte a tanúkat: „Volt-e a Vörös Familiának más helye Kővágó-Eörsön ezen kívül és laktak-e azon Vörös Familia-beliék más helyen és néhai Kovács Istvánnak minémű vérsége volt Nemes Vörös Familiához?

Primus Testis (első tanu. Sz.) Martinus Lakos in Possessione Kővágó Eörs, tudgya bizonyosan a Fátens,

hogy azon helyet, Ságvári Péter szomszédságában lévőt, melyet most Bános János és Diskay Ádám Uraimék birnak, Néhai Diskay Balázs Uram is birta, azon üdőben is, midőn Bécs alá ment a Török (azaz: 1683-ban Sz.), és ugyan ezen nevezett helyen Istenháza is volt, de hogy mint (...) nem tudja a Fátens. Diskay Balázs hanem világosan tudja azt, hogy Néhai Kovács István törvénnyel vette el ugyan mostanság Kúvágó-Eörsön lakozó Diskay Ádám és Diskay Sigmondtul, és arra nem emlékezik a Fátens, hogy Néhai Vörös János lakott volna azon a helyen, hanem tudja azt a Fátens bizonyosan, hogy Vörös János után tartott reá számot néhai Kovács Istók, mint hogy ezen nevezett Kovács Istóknak Vörös Ilona volt az édes Anyja és mindenkor úgy lakott rajta mint Vörös János örököse. Ad 2-um Nem tudja a Fátens, sem nem hallotta, hogy az Punctumban nevezett Vörös Familiának Kúvágó-Eörsi Helységben más helyen lett volna, hanem egyedül csakis az volt, melly Ságvári Péter szomszédságában vagon.¹³

A házakkal kapcsolatos perek mellett több perirat maradt fenn a szőlőbirtokokkal kapcsolatban is. A köveskáli Szigeti István 1738. április 12-én végrendekezett szölejéről. A testámentumot Pátkay Bálint lelkipásztor foglalta írásba Köveskálón. A falu részéről kézjegyükkel látták el (mert írni nem tudtak) az alábbi nemesek: Gyenis Mihály, Györffy Ferenc, János, György, Mihály, Szigeti Márton és Mészáros János agilis (azaz nemes asszony férje. Sz.)¹⁴ Ugyancsak Köveskáltról való az az irat 1745-ből, amely szerint a köveskáli néhai Kovács Mihály (Kovács Ferenc atyja) – a tanúvallomások szerint – először 40 tallért, egy pár ökröt és egy ökrötaligát kapott szölejéért néhai Pálfi Benedektől, pedig egy másik tanú szerint (nemes Nagy Ferenc vallomása szerint) a szőlő teljes ára 737 tallér volt.¹⁵

1738. június 18-án újra összeírták a Kál-völgy nemeseit. Köveskálón 19 családfőt írtak össze: Pálffy Mihály, János, Györffy Ferenc, János, György, Ádám, Mihály, Nagy György, Mihály, Nagy Ferenc, Csátrai Ferenc, Mihály, Szigeti Márton, György, Rédei Mihály, Egyed István, György, Hegyi János. Az 1747. augusztus 1-i összeírásban öt új nemesi családfő szerepel: Patkó János, Darnay Lőrinc, Kenessey Ferenc, Boncz András és Deli Péter. Az 1752-évi összeírás zömében a fenti családfőket sorolta fel. Nem szerepelt viszont Pálffy Mihály és János, valamint Boncz András. Új nemesi családfők:

Vörösmarti István, s névrokona (illetve bizonyosan vérokona is): Vörösmarti István.

Kővágóörsön az 1738. június 18-i összeírásban 24 nemesi családfő szerepel: Rendesi Bárány Ferenc, Bárány András, László, Imre, György, Kapolcsi Ferenc és Márton, Sóstói Simon, Eösze András, Boka Márton, Miser László, Hegyi Márton, Lakos Márton és István, Ságvári Péter és István, Nagy György, Meziriczky István és János, Kis Eörsy András és Péter, Gyenis György, Péterffy Mihály, Antal Márton. Az 1747. augusztus 1-jei összeírás szerint 21 új nemesi családfő neve szerepel: Diskay Ádám, Gombos András, Rusa János, Diskay Zsigmond, Kuti István, Horváth István, Csepreghy Ádám, Nagy Sámuel, Kövesdi Mihály, Rusa György, Koss János, Eörsy Imre, Antal Moyses, Lakos János, Lakos Zsigmond, Antal István, Kovács Márton, Gyenes András, Gombos Ádám, Dancs János, Kövesi Ferenc. Az 1752. október 20-i összeírásban szinte valamennyi család szerepel, új nemesi családfő: Domokos Márton, Baki György, Ács Sámuel és Pupos János.

Mint a korábbiakban, most is összeírták nemesi családokat a két jobbágyfaluban: Szentbékállán és Mindszentkállon. Az 1738. június 18-i összeírásban csak Szentbékállán (Szent Békállya) szerepel négy nemesi családfő: Horváth József, Pálffy János (meghalt), Varga András és Körmeny János. Az 1747. augusztus 1-jei összeírásban – a fentiekén kívül – Süle Ferenc szerepel, valamint a meghalt Pálffy János fia István. Az 1747. augusztusi összeírásban feljegyezték a Mindszentkállán élő nemeseket is: Szalai Jánost és Györgyöt, valamint Szántó Pált, Ferencet és Mihályt. Hasonló volt a helyzet az 1752. október 20-i összeírásban is.¹⁶

Az 1767. januárjában bevezetett új úrbéri rendelkezésekről csak Köveskál vonatkozásában vannak adatok. Az urbárium szerint Köveskálón az alábbi felsorolt földbirtokosok rendelkeznek az alábbi jobbágyokkal: a veszprémi püspökség: nemes Boncz András (egy telek), Kovács József (egy telek), Pupos Lukács (egy telek), Bognár István (fél telek); zselérek: Antal János, Németh Ferenc, Ujvári Ferenc és Baranyai Mihály. Nagy Sámuel úr jobbágyai. Torma Tamás és Gombos Ferenc; Forintos Gábor úr jobbágyai: Puska Ádám (másfél telek); Pupos család jobbágya: Horváth József; Szántó István úr jobbágya: Takács Pál; Nemes Györffy Pál úr jobbágya: Mol-

nár Mihály; végül a „Nemes Communitas” (nemesi közösség) tagjai: nemes Deli László, nemes Hegyi Ferenc, nemes Kriszán András, nemes Vörös András.¹⁷

Egy 1768. évi feljegyzés az alábbiakat közölte Köveskáltról: „A falu curialista nemesek lakóhelye emberemlékezet óta; az elmúlt évekről kezdve egyre több pópista (katolikus. Sz.) atyafi költözött a faluba, templomépítésre a falu adott nekik fundust (telket); kéri a régi református templom bővítését, javítását. Helységünk határa bővebb lévén köből, mint fából, ezért ilyen materiákból könnyebben lehet építeni. Első templomunkat meg nézván, a szerint instálljuk, bizonyos öregbítését. A mostaninak hossza 7 öl (kb. 14 m.), széle 2 öl (kb. 4 m.)”¹⁸

Az 1755. évi egyházi összeírás a Kál-völgy falvaiban

A török háborúk pusztításai után a veszprémi püspökség az első összeírást 1755-ben hajtotta végre a Kál-völgy falvaiban. A felmérés megalapította, hogy az említett öt faluban – Szentbékállán, Mindszentkállán, Kisfaludon, Köveskálón és Kővágóörsön – mindössze egy katolikus pap működött Szentbékálla faluban, s itt állt az egyetlen működő katolikus templom is. A jelentés szerint „A szentegyházat szilárd anyagból építették, de elég durván. Az épület elején hasonló művű torony van... A templom tetőzete összedelessel fenyeget, de semmi jövedelme sincs, amiből reperálni lehetne. Van kórus orgona nélkül; szószék és padok nincsenek... A templomnál régóta használt temető van... Feszülettel ellátott kereszt van benne... Templomhoz épült kő torony van, csupán keresztrel... A toronyban egy kb. 25 font (12 kg. Sz.) súlyú harang függ.” 1755-ben a plébános „magyar nemzetiségű, 44 éves világi pap... Jelenlegi állomáshelyén már hét éve szolgál.” Húsz mérő gabonát termő földje volt a plébánosnak, valamint öt kaszás rétje, amely négy szekér szénát termett. Szölejét – melyet a szentbékállaiak, kisfaludiak és monostorapátiak műveltek ingyen – öt akó bort termett. Mindszentkállán és a vele szinte teljesen összeépült Kisfaludon is állt egy régi templom: „Amint mondják, a düledező szentegyházat a jámbor nép segítségével restaurálták a kuruc háborúk után, ezelőtt mintegy negyven éve... A templom e helyhez képest elég tiszta. Van benne kórus, orgona nélkül, szószék és padok... A temető a templom körül van, de bekerítve nincs... A szentegyház szilárd anyagból épült, szentélye boltozott, a

hajó gerendás mennyezetű, faszindely fedé. A szentegyháznak tornya nincs." A szentbékállai katolikus plébániához tartozott a – zömében evangélikus lakosságú Köveskál. „E községben nincs katolikus templom – írta a fenti jelentés –, csak egy nagyrészen elpusztult rom.. Amint a még látható romok bizonyítják, ez az épület rendkívül szép volt." Így a falu katolikus – jobbgyi sorú – lakosságának egy roskadozó falu, sөvényből épített imaháza volt csak. Ennek tornya nem volt, csak az imaház ablaka alatt kinyúló két gerendán lógott egy – kb. 50 font súlyú – harang. „Mivel (Köveskál) a kálvinisták többségben vannak, az ő hitükön lévő prédikátort és iskolamestert tartanak, akik azonban a luteránusoknak is szolgálnak. Van egy nagy szobából álló náddal fedett imaházuk, amely a prédikátor lakásához kapcsolódik. A falu lakosainak közös temetője az említett romos szentegyház körül van, kerítése, nincs, kereszt nincs benne.. A szentbékállai plébános semmit sem kap az itt rejtőzködő (sic!) katolikusoktól." Kővágóörsön „anynyira elterjedt az eretnekiség – írta a jelentés –, hogy ... még a község neve is változást szenvedett. Azelőtt ugyanis, mint a régi okmányokból kitűnik, Boldogh Asszony Eörsnek neveztek ..., s a templom is az ő mennybemenetelének tiszteletére volt szentelve, amely most a gonoszok kezében nyögi rabságát." A középkori templomot a reformátusok – a helyi katolikusok (parasztok) bevonásával – restaurálták. „Ugyanígy a tornyokat is – melyeknek egyike a templomhoz kapcsolódik, a másik külön áll – ők állították és tartják fenn. A katolikusoknak és reformátusoknak közös temetője a templomtól távol, Kis Eörs területén fekszik, a romtemplomnál. Ebben az esperes közreműködésével újabban keresztet állítottak fel.. Az Ur 1751-ik esztendejében, június 1. napján.”¹⁹

A jelentés említést tett az iskolákról is. Szentbékállán volt iskolamester. „A gyermekeket saját szobájában tanítja, akiktől tanévenként 25 dénárt kap." A falu pedig fizetett neki évente 8 forintot, 25 mérő gabonát és 25 kocsi fát. Mindszentkállán és Kisfaludon is működött egy katolikus iskolamester. Itt a falu népe évente 7 forint 21 krajcárt, 30 mérő gabonát és 20 szekér fát fizetett neki. Tanítványai után évente 15–15 krajcárt kapott, bár a lakosság nem nagyon járatta iskolába gyermekeit. A két protestáns nemesi községben – Köveskálon és Kővágóörsön – is volt egy-egy katolikus iskolamester. Köveskálon a katolikus

lakosság fizetett a mesternek 5 forintot, 12 pozsonyi mérő gabonát, minden fogatos gazda bevisz neki egy-egy kocsi fát, s megszántanak neki egy hold földet. Az aratást és a behordást azonban már nem végezték el. A tanításért tanévenként és gyermekenként 25–25 dénárt kap, azonban a gyermekek nem járnak iskolába. A kővágóörsi katolikus iskolamesternek a hitközség fizet páronként 7–7 krajcárt és negyed mérő gabonát. Az iskolába járó gyermekek után negyedévenként 25–25 dénárt kap.²⁰ Az összeírás – jellegéből adódóan – a protestáns nemesi falvak iskolaügyeivel nem foglalkozott. Az összeírás ugyanakkor számos érdekes adalékkal szolgál a lakosság életével kapcsolatosan. Szentbékállánál leírta, hogy a faluban „Bőven van szokványos káromkodó. Az ismételten említett Horváth – másképpen Varga – János szokott valamit az állatokra mormogni (nyilván valami babonás ráolvasásról lehetett szó! Sz.), amit az esztelen egyszerű népesség nagyon kedvel, ostobaságaihoz nagyon ragaszkodik. Emiatt a népet nemcsak a kánoni látogatás alkalmával, hanem máskor is megkorhálták és komolyan figyelmeztették, hogy ilyen ostobaságot ne engedjen meg. Egyébként más hibákban leledzők nincsenek a faluban .. Különélő házastársak nincsenek, .. sem leányrablók, sem idegen feleséget maguknál tartók." Mindszentkállánál az alábbiakat jegyezték fel a lakosságról: „Mindannyian magyarok és katolikusok.. Van néhány szokványos káromkodó, de senkiről nem hallani, hogy valami más nagy bűnben részes lenne.. Nincsenek különváltan élő házaspárok .., sem idegen asszonyt tartók, sem ágyasságban élők." A két protestáns – nemesi – faluban élő katolikus parasztokról az alábbiakat jegyezték fel. Köveskálon is „mindannyian magyarok.. Van néhány szokványos káromkodó, de senki sem leledzik valami más súlyosabb vétségben. Eretnekgyanus nincs, sem eretnek pártoló. Plébánosukat (azonban) csak immem-ámmal fizetik." Kővágóörsnél azt jegyezték fel, hogy az itt lakók „maguk között annyira összetartanak", hogy a katolikusok és a luteránusok is a kálvinisták prédikátorát hallgatják és fizetik, s az ő iskolájukba küldik gyermekeiket. Ebből adódóan sok a vegyes házasság, a névleges katolikus, aki valójában „eretnek, vagy félig eretnek!" Ez a keveredés abból adódott, hogy itt nemcsak a protestánsok, de a katolikusok is nemesek voltak. Hasonló volt a helyzet Köveskálon is: „Mivel a kálvinisták (itt) többségben vannak, az ő hitükön lévő prédikátort és is-

kolamestert tartanak, akik azonban a luteránusoknak is szolgálnak.. A falu lakosainak közös temetője az említett romos egyház (a hajdani kisörsi templomrom. Sz.) körül van, kerítése nincs, kereszt sincs benne." Több vegyes felekezeti házaspár volt a faluban, de a katolikus családok is a kálvinista iskolába küldték gyermekeiket. „Így magától értetődik a romlás veszélye – írta az összeírás –, s erre figyelmeztettük őket!" A jelentés továbbá háborgott: „Egy pár vegyes házaspár gyermeke már kálvinista, vagy luteránus lett.. Mivel a faluban néhány katolikus leányt közömbösen neveltek és akkor választottak valamilyen vallást, amikor férjhezmentek, gondosan ügyelni kell arra, hogy ez újból meg ne történjen!.. A falu katolikusait noszogatni kell arra, hogy misére járjanak.”²¹

A XVIII. század közepén megkezdődött a katolikus és protestáns falvakban egyaránt a templomok újjáépítése, vagy építése, de kizárólag Mindszentkállán, Szentbékállán, Köveskálon és Kővágóörsön. A többi kisebb középkori templom romokban maradt. A Mindszentkállától délre emelkedő Kereki-domb ÉK-i lábánál álló hajdani kereki-káli középkori templomot nem építették újjá (1828: „kereki pusztatemplom"), bár romjai magasan álltak még a XX. század elején is, s a körülötte elterült hajdani temető nyomai mindenütt előkerültek. Hasonlóan romokban maradt a Mindszentkállától északnyugatra emelkedő Garanyahegyen lévő kisfaludi gótikus stílusú templom maradványai. A Szentbékállától északkeletre álló hajdani tötöskáli templomot azonban a XIX. század elejéig használták, de 1876-ra ez is romokban hevert. Hasonló volt a helyzet a két protestáns falunál. A Kővágóörstől DNY-ra kb. 250 méterre lévő kisörsi románkori templom sem épült újjá: bozóttal benőtt romhalmaza ma is látható, s a romok körül mindenütt észlelhető a hajdani temető maradványa. Kővágóörs és Köveskál között, s Sóstó határ részben állnak a középkori sóstókáli templom rommaradványai. Ez a templom sem épült újjá, de a falu sem. A templomtól délre még ma is jól felismerhető annak a hajdani nemesi kúriának romjai, amely 1611-ben Sóstai Bálint nemesé voltak, s a templom előtt felismerhető a hajdani út nyoma, amely É–D-i irányban vezetett át a középkori falun. Köveskáltól délnyugatra – a Sásdi-dűlőben, a volt középkori Sásdikál vagy Alsóukkál (1341-ben épült) temploma sem épült fel újra (ma is „Sásdi pusztatemplomnak" nevezik) a faluval egyetemben.²²

Elsőnek a köveskáli katolikus templom épült újjá. A Helytartótanács 1768-ban vizsgálatot tartott a romladozó templom ügyében, s 1769-ben királyi engedélyt kaptak a templom restaurálására és bővítésére. A felmérések szerint a középkori templomot teljesen elbontották, s helyére épült fel barokk stílusban az új templom. A templom oromzatára egy-egy középkori (román stílusú) oszlopfőt helyeztek el. A templomot tágas kerítésfalal vették körül, ami magába foglalta a hajdani középkori temető területét, melynek nyomai földmunkáknál minduntalan előkerülnek.²³ Kővágóórs esetében bonyolultabb volt a helyzet. Itt 1774-ig az evangélikus és katolikus nemek közösen használták a XIII. századi középkori templomot. Erre az időre eldőlt a két felekezet közti harc, s az evangélikusok kaptak engedélyt a templom újjáépítésére. A katolikusok 1776-ban még egy utolsó kísérletet tettek a templom visszaszerzésére, de beadványukra választ sem kaptak. Így 1774-től kezdve az evangélikusok megkezdték a középkori templom újjáépítését és átalakítását. A szentély megnagyobbítása érdekében lebontották a középkori egyenes záródású szentélyt, s ekkor nyitottak új, nagyobb ablaksort az akkor még meghagyott románkori nyílások mellett, melyeket később befalaztak. Lebontották viszont a középkori szőszéket, a délkeleti mellékoltárt és egy az északi falhoz épített oltárt. A Paul Moser sümegi építőmester által 1774-ben megkezdett építkezés 1811-ig elhúzódtott, s Pauli Mihály építőmester fejezte be az átalakítást. Erre az időre készült el a templom cséhsüveg mennyezeti boltozata, a festett padok (1797), a szőszék-oltár (XVIII. század vége), s legvégül a torony.²⁴ Rövidesen a katolikusok is megkezdték egy új templom építését: közvetlenül az evangélikus templom bejárata elé. A két katolikus faluban később indult meg az új templomok építése: Szentbékállán 1790–1799-ben és Mindszentkállán 1829-ben. (Lásd később.)

A Kál-völgy népességének összetételére vonatkozó lélekösszeírások közül kimagaslik a köveskáli református eklézsiában 1769-ben készített munka amely a falu teljes református népességét megörökítette.²⁵ Az összeírás rendkívül fontos demográfiai adatokat tartalmaz. (A névsort lásd az 1. sz. függelékben.) Az összeírás szerint a falu református lakossága összesen 381 lélekből állt. Ez a népesség 55 teljes családból, valamint 22 csonka családból állt (14 családban özvegy asszony, 8 családban özvegy férfi volt a családfő.) A faluban

öt magányos férfi és hét magányos nő élt. A felnőtt lakosság aránya az alábbi volt: 57 férfi és 60 nő élt Köveskálán, a gyermekek közül 13 volt a fiú- és 85 a leánygyermek.

A faluban élő 77 családból 4 olyan család volt, ahol nem volt gyermek, 73 családban viszont volt gyermek, az alábbi megosztásban: egy gyermek (15 család), két gyermek (12 család), három gyermek (18 család), négy gyermek (12 család), öt gyermek (8 család), hat gyermek (3 család), hét gyermek (1 család.)

A református családok szolgáltatásban összeírtak 19 férfi szolgát és 14 szolgálóleányt. A felsorolt családok esetében a rendi hovatartozást nem tüntették fel. Így nem tudjuk, hogy a családok közül melyek voltak a nemesi családok (kétségtelenül többségük az volt) és melyek a jobbágyi renden lévők. Csúpan egy magányosan élő nőnél (Fodor Zsuzsanna) jegyezték meg, hogy szellérnő.

2. Gazdasági és társadalmi helyzet az úrbérrendezéstől a francia háborúig (1767–1792.)

A Kál-völgy hűbéres falvai (1767–1792)

A Mária Terézia királynő által 1767. január 23-án elrendelt úrbérrendezés 1768–1770-re a Kál-völgy falvaiban is érvényre jutott. Az 1767. tavaszán lezajlott előkészítő felmérések kérdéses formában történő összeállítására 1768. május 24-re fejeződött be. Ez a felmérés a Kál-völgyből csak a veszprémi püspökség és több más világi földesúr (Eszterházy Károly, Szegedy-család) közös birtokában lévő Szentbékálláról maradt fenn. A kérdésekre adott válaszok az alábbiak voltak: „Az örökös jobbágyok már előzőleg is robotoltak a püspöki birtokon; a szabadmenetelűek (ti. szabadmenetelű jobbágyok. Sz.) pedig a contractusuk (szerződésük) szerint fizettek és szolgáltak. (A contractust 1751-ben kötötték Bíró Márton veszprémi püspökkel.) Mi volt régen az adó? Egy forint (60 krajcár. Sz.), két lúd, huszonnégy tojás, egy csirke, melyet évente adtak az örökös jobbágyok. (Családonként. Sz.) Kiszabott robot nem volt, hanem a midőn parancsolhattak, elől kellett állni, s két-négy marhával (ti. igásállattal. Sz.) vizsgálatot tettek. Kilencedet? Ezt soha nem adtak.” Az úrbéri rendelkezések értelmében a szentbékállai birtokon elkülönítették a birtokokat, s írásba foglalták, hogy ki kinek a job-

bágya. Szentbékállán 1768. május 24-én:

a veszprémi püspökség „örökös jobbágyai” voltak (akiknek nem volt szabadköltözködési joguk, kötelezőek voltak rájuk az úrbéri terhek, személyileg függték földesuruktól, s a földesúr úriszéke alá tartoztak): Barbély János (fél telekkel), Aranyos Mihály (negyed telekkel), Barbély Ferenc (háromnegyed telekkel), Barbély György (kétnegyed telekkel), Barbély István (háromnegyed telekkel), Barbély Péter János (kétnegyed telekkel), Bartha István (kétnegyed telekkel), Barbély István (háromnegyed telekkel), Borbély Mihály (egy negyed telekkel), Istvándi Ferenc (háromnegyed telekkel), Istvándi János (kétnegyed telekkel), Istvándi Mihály (egy negyed telekkel), Istvándi Kis Miska (egyhatod telekkel), Molnár József (háromnegyed telekkel), Molnár Márton (két negyed telekkel), Salamon Ferenc (egy negyed telekkel), Salamon István (egy negyed telekkel), Salamon János (két negyed telekkel.) Telek nélküli (vagy egynyolcados telekkel rendelkező) szellérek voltak a szentbékállai püspöki birtokon: Agyik Ferencné, Bertha Mihály, Csoma Mihály, Csoma István és Csizmadia Balázs.

Szentbékállán Eszterházy Károly úr „örökös jobbágyai” voltak: Nagy György (háromnegyed telekkel), Janka Ferenc (háromnegyed telekkel), Nagy Ferenc (háromnegyed telekkel), Janka István (egy negyed telekkel), Botyani András (egy negyed telekkel.) Saját házukban lakó szellérek voltak az Eszterházy-birtokon: Kovács Ferenc, Bartha György, Szabó József, Németh István, Csács Ferenc, Nagy Mihály, Horváth Péter, Balaskó Ferenc, Rác Ádám, Tüz András, Kovács Márton, Janka Jánosné, Horváth István (valamennyien szabadmenetelűek, azaz szabadon költözhettek el az uradalomból.)

Szentbékállán a Szegedy-család „örökös jobbágyai” voltak az alábbiak: Varga József, Pintér Imre, Pintér János (valamennyien háromnegyed telkesek voltak.) A birtokon saját házukban lakó szellérek voltak: Rác János és Németh István.²⁶ Az ugyancsak a veszprémi püspökség birtokát képező Mindszentkálláról csak tíz évvel későbbi, 1776-ban felvett összeírás ismert. Ez az összeírás azonban részletes vagyonfelsorolást tartalmaz: a jobbágyoknál és szelléreknél feltüntették, van-e háza, milyen állatai vannak (igás és haszonállatok), mennyi szántóföldet, rétet és szőlőt művel? Végül feltüntették a jobbágy és szellér állami adóját (contributio =

hadiadó, rovás-, vagy dicalis adó), valamint a vármegyei (házi) adó összegét is. (Lásd a 2. sz. függelék.)²⁷

Az összeírás („Conscriptiones dicales. Mindszenthálla. 1776”) szerint Mindszenthálla faluban 24 jobbágy-család élt az alábbi családfők szerint: Molnár István, Fekete Márton, Molnár Ferenc, Varga Ferenc, Szabó Mihály, Molnár Pál, Molnár János, Kovács Mihály, Varga János, Bakó Márton özvegye, Fekete János, Egyed Imre, Kovács János, Szili Ferenc, Bíró József, Tóth András, Bíró János, Varga Imre, Huszár László, Gelencsér Mihály, Mészáros János, Gerencsér János, Gerencsér István, Nagy György. Mind a 24 jobbágy-család 3. osztályúnak minősített házban lakott, amely saját tulajdonát képezte. Valamennyi jobbágy-család rendelkezett – természetesen úrbérben – szántófölddel. Szőleje 21 családnak, kaszáló rétje pedig 17 családnak volt. Igavonó ökörral (vagy ökrökkel) tizenöt jobbágy-család rendelkezett: összesen 44 ökör volt a faluban. A kisebb igavonó értékkel rendelkező lóval mindössze öt család bírt (összesen 6 lovat tartva.) Hat jobbágy-család tartott egy-egy bérest, s öt családfő jelezte, hogy a fia is a gazdaságban él.

Mindszenthálla faluban élt még 21 zsellér (inquillinus) család is: Szücs Ferenc, Horváth Pál, Nagy Ferenc, Szántó Erzsébet özvegy, Kovács István, Vetési György, Kovács József, Takács János, Bíró Mihály, Bíró Ferenc, Horváth József, Sári Imre, Nagy István, Orosz Mihály, Kovács György özvegye, Németh Péter, Gönczi István, Gönczi János, Kutasy János, Bíró István és Kocsis István családfők alatt. A 21 család közül 16-nak volt saját – 3. osztályú – háza. Úrbéres szántófölddel 12, szőlővel pedig 11 család rendelkezett. Igavonó állata – lova – mindössze két családnak volt (2–2 ló). Tehene volt 7, tinója pedig 3 családnak.

Házatlan és vagyontalan zsellér (subinquillini) öt család volt a faluban: Kovács József, Gönczi László, Siller Mihály, valamint a zsidó vallású (judeus) Farkas Salamon. Egyikük sem bérelt földet vagy szőlőt, s nem voltak állataik. Feltehetően iparosok, illetve kereskedők lehettek. Megjegyzendő, hogy a falu szőlőhegyén igen sok távoli városban vagy községben lakó bérelt szőlőt: Devecserből (22-en), Noszlopról (7-en), Kékkútról (4-en), Nyirádról (6-an), Halimbáról (5-en), Ajkáról (4-en), Miskéről (3-an), Salamonról, Padrgról, Takácsiból, Tótiból, Salföldről (2–2-en), Borszöröcsokről, Köveskállról, Dörögdről, Diszelből, Jákóról, Kisörsről, Pápáról, Lőrintéről, Csekútról, Két-

tornyulakról, Gyepesről, Hanyból, Szentbékálláról és Kúpról pedig 1–1 szőlőtulajdonos volt.

Az úrbérrendezés elsősorban a veszprémi püspökség úrbéres falvait: Mindszenthállát és Szentbékállát, valamint a veszprémi káptalan birtokában levő Kisfaludot érintette. A nemesi falvaknál – Köveskálnál és Kóvágóörsön – pedig csak az ott élő jobbágyságot. Az említett hűbéres falvak úrbérrendezési szerződésai jelenleg ismeretlenek. Analógiául szolgálhat azonban a szomszédos Henye falu, melynek úrbériális iratai fennmaradtak. Itt az adóalapot képező „egy teljes jobbágytelek” – hasonlóan az országos helyzethez – két részből állt: a „belső fundusból” (házhely, udvar, kert), amely „két pozsonyi mérő mag alá kívánkozik”, azaz egy holdat tett ki. (A „láncnak” is nevezett „hold” általában egy igával egy nap alatt megszántható területet jelentett. Ez a XVIII. században 1000–2000 négyzetööl között változott.) A belső fundushoz tartozott – egy teljes teleknél – 18 hold szántóföld (egy holdon átlagosan két pozsonyi mérő gabona termését számoltak) és egy nyolc szekérre való szénát adó rétre. A jobbágyok haszonvételei voltak: Szent Mihály napjától (szeptember 29) Szent György napjáig (április 24) a falu kocsmájában a jobbágyok saját borukat árulhatták. Szent György napjától Szent Mihály napjáig viszont csak az uraság borát mérték a kocsmákban. A jobbágyok legelőin az uraságnak csak igásmarhái legelhettek, gulyabéli marháit nem. Az erdőből dőlt vagy száraz fát, de szükség esetben nyers fát is hordhattak tüzelőnek (kivéve a gyümölcsös és makkot termő fákat.) Makkoltatást a vidékiek az uraságtól csak pénzen válthatták meg; a helybeli jobbágyok a makkoltatásért – minden állat (sertés) után – 6 krajcárt fizettek az uraságnak.

A jobbágyok kötelességei: minden teljes telkes jobbágy hetente egy napot – napkeltétől napnyugtáig (belszámítva a jövést-menést, etetést, itatást is) két „vonyós marhával” (igásmarhával), maga szekerével; szántás idején pedig négy „vonyós marhával”, saját ekével, boronájával köteles dolgozni az uraság földjén. (Ha nem volt „vonyós marhája”, úgy köteles volt összefogni olyannal, akinek volt.) Kézi robotban hetente két napot volt köteles dolgozni. A fél, negyed és nyolcad telkes jobbágyok ennek megfelelően csökkentett időben robotoltak.

Előírták még: kaszálás, aratás, szántás idején a földesúr egy héten – a többi hét helyett – duplán is ve-

hette a robotot. A házas zsellérek évi 18 napot, a házatlan zsellérek pedig évi 12 napot voltak kötelesek kézi robotban dolgozni az uraságnak. A robot pénzzel való megváltására a parasztot erőltetni nem volt szabad. Ha a jobbágy szolgáltatásait – akár időlegesen, akár örökre – pénzben akarta megváltani, azt egy évvel előbb a vármegyénél be kellett jelenteni. A parasztot az uraság évente egyszer igénybe vehette hosszú fuvarra; egy menetel két napi járóföldet nem haladhatta meg. Fuvarra nem lehetett rendelni szántás, aratás, kaszálás és szüret idején. A hosszú fuvar nem lehetett átvinni a következő évre, s nem volt megváltható pénzzel vagy más szolgáltatással. A hosszú fuvar idején a vámokat, harmincadokat, révbéreket, vendégfogadói szállásdíjakat az uraság sajátjából volt köteles megfizetni. Tüzi- és épületfát a jobbágy szabadon vághatott az uraság által kijelölt erdőből; ennek fejében egy öl fát kellett vágni és behordani az uraságnak is.

A jobbágyok adói: minden jobbágy és házas zsellér évi egy forintot fizetett két részletben (Szent György és Szent Mihály napján); a háználküli zselléreknek nem kellett fizetni. Minden egész telekkel rendelkező jobbágy köteles volt évente két csirkét, két kappant, tizenkét tojást, egy icce főtt vaját adni. A fél, negyed, nyolcad telkesek ennek megfelelő részben fizettek.

Harminc egésztelkes jobbágy évente köteles volt együttesen adni az uraságnak egy borjút vagy 1 forint 30 krajcárt. A földesúr vagy asszonyának mennyegzőjén a fenti ajándékot (két csirke, két kappan, 12 tojás, egy icce főtt vaj) adót kellett adni; az uraság fiának vagy lányának házasságakor ezek fizetése nem volt kötelező. Az urbárium végén megjegyezték, hogy a kilenced fizetése ezen a birtokon nem volt szokásban.²⁸

Három évvel az úrbéri szerződések újrendezése után, 1770. március 11-én a veszprémi káptalan birtokában lévő kisfaludi jobbágyok szerződésük könnyítését kérték. Ugyanis a robot helyett már 100 forintot fizetnek; kötelesek a „szekes-egyház” (katedrális) szőlejt megművelni, annak termését és a dézsmabort (tizedet) Veszprémbe szállítani, ugyanúgy a dézsmagabonát (tizedet) is. A beszállítás után az üres hordókat vissza kellett hozniuk. Ugyanakkor az ábrahामी pusztán kötelesek voltak nádat vágni és azt a vámházhoz hordani. A gabonátized megváltásáért 12 forintot fizettek. A naturálék (a természetben fizetendők) a

következők voltak: négy és fél icce vaj, kilenc kappan, tizenhat csirke, hetvenkét tojás. Házát, földet az uraság tudta nélkül nem adhattak el, idegeneket a faluba be nem fogadhattak.²⁹ A panasztétel után, több mint tíz év telt el, mire 1780. december 1-jén a veszprémi káptalan szerződést kötött a kisfaludi jobbágyaival:

1. A robotot és a karácsonyfahordást pénzben váltják meg, a kocma és a mézárszék jövedelméért a füstpénzzel együtt 100 rénes forintot fizetnek Szent György és Szent Mihály napján.

2. A dézsma (tized) és a hegyvám borát kötelesek Veszprémbe szállítani, majd az üres hordókat visszavinni. Ábrahámba is kötelesek a hordókat kivinni. Behozni Ábrahámból csak akkor kötelesek, ha az 350 akónál kevesebb. Egyszerre más helyről nem kötelesek többet behozni. Tized gabonát és más terményt a maguk zsákjában kötelesek Veszprémbe vinni. Ezért nem adnak tizedet lenből és kenderből.

A székesegyház 12 kapás szőljét kötelesek megművelni, s annak termését – amely legfeljebb 24 pozsonyi akó (bor) – Veszprémbe szállítani. Az ábrahám pusztára nádvágrásra 25 embert kötelesek kiállítani reggeltől estig.

A gabona kilencedet 12 forinton kell megváltaniok. A vajat, kappant, csirkét, tojást Veszprémbe kell vinniök. Senki a házat, földjét az uraság értesítése nélkül nem adhatja el, vagy zálogba nem teheti; idegent a faluba nem fogadhatnak be.

A szerződés 1781. január 1-jétől 6 évig van érvényben.³⁰

Valóban, öt év múlva, 1785. január 1-jén új szerződést kötött a veszprémi káptalan kisfaludi jobbágyaival. Ebben megállapodtak, hogy a káptalan jövedelme a falutól: 43 forint „füstpénz”; a négy és fél sessiótól (telektől) jár: 523-, a házas zsellérektől 576-, összesen 1099 gyalogrobot. (Ennek megváltása 10 krajcárával összesen: 183 forint 16 krajcár.) Az egyéb szolgáltatások váltságai: borjú-váltság 23 forint 3/4 krajcár; hosszúfuvar váltság 4 forint 75 krajcár; kilenced váltság 19 forint. A félévi kocma és egy évi mézárszék jövedelme: 22 forint 80 krajcár. Az összes pénzjövedelmek: 272 forint 95 krajcár. Az új szerződés 1785. január 1-jétől volt érvényes három esztendőre.³¹

A II. (Habsburg) József császár által elrendelt kataszteri felmérések irataiból ismerjük (1786. április 13-i helyzetnek megfelelően) a veszprémi püspökség kál-völgyi tiszttartóinak nevét. Mindszentkállon a veszprémi

püspökség és a káptalan kisfaludi birtokán a sümegi uradalom tiszttartója: Babos György látta el hivatalát. Ugyanő látta el a szentbékállai püspöki uradalom tiszttartói hivatalát is. Az összeírás szerint Szentbékállán birtokosok voltak: a veszprémi püspökség, gróf Eszterházy Károly, Kiss Ferenc, nemes Körmeny és Varga családok.³² A kataszteri összeírásban szerepeltek a falvak leírásai is: Szentbékálla (Szent Békállya): 125 ház volt a faluban; ezekben 120 családból élt: ebből 25 nemes, egy polgár (iparos), 21 jobbágy-paraszt és 79 zsellér család. Összesen 246 férfi és 226 nő. A falu határa: Atai-dűlő (földek, csordacsapás), Öreghegy (szőlők, kősziklás csalit – legelőkkel és vízállásokkal), Kis-hegy (szőlők, boros legelő és vízállás), Veléte (szőlők, szántók, „haszontalan kősziklák” és csalitos legelő), Körtvéles (szántók, rétek, káposztáskertek, legelő). Mindszentkálla (Mindszentkállya): 109 ház van a faluban. Határ: Mező-Derék (szántók, rétek, káposztáskertek, libalegelő), Rost-kuti telek (szántók, kertek, marhalegelők, szőlőhegy), Öreg-hegy (szántóföld, csalitos, temető). Kü Hegy alatti telek (szántók, csalitos), Köves Hegy alatti Telek (szőlőhegy, szántó, csalitos).³³

Az úrbéri rendelkezések nem érintették a hűbéres falvakban lakó kisnemeseket. Az urbáriális törvényeket követően csak 1790. augusztusban írták össze a Kál-völgy falvainak nemességét.

Szentbékállán: 14 nemesi család élt ebben az időben: Horváth István (apja: György), fia: Ferenc és József; Körmeny István esküdt (apja: János), a fia: János, István, József; Körmeny József (apja: János), fia: Péter, László, József, János, Ferenc; Körmeny András (apja: János), fia: János, István;

Pálffy Mihály (apja: István), fia: –

Pálffy József (apja: István), fia: –

Pálffy László (apja: István), fia: –

Szalai József (apja: István), fia: –

Szalai Ferenc (apja: István), fia: –

Varga István, János, Ferenc, Péter (apjuk: Ferenc), fiuk: –

Mindszentkállán négy nemesi család élt ebben az időben:

Kovács Ferenc (apja: Mihály), fia: József,

Szalai György (apja: György), fia: Ádám, József;

Szántó Pál (apja: Pál), fia: –

Varga László (apja: József), fia: –

A hűbéres falvak egyházi központja Szentbékállán volt, ahol a Gyümölcsoltó Boldogasszony tiszteletére felszentelt római katolikus plébániatemplom állt. A községben 475 lélek volt katolikus.

A szentbékállai plébániához tartozott Mindszentkálla, ahol a Mindszentekről elnevezett templom állott, s a faluban 294 katolikus lélek lakott.

A szentbékállai plébániának volt filiáléja a protestáns többségű nemesi falvakban is. Köveskállon a Krisztus mennybemenetelének tiszteletére felszentelt templom állott, s a faluban 187 katolikus élt (ugyancsak a községhez tartozott – másfél órányi járásra – két malom is az ott élő kilenc lélekkel. Kisfaludon nem volt katolikus templom, de a faluban 246 katolikus élt. Henyén sem volt templom, de itt is 174 katolikus élt a faluban, valamint a falutól egy órányi járásra volt egy malom, ahol három katolikus élt.³⁴

Nemesi falvak (Köveskál, Kővágóörs)

A Kál-völgy két nemesi falujában élő nemességre nem volt érvényes az úrbérendezés, csak a két falu nem nemesi, jobbágy lakosságára.

Egy 1770. november 15-i feljegyzés szerint Kővágóörsön négy olyan taxás nemesi család élt (olyan nemesi családok, akiknek fizetnie kellett a vármegyei adót, illetve a taxának nevezett állandó adót, amely lényegileg azonos volt a jobbágyok állami adójával, a rovásadóval vagy dikával). Ezek a nemesi családok a veszprémi káptalan ábrahámhegyi birtokán béreltek szőlőket: Kisörsi Mihály a „keresztfánál” bérelt két pozsonyi mérőnyi szőlőt; ugyanott és ugyanannyit bérelt Süle József és Tóth Mihály is; Szabó Péter a „Rétre dülőben” bérelt ugyancsak két pozsonyi mérőnyi szőlőt. A veszprémi káptalan utasította tiszttartóját, hogy ellenőrizze a földeket, s tudassa a bérlelőkkel, hogy ők is a rendes censust fizetik, akárcsak a jobbágyok.³⁵

Hét évvel később Zala vármegye összeíratta a köveskáli és kővágóörsi nemeseket vagyonukkal együtt (1777):

Köveskál:

Deli László: egy tehén, két ló, két urna bort (25–25 pint) termő szőlő;

Bonz András özvegye: egy urna (25 pint) bort termő szőlő;

Szily János: egy ló, öt urna (125 pint) bort termő szőlő.

Kővágóörs:

Bolla István: két ökör, egy ló, négy urna (100 pint) bort termő szőlő;

Hőgyész Nagy Ferenc: két ló, négy urna (100 pint) bort termő szőlő.³⁶

Az 1790. évi Zala vármegyei nemesi összeírás adatai szerint Kővágóörsön 96 nemesi család lakott (Lásd a 3. sz. függelék). Több közös ős-től származó és azonos nevet viselő család volt. Ezek közül a legkiterjed-

tebb a Bárány nemzetség (kilenc család), a Mezriczky nemzetség (nyolc család), a Koss nemzetség (hat család), a Nagy, a Kovács, az Antal, a Csőkör nemzetség (négy-négy család), az Ács, az Eössy, az Eösze, a Gombos, a Horváth, a Kövesy, a Kutty, a Lakos nemzetség (három-három család), stb. Az összeírás három nemzedéket rögzít: nagyapát, apát és fiát.³⁷

Köveskálón 80 nemesi családot írtak össze a fentebb említett (1790. augusztusi) Zala vármegyei nemesi összeírásban. (Lásd a 3. sz. függelék.) Itt is több – közös őstől származó – azonos családnevet viselő család élt. Ezek közül a legnépesebb volt: a Györffy-nemzetség (16 család), a Szécsi-nemzetség (8 család), a Csatári-nemzetség (6 család), a Hegyi és Pálffy nemzetség (5–5 család), a Gyenis és a Kenessey nemzetség (4–4 család), a Rédey, a Sebestyén és Szalai nemzetségek (3–3 család), stb. Ez az összeírás a három nemzedékre – apa–fiú–unoka – terjedt ki.³⁸

Mindkét nemesi falunak – Kővágóörsnek és Köveskálnak – volt nem nemesi renden levő, jobbágyi és zsellér lakossága is. A Köveskálón készített (1780. május 31-én) összeírás szerint 183 házban 210 család élt; közülük 167 volt nemesi, 3 jobbágy és 115 zsellér család. (A lakosság 397 férfiből és 426 nőből állt.) Az összeírás szerint a jobbágyok szabadmenetelűek (azaz nem örökös és röghöz kötött jobbágyok) voltak. „Urbárium azelőtt nem volt – írta az összeírás –, (a jobbágyok) árendában a földesuraknak ki 5, ki 7 forintot fizetett, és fizetnek most is.” Majd folytatódik a szöveg: „Semmi egyéb némű adománt Földes Urainknak nem adunk, hanem csupán pénzbeli Árendát (bérltet. Sz.), amint megmondunk; robotot soha nem teljesítettünk.” A kérdés-felelet formában összeállított összeírás következő kérdése: „Milyen a termés?” Az erre adott válasz így szólt: „Szántó földünk akik közöttünk vagyon, három szántással tiszta búzát néhol, ahol jobbacská szerű a föld megtermi többnyire pedig Kétszeres szokott teremni.”

Majd így folytatódnak a kérdésekre adott válaszok:

„Malmunk az Helységünkben lévén, midőn elegendő vize vagyon, eleségünket közel megőrölhetjük; ha pedig vize szűkös, akkor nem messze Diszeli vagy Monostorapáti egy kis mérföldnyire lévő helyiségekben szoktunk jární.” Az összeírás felsorolta a falu problémáit is: nincs kaszálója a községnek; így marháikat csak bérben legeltethetik más faluban; tűzifa is alig van, épületfa pe-

dig semmi sincs a községben; teljes telkes gazda nincs; szántóföldje a falunak kevés; „Akinek vagyona is valami, kiből öt pozsonyi, kiből két pozsonyi, kiből pedig egy pozsonyi mérő szokott béle menni; rétünk pedig igen csekélség; sarjut nem is kaszálhatunk.”³⁹

A XVIII. század végéről több leírás maradt a két nemesi faluról. A II. (Habsburg) József császár által végrehajtott kataszteri felmérések iratai (1786. április 13.) szerint Köveskálón (Köveskállya) 146 házat írtak össze. A község határa: Mező Máli szántóföldek; Darab Szalasi szántóföldek; Pál Kuttyai szántóföldek; Halastói szántóföldek; Szöllők alljai szántóföldek; Rét szeri mező (szántóföldek); Sajtói szántóföldek; szőlők; Fekete Hegy; Vaskapui szőlők; Felső Erdő (fiatalos). Sóstói Csalitos; Sóstói rétek; Sásdi pusztai szántó.⁴⁰

Az 1780-as években a köveskáliai jelentették, hogy a régi, fából épült harangláb dűledezik, fákkal kellett eddig is megtámogatni. Kérték a Nemes Vármegyét, hogy kőből építhessenek haranglábát.⁴¹ Az engedélyt megkaphatták, mert a század végén tornyot építettek templomuk elé.

Kővágóörsről 1799-ben, a Vály féle Magyarország leírása (IIp., 734.) azt írta, hogy „Magyar falu; földesurai különféle Urak; lakosai katolikusok és evangélikusok . . . Határai középszerűek, szőlőhegyei jók és kevés borait könnyen eladhatják.” Kővágóörsről hosszabb leírást ad Kis János („Emlékezései életéből”), 1800-ban írott munkájában: „Kővágó-Eörs Zala-megye alsó részében Keszthely és Füred között csaknem középen a Balatontól egy kis fél órányira fekvő nagyrészt nemesekből álló népesebb helység. Terjedelmes határa, mely a benne található több templomok után itélve, a török pusztítás előtt több falukat foglalt magában, a hasznost és a szépet nagy mértékben egyesíti. Földje legnagyobb részint köves, de mint hihetőleg vulkáni tűzokádás maradványa, nagyon termékeny. Tájékát a sok sík mezők, mocsolygó szőlősdombok, kis erdők, sok formájú hegyek s azon vár-omladékok hazánkban a legregényesebbek egyikévé teszik. A képzelődés nem kívánhat gyönyörködtebb táplálékot, nem a szív felemelőbb tárgyakat, mint milyenek itt vagyunk. S ide 28 esztendő koromban helyezte engem a jó szerencse. A kővágóeörsi pápista és lutheránus előkelő nemesek szép egyetértésben éltek. A birtokosabbak nyáron vasárnapi és ünnepi délestéken sétálással, kivolt a kékkuti savanyú vizekhez menésel, télen pedig gyakori beszélgeté-

sekkel, s estvéként néha kártyázással, néha táncvigmakkal is mulatták magukat. A közrendűek a téli délestéket arra is fordították, hogy csotora borokkal seregesen a halászkok eleibe mentek, boron halakat cseréltek, melyek a pincéknél frissebben megsüttetvén jó bor mellett jó ízű uzsonnát adtak.”⁴²

A XVIII. század vége jelentősebb események nélkül telt el a Kál-völgy felett. Az utolsó török háború (1787–1790) távoli eseményei csak érintették a Kál-völgyet. A hadsereg katonai fuvarokra kötelezte az itt élő lakosságot is. Az összeírások szerint a szentbékállai Németh Istvánnak egy ökre (40 forint értékben) és Nagy Istvánnak egy ökre (35 forint értékben) pusztult el a katonai fuvarozások során.⁴³ Kiemelkedő esemény volt, hogy 1790–1799 között Szentbékállán – a középkori templom helyén – barokk stílusban felépült az új templom, amely mai napig is díszbe a községnek.

Folytatás:

Kál-völgy története. (IV. rész.)

1792-től napjainkig.

1. SZ. FÜGGELÉK:

A köveskálai református ecclesiában élő lelkek száma (1769):

1. Zsoldos János és felesége Péter Judit; testvére Márton, egy fiú és egy szolgáló.
2. Oroszvári István özvegye: Szalai Judit, két fiával, két szolgáló.
3. Az öreg Györffy Mihály özvegye, Nagy Julianna, két fiával, egy eladó lányával és egy szolgálóval.
4. Gyenis János és felesége: Csőkör Judit, négy fiukkal és egy szolgálóval.
5. Sebestyén Ferenc, feleségével (Sass Évával), négy fiukkal és egy eladó lányukkal.
6. Nagy István özvegye, Pál nevű fiával és annak feleségével, négy fiukkal és három lányukkal.
7. Nagy András és fia.
8. Györffy Sámuel fiával és két lányával.
9. Bóday Erzsébet, két fiával.
10. Nagy János és felesége: Radó Krisztina, egy fiával, három lányával és egy szolgálóval.
11. Nagy Katalin (Pálffy Mihály özvegye), egy fiával, négy leányával és egy szolgálóval.
12. Hegyi Ferenc és felesége: Nagy Erzsébet, négy fiával, két lányával.
13. Györffy Judit, két fiával és három leányával.
14. Patkó János és felesége: Vörös Katalin, egy fiukkal, egy szolgálóval.
15. Hathai Katalin három fiával.
16. Krisán András és felesége: Markó Katalin, két fiukkal.
17. Györffy Mihály és felesége: Oroszi Justina, két fiukkal és egy szolgálóval.

18. Morocza Anna (Györfy György özvegye), egy fiukkal és egy lányukkal.
19. Szabó Ádám és felesége: Csordás Katalin, egy fiukkal és egy lányukkal.
20. Rimai Pál.
21. Mohai Pál és felesége: Dóczy Éva.
22. Csordás Ferenc és felesége: Csekő Katalin, egy fiukkal és három lányukkal.
23. Somodi Ferenc és felesége: Pálffy Anna, két fiukkal, egy barátjukkal és egy szolgálóval.
24. Nyíró Ferenc és felesége: Darnaj Judit.
25. Pálffy István és felesége: Kovács Judit, három fiukkal, egy lányukkal.
26. Sass Ádám és felesége: Osváth Katalin, két fiukkal és négy lányukkal.
27. Szigeti Márton özvegye, egy fiával, unokájával, egy szolgálóval és egy szolgálóval.
28. Szigeti György és felesége: Szabó Anna, a feleség testvére, egy szolgáló.
29. Hajba Márton és felesége: Sass Zsuzsanna, egy fiú és három rokon.
30. Szalay János és felesége: Györfy Judit, két fiuk és egy szolgáló.
31. Ostváth Zsuzsanna (Györfy Ádám özvegye), egy fiuk és egy lányuk (mindkettő örökbe fogadott).
32. Györfy Mihály és felesége: Varga Sára, egy fiuk és egy lányuk, egy szolga.
33. Ifjú Györfy János és felesége: Nyíró Erzsébet, egy fiuk és egy lányuk.
34. Szentpéteri János özvegy, két leányával.
35. Borsodi Sámuel és felesége: Kiss Katalin; testvére, egy fiuk és egy lányuk.
36. Bimbó Mátyás és felesége: Szigeti Erzsébet, három fiuk, egy barát.
37. Kovács János, fiának felesége, három fia.
38. Pálffy György és felesége: Mihály Erzsébet, két fiú és három leány.
39. Pálffy Pál és felesége: Szigeti Judit, egy fiuk és három leányuk.
40. Szigeti Pál és felesége: Kiss Anna, feleségének (előző házasságából való két fia, s az ő előző házasságából való három fia), egy szolga.
41. Somogyi Péter és felesége: Szigeti Judit, anyja, egy fiú és egy leány.
42. Sülle István és felesége: Répa Zsuzsanna, egy fiuk.
43. Pálffy Judit (Kövessy Ferenc özvegye), három fiú.
44. Szalontai Zsuzsanna, anyjával és nővérével.
45. Szigeti Mihály és felesége: Tóth Ilona; felesége előző házasságából két fiú.
46. Gombás János és felesége: Ükös Judit, két fiú és egy leány.
47. Takács Ilona (Gombás Ádám özvegye), három fiával.
48. Öreg Györfy Pál és felesége: Gyenis Zsuzsanna, három fiú és egy leány.
49. Juh János és felesége: Gombás Katalin, egy fiú és három leány.
50. Vörös János özvegy.
51. Ifjú Nagy András és felesége: Darnay Zsuzsanna, három fiú, egy szolga.
54. Németh János öt fiával.
55. Páli István és felesége: Györfy Katalin, egy fiuk és egy lányuk.
56. Antal János és felesége: Németh Judit, három leányuk.
57. Kenessey Ferenc és felesége: Mészöl Zsuzsanna, két fiuk és egy lányuk; három szolga.
58. Kovács Ferenc és felesége: Kövessy Éva, egy fiuk, három leányuk, egy szolgáló.
59. Nagy Pál és felesége: Kövessy Anna, két fiuk és három leányuk.
60. Gyimóthy Péter és felesége: Nagy Judit, egy leányuk, egy szolga.
61. Torda Mihály és felesége: Gyenis Anna, egy fiú és három leány.
62. Györfy Ferenc és felesége: Ujhelyi Anna, egy leányuk.
63. Kovács György és felesége: Tóth Erzsébet, négy fiuk és egy leányuk.
64. Kandikó István özvegy és fogyatékos nővére.
65. Ágoston Anna és egy leánya.
66. Doma Ferenc és felesége: Szigeti Katalin, egy fiuk és négy leányuk.
67. Láz Ferenc és felesége: Vörös Zsuzsanna, két fiuk.
68. Dömölky Katalin (Csatary Márton özvegye), három leányával.
69. Herczegh Pál és felesége: Kandikó Judit, egy fiukkal és két lányukkal.
70. Fodor Zsuzsanna zsellérnő.
71. Csatary Mihály és felesége: Vörös Anna, két fiukkal és egy lányukkal.
72. Papp Mihály és felesége: Nagy Katalin, egy fiuk.
73. Dely László özvegy.
74. Györfy Zsuzsanna (Nagy György özvegye), házas fiával, egy fiával és egy leányával, három unokaöccsével és egy szolgálóval.
75. Öregebb Györfy János és felesége: Bereczky Zsuzsanna, két fiuk és két lányuk, egy szolga és egy szolgáló.
76. Györfy István és felesége: Pálffy Zsuzsanna, két fiuk, négy leányuk és három szolga.
77. Györfy András és felesége: Csatary Judit, egy szolga és egy szolgáló.
78. Öregebb Györfy Mihály és felesége: Darnay Julianna, három fiukkal.
79. Mohai János három fiával.
80. Csordás Zsuzsanna (Tóth András özvegye), négy fiával.
81. Varga Dániel és felesége: Beke Katalin, három fiával és egy leányával.
82. Pálffy Ferenc és felesége: Somogyi Ilona, egy fiukkal és két lányukkal.
83. Láz István és felesége: Gombai Anna, egy fiukkal.
82. Kenessey István és felesége: Balogh Judit, egy leány.
53. Ifjabb Györfy Pál és felesége: Gaál Julianna, két fiuk és egy lányuk, egy szolga és egy szolgáló.
2. SZ. FÜGGELÉK:
- „Conscriptiones dicales. Mindszentkál: 1776.”
1. Szücs Ferenc zsellér; egy 3. osztályú ház; állami adója (továbbiakban: á. a.): 72 krajcár (továbbiakban: x), házi adója (továbbiakban: h. a.): 21 x.
2. Horváth Pál zsellér; egy 3. o. ház; á. a.: 42 x; h. a.: 21 x.
3. Molnár István jobbágy; egy 3. o. ház; egy tehén, két sertés; öt hold 2. osztályú és 10 hold 3. osztályú szántó, 5 kaszás rét, 10 kapás 1. osztályú szőlő. Á. a.: 6 forint (frt) és 56 x; h. a.: 1 frt 82 x.
4. Nagy Ferenc zsellér; egy 3. o. ház; 1 tinó, 2 sertés; 3 kapás 1. osztályú szőlő. Á. a.: 1 frt 55 x; h. a.: 34 x.
5. Fekete Márton jobbágy; egy 3. o. ház; 4 fiatal ökör, 1 tehén, 2 ló, 1 sertés; 2 hold 2. oszt. és 6 hold 3. oszt. szántóföld, 5 kaszás rét, 6 kapás 1. osztályú szőlő. Á. a.: 6 frt 69 x; h. a.: 1 frt 89 x.
6. Molnár Ferenc jobbágy; egy 3. o. ház; 1 sertés; 2 hold 2. osztályú és 2 1/2 hold 3. osztályú szántóföld, 2 kaszás 1. osztályú és 2 kaszás 2. osztályú rét; 6 kapás 1. osztályú szőlő. Á. a.: 3 frt 31 x; h. a.: 94 x.
7. Varga Ferenc jobbágy; egy 3. o. ház; 2 ökör; 5 hold 2. osztályú és 10 hold 3. osztályú szántóföld, 4 kaszás 1. osztályú és 4 kaszás 2. osztályú rét; 4 kapás 1. osztályú szőlő. Á. a.: 6 frt 36 x; h. a.: 1 frt 81 x.
8. Szabó Mihály jobbágy; egy 3. o. ház; van egy fia és egy bérése; 4 ökör, 1 tehén, 2 tinó, 1 sertés; 2 hold 2. osztályú és 6 1/2 hold 3. osztályú szántóföld; 1 kaszás 1. osztályú és 1 kaszás 2. osztályú rét, 6 kapás 1. osztályú szőlő. Á. a.: 7 frt 21 x; h. a.: 2 frt 56 x.
9. Molnár Pál jobbágy; egy 3. o. ház; 1 tehén, 2 ló, 1 sertés; 2 hold 2. osztályú és 2 1/2 hold 3. osztályú szántóföld; 2 kaszás 1. osztályú és 2 kaszás 2. osztályú rét; 5 kapás 1. osztályú szőlő; á. a.: 4 frt 11 x; h. a.: 1 frt 17 x.
10. Molnár János jobbágy; egy 3. o. ház; 1 szolgálja van; 1 tehén, 1 tinó, 1 csikó, 2 ló, 2 sertés; 3 hold 2. osztályú és 20 hold 3. osztályú szántóföld; 2 kaszás 2. o. és 3 kaszás 3. o. rét; 9 kapás 1. osztályú szőlő. Á. a.: 8 frt 84 x; h. a.: 2 frt 47 x.
11. Kovács Mihály jobbágy; 1 fia van; 2 ökör, egy 3. o. ház; 3 hold 2. o. és 4 hold 3. o. szántóföld, 2 kaszás 2. o. rét; 6 kapás 1. o. szőlő. Á. a.: 4 frt 74 x; 1 frt 35 x.
12. Varga János jobbágy; egy 3. o. ház; 2 ökör, 1 tehén, 2 tinó, 1 csikó 2 sertés; 7 hold 2. o. 7. hold 3. o. szántóföld; 3 kaszás 1. o. és 3 kaszás 2. o. rét; 6 kapás 1. osztályú szőlő. Á. a.: 7 frt 62 x; h. a.: 2 frt.
13. Bakó Márton özvegye; egy 3. o. ház; 2 ökör, 1 sertés; 5 kapás 1. osztályú szőlő. Á. a.: 1 frt 93 x; h. a.: 44 x.
14. Fekete János jobbágy; 1 szolgálja van; egy 3. o. ház; 4 ökör, 1 tehén, 2 tinó, 1 csikó, 3 sertés, 7 juh; 6 hold 2. o. 7 hold 3. o. szántóföld; 3 kaszás 1. o. és 3 kaszás 2. o. rét; 8 kapás 1. o. szőlő. Á. a.: 9 frt 36 x; h. a.: 2 frt 36 x.
15. Szántó Erzsébet özvegy; 1 hold 2. o. és 1 hold 2. o. szántóföld. Á. a.: 34 x; h. a.: 14 x.
16. Egyed Imre jobbágy; egy 3. o. ház; 2 ökör, 1 tehén, 2 tinó, 4 sertés; 8

- hold 2. o. és 9 hold 3. o. szántó; 4 kaszás 1. o. és 4 kaszás 2. o. rét; 10 kapás 1. o. szőlő; á. a.: 8 frt 10 x; h. a.: 2 frt 30 x.
17. Kovács János jobbágy; 1 szolgálja van; egy 3. o. ház; 2 ökör, 1 tehén 3 tinó, 1 sertés; 3 hold 2. o. szántó; 5 kapás 1. o. szőlő. Á. a.: 4 frt 53 x; h. a.: 1 frt 28 x.
18. Szili Ferenc jobbágy; 1 zsellérje van; egy 3. o. ház; 1 tehén; 3/4 hold 3. o. ház; 1 tehén; 3 hold 2. o. és 9 hold 3. o. szántó; 4 kapás 1. o. szőlő; á. a.: 1 frt 40 x; h. a.: 48 x.
19. Biró József jobbágy; 1 szolgálja van; egy 3. o. ház; 4 ökör, 1 tehén, 1 csikó, 2 sertés; 3 hold 2. o. és 9 hold 3. o. szántó; 2. kaszás 1. o. és 3 kaszás 2. o. rét; á. a.: 6 frt 40 x; h. a.: 1 frt 89 x.
20. Tóth András jobbágy; 1 fia van; egy 3. o. ház; 4 ökör, 1 tehén, 1 csikó, 2 sertés; 9 hold 2. o. és 9 hold 3. o. szántó; 3 kaszás 1. o. és 3 kaszás 2. o. rét; 9 kapás 1. o. szőlő. Á. a.: 9 frt 31 x; h. a.: 2 frt 65 x.
21. Kovács István zsellér; egy 3. o. ház; 1 tehén, 2 sertés; 1 hold 3. o. szántó; 6 kapás 1. o. szőlő. Á. a.: 2 frt 18 x; h. a.: 62 x.
22. Vetési György zsellér; egy 3. o. ház; 1 tehén, 1 sertés. Á. a.: 1 frt 13 x; h. a.: 32 x.
23. Biró János jobbágy; egy 3. o. ház; 2 ökör, 1 tinó, 2 sertés; 2 hold 2. o. és 2 hold 3. o. szántó; 4 kapás 1. o. szőlő. Á. a.: 3 frt 52 x; h. a.: 1 frt 5 x.
24. Kovács József zsellér; egy 3. o. ház; 3 kapás 1. o. szőlő. Á. a.: 1 frt 11 x; h. a.: 32 x.
25. Takács János zsellér; egy 3. o. ház; 1 tehén, 2 tinó, 1 csikó, 1 sertés; 1 hold 3. o. szántó. Á. a.: 2 frt 9 x; h. a.: 85 x.
26. Biró Mihály zsellér; egy 3. o. ház; 1 tehén, 1 tinó, 1 sertés; 1 hold 3. o. szántó; 5 kapás 1. o. szőlő. Á. a.: 2 frt 18 x; h. a.: 62 x.
27. Varga Imre jobbágy; egy 3. o. ház; 2 ökör, 1 tehén, 1 csikó; 12 hold 2. o. és 5 1/2 hold 3. o. szántó; 2 kaszás 2. o. rét; 6 kapás 1. o. szőlő. Á. a.: 4 frt 85 x; h. a.: 1 frt 38 x.
28. Biró Ferenc zsellér; egy 3. o. ház; 1 hold 3. o. szántó, Á. a.: 89 x; 24 x.
29. Horváth József zsellér; egy 3. o. ház; 1 hold 3. o. szántó; 4 kapás 1. o. szőlő. Á. a.: 1 frt 40 x; h. a.: 39 x.
30. Huszár László jobbágy; 1 fia van; egy 3. o. ház; 2 ökör, 1 tehén, 2 tinó, 1 sertés; 2 hold 2. o. és 2 hold 3. o. szántó, 1 kaszás 2. o. rét; Á. a.: 4 frt 17 x; h. a.: 2 frt 19 x.
31. Gelencsér Mihály jobbágy; egy 3. o. ház; 2 tinó, 2 csikó, 1 sertés; 1 hold 2. o. és 2 1/1 hold 3. o. szántó, 1 kaszás 2. o. rét; 4 kapás 1. o. szőlő.
32. Mészáros János jobbágy; 1 fia van; egy 3. o. ház; 2 tinó, 1 csikó, 2 sertés; 2 hold 2. o. és 1/2 hold 3. o. szántó; 1 kaszás 2. o. rét; 7 kapás 1. o. szőlő. Á. a.: 3 frt 40 x; h. a.: 1 frt 46 x.
33. Sári Imre zsellér; egy 3. o. ház; 1 tehén, 1 sertés; 1 hold 3. o. szántó; 4 kapás 1. o. szőlő. Á. a.: 1 frt 40 x; h. a.: 51 x.
34. Nagy István zsellér; egy 3. o. ház; 1 tehén, 1 sertés; 1 hold 2. o. szántó. Á. a.: 1 frt 31 x; h. a.: 37 x.
35. Gerencsér János jobbágy; egy 3. o. ház; 2 ökör, 1 tehén, 1 sertés; 2 hold 2. o. és 5 hold 3. o. szántó; 4 kapás 1. o. szőlő. Á. a.: 3 frt 98 x; h. a.: 1 frt 13 x.
36. Gerencsér István jobbágy; 1 fia van; egy 3. o. ház; 2 ökör, 1 tehén, 1 tinó, 1 csikó, 1 sertés; 2 hold 2. o. és 5 hold 3. o. szántó; 4 kapás 1. o. szőlő. Á. a.: 3 frt 98 x; h. a.: 1 frt 13 x.
37. Nagy György jobbágy; egy 3. o. ház; 2 ökör, 1 tehén, 1 csikó, 2 sertés; 2 hold 2. o. és 2 hold 3. o. szántó; Á. a.: 3 frt 26 x; h. a.: 93 x.
38. Orosz Mihály zsellér; egy 3. o. ház; 1 tehén, 1 tinó; 1 1/2 hold 3. o. szántó; 3 kapás 1. o. szőlő. Á. a.: 2 frt 2 x; h. a.: 47 x.
39. Kovács György özvegye; egy 3. o. ház; 1/2 hold 3. o. szántó; 6 kapás 1. o. szőlő. Á. a.: 96 x; h. a.: 26 x.
40. Kovács József házatlan-zsellér; á. a. 5 x; h. a.: 14 x.
41. Németh Péter zsellér; egy 3. o. ház; 1 tehén; 1 hold 2. o. szántó; 1 kaszás 1. o. rét; 8 kapás 1. o. szőlő. Á. a.: 2 frt 53 x; h. a.: 72 x.
42. Gönczi István zsellér; egy 3. o. ház; 2 ló; 1 hold 2. o. és 1/2 hold 3. o. szántó; 1 kaszás 1. o. és 1 kaszás 2. o. rét. Á. a.: 2 frt 11 x; h. a.: 54 x.
43. Gönczi János zsellér; egy 3. o. ház; 2 ló; 1 hold 2. o. és 1/2 hold 3. o. szántó; 1 kaszás 1. o. és 1 kaszás 2. o. rét; á. a.: 2 frt 11 x; h. a.: 54 x.
44. Gönczi László házatlan-zsellér; á. a.: 51 x; h. a.: 14 x.
45. Nagy József házatlan-zsellér; á. a.: 1 frt 24 x; h. a.: 29 x.
46. Siller Mihály házatlan-zsellér; á. a.: 51 x; h. a.: 14 x.
47. Farkas Salamon zsidó házatlan-zsellér; á. a.: 1 frt 64 x; h. a.: 48 x.
48. Kutasy János zsellér; 1 kapás 1. o. szőlő. Á. a.: 1 frt 26 x; h. a.: 35 x.
49. Biró István zsellér; 2 kapás 1. oszt. szőlő. Á. a.: 1 frt 2 x; h. a.: 28 x.
50. Kocsis István zsellér; 1 tinó. Á. a.: 1 frt 7 x; h. a.: 28 x.

A község határában szőlőbirtokos: Devecserből (22 személy), Borszöröcsökről (1 személy), Noszlopról (7 személy), Salamonból (2 sz.), Kékkútról (4 sz.), Padragról (2 sz.), Nyirádról (6 sz.), Halimbáról (5 sz.), Ajkáról (4 sz.), Miskéről (3 sz.); Takácsiból, Tótiból, Salföldről (2–2 sz.); Köveskállról, Dörögdről, Diszelből, Jákórol, Kisörsről, Páparól, Lőrintérol, Csékkútról, Kéttornyúakról, Gyepesről, Hanyból, Szentbékáláról, Szőcrol, Kúpról (1–1 sz.)

JEGYZETEK

- Zala Megyei Levéltár (ZML) „Conscriptio Universales. F. 1.1699–1720. Ö. 11–18. Ö. 15. 31. p. Conscriptio 1714.
- ZML. IV. 9. a. „Conscriptioes Universales 1715 die 23 Mens July.

- (352–353.p.); u.o. „Conscriptio Universales 1715–1720.F.2. Ö. 19–21. 1715. die 9 Mens Sept. „Conscriptio Palatinalis Processus Omni Petri Dóczy Supremi Judicium.”; Országos Levéltár; Dicalis Conscriptio. Zala vármegye. 1715. Szentbékállá.
- Lásd 1 sz. jegyzetet; valamint a 2. sz. jegyzetet (1715.IX.9.) OL. D.C.
 - ZML. „Conscriptio Universales. 1720.”; Országos Levéltár (OL): Dicalis Conscriptio (DC) 1720. Kisfalud, Szentbékállá, Mindszentkállá.
 - Veszprém Megyei Levéltár (VeML): Veszprém Káptalani levéltár jegyzőkönyve. Kisfalud: 1727.
 - VeML. Veszprémi Káptalani Levéltár. A káptalan és Zala vármegyei birtokainak összeírása. (1753. ápr.12.)
 - ZML. „Conscriptio Universales. F.1. 1699–1720. Ö. 11–18. Ö.15. 31.p. Conscriptio 1714.”
 - ZML. IV.9. „Conscriptioes Universales. 1715 die 23 Mens July. (378. p.); OL. DC.1715 (Zala vmegye. Kővágóörs.)
 - ZML. „Series Nobilium de Anno 1716”; „Series Nobilium de Anno 1716”; „Series Nobilium de a. 1718.”
 - ZML.1719. Fasc. 26. 29. p. Kővágóörs.
 - ZML.1721. Fasc.29. No.20. Kőváró
 - ZML.1734. Fasc.84. No.146.
 - ZML.1743. Fasc.84. No. 144.
 - ZML. D.R.E.L.(P) 11. sz. irat. 1738. Köveskál.
 - ZML.1745. Fasc.90. No.58. Köveskál.
 - ZML. „Series Dominorum, Praelatorum, Baronum, Magnatum et Nobilium Incltyti Cttis Szaladiensis. Die 18 Mensis Juny. Anoo 1738.” 6.p.; vö.: ZML. „Series Dominorum (stb.) Die prima Mensis Augusti, Anni 1747.” 275–276.p.; ibidem: „Series Dominorum (stb.) Die 20 Octobris 1752. 12–13.p.
 - ZML. T.49. Urbáriumok. Köveskál. 1767.
 - ZML.D.R.E.L.(P) 45.sz. irat: 1768 „Pro memoria.”
 - HORVÁTH József: Padányi Biró Márton veszprémi püspök egyházlátogatási jegyzőkönyve Szentbékálláról és leányegyházairól. A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei. 16/1982. 271., 273., 274., 275., 280., 276–277., 279.
 - ibidem. 274., 275., 277–278.
 - ibidem. 274., 276–277., 279. 280.
 - Veszprém Megye Régészeti Topográfiaja. A keszthelyi és tapolcai járás. Írta: Bakay Kornél, Kalicz Nándor, Sági Károly. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1966. 115–116., 144–145., 102., 105–106. (Továbbiakban: Topográfia.)
 - ZML.D.R.E.L.(P) 6. és 7. sz. iratok: 1768.; vö.: Topográfia. Op. cit. 106.
 - SÁRVÁRI Márta: Kővágóörs kincse. In: Delta. A Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség Természettudományos Technikai Magazinja. 8. sz. 1987. aug., 28–29. p. Vö.: Topográfia. Op.cit.103.
 - ZML.D.R.E.L.(P) Köveskál. 2. sz. irat. (A köveskálai ref. ecclesiában élő lelkek száma: 1769).

26. ZML.T.28.a.Urbarialis. Szentbékáll: 1767., 1768. május 24.
27. ZML.IV./b „Conscriptiones Dicales. Mindszentkál: 1776”.
28. ZML. Urbáriális iratok. T.12. Henye. 1770.
29. VeML. Veszprémi Káptalani Levéltár. Kisfalud. 1770. március 11. (46.sz. doboz).
30. Ibidem. Kisfalud. 1780.dec.1. (46. sz. doboz).
31. Ibidem. Kisfalud. 1785. jan. 1. (46. sz. doboz).
32. ZML. II. József kataszteri felmérési iratai. 1786.IV.13.
33. Ibidem. 410. sz. irat, 411. sz. irat.
34. ZML. Nemesi összeírás (1790. augusztus): „In Processu Sedis Tapolca”. VeML. Mikrofilmtár (Acta Regulati-onis Parochiarum 1788.) Köszönettel tartozom lektoromnak, Hegedüs La-jos levéltárosnak, aki az utóbbi anyagra felhívta figyelmet és az adatokat átadta.
35. VeML. Veszprémi Káptalan levéltára. Ábrahám. 1770.nov.15. (42. sz. do-boz).
36. ZML. „Conscriptio Nobilium Arma-listarum Taxe subjectorum. A. 1777”
37. Lásd: 34. sz. jegyzetet.
38. Ibidem.
39. ZML. L.T. Köveskál. Urbarialis 1780. máj.31.
40. ZML. II. József kataszteri felmérési iratai: 1786.ápr.13. 218.sz.irat (Kö-veskállya.)
41. ZLM.D.R.E.L.(P) 46.sz. irat. (1780. V.)
42. KIS János: Emlékezései életéből. Veszprém megye irodalmi hagyománya. Szerk.: Harmath István – Katsányi Sándor. Veszprém, 1984. 55–56. p.
43. ZML. IV/9j. A török háborúban elpusztult állatok összeírása. 1789–90. 11. pont.

CSABA D. VERESS

GESCHICHTE DES KÁL-TALES (TEIL III.) 1711–1792

Der Teil III. der Studienreihe „Geschichte des Kál-Tales“; beschäftigt sich mit der Historie dieser Region in den Jahren zwischen 1711 und 1792. Diese 80 Jahre gelten als die Zeit der Wiedergeburt.

Nach dem 150-jährigen türkischen Krieg und dem 8 Jahre dauernden Nationalen Unabhängigkeitskampfe (Rákóczi Freiheitskampf) haben sich vom Jahre 1711 an – in den friedlichen Jahrzehnten

des 18. Jahrhunderts – die politischen, wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Verhältnisse geregelt. Die während der über anderthalb jahrhundertlangen Kriegszeit zugrunde gerichteten Dörfer wurden wieder angesiedelt und wiederaufgebaut. Die alten adeligen Gemeinden (Köveskál, Kővágóórs) bekamen wieder ihre Vorrechte zurück. Die Vasallendörfer des Veszprémier Bischofstums und Kapitels

(Szentbékáll, Mindszentkál, Kisfalud) wurden wieder von ihren alten Gutsherren abhängig. In die wiederhergestellten Frondörfer kehrten die alten ungarischen Bauerbewohner zurück. Ihrer wirtschaftlichen Neugeburt hat in grossen Masse eines der wichtigsten gesellschaftlichen und wirtschaftlichen Ereignisse dieser Zeit – das Urbarialgesetz der Habsburgkönigin Maria Theresia aus dem Jahre 1767 beigetragen.

MAKKAY JÁNOS PANNONIA VAGY DÁCIA?

Megjegyzések a magyar ősrégészet múlt századi és jelenkori történetéhez

A közelmúltban Bóna István (a továbbiakban B) két cikket jelentetett meg a Veszprém Megyei Múzeumok Közleményeinek 18., 1986. évi kötetében, a 21–82., illetve a 95–113. oldalakon. Jórészt általam írott, részben népszerűnek, részben tudományos célúnak szánt munkákat bírálva. Az alábbiakban a bírálatok esetenként inkább pamflet-szerű, semmint tudományos érdekű tetteit szeretném rövid elemzés alá venni, és ha a rendelkezésre álló adatok ismételt elemzése úgy hozza magával, visszaautósítani. Mint az olvasó tapasztalni fogja, következetesen csakis olyan dolgokról lesz szó, amelyek valóban a régészettudomány körébe tartoznak, és nem foglalkozom olyan kérdésekkel, amelyeknek az elfogulatlan tudományos kutatáshoz semmi közük (jóllehet B hosszú bevezetéseket szánt ilyesmiknek).

Általános megjegyzésként talán annyit, hogy mindenkinek kijár a *ius erroris*. Ha azonban valaki csaknem száz nyomtatott oldalt szán arra, hogy mások valós vagy vélt hibáit, tévedéseit okkal vagy ok nélkül korigálgassa, akkor vélhetően különösen vigyázni kellett volna arra, hogy újabb tévedésekkel ne terhelje tovább a szóban forgó, kétségtelenül kuszává vált témakört. Nem is beszélve arról, hogy szemmel láthatóan szándékos belemagyarázásoknak, ferdtéseknek, jó néhány adat minden eddiginél hanyagabb kezelésének semmiféle helye nem lehet.

1. B 27, columna sinistra (a továbbiakban c. s.), 26–29. sorok: egy csepini – csepényi leletgyűjtést *nem én* ötlöttem ki, hanem – úttörő elődeink nyomán – így írt róla már B is, igaz, hogy még bonyolultabban: Eszék és Csepin (tehát még nála sem Csepény: ArchÉrt 89, 1962, 277).

2. B 27, columna dextera (a továbbiakban c. d.), 1–18. sorok: a Jankovich-korongok sorrendje nálam nem hibák halmazának eredménye, nem téves elméleti alapok következménye. Hanem egészen egyszerűen Rómer 1865 sorrendjét vettem alapul: a–b–c, tehát a korongok legelső, még ábrák nélküli közlését. Másrészt a ma érvényes MNM leltári számok szerint vettem őket sorba. Tehát 5. 1852. 18 = 68. 24. 127, majd 5. 1852. 20 = 68. 24. 126

(eddig tehát az Érdy-sorrend!), majd az újra nem leltározott korong: 5. 1852. 19. B e kérdéshez fűzött feltevései tehát találgatások. Számomra úgy tűnik, hogy e három korong leltári számainak megállapítása, mint B is írja, valóban reménytelen (26). Hiszen B ebben a cikkében, amelynek fő célja mégis e Jankovich-korongok kérdéseinek a rendbetétele volt, rögtön a bevezetésben elvétí a leltári számokat. Úgy véli ugyanis, hogy a szerintem 1968-ban újra nem leltározott korongot mégiscsak átletározták, és így az 5. 1852. 19-es Jankovich-darabnak ma 68. 24. 125. lenne az új leltári száma (26). Meggyőződhet róla, hogy nem így van: az MNM Régészeti Leltárába 68. 24. 125. alatt egy lelőhely nélküli aranyhuzal van beírva (Ö 657). Nem ellenőriztem B két cikkének minden, „helyesbítés” okán hozott adatát, de ez a „korrekciója” kissé megingatta bizalmamat.

3. B 27, c. d., alulról 21–23. sorok: nem tudom, honnan származik az az adata B-nak, hogy „óriási energiával” kerestem a korongokat az *Ornatus*-ban. Mint alább a 35. pontból kiderül, B meglepően kevés figyelmet szentelt annak, hogy pontosan idézze az *Ornatus* adatait.

4. B 28, c. s. 1–31. sorok: B szerint a következőket írtam: „Az ötletet, hogy a korongok Jankovich valamely *saját* s éppenséggel „pannoniai” birtokán kerülhettek elő, csak egy minden más lehetőséget elutasító elmélet szülhette.” A valóságban nemcsak Jankovich pannóniai, hanem pannóniai (dunántúli) és felvidéki (ma szlovákiai területen levő) birtokairól írok. Továbbá arról, hogy a korongok akár Jankovich birtokain, akár másutt is előkerülhettek: „Another possibility is that . . . they were not found on his estates”. B állítása tehát nem felel meg a valóságnak.

5. B. 28, c. d. és 29. c. s., felül: bírálja azt a mondatomat, hogy „sem hazánkban, sem másutt Európában egyetlen múzeumban, egyetlen kincskereskedőnél nincs nyoma olyan korú és jellegű aranyak felbukkanásának, amelynek a bécsi leletek alapján legalább részben Tiszaszőlősről származniuk *kellett*” (Makkay 1985/1, 21, saját kiemelésem). B szerint ugyanis van nyoma ilyeneknek, ezek pedig a Jankovich-korongok lennének. Én azonban nem bármiről írtam, hanem *olyan jellegű* ara-

nyakról, mint amilyenek Szőlősről Bécsbe jutottak. B gúnyolódása ellenére ma is áll, hogy sem az USA-ból, sem Nyugat-Európából ma sem ismerünk olyan „bécsi típusú” aranyat, amely egyúttal szőlősi is lehetne. Az már B további feladata, hogy az Érdy–Jankovich–Literáti-féle Tiszaszőlős-elméletét konkrét adatokkal is bebizonyítsa, és nem csak látványos találgatásokkal.

6. B 31, c. s. alulról 3–12. sorok: B nem értette meg, mit is írtam Hampel megjegyzéséről a Storno-korong rajzán. Úgy véli, hogy a *Bük/k* megjegyzést „párhuzamként, netán lelőhelyként” értelmezem. Szövegemben szó sincs lelőhelyről (Makkay 1985/2, 20). Egyszerűen arról van szó, hogy Hampel, aki a Storno-korongról készített rajzát élete végéig őrizte, az 1882-ből származó rajzára 1898-ban vagy később ráírta, hogy [a Storno-korong párhuzama a] *Bük/k* korong. Ami pedig igaz is! Ennek megfelelően soha nem írtam le azt, hogy a Storno-korong lelőhelye esetleg *Bük/k* lehetne.

7. B 30, 5. ábra: a Storno-korong B-féle rajza nem Hampel vázlatának felel meg (ahogyan azt az ábra aláírásában állítja), és nem készülhetett Makkay 1985/2 nyomán, hanem B saját fantáziájának az eredménye. Honnan vette pl. a cca 1/2 méretarányt? Honnan tudja, hogy hol volt a két-két átlukasztás, hogy a befelé haladó dudorocskák egy része nagyobb volt a többinél, hogy a dudorok milyen mesze voltak a peremtől, és hogy körülöttük kis poncolt árkokca is volt (van). E kérdésben német kivonata még jobban eltér a valóságtól. B megjegyzésével (73) *ellentétben* egészen pontosan utaltam a Storno-korong adataira az Ötvösmű-kiállítás katalógusában (p. 12, No. 7), másrészt csak gyenge lehetőségként említettem, hogy a darab akár a Csepin-Csepény kincs része lehet: „this piece *may have come from Csepin*” (Makkay 1985/2, 10). B nem vette volna észre, hogy itt csak feltételes módról van szó?

8. B 31, col. d.: B szerint a 2. Jankovich-gyűjtemény három és a Storno-korong azért származik „okvetlenül azonos leletből”, tehát a tiszaszőlősből, mert van egy közös vonásuk. Mégpedig az, hogy már 1852. január 22-én sem lehetett semmit sem tudni a lelőhelyükről. Ezt a már 1852-ben ismeretlen lelőhelyet B 1987-ben Tiszaszőlős „folklor-

ja" alapján határozza meg: „A Tariczky Edétől [természetesen Endre] évtizedekkel később gyűjtött tiszaszőlősi folklórban emlegetett aranylemezes „csatok”, amelyek 8 számhoz [feltehetően nem nyolc különböző számhoz, hanem a nyolcas számhoz] hasonlítottak, megfelelni látszanak kettébe hajlított, illetve összegyűrt dudoros korongjainknak.” (B 31). Képzletben hasonlítsunk hát össze egy ilyen, kettébe hajlított három-dudoros korongot azzal, amit a Tariczky által megőrzött szőlősi folklór mond a csatokról: „Több nemű arany csatok melyek közt volt olyan is, melynek, a hímnek párja 26 latot nyomott. Különösen volt 6 és 6 pár aranylemezes-csat a 8-as számnak alakjában, csak hogy az alsó fele nagyobb körű volt, mint a felső fele. – Egyik hat pár nagyobb alakú volt ismét, mint a másik hat pár; s egyik-egyik párnak társa gombbal volt ellátva, a másik pedig lyukasított volt az egybeakasztás végett.” (Makkay J.: *The Tiszaszőlős treasure*, sajtó alatt, Budapest, Akadémiai Kiadó, Doc. XXI). Ezek a csatok lennének tehát B jelöltjei a tiszaszőlősi inventárban a négy vagy három Jankovich-korong számára!

B német kivonata (80) egyébként valótlanul mutatja be a külföldi szakembernek Tariczky múlt századi kutatásait, amikor azt állítja, hogy azok „mit der heutigen Fachbezeichnung – Folklorensammungen” voltak. Ha gondosabban elolvasta volna Römer Flóris beszámolóját (Römer 1878, 178–179), akkor láthatta volna, hogy Tariczky komoly régészeti kutatásokat végzett. B nyilván nem tud arról, hogy Tariczky az 1876-os régészeti kongresszushoz legalább 22(!) levelet küldött, amelyek mind régészeti tárgyak, sőt igen jó térképet és rajzokat készített Tiszaszőlős régészeti lelőhelyeiről és leleteiről. Végül ha szentelt volna figyelmet Tariczky magyar nyelvű cikkeinek is, rájött volna, hogy a tiszaszőlősi lista Römer-féle francia szövege helyenként mégiscsak pontatlan, és alaposan le van rövidítve. B tehát minden alap nélkül kérdőjelezte meg Tariczky hitelét, és különösen német nyelvű kivonatában ezzel félrevezeti az olvasót. Mindezek, valamint az összehajtott korongok és a 8-as alakú csatok „hasonlóságának” a fényében kell tehát megítélnünk a B-féle tétel komolyságát, azaz a három Jankovich-féle és a Storno-korong tiszaszőlősi eredetét.

9. B 34, c. s. felülről 3–6. sorok: B kurzíva is kiemelt szövege *nem felel meg a valóságnak!* Az Orlovinyák helynevet, mint lelőhelyet, nem hall-

gattam el! Sőt, még B-t is megelőzve, én írtam le leelőször a 20. században, hogy a csepini (B-nál csepini–eszéki!) – csepényi korongok nem másutt kerültek elő, mint az Orlovinyák-pusztán, a Várhov-dombon (Makkay 1985/2,5): „The site itself was . . . most probably on the Orlovinyák = Orlovinjak farmstead, in a village called Tényő or Ténye at that time, on the Várhov mound . . .”. Sőt, én közöltem erről a legelső térképet is (Makkay 1985/2, 19. felső ábra). B haragját valószínűleg az váltotta ki, hogy bár – mint maga írja – állandóan lapozgatja a múlt századi magyar régészeti irodalmat, de Römer 1865 mégiscsak elkerülte a figyelmét.

10. B 32, c. d.: B kioktató hangon közli, hogy az eddigiekben „említett helységnevek, Eszék és Orlovinyák kivételével, hibás magyarsággal íródtak.” Szerinte a helyes magyar formák a következők:

Csepény Tényő/Tényő
Nálam e két helynév (Makkay 1985/2, 5.):

Csepény Tényő
B e kritikája tehát alaptalan köztözködés.

11. B 34, c. d. alsó bekezdés: B azt állítja, hogy „különös jellemzést” adtam Glembay Károlyról. A valóság az, hogy egyáltalában nem jellemeztem Glembay Károlyt (megteszi azt most B maga), csak megírtam feltevésemet, hogy valószínűleg a nevezetes Glembay-család tagja. Egy népszerűsítő könyvben ez alighanem szükséges volt, hiszen erről a családról szól Miroslav Krleža híres munkája. Az viszont tény, hogy Glembay Károly *különösen* a magyarokhoz húzott, hiszen Ferenc József 1849-es olmtüzi manifesztumától 1868-ig Horvátország politikailag el volt különítve Magyarországtól. Glembay pedig ezekben az években régészeti leletek ügyében nem a császárvárossal levelezett, hanem Pest-Budával!

Valójában B jellemzi különös módon Glembay Károlyt (34–35). Többször is kiemeli, hogy „gyönyörűen és pontosan rajzoló, *precíz adatokkal* [kiemelés tőlem] és méretekkel dolgozó” mérnök „pontos rajzán”, „a mérnök rajzművészete”, „hajszálpontosan lerajzolta”, „kínos pontossággal leméricskélte”, etc. A korongokról való Glembay-féle leírás viszont B szerint nem „egyéb rosszul sikerült elméletnél”, nem lehet tudni, hogy a kínos pontosságú mérnök a forrásokhoz és adatokhoz „mit tett hozzá”. Mégpedig azért (B szerint), mert „egy magára hagyott, elkeseredett, történész-régész hajlamokkal megvert idősférfi” lett belőle. B szerint tehát „Azok a kísérletek, ame-

lyek kizárólag Glembay levélére támaszkodva szeretnék azonosítani a tenjei [tényei vagy tényői] korongokat, eleve kudarcra vannak ítélve” (B 35, c. d. alul). Ebben a pillanatban a „kísérletek” csak az én kísérletem (singularisban), hiszen előttem és rajtam kívül mindaddig senki más nem foglalkozott Glembay adataival (és miután cikkemből rájött Römer 1865 létezésére, immáron B is). B elmulasztja megemlíteni, hogy Glembay adatain kívül milyen más adatokat ismer a várhovi korongok felfedezésére. Az egyetlen ilyen adat von Sacken báró összehasonlítására lenne. Ez azonban egyáltalában nem zárja ki Glembay adatainak a hitelességét (amelyek, egyetlen, vagy inkább két darab kivételével) csak a súlyra vonatkoznak. Arról folyik tehát a szó, hogy három, közel azonos *méretű* korong volt von Sacken kezében. *Ettől azonban még lehetnek különböző súlyúak*, ehhez csak az kell, hogy különböző vastagságúak lettenek legyenek. Ez a lehetőség nem jutott B eszébe. Ebben az esetben ugyanis Glembay precizitása és a „korabeli Európa legnagyobb ősrégésének”, von Sackennek a koronglyukakon való átnézegetése (miközben elmulasztotta például lemérni, vagy éppen lerajzolni őket!) igen jól összhangba hozhatók.

12. B 32, c. d.: „A levelet, illetve Römer írását [Römer 1865-ről van szó!] teljes terjedelmében újraközli Makkay János is, a *lelőhelyet közlő kövérbetűs cím elhagyásával* (Makkay 1985/1, 160–161).” B állítása nem felel meg a valóságnak, nem közöltem a teljes Römer-cikket! B-nak erre a valótlan állításra a 9. pontban tárgyalt ötletéhez volt szüksége.

13. B 35, c. s. 23–27. sorok: B elmulasztotta megemlíteni, hogy a Bécs és Pest-Buda közötti hajdani gyors tudományos tapasztalatcseréről való megjegyzést – aranykorong-ügyben – nálam olvasta (Makkay 1985/1, 163. Nem korrekt eljárás!

14. B 35, c. d. alul, 36 c. s. felül: B elmulasztja megemlíteni, hogy „megállapítása”, miszerint a tényői legény korongjai az Egger-testvérekhez kerültek, nem az ő eredeti gondolata, hanem ezt is nálam olvasta (Makkay 1985/2, 7), sőt, majdnem szóról-szóra vette át az én szövegemet, idézés nélkül. Szintén nem korrekt eljárás!

15. B 38, c. d. alulról 13–17. sorok: B szerint cikkemben „Így lesz . . . egy és ugyanazon korongból két különböző lelet: „Kársz Géza 2. korongja” (1985/2, Cat. 15) és a Rosen-

berg-korong (Cat. 19), – mindketto ismeretlen lelőhellyel”. Szövegemben ez a rész egészen pontosan így szól: „This piece can be identical with the Karlsruhe (Cat. No. 19) or with the Stuttgart (Cat. No 6 or 7) disc.” (Kiemelés tölem.) Tehát nem és, hanem *vagy* (angol *or*). Ami az egyiket illeti, stimmel is, hiszen a korong valóban a ma még lappangó Rosenberg – Karlsruhe darab.

15a. B 39, c. d. 1–7. sorok: B az MNM 233. 1871. 1. darab, a Ráth-féle lelőhelyének meghatározásához ilyesféle érveket használ: Egger Sámuel jól ismerte az akkori földbirtokosokat (kiket? és honnan tudja ezt B?), Adamovics nem sokáig őrizgette a maga aranylemezt (honnan tudja B?; másrészt nem is volt neki korongja, hiszen a három darabját feleségének és két menyének ajándékozta); jó pénzért megvált tőle; etc. Fenntartom tehát korábbi állítástomat, hogy e korong lelőhelye olyasféle adatok alapján, mint amelyeket B citál, továbbra is tökéletesen ismeretlen!

16. B 40, Adamovicsék 2. korongja: egy *ma* 47,92 grammos aranytárgy 1860 körül lehetett bizony 50–51 gramm súlyú, amint az éppen a csáfordi korongok múzeumba kerülés előtti történetéből kiderülhet (sósavas kezelés, kis darab kismetszése). Ebből a megfontolásból egyelőre csak feltételesen választottam szét a középső súlyú „csepini–csepényi” pár két darabját.

B szerint (41, c. s. felülről 12. sor) „nincs más lehetőség, [mint az,] hogy a stuttgarti korong azonos Adamovics Lászlóné korongjával (így már *Makkay* 1985/1, 162 is),...”. Ezt az „is” nélkül kellett volna írnia, mert ezt először és egyes egyedül én állapítottam meg, nem pedig B.

17. B 43, c. s. 7–10. sorok: azt, hogy Hampel a Jankovich 1. és 3., valamint az MNM 233. 1871. 1. (Ráth-féle) korongokat tartotta csepinieknek, nem B tisztázta (ahogy az idézett helyen véli), hanem én: *Makkay* 1985/2, 9., c. s. 30–35. sorok. Ismét nem korrekt eljárás!

18. B 44, c. s. alulról 7–8. sorok: B állításával ellentétben, a csepényi aranyknak sehol sem költöttem „új lelkörülményeket”, vagy pedig B és én egészen mást értünk egy régészeti leletegyüttes lelkörülményein. Egyszerűen azt írtam, hogy a kincs eredeti *lelőhelye* nem a kút oldala volt. Ez nem *lelkörülmény* költése, hanem egyszerűen egy más lelőhely javaslata. Nyilván nem szükséges B számára részleteznem, hogy mi a különbség *lelőhely* és *lelkörülmény* között.

19. B 51 nyomtatott oldal (!) terjedelmű cikkében egyetlen szót sem veszteget arra az adatra, amely szerint a berlini Staatliche Museen egyik elődjébe nem egy, hanem *három* aranykorong került Eggeréktől, feltehetően a „csepényi” együttesből (az adatokat lásd *Makkay* 1985/2, 7). Erre a hallgatásra azért volt szüksége, mert csak így lehet (és még így sem könnyen!) az MNM 233. 1871. 1., tökéletesen lelőhely nélküli korongját a csepényi együttesbe sorolni, mégpedig anélkül, hogy önkényesen meg kellene változtatnia Glembay súly-adatait (annak összevont értékét, amelyet ezúttal B mégiscsak komolyan vesz). Emiatt azonban a hat korongból a 233. 1871. 1. igen nagy súlya miatt „fel kell áldoznia” (az én kiemelésem) egyet, így lesz az együttesből csupán öt darab, Glembayból komolyan nem veendő családott és öreg férfi, és hat darabos együtteséből „képzelt aranykincs” (B 40). Mindez kielégítő példa a források önkényes használatára.

20. B 48, c. d. felülről 3–6. sorok szerint kétségbe vontam a marosvásárhelyi csüngő lelőhelyét. B állítása nem felel meg a valóságnak! Nem vontam kétségbe a darab lelőhelyét, mert nincs neki ismert lelőhelye (a kérdéshez lásd még a 18. és 35. pontokat is!), csak annyi, hogy Marosvásárhely. Ez pedig nem lelőhely, hanem egy város területe, amit pedig, mint lehetséges térséget, nem vontam kétségbe sehol. A tárgy egyébként nyilvánvalóan *szórványlelet*, és B által kifogásolt szövegemben pontosan ezt írtam róla.

21. B 49–50, c. s. alulról 2. sor: B szerint az ercsi csüngő, *tiszta lelkörülményekkel, jó együttesben, hihető lelőhelyről* került múzeumba. A lelőhely hihetőségéről B nem tudott meggyőzni, ami pedig a darab „tiszta lelkörülményeit” illeti, B és én nyilvánvalóan egészen mást értünk megbízható, tiszta lelkörülmények alatt.

22. B 56, c. s. 27–31. sorokban B korrigálja, amikor azt írom, hogy Pósta Béla 1884-ben már a Nemzeti Múzeum szolgálatában állott (*Makkay* 1985/1, 64. és 197), és szerinte csak 1885. december 15-én lépett írnokeként munkatársai közé (tehát az 1884-es kiállítás rendezéskor nem kellett hivatalból látnia a szőlősi, Bécsben levő nagy csüngőt). Másként tudta ezt Banner János, aki szerint Pósta „1883-ban – még mint egyetemi hallgató – a Magyar Nemzeti Múzeumban napidíjas szakdijnok” volt (Pósta Béla születésének százados ünnepe 1862–1962. Bp. 1962,

5.). Maga Pósta is megírta (ArchÉrt 19, 1885, 109–110, a füzet 1885. április 15-én jelent meg), hogy már mintegy két éve tanulmányozgatta az MNM éremgyűjteményét, tehát bejáratos volt oda.

23. B 56, c. s. alulról 20–26. sorok, továbbá B 106, c. d. alulról 10–12. sorok: azt olvashatjuk, hogy alaposan lebecsültem a zseniális régészeti szerző, Pósta Béla képességeit, amikor azt írtam, hogy az általa megvásárolt mojrádi kincset teljes egészében népvándorlás korinak ítélte. B szerint a „mojrádi leletet népvándorláskorinak... először Fettich Nándor tartotta 1943-ban...”. Ez az állítása azonban nem igaz! Pósta a kincset teljes egészében népvándorlás korinak tartotta, és úgy is leltározta (vagy leltározta) be: az Erdélyi Múzeum Évkönyve az 1912. évre, Kolozsvár 1913, 35. és 40. oldalai szerint „Népvándorláskori csoportunk gyarapodása ebben az évben igazán hatalmas... Most Szilágymege területéről került egy hatalmas aranylelet gyűjteményünkbe, amelyben mintegy 150 aranytárgy fordul elő.” és „Aranytárgyak, vételből: 4 őskori, 467 népvándorláskori, ...”

24. B 57, c. d., felülről 13–14. sorok: az előbbi pontból kiderül, hogy a kincs kolozsvári darab- (vagy tétel-) száma nem az én találmányom (mint B állítja), hanem Pósta Béla hivatalos jelentéséből származik.

25. B 58–63, különböző helyek, így pl. 63., c. s.: „Abban viszont téved *Makkay* János, hogy kora középkor kutató szakembereink háromnegyed évszázadon át ne figyeltek volna fel Tariczky Rómernél közölt soraira (így i. m. 35),...”. *Nem tévedek*, mert nem is írtam arról, amit itt B állít! Ugyanis egyetlen szót sem írtam kora középkort kutató szakembereinkről. Kizárólag arról írtam, hogy Tariczkykn kívül 1884 és 1955 között egyetlen magyar szakember sem figyelt fel a tiszaszőlősi kincse, ősrégészetünk 1955-ig egyetlen írott szót sem szentelt e kérdésnek. Azt természetesen nem vitatom, hogy népvándorlással foglalkozó szakembereink olvasták Tariczky cikkének francia fordítását (bár ennek én B munkáiban nem nagyon találtam nyomtatott jelét). Fenn kell tartanom tehát azt az állítástomat, hogy a „Bécsbe jutott tiszaszőlősi aranyletről ősrégészetünk mit sem tudott” 1884–1955 között. Szigorú kritikáját követően egy oldallal később (59) végül B is elhiszi, amit Patay Pál már réges régen (Jászok 2:5, 1955. okt. 38–41), magam néhány éve megírtunk: „a tiszaszőlősi kincs 70 éves hazai érdektelenség áldozata lett”.

B hosszas eszme-futtatására tehát azért volt szükség, hogy ezt a megállapítást mint a sajátját közölhesse velünk.

Nemcsak a tiszaszőlősi kincs, hanem más, régés régen napvilágot látott kincsek ügyében valóban nagyon fontos a múlt századi nyomtatott és kéziratban maradt források lapozgatása. B bizonyára olvasta könyvecskémbe azt a részt, miszerint Ipolyi Arnold „Értesülését aligha azokból az 1846 óta Bécsben többször is megjelent könyvekből szerezte, amelyek megemlítették, sőt egy esetben még metszetben is közölték a kincstárba 1840-ben beszállított aranytárgyakat.” (Makkay 1985/1, 26–27). Bármilyen szorgos lapozgatója is volt B a múlt századi elődök munkáinak, bizony csak valamikor 1985 szeptembere után kezdte ő el ennek a mondatnak a nyomán keresgélni ezeket a régi híradásokat. Cikkében pedig csak azokat használja, amelyek kópiája megtalálható az MTA Régészeti Intézet Adattárában. J. G. Seidl Krónikáját idézi (B 58, col. d. felül), három áruklódó hibával. Az eredetiben ui. nem Tisa-Söllös, hanem Tisza-Söllös van, nem *Golddrahten*, hanem *Golddrähten*, nem *im Gewicht*, hanem *im Gewichte*. A szóban forgó mű pontos címe pedig nem *Österreichische Blätter für Literatur und Kunst* . . . (ahogy B az MTA RI kartonjáról idézi), hanem *Schmidl's Österreichische Blätter für Literatur und Kunst* . . . VIII. Ungarn mit seinen Nebenländern. A. Königreich Ungarn. Ezen kívül a többi, általam csak *említett* egyéb munkát Bécsből B nem használja. Furcsának tartanám, ha soha nem vette kézbe azt a könyvet, amely valahogyan mégis csak a tiszaszőlősi kincs őskiadványának számít, hiszen ott van benne az egyik szőlősi tárgy metszete is. Még furcsább lenne, ha kiderülne, hogy úgy írt a nagyszentmiklósi kincsről, hogy annak editio princeps-ét sohasem látta. Aból a tényből, hogy hosszú cikkében nem hivatkozik a tiszaszőlősi 10 menetes aranytekerics metszetben 1850-ben (!) közölt ábrájára, arra kell következtetnünk, hogy a nagyszentmiklósi kincset 1850-ben közlő kötet sohasem volt a kezében: Joseph Arnth: *Die antiken Gold- und Silber-Monumente des K. K. Münz- und Antiken-Cabinetten in Wien. Mit XLI Tafeln. Wien 1850.* A tekerics metszete a G VII. táblán alul közösen látható.

26. B 59, c. d. 4–5. sor, 63, c. s. 7–8. sor, c. d. 14. sor: „a Tariczky Edétől [mint már láttuk, Endre] 1876-ban feltalált fantasztikus lovas-sír”, Tariczky „álmodta meg a lo-

vával eltemetett aranyvértés, arany-sisakos lovagot”. Mindez nem így van! Salamon Elek szőlősi birtokos özvegye 1840. július 12-én írott hivatalos levelében ugyanis a következőket jelentette: „viri olim praepotensis cadaver, elluvione Tibisci praecindigitatum effodiendo, aureas fibrillas, alias idgenus armigerorum eius aevi ornamenta comperiendo”. Tariczky ezeket, a bírósági nyomozati jegyzőkönyvekben megőrzött iratokat sohasem látta, így az ő későbbi „folklor”-gyűjtése, valójában gondos terepjárási adatai nagyon jó összhangban vannak ezzel – és a többi – bírósági okirattal. B egyébként szó nélkül hagyja azt, amit hangsúlyozottan kiemeltem: Tariczky először rézkorinak (!) akarta keltezni a szőlősi aranyakat (Makkay 1985/1, 46).

27. B 62, c. s. alulról 5–6. sorok: Tariczky magyar nyelvű eredeti szövegének Römer-féle francia fordítása – B állításával ellentétben – nem pontos. Ezt – amennyiben összehasonlítja a két szöveget – B maga is be fogja látni.

28. B 63, c. d., csillag alatti jegyzet: B eme eszme-futtatása, azon kívül, hogy semmi köze tudományos kérdésekhez, nem felel meg a valóságnak. A „billikom”-ról én nyomoztam ki, hogy korongolt edény, és remélem feltételez rólam annyit B., hogy tudom: a rézkorunkban még nem használtak korongolt kerámiát. Másrészt 1982 decemberében, amikor B a billikom rövidevel korábban felfedezett fényképét elkérte tőlem felhasználására – és természetesen meg is kapta! – tájékoztattam arról, hogy az edény várakozásomnak megfelelően korongolt volt. Népszerűsítő könyvem megírásához akkoriban még hozzá sem kezdtem, így a B által itt gyanított prekoncepciónak – egy régész talán jobban megérti, ha így írom: – időrendi akadályai is lettek volna. Mindezeknek, továbbá annak a tudatában, hogy B most engem is megelőzve (lásd még a 32. pontot is!) először közli évtizedek óta a billikom fényképét, ezt a jegyzetét nemcsak teljes egészében valótannak tartom, hanem bármiféle tudományos igényhez méltatlannak is.

B egy további torzítása az is, hogy szerinte a billikomot könyvecskémbe kissé megszépítve rajzoltattam át (B 60). Ha valaki a B által most közölt fényképet és a rajzot egymás mellé teszi (B 18. ábra, illetve Makkay 1985/1, 3. ábra), akkor láthatja, hogy megszépítésről szó sincs! Egy további, minden alapot nélkülöző B-féle feltételezés a billikom színével kapcsolatos. Így ír (63, csillagos jegyzet): „18 képünk régi fel-

vételén a tiszafüredi [helyesen tiszaszőlősi, csak a felvétel van és a billikom volt a tiszafüredi múzeumban] talpas csésze csillogó feketének látszik, nyilván simított felülete, sötétszürke színe és a megvilágítás miatt”. B téved, a serleg nem azért látszik feketének, mert sötétszürke volt, hanem azért, mert valóban csillogó fekete volt. Nem akarom most idézni Tariczky számos leírását a billikomról, amelyekben kivétel nélkül csillogó fényes fekete színéről ír, mert B ezeket az adatokat is a folklórba fogja utalni. Ehelyett Hampel Józsefet idézem, akinek még a kezében volt az edény 1898-ban. Azt írja, hogy „egy feketés . . . sima felületű edény, . . . amely majdnem antik ízlés szerint van fölépítve”. A füredi múzeum leltárkönyve (1877. 13., ill. 58. tétel) szintén fekete színű serlegről beszél. B számára azért lett volna fontos e billikom szürke színe, hogy alább bemutatásra kerülő, szarmata-kori „párhuzamaihoz” jobban hasonlítsón.

A zakroi obszidián-kehely nem a B által kitalált okból került könyvem kepei közé. Rézkori obszidián-edényekről volt szó, és mivel nem sikerült a Cimeliotheca-ban leírt, magyarországi obszidiánból csiszolt, 18. század végi edényre rábukkannom, mégis szerettem volna bemutatni, hogy valóban létezik obszidián-edény. Tálakról nem állott rendelkezésemre felvétel (az acem-höyüki leletek töredékek!), viszont éppen kéznél volt Sugár Lajos felvétele erről a zakroi edényről. B találgatásai és gyanúsítgatásai helyett ez az igazság!

29. A billikom-kérdéshez tartozik még a következő: ha valaki veszi magának a fáradságot, és a tiszaszőlősi billikom fényképét (B 18. ábra) a B által idézett párhuzamai, „testvérei-rokonai” (B 61) mellé teszi, akkor láthatja, hogy azok bizony édeskevésbé testvérei-rokonai a szőlősi billikomnak. Az összehasonlítás megkönnyítésére összeállítottuk a B által idézett szarmata-kori „párhuzamok” rajzait (egyetlen kivétellel, ami szintén tökéletesen eltér a szőlősi-től): 1. ábra. Tényleg komolyan gondolja B, hogy *ilyen* „testvéri-rokonai” párhuzamokkal keltezni lehet egy edényt, és *eme* párhuzamok alapján ítélve a billikom „egyértelműen szarmata sírból származott”? Az adatok ellenőrzéséhez megemlítjük, hogy Párducz Mihály 1950-ben megjelent könyve nem a Szarmatakor II, hanem a III.

30. B 63, c. d. felülről 14–16. sorok: tökéletesen hamis, és a tájékoztatlan olvasót könnyen félrevezető beállítás B részéről, hogy a moigrádi ún. népvándorlás-kori leletek-

ből én alkottam hunok korabeli vagy utáni gepida főnököt. Ezt a főnököt ugyanis maga B alkotta meg (B 95, c. s.). Én – elfogadva B meghatározását, csak azt feltételeztem, hogy ez a főnök nem mojrádi, hanem szőlői szék-, illetve sírhelyű lehetett. B maga is belátja most, hogy ő volt az egyetlen „éceszgéber”, sőt az is kiderül, hogy 1976 után még legalább hat évet várt, amíg mainzi kutatók pár soros véleménye után rájött, hogy tévedett. Van azonban ennek a beismerésnek egy aprócska szépséghibája. Mégpedig az, hogy német kivonata *nem tartalmazza* az önbeismerést, és ennek megfelelően a B 108, 2. jegyzetre a német kivonatot nem utal. Mindez így a népvándorlás-kori kincsekben dúsgazdag és nyugati szakvilági központ, Mainz szakemberei számára szóló híradás is lehet: hadd tudják ott úgy, hogy B már öelöttük is biztos volt a mojrádi ún. népvándorlás kori kincs hamisítvány voltában. A teljesen korrekt eljárás az lett volna, ha B német kivonatában (B 111–113) ott lett volna 1969/70. telén íródott mondata is. Amely nemcsak az 1974 karácsonyára megjelent könyvében felejtődött benne valahogy, hanem ott található később megjelent idegen nyelvű kiadásaiban is, a német nyelvűben például a 28. oldalon: die Gepiden hatten „ihren Hauptsitz ... wahrscheinlich auch weiterhin im eben genannten früheren Siedlungsgebiet (Grab von Ermihályfalva, Mojrader Fund)”, és 29. old.: „Fürstliche Residenzen sind ... nur in ... Mojrgrad (im römischen Porolissum) und Apahida ... bekannt” (Bóna 1976).

31. B 61, c. d. 1–2. sorok: B nézetével szöges ellentétben Elek Menyhért állításait nem én vontam kétségbe, hanem törvényes osztrák, magyar, majd később ismét osztrák és végül magyar bíróságok, kitartóan, csaknem 25 éven át. Egyébként Elek Menyhért abban a vallomásában, amikor – először és utoljára – megjelent a bíróság előtt (és forrás is maradt róla), 1848. február 5-én az egri törvényszéken saját maga állította, hogy a szerinte csekélyke értékű kincsrészt „az azt találóktól becsentüli áron több alkalommal váltotta ... magához”. Ez egyébként tökéletesen bizonyítja Tariczky ama „Folklór”-adatát is, hogy a tiszaszőlői birtochosok 10–20 koronáért szedegették össze a kincs darabjait. Mivel pedig az Elek Menyhérthez került ún. Elek-kincsről a királyi ügyész írta le (sokszor!), hogy azt Elek Menyhért tőle, a vizsgáló ügyésztől erőszakkal vette el, ezek a becsentüli érteken megvett kincsrészek az ügyésztől el-

rabolt aranyakon *tüli* aranyak. A bécsi rész tehát nem háromötöde az egésznek (mint B minden alap nélkül véli a 61. oldalon), hanem jóval kisebb része annak. A tudományos veszteség B nézetével szemben (61) igenis tragikus. Mivel pedig a második *foraminosus aureus* eredetileg abban a kincsrészben volt, amelyet Elek Menyhért a királyi ügyésztől erőszakkal elvett, és amely sem Bécsbe nem került, sem más gyűjteményben nem bukkant fel azóta, szükség-szerű arra következtetni, hogy a kincsből igenis legalább két nagy csüngő, mellvért volt. Már ti. akkor, ha ez a *foraminosus aureus* valóban a mellvértet, azaz a nagy csüngőtípusú jelenti. Lehet tehát, hogy két, sőt három „mellvért” együttes előfordulása ellentmond a rézkori kincsek „belső logikájának (B 61) – szerintem inkább B preconcepcióinak – de pontosan megfelel a korabeli és későbbi, egyedüli források adatainak. (Az említett okmányokra és forrásokra Makkay, J.: *The Tiszaszőlős treasure, documents*).

32. B 98, c. d. *B ex cathedra* kijelentései nem felelnek meg a valószínűségnek, és az ilyesféle találgatások és gúnyolódások nem is valók egy tudományos célkitűzésű cikkbe. Tehát: nem sürgős segítséget, támogatást várva bocsájtottam Kiss Attila rendelkezésére az általam összegyűjtött, és akkoriban még sem B, sem Kiss, sem mások által nem ismert forrásokat Tiszaszőlősről. Egyszerűen annyi történt, hogy 1982-ben az MTA RI-ben munkahelyi vita volt A tiszaszőlői kincs c. kéziratomról (amelyre egyébként B is kapott meghívót, de nem jött el). A kéziratot a meghívottak rendelkezésére bocsájtottuk. Az elmélet tehát nem a levegőben terjengett (B szavai!), hanem közszemlére volt téve és vitára volt bocsájtva egy komoly testület vitaülésén. Kiss Attila pedig nem előlegben és látatlanban (B szavai!) volt tájékozva az adatokról, hanem jelen volt a vitaülésen, és előzőleg elolvasta a kéziratomat. Deklarációt nem vártam sem tőle, sem mástól, az pedig már pusztán csak B fantáziája, hogy akár Kiss (nem létező), akár mások deklarációival „elégedetlen lennék”, vagy lettem volna.

Még ennél is valótlanabb és durvább állítás, ami B 100, c. d. 15–17. soraiban található. Ez szó szerint így hangzik: „Makkay János Mojrád = Tiszaszőlős” elméletét a nyugati szakvilág fontos központjában a mainzi Römisch-Germanisches Zentralmuseumban a Magyar Nemzeti Múzeum régésze Kiss Attila kísérte meg elfogadtatni, – mindenesetre előbb (1982), mielőtt maga az elmélet

megalkotója kirukkolt volna vele.” A fenti munkahelyi vita 1982 elején volt, Kiss Attila tehát nem előtte rukkolt ki. Nem óhajtok Kiss Attila nevében nyilatkozni, de annyit le kell szögezni, hogy B eme megnyilvánulásai a valós tényeket semmibe vevő, egy kutató hitelét súlyosan sértő, és semmiképpen sem tudományos célzatú munkába való, alaptalan feltevések. Arról már nem is beszélve, hogy B-nak nyilván módjában lett volna 1987 szeptemberében megjelent pamfletjébe bevezetni, hogy az *ActaArchHung* 1987. április 2-án megjelent 38., 1986. kötetében Kiss Attila a 117. oldalon vizsgavonta (végeredményben általa nyomtatásban sohasem közölt) elgondolását. Röviden összefoglalva, Kiss Attila éppen olyan keretek között használta tiszaszőlői adataimat, ahogyan itt B a „billikom” fényképét. Vágjam most fejéhez, hogy előttem „kirukkolt vele”? Remélem, B is úgy látja, hogy a kolégák közötti információ-csere *korrekt* formái nagyon is lehetővé teszik, sőt egyenesen igénylik az ilyesfajta együttműködéseket, pl. billikom-fényképek vagy más adatok minden további hátsó gondolat nélküli rendelkezésre bocsájtását. Avagy amikor átadtam B-nak közlésre a billikom fényképét, vártam én tőle kedvező „deklarációt”? Nem tudom, B hogyan készíti elő tudományos munkái fogadtatását, én azonban azt az utat, amelyet itt számomra mintegy kijelöl, nem szoktam követni.

33. B 99, c. s. 4–7. sorok: a „mojrádi” kincs rézkori és népvándorlás kori tárgyai között van egy fontos különbség, amelyet itt B elbagatelizál. Ez pedig az, hogy az őskorinak tartott vagy tartható tárgyak esetében (az egyetlen kalapácsocska és egy-két karika kivételével) egyelőre sehol sem merült fel a hamisítás lehetősége. Én természetesen szeretném eredetiben is kézbe venni ezeket az aranyakat, de ezt egyenesen meg kell követelni azoktól, akik a darabok, a népvándorlás kori tárgyak hamisítvány-voltában ma már biztosak.

34. B 59–60, átmenő sorok: B téved, a tiszaszőlői gyöngyökre vonatkozó lelőhely-adatok (tehát hogy az aszóparti felfedezésből valók) nem az MNM Régisígtárának a Naplójában szerepelnek. B kétségtelen jelét adja itt annak, hogy az általa is nagyra becsült Hampel Józsefnek (B 56) nem minden művét ismeri alaposan. Hampeltől tudom ugyanis, hogy mind a tiszafüredi, mind a nagyváradai (előre jelzem B-nak, hogy nem tévedés, nagyváradai), mind a budapesti múzeumban levő gyöngyök az 1839-es fel-

fedezés valamelyik egységéből származnak, azaz az Aszópartról. Sőt, még egy rajz is található a munkájában. Az 1855-ben ajándékozott gyöngyök tehát nem 1854-ben, sem nem 1853-ban vagy 1852-ben kerültek elő, hanem 1839-ben. Egyébként én is eléggé világosan megírtam, hogy e gyöngyök nem tartozhatnak sem a rézkori együtteshez, sem egy feltételezett 5–6. századi előkelőség sírjához (Makkay 1985/1, 51, illetve a Hampel-forrásokra *The Tiszaszőlős treasure*, i. m. Docs. V, XLII, XLIV, LII, LVIII, LX).

Mielőtt a B két cikkével kapcsolatban felmerülő leglényegesebb, és egész régészeti kutatásunk érdekében feltétlenül tisztába teendő kérdésre rátérnék, szeretném röviden összefoglalni mindazt, amit a fentebb 34 pontban (*amelyek sora még bőven folytatható lenne*) röviden összeállított jegyzék alapján B cikkeiben kifogásolok. Ezek a következők:

a) olyasmiket ró fel nekem, amiket nem én írtam le először, nem én ötlöttem ki, vagy egyszerűen soha nem is állítottam (1., 2., 11., 18., 20., 24., 31., 34.).

b) A valóságnak meg nem felelő adatok alapján vádakkal illet, sőt nem egy esetben éppen az a valóság, amit ő nálam hibának vél (4., 9., 10., 12., 15., 18., 22.).

c) Kiforgat állításokat, pontatlanul idéz (5., 23., 25.).

d) Célzatosan olyasmiket magyaráz bele dolgokba, amelyek a vonatkozó szövegemben nem találhatók, és ezekből újabb „hibákat” állapít meg (6., 28.).

e) A valóságnak meg nem felelő dolgokat közöl (7., 27., 28.).

f) Azzal vádaskodik, hogy a hiányzó adatokat *vad teóriákkal* pótolom (72), miközben ő maga mindenkinél szabadabban engedve fantáziáját, az Érdy – Jankovich – Literáti Nemes Sámuel féle elmélettel valóban vad teóriát állít fel (8., 29.).

g) Más munkáiban olvasott megállapításokat a sajátjaként szerepeltet (9., 10, 13., 14., 16., 17.).

h) Alapvető forrásokat önkényesen figyelmen kívül hagy, máskor ilyeneket nem ismer, de a vonatkozó kérdésekről mégis mindent megoldó megállapításokat tesz (19., 26., 28.).

i) Számomra furcsa módon alapvető régészeti kategóriákat összetéveszt (18., 21.), majd ebből kiindulva ítéleteket hoz.

j) Olyan szubjektív, nem igazolható, személyeskedő megállapításokat tesz, amelyeknek sem az igazsághoz, sem a komoly tudományos kutatáshoz nincs semmi közük, sőt, mint rámutattunk, egyenesen szemben állnak a tényleges valósággal (3., 28., 32.).

k) Idegen nyelvű kivonata fontos kérdésben nem felel meg a magyar eredetinek, valószínűleg nem teljesen véletlenül éppen ott, ahol saját korábbi (az én munkámban kifogásolt), azóta tévesnek ítélt álláspontját mulasztja el megemlíteni (30.).

l) Végül egy végeredményben tudománytörténeti kérdéseket is tárgyaló cikkben megengedi magának, hogy esetenként hanyagul kezelje a forrásokat, egy nem létező régészeti együttest kreál, és eme „együttes” „tanulságait” más leletekre is kiterjeszti. Mindezt úgy, hogy akik az ő hanyagságát nem követték el, azokat alaposan kioktatja és megrója. Ez a témája a következő, befejező résznek. A kérdés alaposabb megértéséhez szükséges egy rövid bevezető rész is. Ez azért fontos, mert a benne elmondottak felismerése nélkül a B-féle „nagyzebeni rézkori aranyelet” feltehetően hosszú ideig az egész európai őskor-kutatás által elfogadott elmélet maradt volna.

35. Munkám írása közben felfigyeltem arra, hogy B az MNM 5. 1852. 18. = 68. 24. 127. számú 1. Jankovich-korongjának a súlyát $20^5/4$ aranyrak adja meg. Gyanút fogtam, hiszen ennek semmi értelme. $20^5/4$ ugyanis annyi, mint $21^1/4$. Utánanéztem, és Rómernál természetesen $20^3/4$ a súly (a tisztátalan nyomás miatt nagyítóval jól látható), tehát pontosan annyi, amennyi magára a tárgyra kínai tussal ma is rá van írva (Rómer 1865, 75, illetve Makkay 1985/2, Cat. 1., p. 16). B ezt elnézte (25., az „a” korong).

Ezt követően ellenőriztem, milyen pontossággal használta B Jankovich Miklós I. gyűjteményének az MNM Adattárában meglevő katalógusát (Ornatus pretiosi... e coll. Jankovich, 1838). Az 5. oldalon levő 49–50–51. tételek latin szövegében a következő rossz olvasatait fedeztem fel:

Bónánál:	helyesen:
adneris	adnexis
sinistrarosum	sinistrorsum
aurea solide	aurea solida
quattor	quatuor
triginta et quattor	triginta, et
	quatuor decimas sextas
	(30 4/16)

Mindez egy olyan cikkben, amelynek fő célja talán sok más kutató hibáinak korrigálása lett volna (A XIX. század nagy avar leletei. SzMMÉ 1982–1983, 82, c. d.).

Mivel pedig B két rézkori aranytárgy (az MNM 30. 1900. számú, három-dudoros aranykorongja és a 3. 1902. 2. számú „rája”-csüngője) esetében paleográfiai fejtegetések

alapján tett megállapításokat, és alkotta meg az ún. nagyzebeni kincset, a fentiek alapján joggal fogtam gyanút az ő Nagyszeben olvasatának a hitelessége kérdésében. B szerint ugyanis (50–54) e két tárgy mellé a leltárkönyvbe „Röviddel később egy az sz betűt németesen író kéz mind a 30, 1900 mindpedig a 3, 1902 tétel lelőhely rovatába bejegyezte: Nfében. *A bejegyzések jogosultságát nem lehet kétségbevonni* [kiemelés tőlem], márcsak azért sem, mivel az 1900 évi lelet *erdélyi* származását maga Hampel igazolta. . . . Patay Pál . . . a nehezen olvasható utólagos bejegyzést . . . nem vette figyelembe. A „rája” alakú lemezt és a karperecet már előbb közzétette Feticch Nándor. Szerinte kereskedőtől vett’ (– nyilván a nevet értette félre –) magyarországi ismeretlen lelőhelyű leletek, . . . vagyis az utólagos leltári bejegyzésnek ő sem szentelt figyelmet . . . A Nagyszeben bejegyzést valószínűleg azért nem vették a publikálók figyelembe, mivel nehezen, rosszul olvasható és rövidített is, – Makkay szerint, aki felfigyelt rájuk, (!) egyenesen „olvashatatlan” (Makkay 1985/2, 13). Ez nem áll. Miután az azonos kéztől származó bejegyzéseket sikerült megfejtenem, megkértem két kollégát a Nemzeti Múzeumban, tennének ők is kísérletet. Mindketten „Nfében” olvastak. Kár volt tehát az eladók személyével és Hampel tanuskodásával alátámasztott erdélyi lelőhely bejegyzéseket figyelmen kívül hagyni, mivel emiatt a kutatás döntő fontosságú adattól fosztotta meg önmagát. [N. B., a 3. 1902. 2. számú csüngő esetében ez a Hampel-féle tanuskodás imígyen is szól: „Egy belföldi, de bizonytalan lelőhelyű aranykincs vétel útján került a múzeumba”. ArchÉrt 36, 1902, 421.] Az ismeretlenül maradt lelőhely ugyanakkor találgatásokra csábított.” Makkay „Az erdélyi eredetű ovális lemezről [tehát az MNM 30. 1902. darabról] úgy véli, hogy „Pannonia provinciából származhat” (Makkay 1985/2, 13), . . . Katalógusában óvatosabban csupán magyarországi ismeretlen lelőhelyet ír, – sajnos ez sem áll (uo Cat. 18). Nyilvánvaló, hogy saját elmélete kedvéért szeretné megnyerni ezt a „daciai” korongot Pannonia számára, . . . Azok után, hogy Hampel nyomtatásban kétszer is említ (immáron össze is vonható): egy bizonytalan lelőhelyű szétszóródott erdélyi aranykincset [kincsről ugyan Hampel nem mindig beszél, csak egyes darabokról, másrészt, mint láttuk, nem is mindig említ Erdélyt sem], nincs okunk s jogunk kétségbevonni a Nagyszeben bejegyzések jogosságát.

Am nem szükséges szó szerint vennünk. [Az talán kiderült az eddigiekből, hogy amit kincsügyben eddig B-n kívül bárki is írt, azt B mindig szó szerint veszi!] Az aranyak Nagyszeben tágabb környekéről, az egykori Szeben megyéből vagy akár a távolabbi Szászföldről is erdélyi gyűjtők birtokába kerülhettek. . . . [Szinte sajnálja az olvasó, hogy B e távolabbi környekbe – legalábbis a Nagyszeben környeki arany mellész: B 15. ábra, esetében – nem számítja bele Tiszaszőlőst is]. Nem hallgatható el, hogy ugyanaz a kéz, amely az RN 30, 1900 és az RN 3, 1902 tételeket kiegészítette, utólag az RN 55, 1896, 1–2 tételen szereplő hatvani aranylemezhez is odaírta: Nŕeben.”

Ezt követően részletesen elemzi B, hogyan lehetne a hatvani csüngőből nagyszebeni (Szeben megyeít, Szászföldit) alkotni. Ennek során még annak a Pósta Bélának sem ad sok hitelt, akinek e két cikkében eddig mindig. Aki tudniillik a hatvani csüngőt „beszállította hivatalos kiüldetésben”. Megkapja itt a magáét az államhivatal, a főjegyző is, akinek hitelességében és igazmondásában most B szintén nem hisz. Emlékeztetünk arra, hogy az ercsi csüngő esetében mennyire szó szerint és minden kritikán felül hitelesnek vette B a Magyar Királyi Főfémjelző Hivatal adatait (49–50). A főjegyző viszont B szerint téved, sőt lényegében hamisít. Hiszen ha B-nak igaza lenne a hatvani ügyben, azaz a hatvani csüngő valójában szintén nagyszebeni (etc.) származású lelet lenne, akkor a főjegyző hamis lelőhelyet adott meg Pósta Bélának, és így félrevezette a Magyar Nemzeti Múzeumot, míg a Főfémjelző a szintiszta igazat állította! B végső következtetése szerint jóllehet, magát a hatvani leletet már nem veszíthetjük el, „Legfeljebb a közelebbi lelőhelyet, az Ujtelepet.” Azaz csak néhány további apró adat kell annak igazolására, hogy a hatvani csüngő – amelynek B szerint (53) sok tipológiai rokonsága van a másik két „Nŕebeni” lelettel –, szintén ebből a nem mindennapi gazdagságú nagyszebeni (etc.) kincsből származik.

B szerint az MNM régészeti leltárkönyveit felületesen és aggályoskodva vizsgáló kutatók a következő hibákat követték el:

Patay nem vette figyelembe az utólagos bejegyzést,

Fettich félreértett valamely nevet, nem szentelt az utólagos bejegyzésnek figyelmet,

Makkay ugyan felfigyelt rá, de nem tudta elolvasni, így a Nagyszeben bejegyzést mindhárman figyelmen kívül hagyták, és

ezzel döntő fontosságú adatoktól fosztották meg a kutatást. Sőt, az ismeretlenül maradt lelőhely találgatásokra is csábította őket.

Remélem, B is egyetért velem abban, hogy vádjai nem mindennapi vádak egy tudományos cikkben, egy tekintélyes professzor tollából. Majdnem mindenki keményen megkapja itt a magáét, aki valaha is foglalkozott e hazában rézkori aranyakkal.

Mint az alábbiakból rögvest kiténik, nemcsak elegendő okom és *jogom*, hanem kötelességem volt kétségbe vonni e ceruzás-németes „Nŕeben” bejegyzés B-féle olvasatát. Magam is megvizsgáltam az MNM eme bejegyzéseit. Kiderült, hogy B-nak alaposabb munkával módjában lett volna egy még sokkal nagyobb nagyszebeni „aranykincset” összetákolnia. Az 1894–1902. közötti évekre vonatkozó kötetekben ugyanis sok más aranytárgy is el van látva ugyanezzel az utólagos, „németes kéztől” származó bejegyzéssel. Íme a listájuk:

11. 1894. Jákó, Szabolcs m., őskori aranykarperec.

79. 1894. Óskori arany spiráltekercs, Gyerk, Hont m.

40. 1895. 21. Aranylemez-diadém, vétel Lafranconi Enea hagyatékából.

57. 1896. Óskori arany karikapár, állítólag Nagy-Enyed.

124. 1897. Hajdú-Szoboszló, nyílt aranykarika.

62. 1898. Nyitott aranykarika, egy karperec. Magyar-Valkó.

68. 1899. Szívalakú aranycsüngő, Gyulafehérvár.

1. 1900. Aranykarperec, Székelyhid.

119. 1901. Óskori gyűrű, Békés m.

58. 1902. Aranykarperec bikafejekkel, vétel Widder Károlytól, Erdély.

98. 1902. Aranykarperec, Hercegmárola [Hercegmárok], Baranya m. Hangsúlyozom, hogy ezek csak az 1894–1902. közötti leltárkönyvi „Nŕeben” bejegyzések, és lehet, hogy 1894 előtt és 1902 után bejegyzett tárgyaknál is megtalálható hasonló utólagos megjegyzés. A megfajtás egyszerű:

az aranytárgyak mellé valaki (feltehetően múzeumőr) 1902 után valamikor ceruzával beírta a megjegyzés rovatra, hogy ezek a nemesfém-darabok akkor a *safeben* (azaz a páncél-szekrényben) voltak elhelyezve.

Azok jártak el tehát helyesen, akik ezt a bejegyzést nem akarták mindenáron megfajteni, és természetesen azok voltak korrektek, akik szépen be is vallották, hogy nem tudták elolvasni. Így tettem én is a 30. 1900. 1. tárgy esetében, ahol

különösen rosszul olvasható ez a *safeben* megjegyzés. B viszont, aki a sikertelen olvasási kísérleteiket beismerő kollégáira a fenti megrovásait zúdította, „megfejtette” a rejtélyt. Nézzük röviden, hogy milyen csapdába esett eközben bele:

feltehetően az MNM leltárkönyveinek a fotómásolatait nézte meg a Középkori Osztályon, ahol az általa „vizsgált” három tárgy után bejegyzett *safeben*, azaz „nŕeben” a rossz minőségű és kicsinyített másolaton alig olvasható.

Feltételezte, hogy röviddel később történt a bejegyzés, amire semmiféle bizonyíték nincs.

Megállapította, hogy a kéz németesen írt – ami önkéntelenül is azt a Hampel Józsefet indukálja (bár ezt B nem állítja!), akiről tudjuk, hogy naplót hosszú ideig németül írta. A bejegyzés betűi egyébként egyáltalában nem németesek, hanem éppen a B által is „vizsgált” egyik esetben nagyon is szép „magyar” betűk, pl. az „f”.

Nem figyelte fel arra, hogy a bejegyzések első betűje semmiképpen sem nagy betű, ami elvárható lett volna akkor, ha – akár németes-kéz is – Nŕebent, és nem nŕebeni-t jegyez be.

Feltételezte, hogy a bejegyzés rövidítés, ami nem áll. Sőt, hosszabbítás, hiszen a bejegyző nem azt írta, hogy *széfben*, hanem *safeben*, de mégis tudta, hogy a *széf* kiejtésű szóhoz a magyarban magashangú toldalék járul.

Ez tehát a B által megalkotott nagy nagyszebeni rézkori aranykincs igazi története. Természetes, hogy a *safeben* helyes olvasatával együtt értelmét veszti az a sok-sok elmélet is, amelyeket B – cikkének tézis-sorrendjét látva – már jó előre preconcepcióval indított, és más kutatók munkásságának nem mindig emelkedett stílusú minősítésével fűszerezett. Teljességgel érvénytelenek tehát azon ötletei, amelyeket B a nagyszebeni rézkori aranyleltre támaszkodva a rézkori csüngők, korongok és más hasonló tárgyak kelet-kárpát-medencei, kelet-balkáni, etc. összefüggéseiről konstruált. Nem óhajtok itt most kitérni arra, hogy ezekben az ötletekben a „Nagyszeben”-teóriától eltekintve is akad néhány, amely nem felel meg a szakosodott kutatás mai színvonalának.

B feltette a kérdést nekem (64. c. s. felül): „Kíváncsi lennék, mit tekint a kitűnő kutató a népmesék merészségét is felülmúló kalandos ötletnek, ha ezek lennének a földhözragadtak?” Válaszom egyszerű: ebben a pillanatban én B „Nagyszeben”-teóriáját tartom aranykincs-ügy-

ben a lehető legmesszebb kalandozó ötletnek (a Tiszaszőlősről „származó” négy, dudoros kerek korong „lelőhelyének” általa tett megállapítása mellett). Van azonban „kalandozásaink” között egy nagy különbség: én hipotéziseimhez részben az ún. „Tariczky-folklórból”, zömmel azonban más, valahol leírt vagy kinyomtatott forrásokból származó hiteles, vagy legalábbis tudományos mérlegelésre alkalmas és méltó adatokat használtam, és nem „páncél-szekrényből” szedtem elő bizonyítékaimat.

Mivel részben az én hibámból, főleg azonban B alaptalan hipotézisei miatt a rézkori arany korongok lelőhelyeit illetően jelentős zűrzavar állott elő (amely a VMMK cikk segítségével elsősorban a külföldi kutatókat tévesztheti meg), feltétlenül szükséges egy nagyon rövidre fogott listában az összes ilyen korongra vonatkozó pontos adatot felsorolni. Alább következő listánk (amely az egyetlen ezüst és a néhány réz korongot is tartalmazza) premisszái a következők:

1. Bizonyítékok híján nem tudjuk elfogadni a Jankovich- és a Storno-féle korongok Tiszaszőlős lelőhelyét.

2. Nem szükséges foglalkozni a 16. Őszöny (?) korong „nagyszebeni” lelőhelyével. Súlya (Rómer szerint 22,31 gr, a mai adatok szerint 20,12, vagy 21,18 vagy 21,24 g), mérete (Rómernál 10,16–10,5 cm, ma 7,15 és 8,0 cm), állapota (összetördelt, gyűrött) és ketté vágott volta (Rómer: „ketté vágott lemez”, és valóban hiányzik egy levágott darabja, innen lehet a régi és a mai mérete közötti 2 cm-es különbség, mivel a darab éppen az alsó végéből lett levágva, ez egyébként az *egyetlen* aranykorong, amely csonka!) miatt feltételelesen azonosítanunk kell Rómer említését az MNM által 1900-ban vásárolt darabbal. A feltételeesség elsősorban arra vonatkozik, hogy tényleg igazolható-e az Őszöny – Pannónia dűlő lelőhely.

3. További egykorú források előbukkanásáig fenn kell tartanunk azt, hogy Tényén/Tényőn legalább *hat* aranykorongot találtak, és jobb híján hitelt kell adnunk az *egyetlen* forrásnak, Glembaynak. Ennek következménye az is, hogy a 12. Ráth-féle korongot – nagy súlya miatt – egyelőre nem sorolhatjuk a várhovi *hat* darabos kincsbe, bár, mint jóval B előtt rámutattunk (Makkay 1985/2, 20), tipológiaiailag nagyon közel áll annak darabjaihoz. Mint a diadémra és a 18–19 aranykarikára vonatkozó

feltevéseinkből világosan látható, az *eredeti* csepényi-tényői kincs véleményünk szerint nemcsak ezt a *hat* korongot tartalmazta, hanem további aranyakat (korongokat?) is.

A listánkban a 12. sorszám alatt szereplő Ráth 1871-es korongról készséggel el fogjuk tehát hinni, amit javasoltunk: hogy ti. a tényői korongok sorába tartozik. Ennek feltétele azonban, hogy érdemi források kerüljenek elő Glembay adatainak egyértelmű (és nem B-féle) cáfolatára, illetve bővítésére. B nem talált ilyen adatokat, csak spekulatív érveket. Kétségtelen, hogy jugoszláv kolégáinknak körül kellene nézniük az eszéki és környékbeli levéltárakban, főleg a hat korongot a zsidótól visszacszerző előjáróság iratai között.

4. Bármilyen bonyolultságokhoz vezet is (táblázatunkban több esetben is látható, hogy mindmáig pontos lelőhely nélküli, illetve lappangó vagy elveszett korongok közül melyik *lehet* tényői, illetve melyik és milyen tényői korong(ok) kerültek/kerülhettek Berlinbe), a Staatliche Museen, Berlin valamelyik részlegében remélhetőleg létező, múlt századi források megismeréséig továbbra is számolni kell azzal, hogy Berlinbe nem egy, hanem három korong került az Egger-familia közvetítésével. Mégpedig az a három korong, amelyeket von Sacken egyszerre és nyilván Bécében „tanulmányozott”, B kifejezésével élve „átkukucsálással” vizsgált (37). Ezekről kétségtelen, hogy a tényői kincsből valók. Arra van szakszerű adatunk (és az ezt ránk örökítő Matthaues Much sem jelentéktelen szakember volt!), hogy három korong jutott Berlinbe. Olyan konkrét adat viszont nincs, amit B sugall és biztosra vesz: a három, kukucsálással elemzett korong közül egy ment Berlinbe (eddig rendben van, egy korong tényleg ott volt 1867-ben, csak nem tudni, hogy a még ismeretlen négy közül melyik), kettő viszont Bécsből, a Gebr. Egger Opernringi üzletéből visszakerült Pestre, a Deák utcába, Egger Dávidhoz, majd tőle Káráshoz, illetve az MNM-be. A Gebr. Egger – Kárász-út B-féle „bizonyítéka” az, hogy a Kárász-gyűjteményből az MNM-be került népvándorlás kori aranyak annak idején „a budapesti régiségkereskedőtől” kerültek Szegedre (37). Sőt, az MNM „Kárász-aranyain” látható egy „miniatűr ET bélyeg”, azaz Egger és Társa (illetve Egger Testvérek) rövidítése (37). Az egyetlen baj, hogy ennek a miniatűr bélyegnek nyoma sincs a hajdani Kárász-korong felvételén, és a B-féle állítás a Kárász – Karlsruhe korong előkerüléséig nem bizonyítható.

Az egymásnak ellentmondó és hiányos források a jelen pillanatban nem B-féle hipotézisekkel oldhatók fel, hanem sokkal egyszerűbben. Ha valóban három várhovi korong jutott bécsi időzés és „kukucsálás” után Berlinbe, továbbá, ha elfogadjuk hogy a 12. Ráth, 13. Kárász-Karlsruhe, valamint természetesen a 6. MNM és 7. Stuttgart korongok a kincs részei, akkor nem hat, nem is öt, hanem legalább hét korongról van szó. A tényői legény tehát alighanem több aranyat szedett ki a kút oldalából, mint ahány – a helybéli zsidóval való intermezzo után – a hatóságok ítélete elé került. Valóban, miért kellene feltételeznünk, hogy a legény a megtalálás után rögvést az összes aranytárgyat forgalomba hozta. B gyakran hivatkozik más aranykincsek (gyakran népvándorlás koriak) bizonyító erejű tanúságaira rézkori ügyeinkben, hadd hozzunk fel most mi is egy ilyen példát! A különböző kincsek előkerülésével és műkereskedelemben jutásával kapcsolatban nagyon gyakori, hogy az első – és egyedülinek tekintett – értékesítések után még évekig – évtizedekig maradnak egyes darabok a találó birtokában. Kézenfekvő lenne most Tiszaszőlős példáját emlegetni, azt, hogy a család negyed századdal a felfedezés után akarta megőrzött aranyait értékesíteni (nem is akárhol, hiszen az MTA-nak ajánlotta fel őket!). Vegyük azonban inkább a Röske – Nagyszéksős-i hun fejedelmi leletet! Akadt egy darab, amely csak hosszú évtizedekkel az első világháború előtti, illetve 1926-os felfedezések után, 1965-ben (!) került a szegedi múzeumba. Akkor, amikor 1965-ös Röske-lúdvári ásatásunkon Trogmayer Ottóval együtt *véletlenül* találkoztunk a hajdani egyik szereplővel, aki akkor még gyermek, 1965-ben idős ember volt, de még őrzött aranyat (ami ráadásul illett a szegedi múzeumban levő egyik törött darabhoz!). Nincs minden tanulság nélkül az sem, hogy hány különböző helyet járt meg a nagyszéksős kincs, részben követhetetlen és végleges megsemmisülésébe vezető utakon: betaposták, betiporták darabjait a földbe, a gyermekek az iskolában sült tőkért, almáért cserbeérték, egyes tárgyak szülők kezébe kerültek és onnan tovább vándoroltak, beolvasztották, zálogba vitték vagy egyszerűen eldobálták őket, a szegedi múzeumba vagy Fleissig magángyűjteményébe jutottak, más magángyűjtemények szerezték meg őket. Közben azonban „a szegedi múzeum az egész leletet meg akarván tartani, a Móra-féle ásatás előtt megszerzett aranyokról inkább hall-

gadni kívánt és csak azt emlegette, ami Móra ásatásából származott". Sőt, az 1934. évi újabb lelet híre először a rendőrségre érkezett el, de Bálint Imre a nagy aranyészét először mégis egy szegedi ékszerészhez vitte, míg Kotormány János a rendőri beavatkozás napján talált és kapával szétvágott újabb csésze három darabját közvetlenül a szegedi múzeumba vitte. Ezenközben pedig „kétségtelenül megállapítást nyert, hogy az 1926. évi [Móra-féle] ásatásokat ugyanazon helyen végezték,” ahol 1934-ben Bálint Imre ezekre a további tárgyra bukkant (*Fettich* 1953, 17, *Bóna* 1970, 109–110). Az egész ügyet maga B is különösnek, sőt érthetetlennek tartja. Éppen ezért nem értjük, miért nem tudja B elképzelni ilyen különös, ma már megfejthetetlen és okmányokkal egyelőre bizonyíthatatlan bonyodalmak megtörténtét Tényő–Várhov esetében is (41, 45). Miért ne lehetne – sőt kellene – hasonlóképpen bonyolult szálakat feltelezni egy 60 évvel korábbi felfedezés esetében? Ha még a szegedi múzeum is (tehát Móra Ferenc!) titkolódzott, miért lett volna a tényői legény az előjárósággal, a zsidó kereskedővel és a birtokossal nyílt-szívű és bizalmas? Logikus tehát a feltevés (ha hat korongnál több lelettel számolunk!), hogy a kincset nem a várhovi kút oldalában találta (vagy találták) meg eredetileg, hanem ezt a részt (a hat korongot) csak oda rejtette, majd kapáláskor „megtalálta” (mégpedig nem 1863 tavaszán, mert a kukoricát tavasszal vetették ugyan, de nyáron kapálják; lásd B 33!). Ha pedig mégis ezen a különös helyen és furcsa módon fedezte fel őket (amit elég nehéz elképzelni, mert egy kávas kút földes falának feltehetően nem közvetlenül a földfelszín közelében levő részére a mi földrajzi helyzetünkön a nap aligha világít be!), nem vallotta be rögvést – sem a zsidónak, sem az előjáróságnak –, hogy mit és mennyit talált. Ebben a kérdésben bizvást számíthatott kapáló társaira is. Sőt, nem kizárt, hogy a találmányt meg is kellett velük osztania. Később azután – levonva az első üzletkötés tanulságait – bőven nyílt módja – és társainak is! – arra, hogy a hat korongon túli részeket a már jól bevált – Egger-féle és más – utakon értékesítse. A rejtély megoldásának kulcsát alighanem az Egger-familia egykor létezett üzleti könyvei őrizték. Annyi kétségtelennek látszik, hogy Glembay csak hat korongról írt levelében, a más, várhoviként gyanúba jöhető aranyokról, legalább egy (a 12. Ráth-féle) korongról nem.

Ezek ugyanis csak Glembay halála (1870. május 25, B 34) után kerültek volna piacra. Ezek azok az összefüggések, amelyek miatt arra következtettünk, hogy az MNM-ben ugyancsak csepini (csepényi) aranyakként nyilvántartott két diadém és 19 karika lehetett akár az eredendő (de nem biztosan várhovi!) felfedezés része. A B szerint (43–45) hódoscsepányi (Borsod m.) kincsek tartott együttes két diadémája (vagy öve) nem nagyon illik a kései bronzkorba, a karikák pedig túlságosan általános típusok, hogy pontosan keltezhessük őket. Ha B vet egy pillantást valamelyik európai vándorkiállításra a nevezetes várnai kincs mondjuk 15. sírjának arany karikáira, akkor látni fogja, hogy azok legalább annyira hasonlítanak az MNM 1880. 32. számú karikáira, mint a Baradla-barlangból származókra. E tárgyakat az MNM Lemberger Miksa miskolci ékszerésztől vásárolta ugyan, de Miskolc sincs sokkal messzebb Tényőtől, mint Bécs, a három korong mégis először oda került.

5. Mindeddig igen jó különbséget lehetett tenni a különböző altípusú, jórészt középen átfúrt aranycsüngők és a három dudoros korongok elterjedése között. Az előbbieket Közép-Anatóliától indulva megszakítatlan láncot alkotnak a Kelet-Balkánon, a Keleti-Kárpátok vidékein át egészen a Tisza völgyéig. Az utóbbiak mai ismereteink szerint sohasem lépték át a Dunát kelet felé. Az egyetlen kivétel lehetne a Progar-i (Szerémség) csüngő, amelyben B – szerintünk ok nélkül – a kerek korongok és az átfúrt csüngők szimbolikus értékű összefonódását látja (52). Valójában nem a „bodrogkeresztúri típusú” csüngők terjedtek át a Duna jobb partjára, hanem a bodrogkeresztúri kultúra foglalta el (a tiszapolgári kultúra azt megelőző, kezdődő déli terjeszkedését követően) a Száva torkolata körüli térséget, beleszámítva magát Vinčát is. B preconcepciójához természetesen kiválóan illett (volna) a Nagyszeben (Hermannstadt) (Sibiu, jud. Sibiu, 1900 körül) környéki aranyelet háromdudoros, tehát Csáford–Stollhof vagy pannóniai típusú korongja (50–54), egy „rája”-alakú csüngővel és talán még a hatvani lemezzel együtt. Láttuk, hogy nincs semmi szükség és ok egy ilyen nagyszebeni kincs erőszakos rekonstrukciójára, még olyan módon sem, hogy B a „saját elmélete kedvéért szeretné megnyerni ezt a” pannóniai (alighanem ószónyi) korongot Dacia számára (52). Érvelésén azonban nem saját maga úti a rést, hanem az MNM leltárkönyve. Egyébként sem akartuk

megnyerni ezt a korongot elméletünk számára, egészen egyszerűen nem ismertünk (és ma sem ismerünk) három dudoros korongot a Dunától keletre. Nem kétséges, hogy a pannóniai elterjedési területüket manapság már ki kell terjesztenünk, amit a morvaországi, de még inkább a legújabbban az NSZK-ban (Baden-Hornstaad, illetve Hlinsko, a lista 22–23. és 25. darabjai) előkerült réz-korongok sejtetnek. Ezek viszont még jobban megerősítik azt a korábbi állapotot, hogy ezek a három dudoros korongok sajátosan és különösen egy olyan kulturális régióra jellemzőek, amely származására nézve a közép-európai (nyugati) vonaldíszes kerámiára megy vissza. Korongjainak pedig nincsenek közvetlen déli (balkáni, égéi, kisázsiai) kapcsolatai. Ezt a nagyon erős kulturális kötődést kiválóan erősítette meg a nemrégiben talált és közölt zalavári rézkorong (listánkban a 24. számú), amely a Lasinja-művelődés korai, I. szakaszába tartozik (*M. Virág* 1986/5–13). Nem áll tehát az, amit B megállapít, hogy ti. az aranykorongok a Balaton III, azaz késői Lasinja-korszakba tartoznak mindenestől (68), hiszen a zalavári előfordulás után ítélve az aranykorongok készítése is kezdődhetett a Lasinja I idejében. Egyetértünk viszont B-val abban, hogy ideje lenne a Lasinja és a Furchenstich-Keramik magyarországi terminológiájában okozott zavart megszüntetni.

Végül rá szeretnénk mutatni, hogy B fentebb visszautasított téziseinek egyikét-másikat esetleg azzal lehetne magyarázni, hogy a tiszaszőlősi kincshez vonatkozó legújabb felfedezett és még közöletlen adataimat nem ismerte, és csak egy olyan, népszerűsítő munkából értesült róluk, amelynek nem lehetett célja minden adat ismertetése. Ennek nyilván tudatában volt, és így kritikus megállapításait óvatosabban kellett volna fogalmaznia. Nem ártott volna a körültekintés a Nagyszeben-kérdésben sem.

Teljes mértékben egyetértünk Bóna Istvánnal abban, hogy elődeink iránti megbecsülésünket azzal is kifejezésre kell juttatnunk, hogy betűhíven és pontosan használjuk nevüket. Sajnálom, hogy Jankovich Miklóst báróvá „neveztem” ki. Emiatt nem hagyhatom viszont említés nélkül (és ez az én hibámat természetesen nem csökkent), hogy Sigismund Roth nem létezett, az MNM leltárkönyvében pontosan és szépen olvasható, hogy becsületeseve Réti Zsigmond volt.

Alábbi listánk rövidítései, és rövidítéseinél általában B 1987 irodalmán alapszanak, csak azokat adjuk

meg külön jegyzékben, amelyek ott hiányoznak.

A = arany/Gold E = ezüst/Silber R = réz/Kupfer

	A korong neve	őrzési helye	súlya gr	mérete cm	lelőhelye	első említése	Makkay 1985	Bóna 1987
1 A	Jankovich 1	MNM 5.1852.18 = 68.24.127.	72,59– 72,43	11,5– 11,6	?	Rómer 1865, 75, No. a	1. Janko- vich 1	1. Tiszaszö- lős 1839/1
2 A	Jankovich 2	MNM 5.1852.20 = 68.24.126.	54,71 54,40	10,66	?	Rómer 1865, 75, No. b	2. Janko- vich 2	3. Tiszaszö- lős 1839/3
3 A	Jankovich 3	MNM 5.1852.19.	24,48	8,95	?	Rómer 1865, 75, No. c	3. Janko- vich 3	2. Tiszaszö- lős 1839/2
4 A	Tényő/Tenja (Cepin/Csepény) 1	? 1867: talán Mus. f. Völkerkunde, Berlin	63	?	Tényő/Tenja, Várhov-domb	Rómer 1865,74	4. esetleg A vagy B	nem létezik
5 A	Tényő/Tenja 2	? 1867: talán Mus. f. Völkerkunde, Berlin	63	?	Tényő/Tenja, Várhov-domb	Rómer 1965,74	5. esetleg A vagy B	nem létezik
6 A	Tényő/Tenja 3	MNM 80.1877.1.	47,84	12,45	Tényő/Tenja, Várhov-domb	Rómer 1865,74	6 vagy 7	6. Tenja 1863/2 = Egger 2
7 A	Tényő/Tenja 4	Stuttgart, W. Landesmuseum, V74,1	51,7	12,50	Tényő/Tenja, Várhov-domb	Rómer 1865,74	6 vagy 7	9. Tenja 1863 (5 = Adamo- vics 2. = Stuttgart
8 A	Tényő/Tenja 5	? 1867: talán Mus. f. Völkerkunde, Berlin	36,75	?	Tényő/Tenja, Várhov-domb	Rómer 1865,74	8. esetleg A vagy B	nem létezik
9 A	Tényő/Tenja 6	? 1867: talán Mus. f. Völkerkunde, Berlin	36,75	?	Tényő/Tenja, Várhov-domb	Rómer 1865,74	9. esetleg A vagy B	nem létezik
10 A	Stollhof 1	Wien, Naturh. Museum, 13799a	121,0	13,8	Stollhof, Hohe Wand 1864	lásd Angeli 1967, és 3–4 tábla	10	10
11 A	Stollhof 2	ugyanott, 13799b	71	10,6	Stollhof, Hohe Wand 1864	lásd Angeli 1967, és 5–6. tábla	11	11
A	Berlin 1867 = Tényő/Tenja 1. vagy 2 vagy 5 vagy 6	1867: Museum f. Völkerkunde, Berlin, Journal No. 4010	?	?	Valószínűleg Tényő/Tenja, Várhov-domb	Mozsolics 1968 29, 181. jegyz.	12	5. Tenja 1863/ 1 = Egger 1. = Berlin 1867
12 A	Ráth 1871	MNM 233.1871.1. = 68.24.128	103,82	14,5	?	Pulszky 1883, 21. ábra 3	13	8. Tenja 1863/ 4 = Adamovics 1 = Ráth = MNM 1871
	(Ötvösmű 5)						14	lásd Bóna Jankovich 2 = Tiszaszö- lős 2
13 A	Kárász	1905–1907: Karlsruhe, Ro- senberg-gyűjt, 1988: lappang	57,5	11,0?	esetleg Tényő/ Tenja, Várhov- domb	Diner 1890, I. tábla 2	15 = 19, Kárász 2, talán Té- nyő/Ten- na: 8. v 9.	7. Tenja 1863/ 3 = Egger 3. = Kárász = Ro- senberg
14 A	Storno	1882: Storno- gyűjtemény, Sop- ron, 1988: lap- pang	?	?	? esetleg Tényő/ Tenja, Várhov- domb?	Ötvösmű ÖM 1884, No.7, ill. Makkay 1985, 4. ábra 16.	16 = talán 4., 5.8.9. Tényő/Ten- ja valame- lyikével	4. Tiszaszölös 1839/4 = Jan- kovich 4. = Storno-gyűjt.
15 A	Vassurány vagy Salfa	1898: Szombat- hely, 1988: lappang	?	13,66	Vassurány vagy Salfa, Pálffy- Daun V. volt birtoka	Lipp VREJ 6, 1878, 27–28, ill. Makkay 1985, 4. ábra 17	17	13
16 A	Ószöny	MNM 30.1900.1.	21,18 22,31	7, 15 és 8, 0, ill. 10,1–5	Ószöny, Pan- nónia dűlő?	Rómer: ArchÉrt 1, 1869, 298.	18, Magyar- ország, is- meretlen h. szett	12: Ószöny, 1869, elve- meretlen h. szett
17 A	Kisapostag	1909: Staatliche Museen, Berlin, II. 1409	?	14,8	Apostag a.d. Donau	Mozsolics 1968, 11. tábla 4	20	15. Apostag 1909, körül = Egger = Ber- lin 1909

A korong neve	őrzési helye	súlya gr	mérete cm	lelőhelye	első említése	Makkay 1985	Bóna 1987	
18 A	Csáford 1	MNM 58.38.1.	81,6	12,5	Csáford, Bogota-hegy	Korek 1960, VI. tábla 1 és VII. tábla 1	21	16. Csáford 1952/1 = MNM 1958
19 A	Csáford 2	MNM 58.38.2.	59,0	10,5	Csáford, Bogota-hegy	Korek 1960, VI. tábla 2 és VII. tábla 2	22	17. Csáford 1952/2 = MNM 1958
20 E	Stramberk 1922	?	?	21,4	Stramberk, Morvaország, Kotouc-hegy	L. Jisl, Casopis Slezského Muzea B, 16, 1967, 15, III. tábla		
21 R	Brzesc Kujawski	Varsó, Régészeti Múzeum	?	8,5	Brześć, Kujawski 4. lh., XXXIV. sír	K. Jazdzewski, Wiad. Arch. 15, 1938, XXV. tábla 1-3		
22 R	Hlinsko 1	?	?	4,5	Hlinsko, Lipník mellett, Morvaország, kincslelet	J. Pavelcik, Pam. Arch. 70, 1979, 2. ábra 2		
23 R	Hlinsko 2	?	?	3,3	Hlinsko, Lipník mellett, Morvaország, kincslelet	Uo., 2. ábra 3		
24 R	Zalavár	Keszthely, Balaton Múzeum	?	5,0- 5,5	Zalavár, Basasziget, 2. ház, 57. gödör	M. Virág Zs., ArchÉrt 113, 1986, 5. kép		
25 R	Hornstaad	?	56	10- 11,5	Hornstaad (Baden, NSZK), Hörnle I	B. Dieckmann, Arch. Nachrichten aus Baden 38-39, 1987, 7. ábra		

RÖVIDÍTÉSEK

BANNER 1960 = BANNER J.: Pósta Béla születésének százados ünnepe, 1862-1962. (Bp. 1962).

BÓNA 1974 = BÓNA I.: A középkor hajnala. A gepidák és a langobardok a Kárpát-medencében. (Bp., 1974).

BÓNA 1976 = BÓNA, I.: Der Anbruch des

Mittelalters. Gepiden und Langobarden im Kartatenbecken. (Bp., 1976).

BÓNA 1970² = BÓNA I.: A népek országútján. In: A magyar régészet regénye. (Bp., 1970²) 103-139.

DIECKMANN 1987 = DIECKMANN, B.: Ein bemerkenswerter Kupferfund aus der jungsteinzeitlichen Seeufersiedlung Hornstaad-Hörnle I im wertlichen Bo-

densee. Archäologische Nachrichten aus Baden, Heft 38/39, 1987, 28-37.

MAKKAY sajtó alatt = MAKKAY, J.: The Tiszaszőlös Treasure. (Budapest, Akadémiai Kiadó) sajtó alatt.

ÖTVÖSMŰ = Bóna ÖM

M. VIRÁG 1986 = M. VIRÁG Zs.: Javarezkori részletek Zalavár-Basaszigetről. ArchÉrt 113, 1986, 3-13.

JÁNOS MAKKAY

PANNONIEN ODER DAKIEN?

Bemerkungen zur Frage der hochkupferzeitlichen Goldfunde des Karpatenraumes

Die folgenden Seiten geben eine kurze Zusammenfassung meines ungarischsprachigen Aufsatzes, der in Zusammenhang mit zwei Artikeln von I. Bóna (in dieser Zeitschrift - Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei -, Bd. 18, 1986, Ss. 21-82 und 95-113) geschrieben wurde. Der ungarisch verstehende Leser kann daraus deutlich entnehmen, daß ich mich ausschließlich nur mit Bemerkungen, Kritiken und Entwürfen von Bóna (im folgenden B) beschäftige, die von wissenschaftlichem Charakter sind. Mit unwissenschaftlichen Bemerkungen, oder solchen, die über jede Vorstellung hinausgehen, *beschäftige ich mich nicht*.

Die ung. Version meines Aufsatzes besteht aus zwei Teilen. Die Argumente, die in 34 Punkten in dem ersten, längeren Teil behandelt worden sind, fasse ich in diesem Auszug nur kurz zusammen:

I. a. B wirft mir Dinge vor, über die nicht ich zum ersten Mal schrieb, die nicht ich erfunden habe oder die ich einfach nie behauptet oder nie niedergeschrieben habe (Punkte 1., 2., 11., 18., 20., 24., 31. und

34.). Wenn diese Dinge als Fehler gelten, so sind sie nicht die Meinigen. Es gibt darunter auch solche, die B gegangen hat.

b. Aufgrund von alten Daten, die heute nicht mehr den Tatsachen entsprechen, erhebt er Anklagen gegen mich, aber es kommt sogar vor, daß er mir meine richtigen Angaben als Fehler vorwirft (Punkte 4., 9., 10., 12., 15., 18. und 22.).

c. B verdreht in falscher, den Tatsachen nicht entsprechender Weise verschiedene meiner Angaben, und zitiert meinen Text irreführend und - wahrscheinlich mit Absicht - ungenau (Punkte 5., 23., 25.).

d. B unterstellt mir in seinen Behauptungen Dinge, die ich nie geschrieben habe und stellt aufgrund derer wiederum weitere Fehler bei mir fest (Punkte 6. und 28.).

e. Der Wahrheit nicht entsprechende Daten gibt er so an, als wären sie endgültig und vom ihm vollkommen geklärt (Punkte 2., 7. und 28.).

f. B beschuldigt mich, daß ich Daten, die infolge der mangelhaften Forschung des vorigen Jahrhunderts fehlen, durch „wilde Theorien“ ersetzt hätte (S. 72), während er - seiner Phantasie freien Lauf lassend - durch Anwendung der sog. „Érdy - Jankovich - Literati Nemes Sámuel Theorie“ eine wahrlich wilde und phantastische Theorie aufstellt. Laut die-

ser Theorie stammen die drei Goldscheiben, die früher zur Jankovich Sammlung gehörten, ebenso wie die Goldscheibe, die sich einst in der Storno-Sammlung in Sopron befand (heute vermisst oder endgültig verloren gegangen), aus dem mittelkupferzeitlichen Schatzfund von Tiszaszőlös, der im Jahre 1839 gefunden wurde. B kann zu dieser wilden Theorie keinen einzigen Beweis vorbringen, trotzdem hält er seine „Lösung“ für wahrscheinlich (Punkte 8. u. andere).

g. Andere vor allem meinen Werken entnommenen Feststellungen gibt er als seine eigenen an (Punkte 9., 10., 13., 14., 16. und 17.).

h. Grundlegende Quellen läßt er willkürlich außer Acht, in manchen Fällen kennt er diese gar nicht, macht aber allgemeingültige Feststellungen bezüglich dieser Fragen (Punkte 19., 26., 28.).

i. Merkwürdigerweise vertauscht er grundlegende archäologische Kategorien (er kennt den Unterschied zwischen den Begriffen „Fundort“ und „Fundzusammenhang“ überhaupt nicht!!!) und trifft, von dieser falschen Grundlage ausgehend, Werturteile (Punkte 18. und 21.).

j. Er macht subjektive, nicht beweisbare Feststellungen, die weder mit der Wahrheit noch mit wissenschaftlicher For-

schung zu tun haben. Außerdem stehen diese „Thesen“ im krassen Widerspruch zu den Tatsachen (bes. Punkt 32.).

k. Seine deutschsprachigen Zusammenfassungen weichen in sehr wichtigen Fragen vom ung. Originaltext ab. Wahrscheinlich nicht ganz zufällig z. B. versäumt er es seinen früheren Standpunkt, der sich mittlerweile als falsch erwiesen hat, zu erwähnen, in meiner Arbeit jedoch kritisiert er meine Feststellung, bei denen ich mich auf seine frühere, falsche Meinung berufen habe. Er schreibt sogar – völlig falsch! – daß diese Feststellungen von mir stammen. Es handelt sich hier bei darum, daß er in seinem kleinen, ungarisch, deutsch, französisch und englisch veröffentlichten Buch (Bóna 1974, deutsch: Der Anbruch des Mittelalters, französisch: A l'aube du Moyen Age, englisch: The dawn of the Dark Ages, Budapest, Corvina, 1976) nachdrücklich behauptet, daß Moigrad zur Zeit der Völkerwanderung ein gepidisches Fürstentum war (aufgrund der sog. gefälschten Goldfunde des Moigrad-Schatzfundes). Z. B. in der deutschen Fassung: die Gepiden hatten „ihren Hauptsitz . . . wahrscheinlich auch weiterhin im eben genannten früheren Siedlungsgebiet (Grab von Érmihályfalva, Moigrader Fund)“ (S. 28) und auch S. 29: „Fürstliche Residenzen sind . . . nur in . . . Moigrad (im römischen Porolissum) und Apahida . . . bekannt“. Logischerweise sind diese seine Werke in der Bibliographie seiner Diskussionsartikel *nicht* angegeben und in der deutschen Übersetzung fehlt auch das „Geständnis“, das er im ung. Text seines Artikels abgelegt hat. Dies ist nichts anderes, als Irreführung der internationalen Forschung über seine frühere – nachweislich falsche – Meinung (Punkt 30).

II. Die nicht eingestandene, aber doch ganz offensichtliche Präkonzeption Bónas war es, einen kupferzeitlichen Goldschatz zu konstruieren, der in Siebenbürgen, in Nagyszeben (heute Sibiu, deutsch Hermannstadt, an anderer Stelle – S. 78 – einfach Sibin) oder in der weiteren Umgebung im vorigen Jahrhundert gefunden worden wäre. Es handelt sich hier um die in den Inventarbüchern des Ung. Nationalmuseums mit 30. 1900. 1. bezeichnete Goldscheibe (in unserer Liste Nr. 16, wahrscheinlich von Ószöny), sowie um den (vogelförmigen, entenförmigen, rochenförmigen oder ganz einfach anthropomorphen) Goldanhänger des Ung. Nationalmuseums (Inv. Nr. 3. 1902. 2., ohne Fundortangaben, für weitere Angaben siehe J. Makkay: The Tiszaszölös treasure. Budapest, 1989, Akademie Verlag!) und um eine kupferzeitliche große Goldplatte aus Hatvan (Ung. Nationalmuseum, Inv. Nr. 55. 1896. 1–2.). Im deutschsprachigen Text werden nur die ersten beiden Gegenstände zu dem Schatzfund aus Siebenbürgen (Nagyszeben = Sibiu = Sibin = Hermannstadt oder Umgebung) gezählt (S. 78). B stellt fest, daß diejenigen, die sich vor ihm mit den Fundorten dieser Gegenstände beschäftigt haben, „den schwer lesbaren, nachträglichen Eintragungen der Inventarbücher keine Beachtung geschenkt hatten. Beide stehen unter der Rubrik des Fundortes: „Nöben“. M. Makkay [richtig J. Makkay] hat zwar die

nachträgliche Eintragung wahrgenommen, jedoch ist diese seiner Meinung nach unlesbar. In Wirklichkeit lassen sich beide Eintragungen gut entziffern. [D. h. Nagyszeben = Sibiu = Sibin = Hermannstadt.] Da die nachträglichen Eintragungen vom Museum genehmigt und noch dazu in den als Dokumenten geltenden Inventarbüchern effektiv durchgeführt wurden, kann [oder darf] ihre Authentizität und Berechtigung kaum bezweifelt werden.“ (S. 78, meine Kursive.).

Da der Verdacht besteht, daß B nachlässig und willkürlich mit diesen Quellen aus den Inventarbüchern umgeht, scheint es nötig zu sein, auch seine diesbezüglichen Feststellungen und Quellenforschungen zu überprüfen. Der Ausgangspunkt für eine solchen Kontrolle war, daß er – einerseits – im Katalog der ersten Jankovich-Sammlung (Ornatu pretiosi . . ., 1838, I. Bóna: A XIX. század nagy avar leletei. A Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve 1982–1983, S. 82, col. dextera: adneris statt adnexis, sinistrarum statt sinistrorum, aurea solida statt aurea solida, quattor statt quatuor, triginta et quattor statt triginta, et quatuor decimas sextas) in einigen Zeilen des lateinischen Textes grobe Lesefehler begangen hat, – andererseits – gab er das Gewicht einer Goldscheibe der Jankovich-Sammlung (Ung. Nationalmuseum, Inv. Nr. 5. 1852. 18. = 68. 24. 127: $20^5/4$ statt $20^3/4$) nicht richtig an. Man mußte also die angeblichen nachträglichen Fundorteintragungen in den Inventarbüchern des Ung. Nationalmuseums, die paläographischen Daten Bónas über einen „Nagyszeben“-Fundort kontrollieren. Es stellte sich heraus, daß seine „Lesung“ vollkommen falsch ist. In den Inventarbüchern ist in den Jahren zwischen 1894–1902 (und wahrscheinlich auch vor 1894 und nach 1902 mehrmals) diese bönaische „Fundortangabe“ neben mindestens 12 Goldgegenständen nachträglich und mit Bleistift eingeführt, und zwar neben solchen, die von ganz verschiedenen Fundorten des ganzen Karpatenbeckens stammen (z. B. Jákó, Kom. Szabolcs, Gyerk, Kom. Hont, Nagyvárád, Nagy-Enyed?, Hajdúszoboszló, Magyarvalkó, Gyulaféhérvár, Székelyhid, Erdély = Siebenbürgen, Hecgemárook, Kom. Baranya, usw.). Die Eintragung ist in diesen Fällen deutlich und gut zu lesen: nicht Nöben (Nagyszeben), sondern *safeben*. Das bedeutet laut der derzeitigen ungarischen Schreibweise eindeutig, daß die Goldstücke zeitweilig in dem Safe (d. h. im Goldtresor) des Ung. Nationalmuseums untergebracht waren.

B hat mit einer unwissenschaftlichen und willkürlichen Methode den sog. Nagyszeben-Goldschatz erfunden, den *es einfach nicht gibt*. In fast derselben Weise „wies er nach“, daß die drei Jankovich-Goldscheiben und die Storno-Scheibe (in unserer Liste Nr. 1–3, bzw. 14.) aus dem Schatzfund von Tiszaszölös stammen. Dies ist aber nicht beweisbar, da B keine Daten, sondern nur spekulativen Theorien aufbringt, deren Qualität nicht besser als die Argumente der Nagyszeben-Theorie ist.

Die falschen Daten und unbegründeten, spekulativen Behauptungen in den

Artikeln von B können dazu beitragen, vor allem die internationale Forschung irreführen (da es aufgrund der deutschsprachigen Auszüge, die in einigen wichtigen Stellen den ung. Originaltexten nicht entsprechen, sehr schwer ist, dem komplizierten und oft auf falschen Erklärungen beruhenden Argumentation Bónas zu folgen). Eben deshalb wurde eine Liste über die bisher bekannt gewordenen Gold- und Kupferscheiben und die einzige Silberscheibe der kupferzeitlichen Lasinja-Kultur und ihrer Verwandten zusammengestellt, die auch die diesbezüglichen sicheren, zuverlässigen oder wahrscheinlichen Daten enthält. Es wird darin auch die unlängst in Zalavár, Transdanubien, gefundene Kupferscheibe angegeben, die genau datiert werden kann: sie stammt aus der frühen (I) Phase der Lasinja-Kultur (in unserer Liste Nr. 24, nach M. Virág 1986, Ss. 5–13). Demgemäß könnten auch einige Goldscheiben in die Frühphase der Lasinja-Kultur datiert werden. Wir möchten darin erinnern, daß B in seinem Aufsatz dazu schrieb, daß diese Goldscheiben in die späte (II. oder III.) Periode dieser Kultur datiert werden können.

Selbstverständlich müssen nach der Klärung der Nagyszeben-Frage all die imposanten aber aus der Luft gegriffenen Hypothesen, die B, basierend auf Zusammenhängen, Herkunft und Verbreitung der kupferzeitlichen Anhänger, Platten und Scheiben, aufstellt, als unberechtigt und falsch abgelehnt werden.

Zusammenfassend möchte ich noch darauf hinweisen, daß die dogmatische Auffassung von B (seine Lesung kann nicht bezweifelt werden: „... nines okunk s *jogunk* [meine Kursive!] kétségbevonni a Nagyszeben bejegyzősek jogosságát.“ – *dazu gibt es kein Recht* [meine Kursive!], B S. 52) den Grundprinzipien der wissenschaftlichen Forschung nicht entspricht. Dasselbe kann auch über seine typologischen Vergleichsmethode gesagt werden. Auf unserer Abbildung (Abb. 1) haben wir die Zeichnungen zu dem völkerwanderungszeitlichen Kelchgefäß zusammengestellt, die B als die besten Parallelen („Geschwister-Verwandte“) zu dem schwarzpolierten Kelch von Tiszaszölös zitiert (nach seiner Listen auf S. 61). Es ist ganz klar zu sehen, daß diese „Geschwister-Verwandte“ den Anforderungen der typologischen Verwandte – Parallelen überhaupt nicht entsprechen. Wir müssen auch weiterhin darauf bestehen, daß der schwarzpolierte (und nicht graue, wie es B infolge des Mangels an Quellenkenntnissen, z. B. die Arbeiten von J. Hampel, meint) Kelch nicht aus der Sarmatenzeit, sondern aus dem 5–6. Jht. nach Christus stammt (Abb. 1, in der Mitte des Kreises).

Schließlich müssen wir noch feststellen, daß aufgrund der Inventarbücher des Ung. Nationalmuseums (Nr. 3. 1902) der richtige Name von „Sigismund Roth (bei Bóna, S. 51: Sigismund Roth = Roth Zsigmond) einfach *Réti Zsigmond* lautete.

Abschließend möchten wir feststellen, daß der Beweggrund Bónas für seine beiden Artikel vermutlich nicht in allen Fällen der vorurteilslose Gesichtspunkt der wissenschaftlichen Forschung gewesen ist . . .

JÁNOSKA PÉTER

RÓMAI KORI LÓSZERSZÁM
RESTAURÁLÁSA

(AZ ANYAGVIZSGÁLATOK JELENTŐSÉGE)

Régészeti áttekintés Jánoska Péter: „Római kori lószerszám restaurálása” c. cikkéhez:

A tihanyi római kori lósr feldolgozása az Alba Regia soron következő számában, a közeljövőben jelenik meg. Jánoska Péternek a lószerszám restaurálását tárgyaló munkája előtt ezért utalnunk kell a lelet előkerülésének körülményeire, és röviden be kell számolnunk az ott talált leletekről.

1977-ben Tihany Sajkodon, a Seregély u. 31. számú telken, III. századi épület közelében és későrómai strok környezetében egy felszerszámozva eltemetett lócsontvázat bolygatták meg. A lócsontváz medencéjét és hátsó lábait a gép elbontotta. A baloldali farhámából – kifordulva ugyan –, de megmaradt a szíjelosztó korong.¹ A gödörbe dobáskor visszafordult lókoponyán elcsúszva megtaláltuk a teljesnek mondható kantárat az orrszorító zablaszerkezettel együtt. Az orrszorító a műzsihez hasonló megoldású körte-, vagy lantalakú zablafeszítővel² és szíjak segítségével kapcsolódott a tulajdonképpeni zablához.

A tihanyi lószerszámból a zablaszerkezeten kívül 194–200 darabot tudtunk megmenteni.

Az áttört korongos szíjelosztók közül kettő a farhámot díszítette, a harmadik feltehetően a homlokszíjhoz tartozott. Az összetett szívalakú veretek helye a szügyelön, illetve a homlokszíj-pofaszíj találkozásánál lehetett. A leletek zömét a kicsi, közép nagy és nagyobb félgömbös, vagy gombafejű veretek alkották, amelyek főleg a kantáraton, a gyeplőn és a farhámon helyezkedtek el. A tihanyi lószerszám garnitúrát szíjbujatók, csatok egészítették. (Lásd a cikk 1., 2., 19. számú ábráit).

A zablaszerkezetet kivéve jó megtartásúak, viszonylag épek voltak a veretek, restaurálásuk megőrzésük lehetőségét tovább növelték.

A II–III. századi leletek körében megtalálhatjuk a tihanyi lószerszám készlet darabjainak párhuzamait. A lószerszám garnitúra jelentőségét az fokozza, hogy a veretek elhelyezkedési sorrendje lehetővé tette a lószerszám rekonstrukcióját, amelynek alapján a szórványosan előkerülő lószerszám veretek funkciójának meghatározására a jövőben nagyobb lehetőség nyílik.

K. Palágyi Sylvia

1. ábra Fölgömbfejű bronz nagy és kis gombok, kettős, szíjkapcsoló gomb, karika töredék és bőrmaradványok

RÓMAI KORI LÓSZERSZÁM
RESTAURÁLÁSA

1. Bevezetés

Házépítésnél a földmunkát végző gép egy római kori lósrít bolygatott meg, amelyet a bejelentés alapján a veszprémi Bakony Múzeum régészei feltártak.³ A leletek között orrszorító szabla, korongos és áttört szíjelosztók, különböző méretű félgömbfejű gombok találhatóak, nagyon töredékes, rossz állapotú bőrmaradványokkal.

A leletek restaurálásánál a helyreállítás, konzerválás túl szempont volt az anyagvizsgálatok lehető legteljesebb alkalmazása. Az anyagvizsgálatokkal megfelelő adatokat kívántunk nyerni a készítéstechnikáról, adatokat a történeti hitelességhez, valamint a kezelési módhoz.

2. A leletek leírása

Az előkerült leletek szemmel láthatóan jó állapotban voltak, bár legtöbbjét vastagnak látszó kékes, zöldes korróziótermék fedte. Kézbevéve feltűnő volt a kisebb gomboknak is a viszonylagosan nagy súlya. A vékonyabb tárgyakkal már megfigyelhető volt helyenként az erősebb, mélyebbre hatoló korróziós károsodás. Néhol olyan összekorrodálódott tömeg jött létre, hogy csak a vizsgálatok után lehetett szétbontani azokat aprólékos mechanikai munkával.

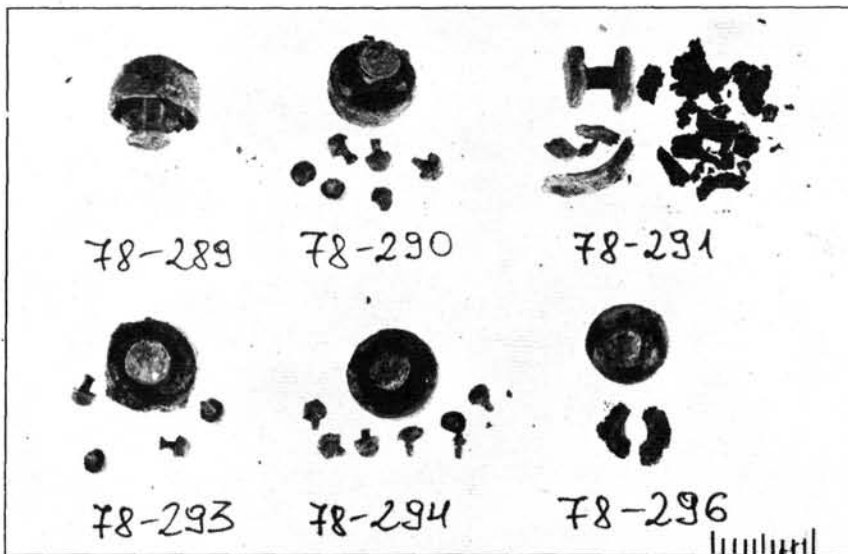
Közelebbről megvizsgálva a tárgyakat, jól látható volt a felületen egy egyenletesnek mondható szürke réteg. Alaposabb vizsgálattal bebizonyosodott, hogy nem ón tárgyról van szó, hanem sárga színű bronz anyagról. Az anyagvizsgálatoknál a szürke rétegnek a vizsgálatára több figyelmet kellett szentelni, keresve az esetleg ezüst, vagy ónbevonatot az eredeti felületen.

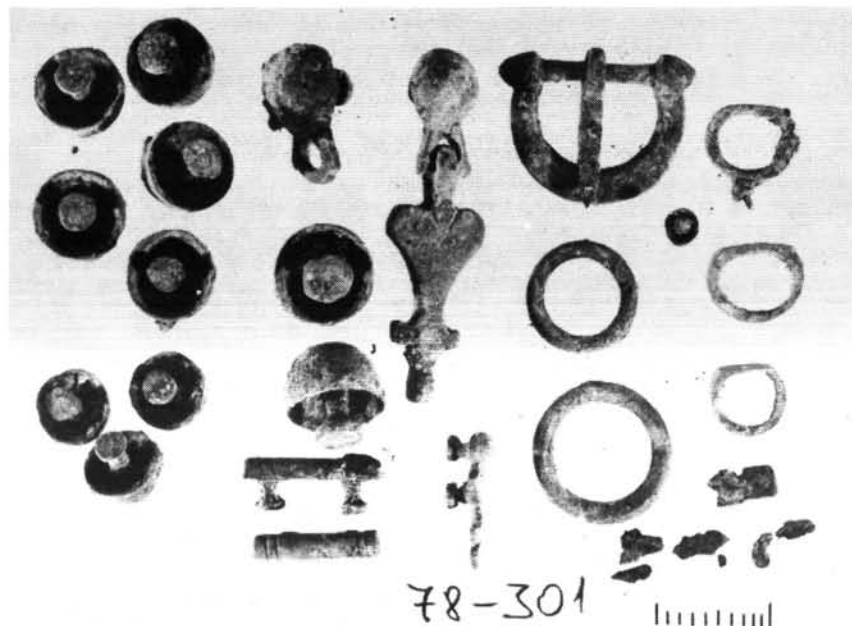
A ló szerszámozásának alapvető része bőrből készült. Ennél a leletnél csak ott maradt bőrtöredék, ahol azt a korróziótermékek „konzerválták”, természetesen teljesen törekeny porlódó állapotban. Ezeknek a bőrmaradványoknak a vizsgálata nem történt meg, mivel minimális mennyiségben maradtak meg, így sem cserzőanyagot, sem a barkát vizsgálni nem lehetett.

3. Anyagvizsgálatok

A bevezetőben vázolt célok megvalósítására az alábbi vizsgálatokat végeztük el:

- 3.1. Vizuális vizsgálat binokuláris mikroszkóp alatt
- 3.2. Páramkérés vizsgálat
- 3.3. Előkezelés ammóniás kálium-karbonátos oldattal
- 3.4. Kloridvizsgálat
- 3.5. Röntgenfelvétel
- 3.6. Korróziótermékek vizsgálata
 - 3.6.1. Cseppelemzés
 - 3.6.2. Röntgendiffrakciós vizsgálat

2. ábra Bronz leletegyüttes: gombok, csüngők, csat, karikák, bőrmaradványok

- 3.7. A fémötvet vizsgálat
 - 3.7.1. Cseppelemzés
 - 3.7.2. Spektrográfias vizsgálat
 - 3.7.3. Metallográfiai vizsgálat

3.1. Vizuális vizsgálat binokuláris mikroszkóp alatt

A bronztárgyakat szabad szemmel, mint már említettem, valamint binokuláris mikroszkóp alatt vizsgálva, a színes korróziós réteg alatt és mellett, egységes szürke réteg volt látható. Alatta, a réteg eltávolításával, sárga bronz az alapfém. A felső, színes korróziótermék réteg eltávolítása után sem sikerült felfedezni ezüstre, vagy ónra utaló fémbevonatot, vagy annak nyomait. Az viszont bebizonyosodott, hogy ez a szürke réteg a tárgyak túlnyomó részénél az eredeti felületet, texturát őrzi. Az egyik szíjlesztő korong hátoldala az öntés utáni reszelés nyomait még mindig őrzi.

3.2. Párakamrás vizsgálat

A tárgyak magas páratartalomra aktiválódó vegyületeit keresve alkalmaztam a párakamrás vizsgálatot, amely a bronzok kezelésének rég jól bevált kiegészítője.⁴

Erre a célra az alul vízzel töltött üvegexszikkátor a legmegfelelőbb. A porcelán lapra helyezett tárgyakat 24, 48 és 72 óra elteltével vizsgáltam meg a lezárás után. Mikroszkóp alatt megfigyelve semmilyen elváltozás

nem volt látható a tárgyak felületén. A későbbi kloridvizsgálat bebizonyította, hogy aktív kloridvegyületeket nem tartalmaztak a tárgyak.

3.3. Előkezelés ammóniás kálium-karbonátos oldattal

Az előzetes vizsgálódásra ammóniás kálium-karbonát oldatot használtam, amely eddigi tapasztalataim alapján kíméletes tisztítószernek bizonyult bevonatos réz- és bronztárgyak esetében.⁵ Ebben az esetben azonban nem kívánt eredmény született. A korábban említett „védőréteget”, illetve a patinát erősen fellazította a lúgos oldat, így további hasonló kezelésekről le kellett mondanom. Ezüst, vagy ónbevonat nyomokban sem fordult elő.

3.4. Kloridvizsgálat

Desztillált vízbe helyezve és 4–5 napig benn tartva a tárgyakat, ebből az oldatból történt a kloridtartalom ellenőrzése. Napközben felmelegítve, általában reggel, hidegen vizsgáltam az oldat egy kis részét kémcsőben, salétromsavval savanyítva és ezüst-nitrát oldattal megcseppentve.⁴ A vizsgálat negatív eredménnyel zárult.

Már ekkor is felmerült, hogy valószínű nem lesz mód nedves, vegyszeres tisztítási eljárást alkalmazni, mert már a desztillált víztől is, főzettel porlékonyá vált ez a bizonyos szürke réteg, amit eltávolítani nem szabad, mivel az eredeti felületet őrzi. A kloridok hiánya ebből a szempontból, a tárgyak későbbi egyensúlya miatt rendkívül megnyugtató.

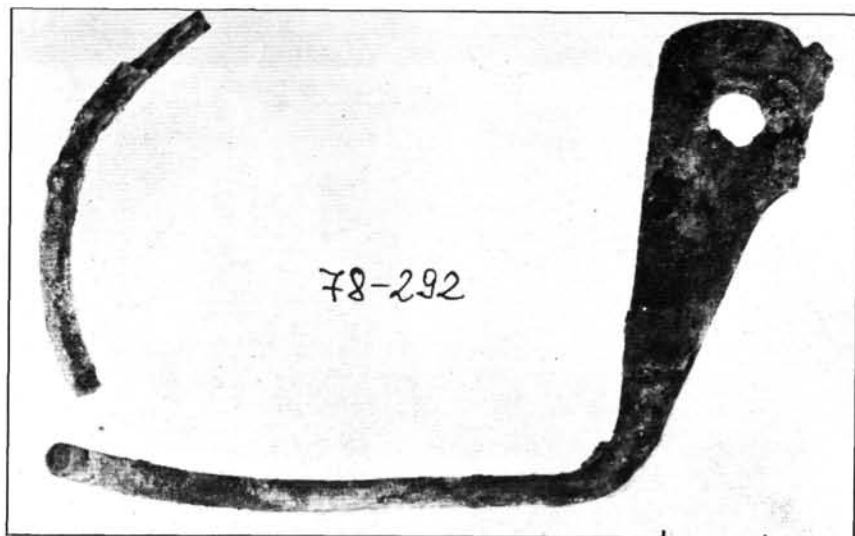
3.5. Röntgenfelvétel

Még 1977-ben kísérleti röntgenfelvételeket készítettünk a veszprémi Mezőgépi Vállalatnál. Néhány tárgyat kiválasztottunk, többek között a sajkodi bronz orrszorító egyik darabját. A felvételeket hegesztési varratok vizsgálatára alkalmas készülékkel készítettük (1, 3 és 4 perces expozíciós idővel, áramerősség 5 mA, feszültség 120 és 140 kV).¹⁰ Az orrszorító szárán különböző darabok a ráakódott korrózióterméktől egy nagy csomóban voltak, a legfelső részen szövetmaradványokat őrözött meg a vasrozdsza.

A filmen kirajzolódott a rögben lévő fémes darabok alakja. A később

3. ábra A bronz orrszorító darabjai a vas-korrózióval átitatott textilmaradvánnyal

4. ábra A bronz orrszorító baloldali szára az összekötő darabbal

mechanikai úton szétválasztott darabok egyike kulcsfontosságú volt a zablá összeállításánál. (6. ábra) A fent említett szövetmaradványok vas-korrózióval átítatott porlékony töredékek voltak, további szál és egyéb vizsgálatra nem lehetett felhasználni őket.

3.6. Korróziótermékek vizsgálata

3.6.1. Cseppelemzés

Többen alkalmazzák a cseppelemzés vizsgálati módszert, mint aránylag rövid idő alatt elvégezhető mikroanalitikai lehetőséget. Költséges berendezéseket nem igényel, igen kismennyiségű a mintaanyag szükséglete, sőt fémtárgyak felületén is lehet mintát oldani, amelynek nyomai később könnyen eltávolíthatók. A cseppelemzés említett előnye mellett azonban hangsúlyozni kell, hogy nagy gyakorlatot igénylő, sok esetben csak bonyolult kémiai elválasztási módszerek elvégzése mellett kivitelezhető eljárás. Alkalmazhatóságát kipróbáltam, mind a korróziós termékek, mind pedig az alapfém vizsgálatánál.

Az elemzésnél Szabó Zoltán^{6,7} által kidolgozott módszereket, valamint Fritz Feigl⁸ könyvében, illetve Marilyn Laver⁹ zágrábi előadásában található recepteket, eljárásokat alkalmaztam. A módszerek részletes leírását az 1. jegyzet tartalmazza.

Az ezüst, Ag reakciót nem lehetett egyértelműen értékelni, a később kimutatott magasabb ólomtartalom zavarta az azonosítást. A cc.HNO₃-ban feloldott mintából az ólom, Pb szinte minden jellemző pozitív eredményt adott. Mivel ebből

az oldatból lehet kimutatni a vasat, Fe, megvizsgáltam. Nem volt meglepő a vas jelenléte, amely szintén több módszerrel pozitív eredményt adott, mivel a zablapáca és a többi vasleletek korróziótermékének az oldata, valamint a talaj vastartalma beszivárgott a tárgyat borító korróziós réteg pórusaiba.

Bizmutot, Bi a megadott reakciókkal kimutatni nem tudtam. Valószínű kisebb koncentrációja miatt. A későbbi spektrográfiai elemzés kimutatta. Az arzén, As kimutatására, ami az ókorban a bronzok gyakori alkotórésze, gyakorlatilag csak a Gutzeit-próba állt rendelkezésre. Az eredmény enyhe pozitív voltát a későbbi műszeres vizsgálatok nem igazolták.

Egy újabb mintatöredéket borkő-sav jelenlétében oldottam cc.HNO₃-ban. Az oldatból az antimont és az ónt kerestem. Az antimon, Sb jelenlétét a pozitív reakciók alapján nem lehetett egyértelműen elfogadni, mert azok az ón ionokkal is pozitív eredményt adtak. Az ón, Sn kimutatása sikerrel járt kaktelines papírral és foszformolibdénsavas papírral egyaránt.

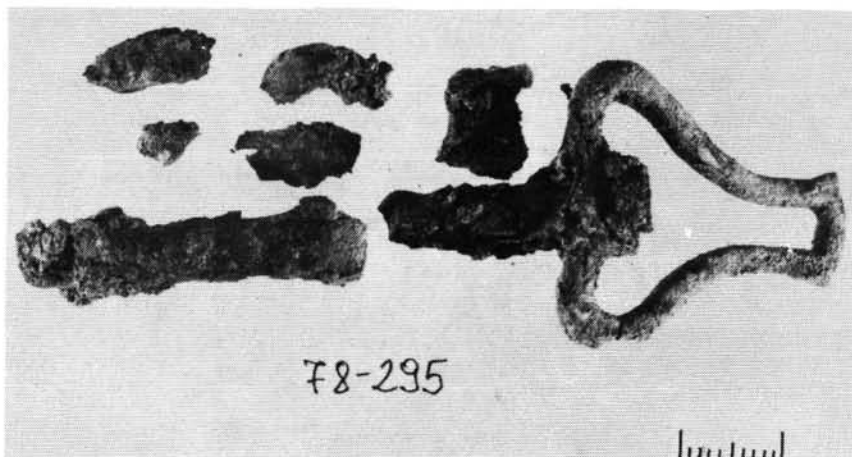
Sósavban oldva a minta további részét, újabb kationokat lehet az oldatból kimutatni, (Ni, Co, Zn). A nikkel, Ni kimutatása dimetil-glioxim-mal nem volt egyértelmű és a kobalt, Co sem. A cink, Zn vizsgálatára (az ismert, eléggé komplikált módszer mellett) a CCl₄-es dithizon oldattal is eredményt érhetünk el, bár több eddig meghatározott ion is adja ezt a reakciót. Nagyobb mennyiségű cink jelenlétét azonban a műszeres vizsgálatok egyértelműen igazolták.

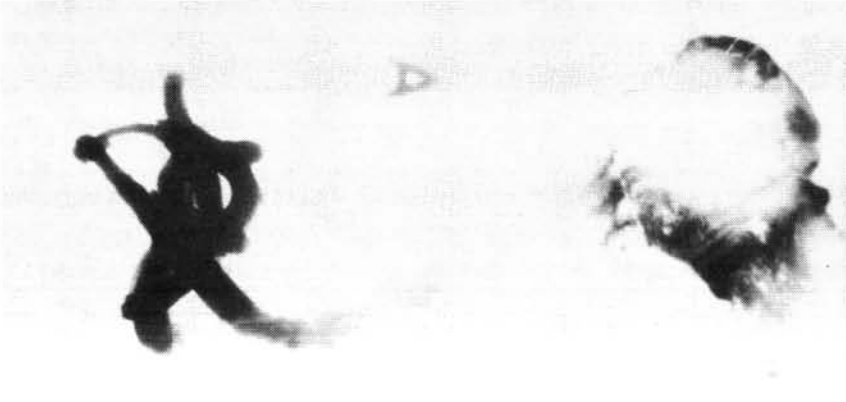
A szürke réteg vizsgálatának a jelentősége miatt igen fontos szerepet kapott az ólom vizsgálata, amely a lehetséges módszerek mindegyikével pozitív eredményt adott. Ezen túl F. Feigl⁸ (437. o. 12. p.) módszerét alkalmaztam, amit a bűnügyi nyomozásoknál a lövedék útjának bizonyítására használnak. Ez a módszer a legkisebb mennyiségű ólmot is kimutatja karakterisztikusan. Részletes leírást az 1. sz. jegyzet tartalmaz.

Hasonló eredményt adott az ón vizsgálatára is egy újabb módszer alkalmazása. M. Laver⁹ zágrábi előadásában megragadta a figyelmemet egy módszer, amelynek vázlatát a 7. ábra mutatja. Itt külső áramforrás segítségével kapjuk a tárgy felületéről a szükséges mintaanyagot. Ezzel a módszerrel akkor is eredményt lehet elérni, amikor más reakciók negatív jelet adnak (leírás az 1. sz. jegyzetben). A foszformolibdénsavval átítatott és kezelt papíron (F. Feigl⁸ 108. o.) az áram hatására azonnal megjelenik az ón jelenlétét bizonyító mélykék színeződés. Vas kimutatásra is ezt a módszert alkalmazva (F. Feigl⁸ 161. o.) a tesztpapírral jó eredményt kapunk. (1. sz. jegyzet)

Összegezve a korróziótermékek cseppelemzéses vizsgálatát, beigazoldott az a feltevés, hogy a bronz-

5. ábra Bronz zablafeszítő a vas zablapáca töredékekkel

6. ábra A bronz orrszorító jobboldali szájának röntgenképe a rozsdátömeggel.

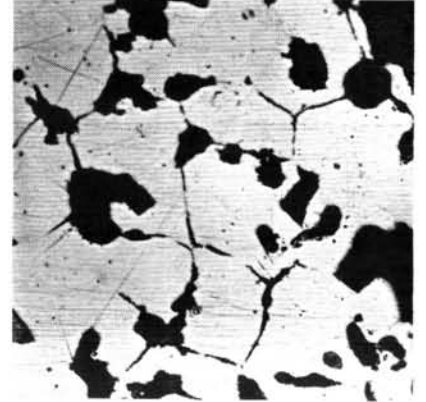
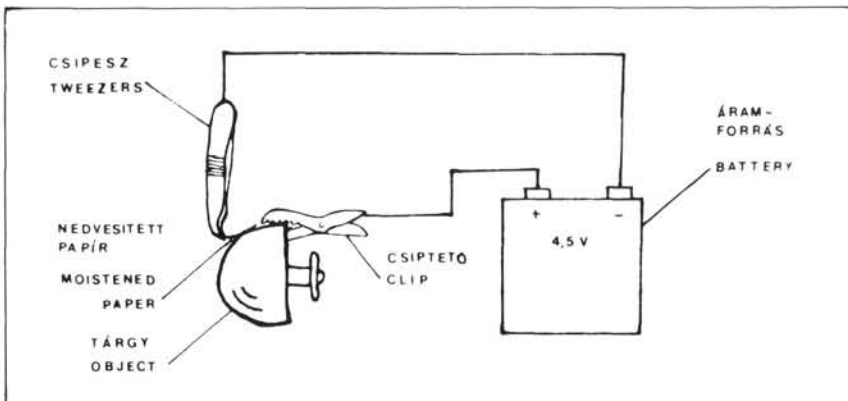
tárgyak felületén levő, az eredeti textúrát őrző bevonat nagyobb mennyiségű ólmot tartalmaz. Az ólom jelenléte a felületen, a korróziótermékekben bizonyossá teszi az alapfém magasabb ólomtartalmát is. Ez a magasabb ólomtartalom olyan esetekben, amikor vegyszeres eljárásokat alkalmazunk, például lúgos kloridmentesítést stb. veszélyes lehet, mert kioldódik az ötvözetből és ezzel gyengül a tárgy.

3.6.2. Röntgendiffrakciós vizsgálat

A röntgendiffrakciós vizsgálatok célja a tárgyakon lévő korróziótermékek szerkezetének meghatározása. A veszprémi Vegyipari Egyetem Ásványtan tanszékén, dr. Vassányi István egy. adjunktus vállalkozott önzetlenül, hogy a szükséges vizsgálatokat elvégzi.

A bronzötvözet alkotóiból létrejött korróziótermékek többsége kristályos formában van jelen a tárgyakon. A minták kamrás vizsgálatára a Debye-Scherrer-kamrás röntgendiffrakciós eljárást találták alkalmazásnak.

7. ábra Vizsgálat a tárgy felületén mikroelektrolízises módszerrel (M. Laver⁹ alapján)

8. ábra Az 1. jelű fém minta metallográfiai képe, nem maratott, nagyítás: 500x

Az előzetes eredményekből kitűnt, hogy a legfontosabb megtudnunk, megismernünk a felületen lévő szürke réteg, bevonat szerkezetét és nem utolsósorban az alatta lévő rétegeket. Az egyik tárgy felületéről lepattant darabok egy része már nem visszailleszthető eredeti helyére, ezért rendkívül alkalmasak voltak erre a vizsgálatra, sőt lehetőség nyílt az egyes rétegek elválasztására is.

A felületi réteg azt mutatta, hogy ez az anyag fő tömegében, 90% felett, ólom-karbonátból ($PbCO_3$) áll. Az egyéb alkotók kismennyiségű jelenlétük miatt további értékelésre nem voltak alkalmasak.

A rétegenkénti analíziseknél belülről kifelé haladva négy réteget tudtak elválasztani. Egymás mellé téve a négy réteg diffraktogramját, kitűnt, hogy az alsó rétegekből kifelé haladva, egyenesen nőtt az ólom-karbonát mennyisége, ami a legkülső rétegnél a már említett 90%-ot is meghaladta.

A fentiek alapján megállapítható, hogy a tárgyak eredeti felületét, textúráját őrző réteg ólom-karbonátból áll. E réteg eltávolítása, vagy átalakítása azok történeti értékét csökkentené. Ezért a tárgyakat óvatos, alapos mechanikai tisztítás után műgyanta oldattal átitatva kell megerősíteni (átszivattással) és viaszolással kezelni, hogy az optikai megjelenése megfelelő legyen.

3.7. A fémötvözetek vizsgálata

3.7.1. Cseppelemzés

A korróziótermékek elemzésével gyakorlatilag egyidőben történt az alapfém vizsgálata is. Az alapfémnél már a mintavételi lehetőségek nehezebbek. A mintavételi helyek azonban később a kezeléseknél helyreállíthatók, eltüntethetők. A megfelelő adatszolgáltatás érdekében azonban mindig érdemes elvégezni ezeket a vizsgálatokat.

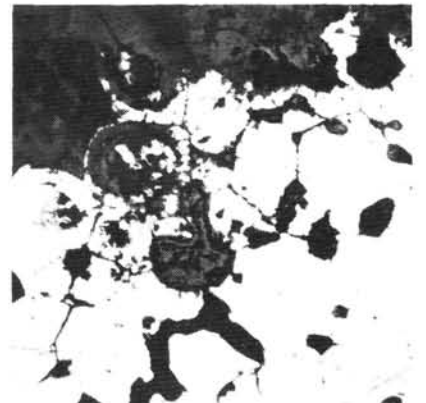
A cseppelemzés eredményei az alapfémnél gyakorlatilag megegyeztek a korróziótermékekénél kapottakkal, a korábban leírt módszerek alkalmazásával.

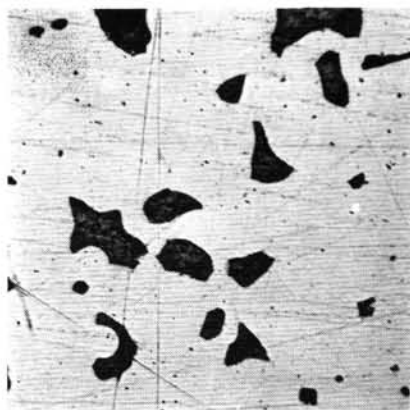
3.7.2. Spektrográfiai vizsgálat

A kiválasztott, metallográfiai vizsgálatra leadott mintadarabok közül dr. Székely Levente¹¹ (NEVIKI, FÉMKUT) egyet átadott spektrográfiai vizsgálatra dr. Gegus Ernőnek a veszprémi Vegyipari Egyetem Analtikai Kémiai tanszéke kandidátusának.

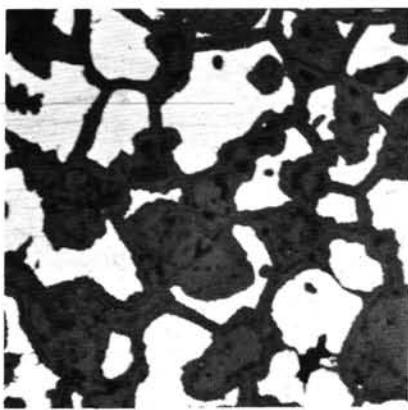
Dr. Gegus Ernő a vizsgálatot lézer-mikroszinképelemzéssel végezte

9. ábra Az előző minta egy másik területe, nagyítás: 500x

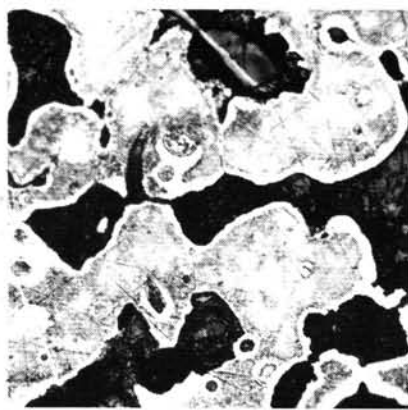

10. ábra Az előző minta felülete, a fémtest belseje felé haladva, nagyítás: 500x

12. ábra Az előbbi minta felülete, alsóbb réteg, nagyítás: 500x

14. ábra Az előbbi minta maratott felülettel, nagyítás: 500x

el. A berendezés Zeiss LMA-1 típusú, vezérelt lézergörgetővel és segéd-szikra kísüléssel dolgozott, a színképfelvételt Zeiss PGS-2 típusú rácspektrográffal készítették.

A vizsgálat adatai szerint (tájékoztató jellegű mennyiségi becslés):

Alapfém: Cu

1–10%-os mennyiségű ötvözeti elemek: Pb, Zn, Sn

Nyomokban talált elemek: Ag, Sb, Bi, Au

Csak helyenként a felület közelében: Fe, Ni

Az ón, mint ötvözőelem, 1–2%-ban van jelen. Ennél nagyobb az ólomtartalom, meglepő a cink nagy mennyisége.

A nyomnyi mennyiségű ezüst származhatott volna külső ezüstözésből is, de azt már korábban tisztáztam, hogy semmilyen fémbevonat nincs jelen. Ebben az esetben az ólom kísérőjeként szerepelhet. Az arany jelenléte is véletlen lehet.

Az antimon és bizmut az ötvözésre használt ércek kísérőelemei lehetnek, az ókori bronzleleteknél gyakran előfordulnak.

3.7.3. Metallográfiai vizsgálatok

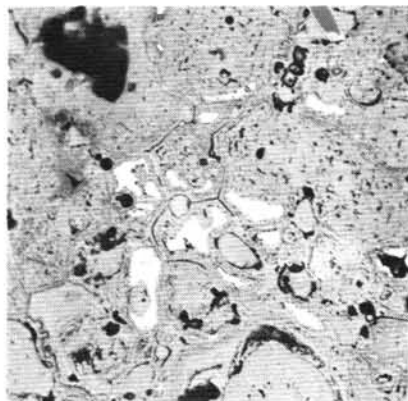
A metallográfiai vizsgálat tájékoztatást ad a fémek szövetszerkezetén keresztül az előállítási módjukra, magyarázatot ad a korróziós jelenségekre, stb. A leleteinkből olyan helyen, ahol a tárgy későbbi megjelenését nem befolyásolta a vizsgálat-hoz szükséges felületi előkészítés, dr. Székely Levente (NEVIKI, FÉM-KUT) tudományos munkatárs, szintén önzetlenül vizsgálatokat végzett a leletek bronzanyagán. A vizsgálat részletes ismertetését a 2. sz. jegyzet tartalmazza, valamint a 8–15. ábrák szemléltetik.

A kutató megállapításai szerint a fémtárgyak anyagát háromalkotós bronznak foghatjuk fel. Ma az ilyen bronzfajtákat vörösötvözetnek hívjuk.¹¹ Ennek szilárdsági tulajdonságai, képlékenysége és korróziós viselkedése előnyösebb, mint a kétalkotós rendszereké. A ternér ötvözet szövetszerkezetét a Cu–Sn ötvözetrendszer alapján kell értékelni, illetve elemezni úgy, hogy a Zn-t és az Pb-t szándékosan ötvözték hozzá, ezáltal szűkítve a szilárd oldat területét, előnyösebb önthetőségi körülményeket

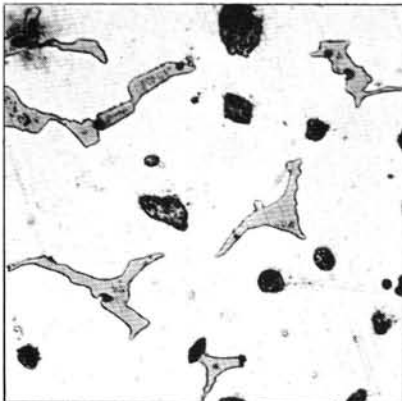
nyerve.¹² Természetesen az ókorban a tudatos alkalmazást úgy kell fel-fogni, hogy megfelelő érckeveréket használtak tapasztalati úton.

Öntés után a kihűlt anyag szövetszerkezetében szilárd oldat, kristallitok alakulnak ki, és a szemcsehatárokon eutektoid. Ebben az esetben elég nagy ólomtartalom adódott. Az ólom viszont tipikusan monotektikus ötvözőrendszert alkot a rézzel, ezért a szemcsehatárokon éppen az ólom válik ki. Tehát olyan esetekben, ha az öntött anyagnál a túlzott ridegség káros, további ötvöző elemekkel javítják tulajdonságait. Az ólomadalék szerepe az, hogy a fémet könnyebben megmunkálhatóvá tegye és egyúttal az önkenővé váljon. Mivel az ólom az ötvözettel nem elegyedik, csak cseppek formájában egyenletesen eloszlik, vagy az eutektoid határán dúsul fel, jelenlétének káros mellékhatása az, hogy ezek az ólomcseppek a bronz gyenge pontjai.¹³ A lószerszámok erősebb igénybevétele indokolja ennek az ötvözetnek az alkalmazását a vizsgált római kori tárgyaknál.

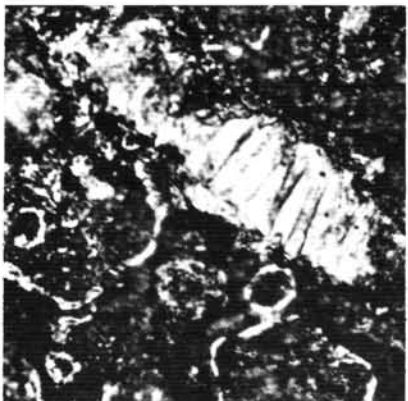
11. ábra A 2. minta metallográfiai képe, nem maratott, nagyítás: 500x

13. ábra A 3. minta metallográfiai képe, nem maratott, nagyítás: 500x

15. ábra A 3. minta maratott képe, nagyítás: 1200x

A mi esetünkben a magas ólomtartalomnak az az előnye, hogy a felületen $PbCO_3$ formájában egyenletes réteget hozott létre. A talajviszonyoknak köszönhetően (nincs jelentős klóriddtartalom!) ez a védőréteg szerepét is betölthette és viszonylagos stabilitása miatt erősen lelassította a korróziósebességet. A tárgyak nagy része így viszonylag jó állapotban van, felületükön egyenletes az ólom karbonát réteg, ami kezelés után felpolírozható, kellemes fényű és esztétikus külsőt kölcsönöz a tárgyaknak.

A vizsgálati eredmények áttekintése bebizonyította, hogy a megfelelő kérdések előzetes megfogalmazásával elvégzett, avagy külső kutatókkal elvégzett vizsgálatok rendkívül hasznos adatokat szolgáltatnak a tárgyak gyártástechnológiájáról és lehetővé teszik a megfelelő kezelési eljárás kiválasztását.

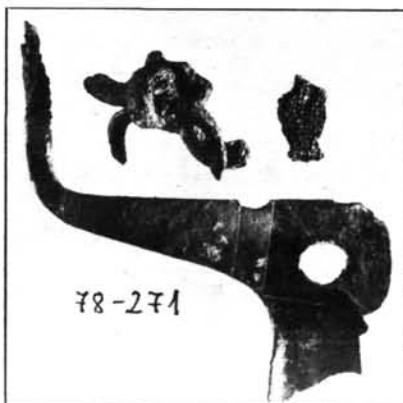
4. Restaurálás, konzerválás

4.1. Tisztítás

4.1.1. Bronztárgyak

Az eddigi vizsgálatok összegzése alapján megállapíthatjuk, hogy a tárgyaknál a bronzok nedves tisztításától el kell tekinteni. Az előzetes tisztításoknál kiderült, hogy kellő elővigyázatossággal a tárgyak felületéről el lehet távolítani a korróziótermék réteget, ami alatt az eredeti felületet őrző, szürke $PbCO_3$ található. Ennek megfelelően a tisztításhoz meg kellett keresni az alkalmas szerszámokat, eszközöket. Különböző szemészeti landzsákat, szikéket, különböző erősségű keféket, fémgyapotot használtam. A tisztítást elszívó fülkében végeztem, mivel a réztartalmú porok kellemetlenek, és a mérgező rézvegyületek károsítják az egész-

16. ábra A bronz orrszorító jobboldali szarának a képe a szétbontás után, a szövetmaradvánnyal, külső oldal

17. ábra A bronz orrszorító jobboldali szára a zablatörödékek lefejtése után

seget. Olyan helyeken, ahol csak nehezen pattant le a keményebb külső, színes réteg, megfelelő csiszolófejjel először elvékonyítottam a korróziós réteget, majd lepattintottam szikével a maradékot. A fogorvosi fűrőkészlethez tartozik egy radírszerű, finom csiszolószemcséket tartalmazó gumikorong. (Dentia, B 11 és B 12, Csehszlovák gyártmány.) A cserélhető korongokat fűrőszárba lehet csavarni és a fűrőfejbe befogni.

4.1.2. Vastrágyak

A leletegyüttesből a zablapálcán a külső szennyeződések eltávolítása után mechanikai úton leszedtem a feleslegesnek látszó, főleg hólyagos felületi részeket. Vegyszeres tisztítást is alkalmaztam óvatosan, vigyázva a védendő bronzrészekre, amelyeket előzőleg már levédtem. A kezeléshez EDTE Na_2 oldatot használtam. A kezelést óvatosan kellett végezni, mivel a tárgyak lemezesen korrodálódtak a kovácsolási átlapolások mentén, vagy már csak a teljesen átkorrodálódott anyag őrizte a formát.

A vastárgyak vegyszeres kezelését úgy végeztem, hogy nem közvetlenül oldatba mártottam őket, hanem papírvattát itattam át a kezelőoldattal és azt tapasztottam a felületre, majd becsomagoltam, hogy ne száradhasson ki.

4.2. Bőrmaradványok

Az igen kismennyiségű bőrmaradványok tisztítását csak szárazon ecsettel, vagy kefével tudtam elvégezni, ezután rögtön átitattam őket műanyag oldattal, mert erősen porlódtak.

4.3. Konzerválás

4.3.1. Bronztárgyak

A teljes letisztítás után és még a ragasztások előtt a tárgyakat át kellett

itatni, hogy megerősítem főleg a vastagabb korróziós rétegeket. Előtte a tárgyakat gondosan ki kellett szárítani. A lehűtéssel különösen vigyázni kellett, nehogy a gyors lehűléskor megrepedezzen és lepattogjon a felületi réteg (a fém és korróziótermékek tágulási együtthatója eltérnek). Természetesen nem mindenütt egyszínű szürke a tárgyak felülete, néhol a korrózióréteg zöldes színe megmaradt, vagy a vörös réz-oxid színe. Ilyen esetekben megkíséreltem a színt enyhe patinázással egységessé tenni. (Híg kénmáj oldat, azonnal letörölve és acetonnal szárítva).

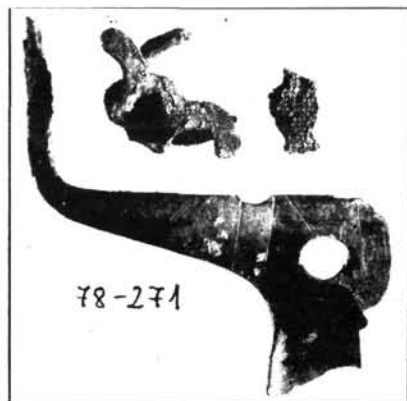
A tárgyak átszivtatásánál Paraloid B 72 oldószeres oldatát használtam (3. sz. jegyzet). Az átszivtatást vákuumszáritószekrényben végeztem, 40 °C hőmérsékleten, ügyelve, hogy az elszívás ne induljon meg hirtelen.

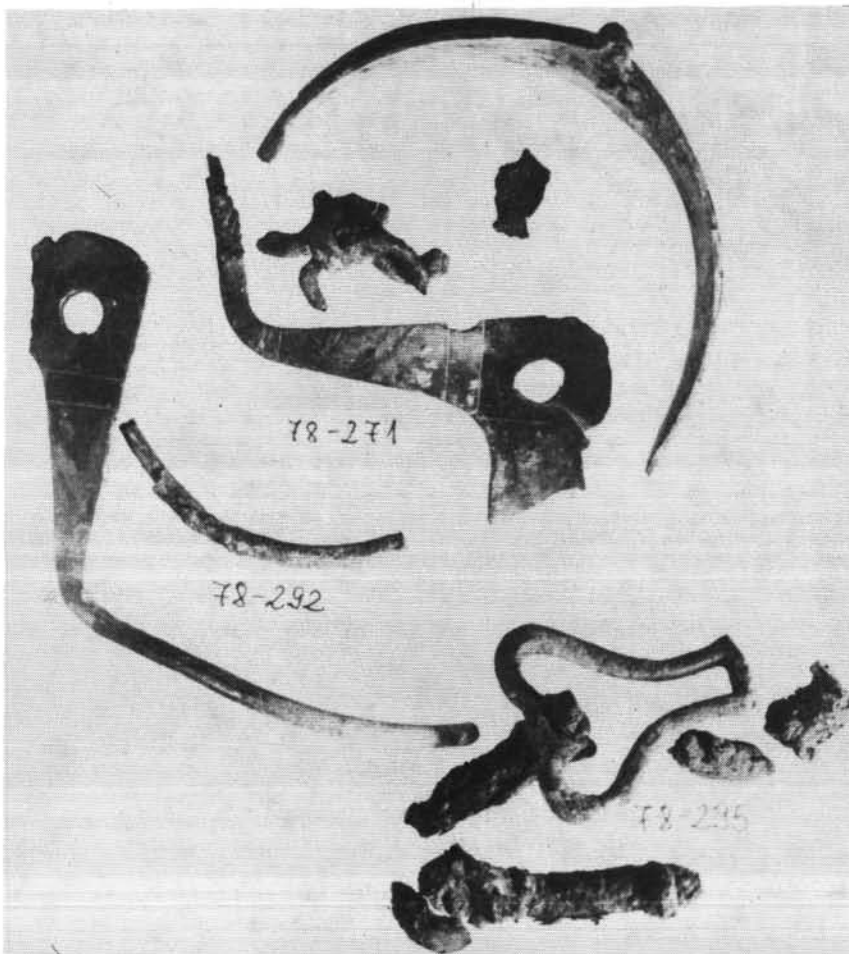
Átszivtatás után leittattam a felesleges anyagot, hogy a túlzottan testes megjelenést elkerüljem (a ragasztási felületeket is le kellett oldószerekkel törölni). A tárgyak csillogását teljesen megszünteti és ugyanakkor kellemes „hamvas” külsőt ad, ha ecsettel átvonom azokat finomított méhviasz benzines oldatával (Rowney matt Varnish). Száradás után puha kefével, esetleg ruhával átdörzsölve, igen kellemes megjelenést biztosít a tárgyaknak. Ezt a kezelést csak a ragasztások után szabad elvégezni. A konzerválást a Schlágerné^{1,2} által ismertett alapelvek szerint végeztem.

4.3.2. Vastárgyak

A tisztítás után a vastárgyakat paszvizáltam foszforsavas oldatban. Szárítás után csersavval színeztem őket, a felesleget leittatva, acetonnal szárítottam. Az alapos kiszárítás után a konzerválásukat hasonló módon végeztem, mint a bronztárgyakét.

18. ábra A bronz orrszorító jobboldali szára a zablatörödékek lefejtése után, másik oldal

4.4. Ragasztás, kiegészítés

A leletgyűttes darabjai közül, ahogy azt már említettem, jórészt csak az orrszorító és a zablaszerkezet került be töredékes állapotban. (19. ábra) Az eltörött részeket kétkomponensű epoxigyanta ragasztóval állítottam össze. Itt csak arra kellett vigyázni, hogy a tárgyak illesztése és kitémasztása megfelelő legyen, mivel a ragasztó 20–24 óra alatt köt meg, kötés alatt a rosszul kitémasztott darabok elcsúszhatnak.

A hiányzó részek pótlásához színes töltőanyaggal kevert műgyantát használtam, Duracrolt. (4. sz. jegyzet) A 5. ábrán látható bronz zablafeszítő tag párját, aminek a csonkjai a 16., 17., 18. ábrákon jól kivehető, szintén kiegészítettem. Az ép tagról szilikongumi negatívot vettem le. (5. sz. jegyzet) A csonkot pontosan beillesztve a negatívba, hozzáöntöttem a megfelelően színezett Duracrolt. Kötés után az anyag csiszolható, alakítható. Ha a kiegészítés felületét kissé érdesen hagyjuk, akkor a konzerválásra használt Paraloid oldattal vékonyan ugyanúgy átkenhető és a finomított viasszal kezelhető.

Hasonló módon egészítettem ki a zablapálca hiányzó részét is, ahol nem lehetett negatívot levenni, és a

19. ábra A bronz orrszorító és a zablaszerkezet összetartozó darabjai, a teljes letisztítás után

meglévő részek alapján csiszolással, mechanikai módszerrel alakítottam ki a megfelelő formát. A zablapálca vasrészei nem illeszkedtek mindenütt pontosan, ennek ellenére összeragasztottam, kiegészítettem, mert rendelkezésre állt az orrszorító ornyereg szélessége (13 cm) amit ala-

pul véve meghatározható a zablaszerkezet szélessége. A kész kiegészítést a 20. és 21. ábrák szemléltetik.

5. Jegyzetek

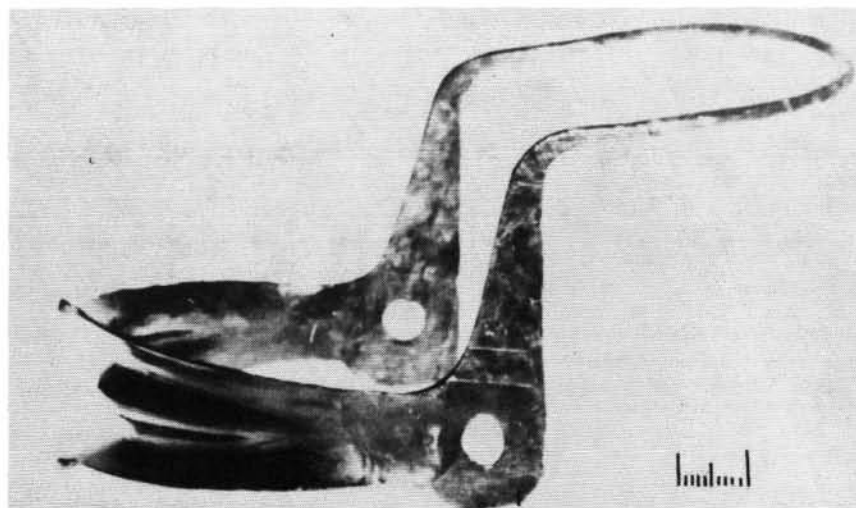
5.1. Cseppelemzések leírása

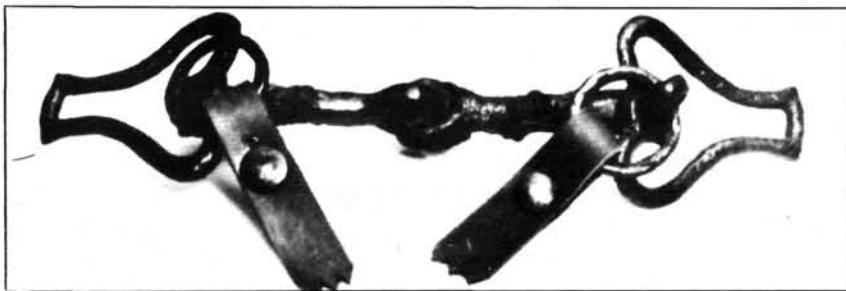
5.1.1. Ólom kimutatása a tárgy felületén: kis szűrőpapírdarabkát átítatunk 2,8 pH pufferral, a felesleget lerázzuk róla, rászorítjuk a felületre, majd a szűrőpapírra rácsepepentünk friss, legfeljebb 1–2 napos Narodizonát oldatot. Az ólom nyomoknál lilás-rózsaszínű színeződést kapunk. Az ólmon kívül az Ag, Cd²⁺, Sn²⁺ szintén adja ezt a reakciót, de az érzékenységük jóval alatta marad az ólom ionokénál (pl. az ezüsttel szemben a kimutatási arány 1:5000) (Feigl⁸ 437. o. 12.p.)

5.1.2. Vas kimutatása dipiridiles papírral (Feigl⁸ 161. o.): szűrőpapír csíkot átítatunk 2% alkoholos α , α' -dipiridil oldattal, majd megszáritjuk. Ha megcsepepentjük a vizsgálandó oldattal, rózsaszíntől vörösre kapunk színeződést, a vastartalomtól függően. Tárgyak felületén is végezhetjük a kimutatást, ha a 8. ábra vázlata szerint járunk el. A vizsgálat előtt a tesztpapírt csepepentjük meg telített NaCl oldattal, érintsük a felületre, ha jó a kontaktus, hamarosan a fenti színeket kapjuk vas jelenlétében. (Kis területen végezzük!)

5.1.3. Ón kimutatása M. Laver⁹ mikroelektrolízises módszere alapján: 5%-os foszformolibdénsavval (Feigl⁸ 108. o.) átítatunk szűrőpapír csíkokat, NH₄OH gőzébe tartjuk őket kis időre, száradás után jó záródó, sötét üvegben tároljuk. Az előkészített szűrőpapírból egy kis darabot levágunk, megcsepepentjük telített NaCl oldattal, rövid időre a tárgy felületére tartjuk a 7. ábra

20. ábra A bronz orrszorító képe a teljes restaurálás után

21. ábra A zablaszerkezet képe a teljes restaurálás után

szerinti módon, ha jó a kontaktus, néhány másodperc múlva ön jelenlétében mélykék színeződést kapunk a tesztpapíron. Ha NaCl, vagy áram nélkül próbálkoztam, nem kaptam eredményt.

5.2. Metallográfiai vizsgálatok

A vizsgálatra leadott mintákat a hagyományos módon ágyazták be, csiszolták a megfelelő minőségükre. Először ezt az állapotot vizsgálták, majd maratták. A vizsgálati felvételek értékelése:

5.2.1. (8. ábra) Az egyik minta csiszolt felülete; nem maradt; nagyítás: 500x; a felülethez közel; a korrózió a szemcsehatáron indul meg. A második fázis, a δ -eutektoid is korrodálódott.

5.2.2. (9. ábra) Az előző minta egy másik területe; nem maradt; nagyítás: 500x; a felület korrodálódott, ami halad a fémtest belseje felé, az előzőnek megfelelő interkristallin korrózió típusal.

5.2.3. (10. ábra) Az előbbi minta felülete a fémtest belseje felé haladva; nem maradt; nagyítás: 500x; alapszerkezet a szilárd oldat (α -fázis) második fázisként a szemcsehatáron a δ -eutektoid.

5.2.4. (11. ábra) Másik minta; nem maradt; nagyítás: 500x; szinte teljesen átkorrodálódott, fémrögök csak itt-ott láthatók, a korróziótermék szerkezete követi az eredeti szerkezetet.

5.2.5. (12. ábra) Az előbbi minta felülete; alsóbb réteg; nem maradt; nagyítás: 500x; a korrodálódott zóna fokozatos vastagodása jól megfigyelhető, a visszamaradt fém rész (fehér) az α -szilárd oldat (a szemcsehatárokon feldúsult ólom is elkorrodálódott).

5.2.6. (13. ábra) A harmadik minta felülete; nem maradt; 500x nagyítás; jól látható az α -szilárd oldatban megjelenő második fázis, a δ -eutektoid, határain éles vonalként az ólom feldúsulásával. Az ókori bronzokra jellemző öntési hibák is megfigyelhetők (sötétebb pórusok).

5.2.7. (14. ábra) A minta maradt állapotát mutatja; nagyítás: 500x; a sötét részek az elkorrodálódott szemcsehatár területek, a fehér, még épen maradt fém, különböző feldúsulási zónákkal (zárványokkal és pórusokkal).

5.2.8. (15. ábra) A minta maradt állapotát mutatja, az előzőnél erősebb nagyításban: 1200x; az eredmény hasonló. A sötét részek az α -szilárd oldat, amelynek a szemcsehatárain feldúsulások vannak (Pb). A világos rész a δ -eutektoid, a második fázis részlete.

5.3. A Paraloid B 72 metakrilát-etil metakrilát kopolimer, az általam összeállított oldószer keverék a 3%-os töménységű oldat elkészítéséhez: 70% toluol, 25% acetone, 5% diacetone.

5.4. A Duracrol metakrilát kopolimer (por és monomer folyadék) 1 g porhoz 1 ml folyadék, kötési idő: 15–20 perc. A töltőanyag: porfészek, kevés szudán színezék, grafit (max. 10%)

5.5. Wacker szilikongumi öntőmassza: RTV 400 sárgaszínű és T 37 térhálósító, amelyből 3%-ot kell alaposan elkeverni, kötési idő: 10–15 perc. Beszerezhető: Vegytek

JEGYZETEK

1. CS. DAX Margit, LÁSZLÓ Péter, K. PALÁGYI Sylvia: Régészeti Füzetek, I. ser. I. No. 31. 1978. 61–62 p.
2. GAÁL Attila: Későrómai sírok Mőzs-Kakasdombon. A Szekszárd-i Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve. 9–9. 1977–78. 20 p. 33. kép.
3. Leletmentési jegyzőkönyv, 1977 Tihany-Sajkód Seregély u. 31., római kori lócsontváz, sírok, Bakonyi Múzeum Régészeti Adattára, 17 889 – 17 991. sz. Veszprém
4. DR. SCHLÁGER Károlyné: A múzeumi fém műtárgyak állagvédelme, Múzeumi Műtárgyvédelem I 1970 (15–126. p.)
5. SZABÓ Zoltán: A rézből, rézötvözetből és ezüstből készült műtárgyak kémiai tisztítása, Múzeumi Műtárgyvédelem 2 1975 (83–104 p.) 90. p.
6. SZABÓ Zoltán: A szervetlen eredetű festékek azonosítása cseppelemzessel, Múzeumi Műtárgyvédelem 2 1975 (237–270. p.)
7. SZABÓ Zoltán: személyes közlés, az előző módszer fémek kimutatására alkalmazva, 1972
8. FEIGL, Fritz: Spot tests in inorganic analysis (1958) Elsevier Publishing Co.
9. LAYER, Marilyn: Spot tests in conservation: Metals and alloys, Preprint 78/23/8 ICOM Comm. for. Cons. 5th triennial 1978, Zágráb
10. KRISTON László: Múzeumi műtárgyak röntgenvizsgálata Magyar Képzőművészeti Főiskola jegyzetei MRMK, 1978 (43–54. p.)
11. DR. SZÉKELY Levente: vizsgálati jelentés a minták metallográfiai és spektrográfiai vizsgálatáról, (NEVIKI, FÉMKUT) 1978
12. DR. SZÉKELY Levente: Fém szerkezeti anyagok és korróziós viselkedésük, Műszaki Könyvkiadó, 1968 (123. p.) Bp.
13. STAMBOLOV, T.: Fém régiségek és műtárgyak korróziója és konzerválása. Réz és rézötvözetek fejezet, fordítás MRMK 177/II (2) 97. p.

PÉTER JÁNOSKA

RESTAURIERUNG RÖMISCHER PFERDEGESCHIRRE

Die Behandlung der Bronze- und Eisenferdegeschirre, die nach der Fundertung in das Veszprémer Bakony Museum gebracht wurden, wurde in der Weise durchgeführt, dass man durch die angewandten Stoffuntersuchungen je mehr Kenntnisse über die Herstellungsmethoden der Gegenstände und Daten zur Bestimmung der Behandlung der Gegenstände bekäme.

Es wurden Untersuchungen unter binokularem Mikroskop durchgeführt, man prüfte die Gegenstände in Dampfkamern, es wurden Vorbehandlungen in

Ammoniak-Kaliumkarbonatlösung und Chloriduntersuchungen durchgeführt, man hat Röntgenaufnahmen gemacht, die Korrosionsprodukte wurden mit Tropfanalyse und Röntgendiffractionsprüfungen analysiert, die Grundmetalllegierungen sind mit Tropfanalyse und spektrographischen und metallographischen Untersuchungen geprüft worden.

Die obengenannten Untersuchungen ergaben eindeutige Ergebnisse über die Vorfertigung der Bronzeferdegeschirre, sehr wichtige Daten zur Auswahl der Behand-

lungsmethoden der Gegenstände. Diese Daten zeigten, dass man feuchte und chemische Behandlungen nicht anwenden darf, weil sie die originale Oberfläche noch bewahrende Korrosionsschichte beschädigen. Diese Korrosionsschicht ist stabil, widerstandsfähig und gleichmäßig verteilt.

Im weiteren handelt der Artikel von einigen wichtigen Fragen der Behandlung der Funde, die beigelegten Aufnahmen veranschaulichen der Zustand der Funde vor und nach der Restaurierung.

TERRAY BARNABÁS

VESZPRÉM MEGYEI UTÓVÉDHARCOK A PÁKOZDI CSATA ELŐTT 1848-BAN

Egy – hadtörténeti és helytörténeti szempontból egyaránt – értékes és érdekes kézirat kerül: elő a Szerző kutatásai során az Evangélikus Országos Levéltárból. (Archivum Generalis Ecclesiae. „V.118.b. Busbak Ádám korrajza”. Eredeti kézirat. 403 p.)

A kézirat szerzője Busbak Ádám, a losonci „mozgó nemzetőrség” tisztje volt 1848–1849-ben. Az alábbiakban közöltek csak részét képezik a teljes kéziratnak.

Busbak (Pusbach) Ádám a Tolna vármegyei Gyönkről származó vaskereskedő volt Losoncon. Gyermekkorát Gyönkön, inaséveit a Veszprém vármegyei Várpalotán töltötte. Mint vásárosz kereskedő inas évente többször végigjárta Siófok és Székesfehérvár környékét. Ismerte az utakat és tökéletes helyismerettel rendelkezett ezen a környéken. Írásának azt a részét közöljük (először nyomtatásban), amelyik a Siófoktól Pákozdig katonaként megtett útját és azzal kapcsolatos eseményeket örökítette meg.

Emlékezései azért is érdekesek, mert a magyar hadseregszervezésnek azokat a pillanatait rögzíti, amikor a háromféle elemből lényegében még meg nem alakult magyar hadsereg szembeszáll a támadó horvát bánnal.

A „nemzetőrség” szervezése a Battyány-kormány hivatalos rendelkezései alapján már 1848 áprilisától megindult az egész ország területén. Nógrád megyében Losoncon és Balassagyarmaton folyamatosan jelentkeztek újoncok a hadseregbe. Ezeket rögtön Pestre, az akkor felállított I. honvédszászlóaljba irányították, ezekkel harcolt együtt az emlékiratíró szeptember végén Lepsénybe érkező „mozgó nemzetőr” zászlóalj. A nemzetőrök egy része lakhelyén maradt, a rend fenntartására szervezték meg őket. Busbak Ádámot a losonci iparoskör szervezésében kifejtett tevékenysége alapján választották meg bajtársai egyik tisztüknek, bár katona eddig sohasem volt. Kinevezését a losonci „törparancsnokság” hagyta helybe. (Még kardja sem volt a választás napján, de éjszaka már a város őrségét szervezte.)

A nyár óta Pesten szolgáló losonciak az I. honvédszászlóaljjal az első között vonultak fel Pestről Székesfehérvárra, az elkövetkező harcok színterére. Ők felszerelést még Pesten kaptak. A losonci nemzetőrségből a „mozgó” részbe jelentkezőket szeptember 3-án indították útnak Pestre, majd onnan a Velencei-tó irányába. Ezek felszerelésének Losoncon kellett volna elkészülni, ilyen tömegű ruházatot, csizmát, nem tudták a helyi iparosok napok alatt kiállítani. Busbak két hét késéssel indult a felszerelést szállító kocsiikkal az elindult két századnyi mozgó nemzetőr után. Szeptember 23-án érte utol csapatát, az anyagot szabályszerűen átadta Lepsény melletti

Bozsokon. A kocsiokról a két századon kívül még a zászlóaljukhoz tartozó Balassagyarmatiaknak is jutott valamennyi anyag.

Az „új vendég”-et, mint kocsin érkezett pihent katonát már másnap éjszakai előőrsbe osztották be. Jókedvű, szépen felszerelt csapatával épp Guyon szemeláttára vonult el. Mint írja: „Üdvözlést vezényeltem „whin h. Lieutenant? auf forspont Herr Major, Sind sie nur gut wachsam!”

A pákozdi csata után a hadszíntér a magyar hadsereg birtokában marad. A magyar főhadiszállás Martonvásáron tanácskozik, mert Jellasics déli hadseregcsoportjának támadásától akkor itt még tartani kellett. Busbak Ádámot itt szerelik le.

Még háromszor kerül a harcok közelébe. 1849 májusában Nagysallón keresztül szállít élelmet az éppen felszabadított Komáromba, az akkor még el nem temetett halottakat látva a csatatéren. 1849 márciusában lényeges szerepe van Beniczky losonci rajtaütésében és győzelmében. Úgy mondhatnánk, pár emberével ők a „felderítők”. A Honvédelmi Bizottmány részéről utolsó kétségbeesett lépésként szervezett „népfelkelésben” még részt vesz a losonci nemzetőrség észak felé avval a teljesíthetetlen feladattal kiküldve, hogy próbálja meg a Besztercebánya felől felvonuló orosz hadseregrészeket feltartóztatni. Ezt a három napig tartó fellángolást már a síri csend – és Losonc porigégetése – követte. Erről, és az 1850-ben Losoncra érkező hadbírótság nyomozásáról is részletesen ír a szerző. Ezek már nem Veszprém megyei témák.

Az emlékirat helyesírását törekedtem betűhíven követni. A múlt idő és tárgyrag összecserélése, az egy és két „b” írásának pontatlansága, a c helyett a cz használata, egyes szokatlan ragok élethűbbé teszik közlésünket. A „kényelemben állj” vezényszó például a mai „pihenj” helyett volt akkor használatban. A pontok helyett pontosvessző, és így végtelennek látszó mondatok mutatják írójuknak feszült figyelmét, az igaz, valódi tartalomra törekedett, tudta, hogy nem a forma a fontos.

Busbak Ádám nemzetőr-tiszt feljegyzései

„... Kossuth és Szemere kinyilatkoztatták, hogy csak törvényes alapon kinevezendő minisztériumnak adják át helyüket, addig nem mozdulnak . . . így aztán gróf Batthányi Lajos elnöksége alatt alakult meg a kormány.

Jellasics augusztus közepén lépte át a magyar határt; hanem nem talált bennünket készületlenül, ott volt az 1–2 honvédszászlóalj, a Vázák, a Vilmos huszárrezred, – a veszprémi, fehérvári, tolnai és somogy-baranyai mozgó őrsereg, ugyancsak megjött hozzánk nógrádi és gömői őrseregehez is a rendelet készletben várni az indulási parancsot.

István nádor külön királyi kéziratban kapta az utasítást, hogy álljon élére a magyar tábornak, és vonja kérdőre Jellasicsot, és bánjon vele érdeme szerint.

Most már nem tarthattam titokban, hogy tagja vagyok a nógrádi nemzeti őrseregnek, és mint a 4 dik század hadnagya közelebb érkező parancsra én is táborda szállok; hanem itt van Husz János segéd, és Horváth Béni tanuló, és ti ketten drága nőm Amáliám! meg édes anyám! igyekezzetek távolétemben mindeneket rendben vezetni és fentartani, ne vegyétek tőlem rossz néven, hogy magatokra hagylak, itthon maradó polgártársaim, barátaim fognak benneteket mindenekben védelmezni, oltalmazni, – Édes hazánk veszélyben; meg kell mentenünk, nekem is ott a helyem, ha elesem hazámért vérzek el – ha megmaradok, ha megmaradok, ha megmentettük a hazát, új életben és örömben foglak visszatértemkor üdvözölni!

Némi zokogás fogott el mindnyájunkat, Amáliám elment és vele többé szót sem lehetett váltani, – neki busulta magát, – anyám kezeit tördelve rimánkodott, ugyan miképpen adtad magadat a gondolatra: itt hagyni feleségedet, hazádat . . .

A mint így buslakodva alkuszunk, hozzák a postát több levél közt a Péter levele (B. Ádám öccsének, ki Tolnában volt nemzetőrtiszt, visszaemlékezései már megjelentek. T. B.), melyben értesíti, hogy Szegszárdon gyülekezett a Tolna vármegyei ifjúság s valamennyi besoroztatta magát honvédeknek, s hogy mire e sorokat olvassátok, valahol Fehértemplom, vagy Szenttamásnál útjuk a rácoikat, ezek hallatára, magánkívül mintegy elbődülva, soká nem eszmélt fel „én Istenem hová jutottam! o tartsd meg ép elmémet!” ugyan édesanyám ne lágyuljon annyira inkább örüljön, adjon hálát Istennek, hogy megér-

tük a szabadságot, és midőn azt ugyanazok, a kiknek istentelen zsarnoksága annyi századon át tartott rabszolgaság jármában, most megszerzett szabadságunkat ismét elrablással fenyegeti, hogy van két fia a harc-téren a szabadságért küzdők között, még ha mindketten elvesznének is, de a Haza, a szabadság megmentve! ... Amáliám kérlek... a besoroztatás elhatározása úgy keletkezett, hogy akik együtt voltunk, vagy 15 egyforma lelkesedéssel ajánlottuk karunkat s életünket a hazának, midőn éppen hire jött a bécsi ármánynak és hogy Jellasichek készül betörni... látod egy Balassagyarmati Hamar az apa hat fiával együtt állt be és mások százan czeren! ... férjed nem tartozik a gyávák fajtájához, a kik bujdosolnak! hanem ha kell él, ha kell életét áldozza hazájáért – – ...

Másnap korán keltem, mentünk az üzletbe, és komoly gondolattal néztem körül mindeneket, s ha valahol hiányt, vagy tenni valót fedeztem fel azt a defectbe (hiányjegyzékbe T. B.) jegyzvén eligazítottam . . . Délelőtt 9 órakor gyülekezőt doboltak, a mozgó század összefonott ott hirdettetett ki, hogy Horváth Pál őrnagy rangot nyert, továbbá, hogy Németh József őrnagy segéd főhadnagyi ranggal, – a losonci, vagyis nógrádi zászlóalj tisztjei 4 dik század: százados Szakal Elek, főhadnagy Ozmitz István, alhadnagyk egyenlő rangal Zmeskal Zsiga, Busbak Ádám, őrmester I ső Pokorny Ede, II. Miskolczy Sándor, tizedesek és őrzetők. – Zászlótar-tó Serk József, dobos: Iván-

Augusztus 25-én érkezett a rendelet, miszerint a nógrádvarmegyei mozgó őrsereg zászlóalj készenlétben tartsa magát, hogy a kiindulási rendelet vételétől számított 6 óra alatt utba lehessen.

Az iparosok az egyenruhákkal még igen hátra maradtak, mármost naponta jártam a nyakukra, panaszkodtak, hogy már sok a költség, kifogyott a pénzük, a kincstár pedig csak akkor fizet, ha minden átleszen adva, hát bizonyos összeggel kisegítettem őket, csak hogy igyekezzenek minél inkább elkészülni, hogy hosszan ne legyen letartóztatva [feltartóztatva] – a tábor után menni, – egyidejűleg jelentést tettem a parancsnokságnál hogy ha netalán a kiindulási parancs 10 nap előtt érkezne, miután az egyenruha és csizma elkészítéséhez még vagy 14 nap kell, hogy ennyi idő engedélyeztetnék és két szekér előfogat rendeltessek a szállításra oly feltétellel, hogy itt a helyszínén gondosan a szekerekre berakva, hova oda a táborhelyre szállítanak -, a nélkül, hogy valahol átkeljen rakni, őrizetül pedig éber tizedes

és minden szekérhez két két jó nemzetőrt kísérekül. Mindez megtörtént.

September 1 én jött a rendelet, hogy a 4 dik század 3 kán induljon és 4 kén Balassa Gyarmaton egyesülvén az egész zászlóalj, 5 kén tovább indul Pest felé.

Volt e riadóra most olyan izgas mozgás, hosszúra nyult bánatos részben elszánt arcok, – délután a vásártéren dobszó mellett gyülekezett a század, itt lett közölve a zászlóaljparancs, hogy 3 kán délelőtt 10 órakor indul a század Ludányig, ott meghál és 4 kén reggel 8 órakor indul Balassagyarmatra, hol a zászlóaljjal egyesül és fegyvert kap mindenki, a borjuban mindenki csak két öltő fehéruhát csomagoljon, hogy a suly ne legyen tulságos, úgy intézze mindenki dolgát, hogy reggeli 8 órakor dobjelzőre gyülekezünk a belső téren, onnan fél kilenc órára a gyapjúmázsa dombra jövünk tábori misére és pontban 10 órakor indulunk. Ott volt Liedemann őrnagy ténparancsnok is, a többi között német nyelven szólva azt mondá „Uraim, önök most mint katonák haditörvény alatt állanak, ne gondoljanak egyébre; hanem a haza, a király iránti hűségre! gondoljanak szigorú rendtartásra, rend a lelke mindennek.”

September 30.- délelőtt 8 órakor a század felkészült, dobszó mellett, részben Rác Rudi bandájának Rákóczy indulója mellett ment ki a gyapjúmázsa dombon sátor alatt felállított tábori oltárhoz, hol Czente plébános két káplánja segédlete mellett celebrált tábori misét, ennek végeztével buzditó szózatot intézett a kiinduló őrséghez, körülbelül a következő kivont szöveggel: „... a mi áldott királyunk...szentesített..., ámde a király háta megett incselkedő kamarilla...felbujtva a nemzetiségeket...Menjete megvédelmezni a hazát, öljétek rakásra ama biborban és bárnyuban született sátán – fajt, – István, a magyarok istene erősítse karjaitokat, áldja meg fegyvereiteket győzelemmel!”

Még nagy áhitattal énekelte az ezredre menő nagyközönség a Kölcsey Hymnust, hosszan éltette a távozó nemzeti őrsereget, a vezénylő kapitány indulóra vezénylett, és dobszó mellett indult a század, Rudi bandája a Rákóczy indulóval kísérte ki a város végeig a harasztig és P.daróczy (Panyidaróczy) határig, itt még egy hosszú búcsú után a válás szivszakgató percei, – délelőtt 11 órakor érkezünk vissza a belső tere... az anya mintegy biztosra veszi, hogy fiaittöbbé sohasem látabdja... Amáliám...tán visszaemlékezve szerető édesanyja (aki meghalt az eljegyzés és esküvő között!..T.B.) biztató sza-

vaira: „te örülhetsz, szerető gondos férjet kapsz a ki még az ellenkező szellő ellen is megvédelmez” én ime most e vészes időben el és magamra hagy ... holnap jönnek a gömöriek...

A ténparancsnoktól kaptam parancsot, hogy minél inkább sűrűssem az iparosokat ...elején csak úgy huzakodtak... ráérünk, no bizony! ha hozzáfogunk 4 hét alatt fűtyülve adjuk át az egészet, és most már 9 dik hete, tehát négy helyett tizenegy hétre kerül, bizony polgártársaim szavára sem lehet mindenkor építeni.

A sorozás folyvást tartott, és ha 100 legény együtt volt, azonnal útnak indították Pestre.

A helyben maradt nemzetőrséget is eléggé foglalkoztatták, hetenként két nap gyakorlat, éjjeli őrállások, utcai őrzetők, az ujonczokat Balassagyarmatig kíséni, kijutott nekik is.

A mozgó nemzetőri Nógrád vármegyei zászlóalj öt nap maradt B. gyarmaton, 10 kén indul tovább, 14 kén ért Pestre és onnan felszerelve mozdult ki egyesülve Nógrád és Honti két zászlóalj Ivánka Imre fővezérsége alatt.

Meglátogattam magát Liedemann Samu őrnagy ténparancsnok urat, ... felkértem... legyen gondjuk házunkra; de különösen viseljenek gondot az én jó feleségemre; mert most már rajtam a sor, 17 kén indulok.

September 16 kán végre kiküldetett a ruhák átvételére egy százados vezetése alatt egy hadnagy, egy őrmester és egy tizedes, meg az én szállító tizedesem, négy szállító nemzetőrrel, a szekerek előállottak, mindkettő gyékényes és ponyvával kibélelve, először a posztó neműeket vették fel szigorú ügyelettel leltározva 2 példányban jegyezve, és darabonként igen rendesen becsomagolva, végre háromszorosan befödve, gyékénnyel erősen, lekötve, utána hasonlóul történt a lábbelik felvétele és csomagolása, – midőn már bevégezve lett, következett a jelenvoltak aláírása, – két példány a ténparancsnoki irodában maradt, kettőt a kellő kíséző levelek és egyéb okiratokkal együtt nekem kézbesítették czimezve a nógrádi önkéntes nemzetőri zászlóalj parancsnokságának ... a szekerek a városház udvarán álltak és az örök azonnal elfoglalták mellette helyüket. . . a kíséző tizedes kikapta a menetrendet Pestig ott a fehérhajú udvarára állni be, és engem azonnal felkeresni ottani szobámban.

...nálunk találtam Nagy Miklós sógoromat...

...Én holnap reggel 7 órakor édes anyám és nőrévemmel indulok, s Pestről ők a Dunán mennek Tolnába illetőleg Gyönkre, én pedig megyek a

táborba, oda szállítok két szekeren egyenruhát. Még vagy egy óra hosszat együtt beszélgettünk, azután elbucszunk anyámmal együtt tőlük és ők kocsira ülve mentek haza Liptagergére.

...Losonczal egy sem mérkőzhet... én ezt magyar országnak hasonló kis városai között a legmagasabb polczon első helyre érdemesitem...Balassagyarmat...Zólyom...Rimaszombat...
...Rozsnyó...

...Mindezekhez mérten Losoncz városunk valóságos köztársaság, nagy itt az értelmiség, a műveltség, a demokratikus egyenlőség, a társadalmi életben nincs elválasztó személyválogatás, itt mindenki ismeri a magyar nemzeti történelmét, itt mindenki él és hal a szabad eszméért, hazafiui tiszta lelkesedés dagasztja mindenki kebelét, egy mindnyájáért, mindnyája egyért, mintha ez a város egy századdal meghaladta volna társait.

Hiszen itt egy érélyes fölhívásra, hogy a Haza veszelben, tán egyetlen ép kézlábu férfi sem maradt volna el a többitől...Habár, érzelmeim lelkesedésem nem változott, mégis a maradandó kinokat, melyek azóta szakadatlanul körül zsiborganak már tovább el nem bírnam, szintén belebetegedtem, már két nap óta iszonyu fájdalmakat szenvedek kólikában...

...Igazi butsu vacsora volt...

...és még becsomagoltam egy kis bőröndbe 4 inget 3 lábravalót, az egyenruhám és okmányaimat, csákómat, kardomat, puskámat egy helyre összerakva, anyámék és Amáliám lenyugottak, én meg köpenyget öltve, szivarra gyujtottam és kün a folyosón vissza emlékezve, a jelenkort mérlegelve, következtetést óhajtottam kivonni a jövőre, hogy hova vet ki élethajónk, mivé leszünk hova jutunk, az örömjongva megünnepelt szabadság és jobb jövő reményét tán nagyobb visszaesés követi, itthagynom e nőt... szegény anyámat elbocsájtom... mi lesz mind ezekből, ha egy nyomorult horvát golyó felém téved? — ezer mindenféle kérdés keresztezte agyvelőmet... Jobbra balra hánykolódva kinlódttam, aludnom nem lehetett... alig vártam a reggelt...

Reggel hatkor jött jelenteni az egyik őr, hogy készen vannak, jó mondám, hát csak menjenek, legyenek ébren, hogy baj ne történjék, aztán Pesten egyenesen a fehérhajú című vendéglőbe száljanak, engem ott találnak... a boltot kinyitották, azonnal megtelt butszú polgártársaim és olyan nőkkel, a kiknek férjeim már 3 kán indultak és most azt sem tudják élnek e még, vagy hol és merre vannak, megraktak levelekkel, aztán alig győztem mindenkivel ke-

zet fogni és elbutsuzni, a bérkocsim már előállt, még a Jónás bandája is megjelent; de kértem őket, hogy ne huzzanak, most hagyják akkorra, ha diadallal megkoszoruzva térünk vissza, ...pont 7 órakor indultunk, —9 órakor Ludányba és délre Balgyarmaton voltunk a Zichiben,—... 3 órakor Rétságon és 6 órakor Váczon a felszálló hidnál ültünk gőzökre, 8 órakor Pesten szálltunk ki ... a fehérhajú vendéglőbe, hol a számunkra az emeleten kijelölt 8 sz. tágas szobában foglaltunk helyet...

18 kán jókor felkészülvén... Amáliámnak megirni..., ha a mint számított szekereim holnap ideérkeznek, úgy velük 20 kán megyek Székesfehérvár felé a táborunkba, — itt roppant nagy a mozgalom, szakadatlanul szállítják minden irányba a felszerelt zászlóaljkat, minden órán várják Jellasits hadaival a találkozást, a budai oldalon sánczokat hánynak, hol urak urnők kivétel nélkül hányák és holdják (sic!) a földet, legnagyobb zavart okoz a számtalan kém és áruló.—... 10 óra után hadnagyi dísz egyen ruhámban csákóval kardosan övvel mentem ki, az örök mindenütt tisztelegtek, a mit megrestelve, siettem vissza átöltözni...találkoztam is a zászlónkhoz tartozó több nógrádi collegával: Zmeskál Zsiga, Ozmitz — Fay — Berczeli s.a.t. a kiktől megtudtam, hogy a mi dandárunk 16 kán indult ki Pestről Fehérvár felé, hanem hogy hol fog megállapodni, azt nem lehet tudni, — hát Ti mit műveltek itt, ha szabad tudni? reconváleskül maradtunk kórházban, de már legközelebb berukkoltunk, és te miért vagy itt? én a számadunk egyenruhát vártam de Losonczon, magam az estve érkeztem, a ruhaszállító két szekér valószínűleg holnap érnek be, és ezen esetben 20-kán indulok velük a táborba, így váltunk egymástól—

Elmentem még a térparancsnokságra, báró Baldácsy volt a térparancsnok, okmányaim velem, bemutattam magamat és okmányaimat, és hát ön mozgó nemzetőri tiszt és civilizben mutatja be magát? s midőn elmondtam, hogy kardosan felkészülve indultam; de resteltem azt a minden léptem nyomon való tisztelgő kapkodást, visszasiettem szállásomra és levettem, mosolygott.— Meddig időzik itt? Előre jöttem külön kocsin, egy időben indultunk; de én váltott fogatokon egy nap alatt értem anyámmal, a ki innen holnap gőzösn utazik Paksra, az én eskortom pedig valószínűleg holnap érkezik és így 20 kán utazom velük a táborba. — Hát tudja e hol van a dandárjuk? Biztosan nem tudom; hanem az értesülésem szerint az irány Székesfehérvár, látomásozva visszaadta.

Délben visszamentem a fehérhájóhoz... Gyönkre postán még Losonczról küldtem két leltárt a melyből vagyónállásunk kiviláglik és abban az esetben, ha én a csatamezőn elesném az én kedves Amáliám édes anyámnak 3000 forintot juttasson; ... A Ligetben a bimbó korcsmánál meguzsonnázván... este mentünk a színházba, az alvajáró operát adták, ... én nem alhattam, a falat rágtam kinomban...kétségbe ejtő kinokat álltam, alig vártam az 5 órát felöltöztem,... bucuzás után siettünk a hajóhoz... midőn 3 kat csengettek váltam el tőlük, és siettem ki a partra, ott álltam mintegy megbüvölve, az induló gőzös után butsnitve mig el nem tűnt a láthatárról. ...itt állok a pusztában elhagyatva, ...mivé leszek?... Péter öcsémről sem hallunk, él e még? ...Keserveimet enyhítendő levélíráshoz fogtam...midőn végeztem postára adtam, utána hat óra utánig a dunaparton sétáltam, szintén belefáradva tértem vissza szállásomra, a szállító fedezeti tizedesem már keresett, ott álltak a kocsi szinben, lementem körülnéztem semmi baj nem történt, szerencsésen megérkeztek,... az egyik szekeren számomra ülést hevenyészsenek, meg a kis bőröndömnek is helye legyen: együtt megyek magukkal, aztán itt az éjjel ébren legyenek, mert itt nagyon ügyes és sok a tolvaj, — Tizedes barátom rendeljen mindegyikök számára egy egy részlet marhaus pecsenyét, egy egy meszely bort és kenyeret, a kocsisoknak is, majd én kifizetem, — ennek igen megörültek s megköszönték,— ...9 óra volt, még elmentem a szekereimet körülnézni, azután bementem a számlámat kifizetni, hogy reggel mi sem késlel tessen...

Átnyomorogtam az éjt, — — — pont 6 kor indultunk, már előttünk ment egy csapat honvéd át a hidon, ...Téteyben röviden időztünk,...Martonvásár, Nyéken át, délután 6 órakor értünk Székesfehérvárra, itt beszálltunk éjjelre, már itt mindenféle katonasággal találkoztam Mak tűzér őrnagy személyesen adott előadást és oktatást egyik téren az ágyuk között, voltak ott 14–15 éves fiuk, és milyen figyelemmel halgatták tanárukat, — ezután gyakorlatot tartottak... Mak tűzérei nagyhitű nevezetességre emelkedtek, azt mondta az ellenfélnek frantzia tűzérei vannak.

Székesfehérváron félig otthon éreztem magamat, Palota, a hol tanultam nem is egészen hét mérföldnyire van, ha átrándultam volna, Czöbelék bámulva, tán szivesen fogadtak volna, ámbár Czöbel ur szive inkább Béts felé vonzott, hát mint önkéntes nemzetőrt talán nem egészen nyílt szivességgel láttak volna;

hanem kimutatni talán tartozkodtak volna, hiszen Czóbel Frigyes bátyának fia „Károly” tanulója ott hagyta 14 éves fiú, beállt honvéd tüzérnek, – hát abba már magyar vér csörgedezett az atya is Ferdinánd huszár volt, még pedig nádpálcás strázsamester. – Összevissza sétáltam a várost, megnéztem az embereimet és megparancsoltam, hogy ébren öröködjenek, holnap átadjuk és megszabadulunk a felelősegtől, ... éjjelután a kínzó fájdalom felébresztett, ... egészen 5 óráig hanykolódtam, ekkor fölkeltem és felkészültem, lenéztem embereim is készen voltak, kifizetem a számlám, 6 óraker indultunk Lepsény felé Bozsokra, 10 óraker értünk be, ott volt a Nógrádi és honti zászlóalj, azonnal jelentkeztem századosom Szakál Eleknel még az őrnagy Horváth Pálnál, kiküldték Szakál Elek, Pokorny Ede őrmester Raksányi tizedest és négy köznevezetőrét, felvették és átvették az egészen helyesnek talált szállítást, – a fuvarosokat és legénységet igazolvánnyal ellátva botsáttották el, – megkértem őket, menjenek nőmhez Losoncra, adják át legszívesebben tiszteletemet, aztán a Losonczról hozott leveleket és szóvali üzeneteket adtam át kinek kinek – most már a századunk lett összehíva és a ruha kisorsolva, a felmaradtak a zászlóaljnak lettek átszámolva.

Jó, hogy eljöttél mondja Pokorny Ede, barátom a hadnagyunk és főhadnagyunk beteg, beszéltem velük Pesten azt mondták, hogy már berukolnak.

Hát hogy vagyunk milyen a kilátás?, úgy vagyunk, hogy Jellasich nyomunkban minden órán várhatjuk támadását, István Nádor itt volt Jellasitsot kérdőre vonni; mert erre a királytól egyenes utasítása volt; azonban Jellasits ugyancsak V. Ferdinánd királyunk aláírásával ellátott szigoru meghagyással igazolta magát, hogy a magyarokat megfékezze, effelett a nádor elbámulva...elment; hova? azt csak sejtethetjük, biztosan nem tudjuk, furcsán vagyunk annyi igaz, – innen talán még éjjel tovább megyünk, mióta vagytok itt? tegnapotól, hát Jellasits tábora merre van? nagyon közel van barátom Siofoknál másfél órányira innen, – ilyenformán nem valami nyugalmas lehet éjjelünk; de hol is alszunk? minden század a maga keretében, leheveredünk a gyöpre; borju, fegyver mellettünk köpönyeggel takarózzunk és ha lehet alszunk, most hagyán; hanem ha valami deres esős éjszakák köszöntenek be... hát nem történt valami újabb Losonczon? – semmit sem tudok; különben én anynyira el voltam foglalva, hogy percnyi időm sem volt, mindég az ide va-

ló készülődés dongott körültem Ó, igazán szabadabban lélegzettem midőn már a városon kívül voltam, nincsen toll, mely leírhatná belső küzdelmeimet, nehéz utamat és Pesten anyámtól való butszuzásomat; Péter öcsém is honvéd oda lenn Fehértemplom meg mittudom én ott a szerbekkel Szenttamásnál naponta véres ütközetek folynak. – Hát az élelmzés miképpen áll? hát a tisztikar együttesen tart konyhát, mikor hogyan telik, – most is készül már amott az ebéd, majd beszélj Szakállal; mert ő a főszakács, – hát fegyvergyakorlatok tartatnak-e? bizony nemigen volt még alkalmunk, tán kétszer Pesten tán három napot hevertünk míg fegyvert kaptunk, azóta folyvást utban voltunk, kétszer napoltunk, ugyananyi gyakorlat felállítás, különféle fordulatok, fegyvertöltés, célzás, tüzelés, a distancziák szerint fel vagy leirányzás, bizony nehéz a mi helyzetünk, ha meggondoljuk, hogy minden előkészütség nélkül ellenséggel állni szemközt.

Az ebéd készen a tisztikar a kiválasztott tiszta gyepen kiki köpenyére letelepedik, engem is meghívtak, itt megtörtént az ismerkedés a tisztitársposharázás, mindannyian a bizalmas testvéries kapots által összefűzve, egy mindjájaért, mindjája egyért védelmezi életét becsületét, – a századnak 4 katlanban főztek gulyás-hust és 8 körben telepedtek ebédhez, – minden egyesnek volt bádogg tálkája, – volt elég markotánus kik kenyeret kalátsot; hideg ételeket, pálinkát és bort hordtak, kínáltak; – a tisztikarnak a község korcsmájából hoztak bort.

Délután 3 órától 6-ig fegyver és fordulatok és négyszögvár alakulás, meg rohanás, szuronysegezeve rohanó támadás gyakorlat tartatott, – a tiszteknek vezénylő és kardgyakorlatok.

Vacsoránál ismét összejöttünk hideg hus kenyér és bor; erős előőrs csapatokat küldtek ki, a jelszó volt „Buda” ki volt adva a parancs, hogy tüzet nem szabad rakni és lehető legnagyobb csend legyen.

24- reggel felébredvén, nem háborgattunk, meglehetően jól éreztem magam, a reggeli légáramlat elég hűs volt; hanem olyan idegenszerű helyzetem, otthon mozdoviz, tiszta ruha csizma már készen várt midőn felkeltem, most semmi, volt ugyan bőrdömbben mindenféle kefe, fénymáz, hát magam is megtisztíthatom ruhámat, volt 2 törölközőm; de viz nincsen, igen, hiszen engem mint tisztet megillet egy szolgál és erről még aznap gondoskodtam, átadtam neki bőrdömböt és kivéve a szükséges egyenruhát meg kardot tartottam

magamnál, vettem egy vizes edényt és így mostmár ő tartozik gondot viselni mindenemre, ha utazunk ő holmimat a kocsira teszi és ott jön a kocsival, hogy a hol meg állapodunk, azonnal jelentkezzen és szolgálatomra álljon, és bejelenttem a századosnak, a ki azt helyeslőleg vette tudomásul és lajstromoztatta.

Reggelire hoztak kávét, hideghust, kenyeret, silvoriumot, és törköly pálinkát, bort, kinek mi tezett, tehát volt mit enni.

Déltől 9 től 11 ig ismét fegyvergyakorlat, találkoztak a nemzetőrök között igen ügyes kezelők, most a csata gyakorlat szabálya szerint 3 tagu felállásban, az első sor tüzel, utána a második az első sor közötti résen, a 3 ik sor tölt és kicseréli a fegyvert, már meglehetősen gyakorlottsággal, azután a szurony roham máris nagy tökélyel vitetik véghez.

Ebéd után futó tűzként adatik ki csendben a parancsokat a tábori minden eszközt felrakni, mindenki készen századonként felállni, – félóra alatt rendben minden, helyén mindenki. Indulj vezényeltetik az egész tábor a kellő beosztással mozog, csak a parancsnokság tudja miért, hova, merre; hiszen nem sokára, látva az irányt, tudtam magam tájékozni, hogy Lepsény felé megyünk, alig egy órányi menet alatt Lepsény alá értünk és ott nagy lapályos területen ösmét letelepedtünk. Eddig csak a nógrádi és honti zászlóaljakat láttam; mert mi Bozsokon elkülönítve egy mélyedésben, most azonban áttekinthető nyílt területen, ott volt egy Pesti nemzetőri zászlóalj, az 1 ső honvéd zászlóalj és abban több losonczyi fiu: Zámpany Pál, Nagy József s.s.t.– a Váza ezred két zászlóalja, – a borsodi önkéntes nemzetőrök, – a tolnai nemzetőrök, a pesti nemzetőrség.– Mak egy ütegével és egy század Vilmos huszár.– Miután a tábor letelepedett, kiadatott a parancs, hogy mindenki felszerelve tartsa magát; mindenki a zászlóalja körében tartózkodjék, az előőrsök a megjelölt helyekre kiállítottak, meghagyatott a tiszték közvetítésével, hogy a legnagyobb csend legyen, tüzet rakni nem szabad, beszélgetve töltöttük az időt, – Zámpany Pál elbeszélte a viszontagságos és sok szenvedéssel küzdelmes utjokat, melyben egészen a Dráva torkolatáig hatoltak, és onnan Jellasits az ő ötszörte nagyobb seregével sarkukban nyomolt utánnuk, meg ide számítva az ellenszenvet ama ellenünk agyarkodó, és minden kigondolható akadályokat vető ilyen népek napokig tartó utaink, sem éjjelük, sem nappaluk, örökös veszedelem környezett, pénzükért nem attak, amire

szükségünk volt; hanem azzal bozultuk meg magunkat, hogy őket semmivel sem zaklattuk; túrtuk az éhséget, szomjat, és minden nyomort, napi parancs köröztetett, mutassuk e szánandó népnek, hogy a magyar nemzet őket nem tekinti elenségnek; hanem félrevezetett esz-köznek.

E közben hozzám vetődött szolgálóm, hogy nem parancsolok e valamit, hát vétettem vele kenyeret, sültet vacsorához és egy meszely bort, és elhozattam a köpenyemet.

Este 7 órakor kapom a parancsot, hogy szakaszommal fél 8 órakor a legszélsőb őrállomásra Enying felé a „Hodos” – erdő alatt foglaljak állást, – a térképen kijelölt, – az erdő keleti, nyugati és északi csucsainál; tehát három kiállítandó őr, és a legnagyobb éberség, személyes felelősségre; igen ám! de éppen egy negyed órával előzőleg újból előtérbe lépett kolikám, oly mérvben, hogy majd kénytelen voltam hangosan feljajdulni, a mint elpanaszolom iszonyu fájdalmamat Pokorny Ede barátomnak, arra halad egyik orvosunk, kivel Ede jó barátságban volt „éppen apropos barátom itt Busbak hadnagy ur nagy kolika bántalmakban szenved, adjál neki valami sikeres mentő szert; mert előőrsul kirendelve”, belenyul a zsebjebe, kivessz egy dobozkát, a melyből késhegynyi fehér port szór kártyára: „nyelje ezt és kimehet bátran!” – Összeszedtem embereimet, és rendeltetésem helyére mentem, oda érve embereimnek kimutattam a szakasz telepét, az öröket kiállítottam, kitanítván őket, hogy ne vegyék tréfának a dolgot, ellenség előtt hadilábon állunk, éberben őrködjenek távol és közelben figyelve, s ha valami fegyver csillogást, vagy nagy porfelleget észlelnek, lödöbögést hallanak, azt azonnal halalkan jelezzék, a ki helyét elhagyja a legszigorubb büntetést vonja maga ellen.

Az altisztet magamhoz hívtam, beosztottam az örök felváltását óránként, éjjel egyiken legyen éber, éjjelután a másik; különben egészen csendesek legyenek. A tábori jelszó „Mars” ezt közöltem.

Alig végezhettem e teendőket, az orvos szer hatását és én egyszerre olyan jól éreztem magamat, egészséges lettem mint a makk, leheveredtem a köpenyemre és jó étvágyal fogyasztottam el a magammal hozott kenyeret húst és megittam meszely boromat, nagy örömben aztán szivarra gyújtottam, álmos lettem; de elaludni nem akartam, úgy gugorogtam egész éjjel, – ügyeltem a tizedesek ébernek e? teljesítik e köteleiket; még az őrállásokra is

elnéztem meggyőződni, ott vannak e, ébernek e? Ugy éjjeltáj után 3 óra tájt Filó János tizedesem elkiáltja magát ál! ki vagy? fölugrottam, no mi baj? nézz csak arra kelet felé mozog valaki erre felé és daczára a megszálltatásnak felénk tart nem kell bántani, hadd jöjjön közelebb, és az jött egészen közel; hát egy megnyergelt huszárló, Filó hozzá ment és szépen megállt és hagyta magát elfogni, oda vezette hozzám, – ki tudja nem volt e valami rövid összetűzés valahol a háttérben, és egy huszárunk lett áldozata majd megtudjuk, a lovat egy fához köttettem, azzal leheveredtem, – úgy 5 óra után vágatva jön Németh Jóska adjutáns „Az Istenért! szedd össze embereidet és jöjj gyorsan utánunk; mert Jellasits alig félórányi távolságban, mindjárt itt lesz, én már egy órányi távolságból nyargaltam vissza, midőn Szakal százados jelenti, hogy téged őrségen feledtek” – gyönyörű dolog! hát hova merre tartunk, merre s hol van a tábor? Polgárdin megállunk oda siess! azzal elnyargalt.

25 kén sietve felkészülünk, torony irányba gyors lépéssel hatoltunk előre, a mint Lepsényen túl emelkedésnek mentünk visszatekintve oriai port láttam; mely alig volt ágyulóvés távolság utánunk, mi sors vár ránk, csak néhány percnyi további késéssel – – igazán csinos kis feledékenység, mintha ezt a feladatot nemis vennék komolyan, az estve midőn szakaszommal az előőrsegre vonultam, Gujon őrnagy elötn henvé üdvözlést vezényeltem „whin h Lieutenant? auf forspont Herr Major, Sind sie nur gut wachsam!” egy órai erőltetett gyorsmenettel értünk Polgárdira, ott csata készletben állt az egész sereg, maga a falu hosszan két part között nyulik, úgy hogy csak a templom torony csucsa látczik ki távolból, az ágyuk a parton viczorították fogaikat Jellasits barátságos fogadtatásra, ott álltunk reggeli 8 óráig; hanem a kamarilla hős nem jött, – mi azután kényelmesentovább mozdultunk Botyán Csikvár felé, délre Székesfehérváron állapodtunk meg, itt e városon kívül a sóstóhoz közel telepedénk le, itt jó dolgunk volt, élelmezésünk kényelmes, éppen javában folyt a szüret, volt jó szőlő meg édes must sült gesztenyével, – megebédeltünk, aztán heverésztünk, – gyönyörű meleg napos idő volt. – Vacsora után még soká beszélgettünk, egy hét óta első jó éjelem, sohasem eludtam mélyebben párnák között, mint itt a pusztá földön, – reggel 5 órakor ébresztőt doboltak, emberem eljött, hozott tiszta csizmát, kitisztogatta ruháimat, és hozott friss vizet.

26: Hat órakor készen voltam, fel alá mozogtam hol egy, hol más ismerővel találkoztam, ma Jeszenszky Pistával hosszan okoskodánk együtt, azután hozzánk jött Pokorny Ede, majd Szakal Elek és Horváth Pál az őrnagy, szemükre lobbantottam a velem tegnap elkövetett „remek csint” – nem tudom ki volt oka, hogy megköszönjem az ilyenféle csiklandós játékért a gondoskodást engem szakaszommal együtt csakugy könyveszen Jellasich ölelő karjaiba juttatni ... Nagy mulasztás történt mondja az őrnagy, a miről még leendő szó, de azt meg nem történté már nem tehetjük, hanem azért kezeskedem hogy hasonló eset az én parancsnokságom alatt nem fog történni, – Beszéd tárgyát képezte, hogy mikor lefelé jött a mi dandárunk Csikvár és Szabadbattyánon Ivánka Imre őrnagy két közemberünket bakba kötve akasztatta a uczán végig nyuló kerített képező karfákra, mikor leoldották őket szintén megkékülve voltak, az általuk elkövetett kihágás, hogy a kiindulásnál nem voltak pontosan nem volt tárgya ilyen spártai vasvesszőjü kegyetlen kinzó megtorlásnak, zugolódott mindenki, – Ivánka valódi basa volt az igaz; hanem ő maga magának sem engedett kényelmet, szigorú következetességgel, tántoríthatatlan kitartással állott helyt, míg sok más kényes uracs mindenféle czimü betegségben a korházban bujdoklott, ő sohasem hiánzott, ott volt éjel és nappal a táborban, rendezett, igazgató, oktatott, parancsolt, vezényelt ritka az olyan rendszerető férfiú, aki olyan szigoruan tölti be faladatát hivatását, mint itt tanultam megismerni a két főtisztet Guyon és Ivánka őrnagyokat, az alsób fokozatban a mi IV századunkban Pokorny Ede és Jeszenszky István barátaimat.

Reggeli 9 órától délig fegyver gyakorlatunk volt, örvendetesen haladnak embereink a mindennemü fegyverfogásban, leginkáb kedvelik a szuronyrohamot és négyszeg várat, jó egészséges harczos fiuk válnak belőlük, valószínűen leendő legközelebb alkalmunk az első próbát letenni.

Kifutkostuk magunkat jó étvágyal ültünk körben a földben kiásott kerék asztalunkat örvendőző pázsitos löczán és fogyasztottuk a ma igazán izléses pompás urias ebédünket, jó fehérvári borotksával dült is a végtelen tréfás ötlet, – ott volt köztünk az a betsületes orvos a ki engem 10 napon át kinzó csikarásaimtól egy késhegynyi fehér porotksával 10 perc alatt meggyógyított... orvos urért emelem poharamat, adja a gondviselés, hogy sohasem legyen reá szükségünk! és ha mégis, legyen tudomány a mint nálam mindenható, éljen!

Délután 2 órától 6 ig ismét erős menetelés, czéllövészet, — utánna a fegyverek tisztítása, estve 8 órától kettős őrállások és rekonszirozó csapatok kiküldése, lovas örök is lettek kiküldve száguldók.

Megvacsorázván szivarra gyujtottunk körbe heveredtünk Serk József — Pokorny Jeszenszky meg Németh Jóska, sok mindenféléről elmélkedék, haza is gondoltunk, mi történik ott! ők mi rólunk nem tudnak semmit, hogy és mint leszünk hosszú bizonytalanságban, az olyan legények, mint Edus, meg Pista barátunk kiknek sem kisebb sem nagyokra gondja, — hanem hát ne csináljunk magunknak itt kedélyt lehangoló epekedést, a Haza mindenképp előtt!, mig az veszélyben forog, békén nyugodalmunk sehol, — azt kérdeztem Németh József adjutánstól, mi történt a Hodos alatt Filó János elfogott lóval? hát azt mondá egy Vilmos huszár lova, mely megszökött, ő utánna futkosott, hogy belefáradva kidőlt, magára hagyta, reménylve, hogy majd magától visszatér, hanem felétek tévedt, miután a ló is belefáradt, megszeliődött; úgy hagyta magát elfogni, már visszaadatott az illetőnek.,—

Tíz órákor mentünk aludni, az esti rendelkezések után azt lehetett gyanítani, hogy Jellasic fészkelődik; mert a megkettőztetett örök és a száguldó huszárok kiküldése, meg az, hogy le ne vetközzék senkiis, nyugalmas alváásra nem bátorított, nagyon nyugtalan éjelem volt, hasonlóan panaszkodtak mások is; hanem minden baj nélkül virradott reánk a szép reggel.

27: megkimélt bennünket az esti parants az öltözéstül, hanem az attilát levette megmosdottam, a csizmát levette, újból huztam fel, azt hittük tovább vonulunk; azonban csendesség, — kényelmesen megreggelizénk, utánna egész d.e. 11 ig mindennemű gyakorlatok, még a lovaság és tűzérék is tartottak felvonnási gyakorlatokat.

Kövekezett az ebéd, letelepedve jóízűen falatozánk, mert délig jól kifutkostuk magunkat, igaz, hogy jó ebédünk is volt, Szakal Elek századosunk kitűnő inyencz volt az étlap rendező, ő maga is jó szakács, aztán itt Székesfehérvár piatzán minden kéz alatt, bor, kenyér, kitűnő, hát itt kényelmes volna úgy jádva gond nélkül elhaverni; hanem amint tréfásan enyelegve pajzánkodunk, jön a parantsolat készenlétre, pont két órákor indulás. Hova, merre? majd a vezetők után: tehát készülünk, köpenyegemet átadtam emberemnek, szigoruan meghagyván neki, hogy a hol telepedünk azonnal keressen fel és

hozza el köpenyemet.— Felkészülve vártuk az indulást, két óra helyett 4 kor indultunk a budai uton, már Pákozdot jól elhagytuk, egyszer 6—7 óra között megállítják az egész hadtestet, ott álltunk vagy egy félórát, visszafelé vezényeltek és kitérve az Országútból a pákozdi hegyekre vezettek fel ott telepedék le, mire helyre vergődék sötét estve lett, kényelmetlen, lejtős parton nem jól találtuk magunkat, aztán Székesfehérvárott lett volna módunk magunkat ellátni, ha tudtuk volna, hogy ilyen pusztában kötünk ki, mit is tegyünk, hol veszünk enni valót? Pákozdtól legalább 3/4 órányira, meg kérdés, ilyen faluban kapható-e? Ha legalább kenyérünk és vízünk volna! A mig így töprengünk kolomphantog hallunk, itt közelibe valami birkanyáj legel, küldjük el Filó János tizedest és két erős köznemzetőrt, majd vegyenek egy jó birkát, vagy kettőt is, más tizedest szintén két emberrel Pákozdra, vegyenek két nagy kenyeret és kérjenek kölcsön egy nagy katlant, hozassanak vizet, vegyenek burgonyát, hagymát, egy órán belül már a gulyás készült, még borért küldtünk s együtt volt a vacsora századosunk elvölt látva; nagy bajom volt, az emberemet nagyon későn találtam meg, a szekerek a mi telepünk-től távoleső völgyben rendeltettek; de nagysokára mégis elhozta köpönyegemet, — megvacsorálván szivarra gyujtva egész 10 óráig okoskodtunk, hogy mi zürzavar okozta a hadtest visszafordítását és a meredek hegyre való szállásoltatásunkat, kutya van a kertben mondá Pokorny Ede, már baj van, rossz éjszakánk lesz, de ha bármi nyugtunk lenne is, hiszen sem ülni, sem állni feküdni pedig éppen nem lehet, kénytelenek leszünk virrasztani. — Bizony hosszú éjjelünk egész éjjel beszélgettünk, szivarozgattunk szidtuk azta nyomorult horváth gazficzkót, aki annak a jezsuita növendékek vak-eszközével a mi megrontásunkra a szabadság elgázolása, a népek rabigába való visszaeröltetésére ajánlotta fel magát; de ha sikerül, amint reménylünk, e czudar hadat csuffá tenni, ha őt elevenen kézre kerítjük, reá olyan büntetést gondolunk, amelytől minden önkényzsarnok, és hazaáruló megborzadva, örökre vissza rettenjen ...ugy éjfél után 3 órákor már végképen kimerülve, erőt vett rajtam az álom és két óráig olyan mélyen szenderegtem, hogy csak 5 órákor ébredtem, az erős állomtól szintén duzadt a fejem.

28: Nyujtozkodva jó reggelt kívántunk egymásnak, azt óhajtottá mindenki, hogy akárhova, csak innen hova éléb menjünk! Kivánságunk sze-

rént megis történt, már 7 órákor kiindítottak, két óra alatt elértünk a sukoro szőlők irányába, itt felvezényeltek a szőlők feletti szántóföldekre, fensikot képező területen telepedék le, — hol vették, hol nem vették, volt a tábornak vagy 12 darab tehén és ökörből álló gulyája, már mézárósa is abból ott azonnal részeltették a zászlóaljokat, századokat, Filo János az én szakasz tizedesem lett a marha ügyelő, helyettesíteni kellett tehát, — A konyhát ellátva készült a gulyás és egyéb étkek, a markotánosok gondoskodtak reggeliről, délre borról.—

Délben szokott rend szerint egy kiválasztott helyen körülültük asztalt képző földre terített abszort és jó étvágyal fogyasztottuk ebédünket, jó borunk is volt, hát minden bubánatunkat elfojtottuk, hol egyik, hol a másik lökött ki egy kedverítő jókívánatot, vendégünk is érkezett a szomszéd Vázaktól egy főhadnagy, a ki egy szót sem tudott magyarul; különben megnyerő jó ajánló külsejű német férfit, a kit Szakal Elek az ő szokott humorával azonnal igen barátságosan köszöntött fel, és mi mindnyájan chorusban éltettük, mire ő aztán viszonzva „meine Herren ich will auch mit einen Hertzewunsch mein Glas erheben, und wünsche: eine Pfeifen tabak—” mire mindnyájan egymásra tekintve, hogy ez az atyafi a mi őszinte vendég becsülésünkkel szemben gunyolódik, és ő ezt megszimatoelván, minden áron ötölt hatolt, csavarta, igazított volna megdondolatlanul kibőfentett ostobaságán, egészen magánkívül zavarba kintlódott,— Szakal Elek a milyen rendkívüli hideg véralkatu csak úgy sáppadozott, meg mások is a körben, olyan furcsa hangulat mutatkozott az arczismok jeleiből mintha mindegyik kihívni készült volna, és ismét egyaránt mintegy szánalommal szemlélték gyáva meghökkenését, ilyen helyzetben nyujtotta neki Szakal dohánycsacskóját; megis töltötte pipáját és igen alázatos nyájás bókók között nyujtotta vissza; hanem a derült viszony elnémult, a társalágás komoly szint öltött, — hát volt ennek a fellobbanásnak komoly háttere, mennyiben ezek a császárlével tiltott ingyenélők a nemzetőrséget lenézve semmibe vették, miről alkalmunk volt nemcsak egyszer minden kétséget kizáróan meggyőződni, mert ismerős körben minden féle ötlet tréfaszámában kölcsönösség fejében elmegyen, — megjegyzem hogy ezen félreismert vázafőhadnagy éppen nem tartozott a megrovandók közé, később beállt honvédnek, merész, bátor példás jó katona, hüen harczolt a magyar nemzet szent ügyéért, a

azáért szabadságért, sebesültként jött Losoncra Szakai Elekhez, mint lelki s testi baráthoz.

A hosszúra nyult ebéd után feloszlott a kör, míg a jó barátok ismét csoportokba verődtek össze beszélgettek 2 óra után zászlóalj parancs érkezett kiállásra, a századok sorakozva felállottak, vezénylet: igazodj! Zászlóalj vigyázz! Jobbra igazodj! tisztelegj! karra! zászlóalj vigyázz! kényelembe állj. Következett a fegyvervizsgálat, majd 2 órába telt míg e művelet tartott, miután végére ért, kiadatott szigorú parancsban, hogy mindenki századánál tartózkodjék, teljes készenlétben; mert minden perczen érkezhetik indulási parancs, – felozláásra vezénylet, a századok helyeikre húzódtak.

Egyremásra jöttek a szállósgazdák panasszal, hogy a szőlőterület tele van mindenféle katonával, már több présházat feltörték és elhordják a mustot, sőt nemcsak elhordják, hanem kieresztik a földre, istenért. kérek orvoslást, segítséget, hisz az urak talán nem ellenségeink, ha magyarok! Csak menjenek, mondá az őrnagy, majd teszünk róla.

Azonnal haditanácsot hivatott össze, s előterjeszté a súlyos panaszt, és kellő gyors és szigorú intézkedés érdekében egy hadnagy egy őrmester, egy tizedes és 12 köznemzetőr kiküldetését élesre töltött fegyverrel, hogy azon a szőlőterületen garázdálkodó bár mely zászlóalj vagy ezredhez tartozó egyéneket tartóztassa le, a ki netán ellenáll vagy szökik, ha háromszori erős ráivalgás, megállj felhívásra meg nem áll agyon lövetni, a beszállítandók felett majd itél a haditanács. – Kiküldetik a 4 dik századból Busbak hadnagy, Miskolczi Sándor őrmester, egy tizedes és az első szakaszból 12 köznemzetőr töltött fegyverrel.

Miskolcziak intek, szállítsanak ki egy tizedest és 12 köznemzetőrt, – állitassa sorba s töltessen, azután megyünk a szőlőhegyre összefogosni a bortolvajokat a pintze betörőket, –Készen? Indulj! Bemegyünk az első pinczénél mindjárt 5 ember, két szuronyost kirendeltem hogy ezen 5 foglyot fogják közre, ha netán ellenszegülni vagy szökni akarna, irgalmatlanul lekell löni, tovább mentek embereim letartóztatni a második és többi bandákat; a kik azonban midőn látták hogy rájuk vadásznak szaladni szökni kezdtek, rákiáltak az őket üzőbe vett 3 emberemre, szólítsák háromszor, ha nem áll meg lödd agyon, egyik egy Hayschreker nevű emberem ugyn tett a hogy mondtam: rálőtt valamelyikre; de nem találta; hanem közvetlen a szőlők mellett feküdtek a Vázák, go-

lyónk felettük sivitott el, szerencsére ott sem talált senkit.

A Váza őrnagy rőktön egy 6 emberbőlálló patrolt küldött be amely engem embereimmel együtt letartóztatott és hozzá bekisért. Előtte megállva tisztelegtem, – kérdéseket intézett hozzám: kicsoda maga? „én a nógrádi önkéntes nemzetőr zászlóalj 4 dik század hadnagy” – mi járatban van, ki bizta meg magát, és hogy mer löni, hát nem tudja, hogy halálbüntetés terhe alatt meg van tiltva a lövöldözés? én a haditanács végzésével lettem kiküldve össze fogdosztani a présház és pintzebetörőket éles töltés és világos utasítással, hogy az ellenállókat vagy szökevényeket, háromszori felhívásra sem adják meg magukat lövéssem agyon. – No én magát Budára fogom a fegyházba szállítani, Azt talán nem fogja megtenni őrnagy ur, menyiben az ön hatósága alá nem tartozom; ámbár erőszakkal sokat meg lehet tenni; hanem jogosan őrnagy ur nekem bíráim nem lehet; hiszen én az őrnagy ur patroljának ellenszegülhettem volna; mert engem letartóztatni az én patrolommal nem volt joga, fegyvereink éles töltéssel ellátva; de mi lehetett volna következménye? hiszen mi talán nem állunk ellenséges lábon, és így az Ön patrolja megszállításának azonnal engedve, embereimet békére intettem reményelve, hogyha hivatalos küldetésemről felvilágosítom Őrnagy urat rendben leszünk; egyébaránt embereim az én rendeletemet teljesítették, ők nem okozhatók, tessék őket szabadon bocsátani! Ezt megtette. – Miskolczi őrmesteremet oda intetem, hogy tegyen jelentést Szakal százados urnak, hogy itt letartóztatva levén intézkedjenek. – Nem sokára érkezett egy főhadnagy vezetése alatt 5 tagu tisztü küldöttség kijelentvén, hogy engem a hadi tanács küldött ki; mert szállós gazdák kérelemmel fordultak a zászlóalj parancsnokságunkhoz, hogy a katonák présházaikat pinczéiket feltörték, és rabolnak, a letartóztatott hadnagyunk Busbak Ádám ur teljhatalommal volt felruházva, miszerént legjobb belátása szerént járjon el, ellenállás esetén lövessen is; hahát őrnagy urnak sérelme van: tessék azt a nógrádi zászlóalj parancsnokságával végezni, azért lett ezen tisztü küldöttség ide kiküldve, hogy tisztársunk azonnali elbocsátását kikérje, a mit reménylek őrnagy ur megtagadni, anyival inkább nem fog; mert a zászlóaljunkbeli egyének felett, ha van ok, mi magunk bíraskodunk, – Ámbár az ön állitása főhadnagy ur a hadi törvényel nem egyezik; mert hadilábon szigoritva, lövöldözni nem szabad a mint tábori parantsban

ezenel ki is hirdettetett, miután különösen a golyó keretünkben vágódott, volna hatalmam jogommal élni, de részint eltekintve ettől, és a fegyvertársi béke fentartása érdekénél fogva kívánatukat teljesitem.

Ezekután tisztelegve indultam collegáimmal vissza, és jelentést tettem a vizsály lefolyásáról, miszerént én mindenben utasításomhoz tartottam magamat, többen voltak már letartóztatva fegyver őrizet alatt, az volt a veszedelem hogy a szökevények éppen a Vázák telepe felé futottak, és a golyó felettük füttyült el, – valóban szerencse mégis hogy senkitsem talált, – a foglyaim elmenekültek; de az eredmény mégis megleszen, hogy többé betörés lopás nem történik, – részben talán helyesebb lett volna eljárásunk ha a Váza parancsnokság is közreműködésre lett volna megkeresve, parancsnokságom helyeselte végrehajtásomat, mégis ovatosnak kellett volna lenni! ezzel tehát tisztában volnánk; hanem mindég tanult ember, sohasem tudunk eleget . . . elbeszéltem azután hogy fogságom alatt huszárjaink két Jellasits huszár foglyot hoztak be, szánandó nyomorult, vézna dongájú kiéhezett nép, a dolmány, nadrág ugy állt rajtuk, mintha zsákot öltöttek volna, csákójuk orrukát is betakarta, csizmáikba messziről ugorhatnak, kardjuk berozsdásodva, huszárjaink jezusmária huszároknak neveztek „ilyenekkel nem méltó verekedni.” azt mondták.

Hanem az a jelző ebből, hogy Jellasich a sarkunkban, maholnap valószínűen megmérkőzünk.

Emberemet ma egész nap nem láttam, – már majd vacsoráról is kellene gondoskodni, ilyenkor nincsenek elő a markotánosnők, – elmentem Pokorny Edéhez, adjál tanácsot, vagy méginkább valami enni valót! No de itt jön a mi Böskénk! Halja maga, ha ilyen hanyagul gondoskodik rólunk, hived ápoló után kell néznünk, – hát van e valami fris hideg pecsenye? – adjon egy porciót, kenyeret, meg egy megszely bort; hanem reggel 7 órakor már itt legyen! megígérte. Megfalatozván a szokott baráti kör ismét összejöttünk szivarozva egész 10 óráig elbeszélgettünk. – Serk barátom komám kívánságára elmondtam a Váza őrnagyal való afféremet, reám akart ijeszteni, a miért lövettem a budai „Stokhausba” vitet, ő magyarul per sze nem tud, németül folyt köztünk a vitatkozás hiszenhát megvalva az igazat, bizony meghökkenem, midőn meg tudtam, hogy a tábor felé löttünk, mi iszonyú baj következett; de énkör nagy buzgóságomban, másra nem gondoltam; hanem utasításom betüszérenti hűséges

betöltésére, — az igaz! sok malheur üldöz, amott majd Jellasicz karjaiba hullottál, itt meg a Budai Stokhauzal ketsegetnek! barátom efféle szerencse csak olyan embert érhet a ki megbizatik nyaktörő dolgokkal, hiszen ha tudnátok, ismernétek milyen vészterhes volt a Hodos erdőnéli órallásom, megborzadnátok, az erdővel egyenes irányban fekszik Enying, a merre ha nincsen fedezet olyan észrevétlenül bekeríthet az ellenség, többé meg sem mozdulhatunk, és még aztán ottfelejtene, ilyen események csak velem történhetnek; mert engem küldenek ki; de barátim nagyobb a szerencse mint a malheur, ha az ember szárazon menekül! — Mást mondok én nektek, azt jósljátok meg: holnap ilyenkor még a földön vagy Ábrahám kebelében bujdosunk? olyan sejtelmem van, hogy holnap tűzpróbát kellend kiállanunk, vas gomóc leszen jutalmunk, bármint is van a sors könyvében felőlünk elhatározva, bátran szálljunk sikra ... „Hazánk, Nemzetünk, a szabadságot! a törvény és igazság, tehát Isten velünk, vesszen ellenségünk!”

Barátaim hasonló véleményen voltak, hogy ha huszárijaink két Jellasicz huszárt ejtettek foglyul, úgy a tábor már közelbe van; de azt is tudom, hogy kormánybiztosaink tábornokunkat Mogát megsürgették, tégyn már! mert hoszu nyavalyának halál a vége, — Moga meg azt várja, hogy Jellasicz kezdje. — Bármint; de küszöbünkön a dárdá hegye, holnap ilyenkor többet fog tudni a ki él. — így bucsuztunk egymástól. Én éjt!

Szeptember 29: A juhászok éjnapján hajnali 4 órakor az egész táborban izgalma mozgolódás, itt vannak a horvátok! a kijelölt századok csatárlánczba vezényeltetnek gyorslépésbe, utánna sorakoztatik az első tűzvonal, sorakoznak a tüzérek és az ütegeket fedező lovasság, erős ügyelő csapatok egymással érintkezésben foglalják el az országutat és alatta elnyuló völgyet, gyalog és lovas kémlelők, az országút és vidék védfedezet

BARNABÁS TERRAY

Nach dem Sieg der am 15. März 1848 ausgebrochenen ungarischen Bürgerrevolution bekam das Ungarische Königreich volle Selbstständigkeit innerhalb des Habsburg-Reiches. Der Sieg hatte jedoch schwere Folgen: die Nationalitäten, die etwa 65% der Gesamtbevölkerung des Ungarischen Königreiches ausmachten, forderten dieselbe Selbstständigkeit die das Ungarische Königreich innerhalb des Habsburg-Reiches erhalten hat. Da die ungarische Regierung all diesbezügliche Forderungen entschlossen zurückgewiesen hat, sind ab Juni 1848 nacheinander Waffenaufstände der Nationalitäten gegen den ungarischen

egész Sukorón tulig kiterjed, — már 5 órakor bőmbőltek az ágyuk, ropogtak a puskák, — a csatárláncz vezére Guyon őrnagy erélyesen tartotta vissza a betörni készülő ellenséget, a jól felpálinkázott horvátok vakmerő bátorságot tanusítottak a megindult csata kezdetén hanem csakhamar hanyatlott hősiesség kedvük, midőn a gőzük elpárolgott, midőn hultak mint legyek visszatántorogni kezdtek, ezt látva vezérük egy svadron dragonost vezényeltetett rohamra; de Makk útegei anyira ritkították sorakat, és huszárijaink attackra készen csakugy vágytak velük szemben állni, hanem a gyávák meg futamodtak, próbálkoztak a szerzésánok hóhér vörös köpenyeikben előre tolokodni, de kikapva jutalmukat csufosan hazakodtak védvonaluk mögé, — a mi zászlóaljunk 10 óra között rendeltetett ki fölváltani a pesti zászlóaljat az első tűzvonalban, bizony különös érzés fogja el az ember kebelét így a halál torkában, midőn záporként hull a golyó, sorainkból a zászló mellett egyetlen tagunk esett el, alig voltunk 3/4 óráig tűzben beszüntették a harcot, megindult a parlamentirozás, mi akik szemlelői voltunk a történeteknek, olyan véleményben voltunk, hogy Moga tábornok vezérünk küldte ki mint parlamentört Ivánka Imre őrnagyot, mások szerint Ivánka egy horváth csapatot fegyver letételre kényszerített, mely megadásának jeleül fehér zászlót lobogtatván, s midőn ő bátran közibük ment ott ötöt tartóztatták le és foglyul vitték táborukba, huszárijaink attackra vezényeltetvén rohamba indultak őt kiszabadítani; hanem az ellenség lovasság már fedezte ama csapatot, tehát Ivánka ott maradt.

Nagy zugolódás volt táborunkban, sőt árulást hangoztattak, midőn miénk a biztos győzelem, beszüntetik a harcot; nemhogy ezen kínálkozó jó kedvező alkalmat felhasználva, tönkre silányitanánk e nyomorult csöcselét, még mikor a tüzet beszüntette a parancsnokság, folyvást tüzeltek

NACHHUTGEFECHTE IM KOMITAT VESZPRÉM VOR DER PÁKOZD-ER SCHLACHT IM JAHRE 1848

Staat ausgebrochen. Zuerst griffen die Serben zum Gewehr, bald forderte das — mit dem Ungarischen Königreich in Personalunion regierende — Kroatische Königreich volle Unabhängigkeit und im Interesse dessen überfiel es mit seiner Armee Ungarnland.

Die Ereignisse des Kriegs sind im grossen und ganzen bekannt. Das in der Studie bekanntgegebene Tagebuch ist interessant, da wir diese Ereignisse von Licht eines ganz einfachen Nationalgardisten kennenlernen können. Wir können im Tagebuch dramatische Einzelheiten lesen, die wir in offiziellen Militärdokumenten vergebens

a balszárnnyunkon sziklálkkal fedett vadászaink; sőt a mi zászlóaljunk vonala ellen tolokodó néhány részeg horvát paraszt közül is egyet leterített, akit ott fektiben embereink megvizsgálván, tarisznyájában kukoricaliszt kenyeret szőrös nyers sertés szalonnát és egy kis üveg pálinkát találtak.

Hadállásunk a horvátokéval szemben igen előnyös volt, vonalunk magas part élén, jobbról a pátkai tó, balról a szőlőhegyeket szegélyező sziklák által véde, hátunkat a sukorói hegyek fedezék; azonban annak tudatában, hogy Jellasicz 30 000 emberével szemben a mi hadtestünk csak 16 000-ból állt, jöllehet szüntelen gyarapodott újabbán érkező zászló aljakkal más részről azonban kellőleg felszerelve éppen nem valánk, igazolja mai helyzetünk, mikor tűzbe előre vezényeltettünk, minden emberről csupán 3 mond három töltény volt, ekkor érkezett néhány rekesszel, és tüzelés közben nyitottuk meg Szakal Elek századossal és osztottunk 10 10 töltényt.

Három napi fegyverszünet kötött... ott álltunk délután négy óráig, ekkor beljebb vonultunk;... ..jött a rendelet...élesen töltött fegyverekkel vonuljunk a kijelölt őrhelyekre ...

Egy félóra mulva visszarendeltek bennünket, az egész hadtest visszavonulási rendletet kapott, minden zaj kikerülésével felkészülni és indulni...A mi zászlóaljunk felszedelődzva a sukorói erdő felé huzodott, 8 óra után sötét este értünk az erdőbe...”

* * *

!A magyar hadvezetés ekkor még eseltől tartott, hogy Jellasicz a Velencei-tavat megkerülve Buda felé támad. Martonvásárán tanácskoztak, ekkor jött hire Jellasicz csapatának futászerű visszavonulásáról. Az emlékiratíró Busbak Ádámot ekkor leszerelték, emlékiratai még a losonckörnyéki harcokkal, losonc égésével és a Haynau-időszak reá is vonatkozó vállalásaival is foglalkoznak, de ennek már Veszprém megyei vonatkozása nincs. T.B.!

suchten. Der Verfasser des Tagebuches — Ádám Pusbach, Eisenhändler — meldete sich als Freiwilliger in ein Nationalgarde bataillon. Dieses Bataillon hat sich am Südufer des Balatons vor der attackierenden kroatischen Armee zurückgezogen, bald an dem entscheidenden Zusammenstoss zwischen den ungarischen und kroatischen Truppen, an der Pákozder Schlacht am 29. September 1848 teilgenommen.

Leider nahm das Tagebuch am zweiten Tag der Schlacht ein Ende, da Ádám Pusbach demobilisiert und aus der ungarischen Armee entlassen wurde.

SOLYMOSI LÁSZLÓ

GUDEN MAGÁNOKLEVELE MÁSODLAGOS PECSÉTJÉNEK EREDETE

A XIX. században döntően Beke Kristóf, Wenzel Gusztáv, Véghely Dezső és Fejérpataky László forrásközlései irányították a figyelmet a veszprémi egyházi levéltárak: a püspöki-, a káptalani magán- és hiteleshelyi levéltár addig jelentős részben ismeretlen anyagára. Beke Kristóf veszprémi kanonok Fejér György hatalmas forráspublikációjában kapott lehetőséget arra, hogy az egyik kötet függelékében keresztmetszetet adjon a Veszprémben őrzött Árpád-kori forrásanyag gazdagságáról.¹ Valamivel később Wenzel Gusztáv is hasznosította veszprémi kutatásait forráskiadványaiban.² Majd Véghely Dezső társszerkesztőként számos oklevelet tett közzé veszprémi gyűjtéséből a Hazai Okmánytár és a Zala vármegye történetére vonatkozó oklevéltár kötetekben.³

Fejérpataky László diplomatikai vizsgálódásai során jutott el Veszprémbe. Kutatásait elsősorban a XI–XII. századi magyarországi írásbeliséggel foglalkozó munkáiban értékesítette. Beke Kristóf hibás publikációit feledtetve méltó kiadásban (szöveg és hasonmás) tette közzé Guden oklevelét, a legrégebb eredetiben fennmaradt magyarországi magánoklevelet, valamint Fila veszprémi kanonok II. István-kori oklevelét.⁴ Felfedezte és megjelentette Zaah keltezetlen, a XIII. század első felére datált végrendeletét, továbbá III. Béla király két oklevelét Simon veszprémi kanonok adományáról, illetve Chump királyi klerikus megjutalmazásáról.⁵ De nemcsak a korai oklevelek érdekelték. Rábukkant a veszprémi egyház kincseinek és könyveinek két XV. századi jegyzékére, melyek közül az egyiket teljes szövegében kiadta, míg a másikkal a könyvekre vonatkozó rész publikálta.⁶

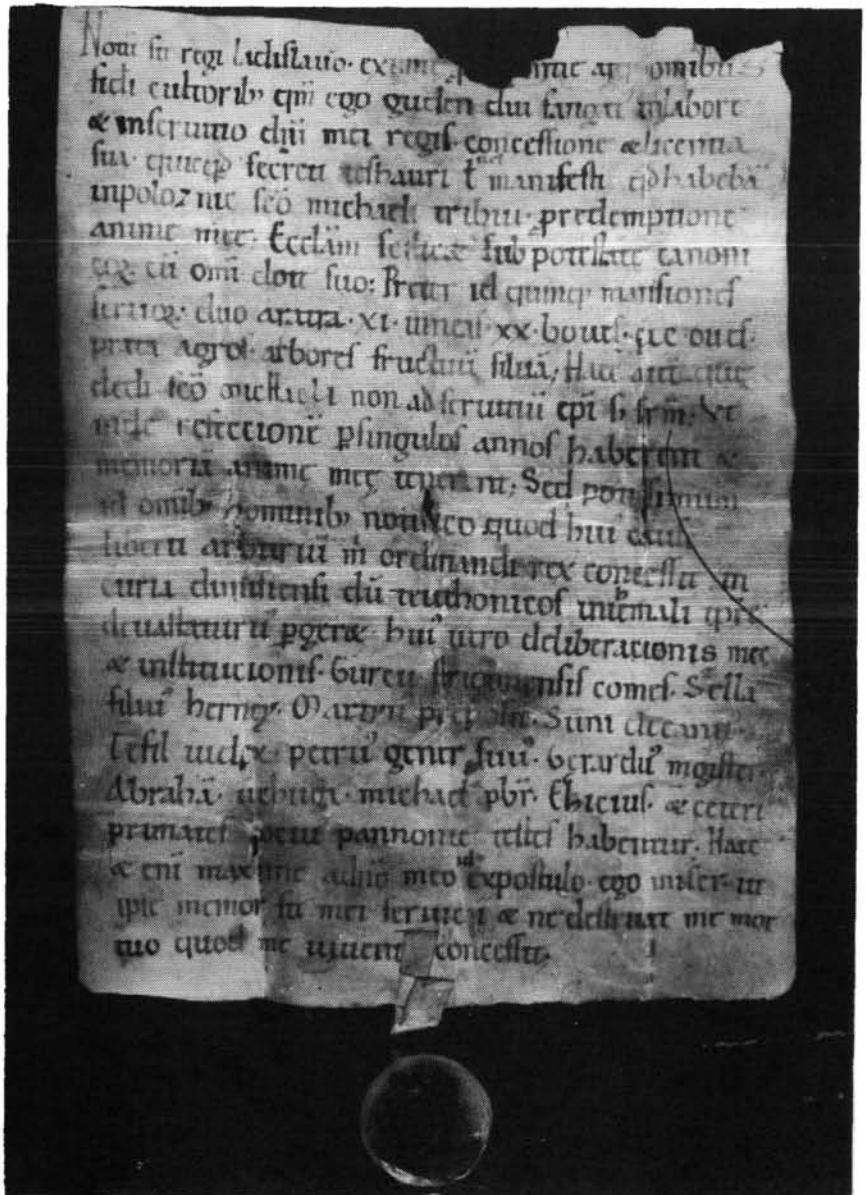
Guden 1079 táján készült oklevelének közlésekor Fejérpataky megjelentette és leírta azt a pecsétet, melynek csonka lenyomata Guden, csaknem ép lenyomata pedig Zaah magánoklevelén függött. Úgy vélte, hogy a veszprémi egyház javára tett két végrendelet kerek pecsétje „sajátságos, madárszerű alakot” ábrázol, s ennek hátán még egy másik alak látható. Köriratáról megállapította, hogy az általános gyakorlattól eltérően nem befelé, hanem kifelé fordított betűkből áll, s alulról fölfelé

olvasható szövege a bibliai zsoltárok-ból származik: *Fortitudo mea et laus mea Dominvs.*⁷

Közel kétszáz évig tartó folyamatos használata és bibliai eredetű körirata miatt Fejérpataky az egyházi testületek körében kereste a különleges pecsét tulajdonosát. Arra gondolt, hogy a két oklevélen függő pecsétet megtalálja valamelyik egyházi intézmény kiadványain. Kutatá-

1. ábra. Guden magánoklevelének pecsét-törödéke. (Veszprémi káptalan magánlevéltára, Paloznak 2.)

sait azonban nem kísérte szerencse. A Guden-féle magánoklevél kiadójaként leginkább szóba jöhető veszprémi, illetve esztergomi káptalan egészen más pecséttel erősítette meg XIII. századi kiadványait. Hasonló eredményt hozott a veszprémi egyház perbehívásra használt pecsétjének vizsgálata is: az idéző billog alapvető eltérést mutatott. Fejérpataky ezért arra a végkövetkeztetésre jutott, hogy „kifordított köriratával” és „értelmetlen ábrázolásával” a két végrendelet pecsétje „sphragistikai rejtély”, amely nem ad fölvilágosítást az oklevelek kiállítójáról.⁸

A rejtély megoldására immár közel száz esztendeje senki sem tett kísérletet. Sőt, Gutheil Jenő más-képpen írta le a szóbanforgó pecsétet. Harsonát fúvó alakot vélt felfedezni rajta, köriratát pedig másik bibliai részlettel (Ex 15, 2) azonosította.⁹ Bár a különleges pecséttel mások nem foglalkoztak, Guden oklevelének pecsételését többek érintették.

Eckhart Ferenc vetette föl, hogy Guden adománylevelét nem keletkezésekor, hanem jóval később pecsételték meg. A függőpecsét XI. századi nyugati megjelenését és fokozatos elterjedését ismerve valószínűtlennek tartotta, hogy Magyarországon már Szent László korában ilyeneket használtak volna. Ezért úgy vélte, hogy a XIII. század elején, amikor a függőpecsétes oklevél már divatban volt, valaki megerősítette és egyszerűen pecsétjével látta el a veszprémi egyház birtokában levő magánoklevelet, amely az akkori jogfelfogás szerint eredeti, vagyis pecsét nélküli formájában teljesen értéktelen volt.¹⁰ Szentpétery Imre némileg módosította Eckhart nézetét. Szerinte Guden oklevelét eredetileg királyi pecséttel kívánták megerősíteni, de ez valami okból elmaradt, s „csak utóbb, talán a XIII. század elején” látták el „valami egyházi személy (vagy testület) pecsétjével”.¹¹ Az utólagos megpecsételést tényét később Kumorovitz L. Bernát is megerősítette.¹²

Minthogy oklevelében Guden a veszprémi kanonokoknak adományozta paloznaki birtokát, a veszprémi székeskáptalan érdekében állt, hogy a birtokában levő pecsét nélküli oklevelet utóbb megpecsételjék. Lehet, hogy a kanonokok a XIII. században zavarta az oklevél korszerűtlensége. Az is lehetséges, hogy Guden adománylevelét paloznaki birtokjogaik védelmére kívánták felhasználni. Erre alkalmat adhatott, hogy a IV. Béla trónra lépése előtt és után tartott birtokfelülvizsgálatok során a veszprémi székesegyház több adományból származó paloznaki birtokjoga is veszélybe került.¹³ Ennek ellenére nincsen nyoma, hogy Guden oklevelét a veszprémi kanonokok valaha felhasználták volna. A birtokperekben paloznaki vonatkozású egyéb oklevelekkel – köztük hamisakkal – védték jogaikat.¹⁴ Ezért sokkal inkább valószínű, hogy az utólagos pecsételést *belső* használat tette szükségessé. A veszprémi káptalan minden bizonnyal püspökével, a liege-i egyházmegyéből származó Róberttel (1206–1226), a későbbi esztergomi érsekkel (1226–1239), szemben

kényszerült arra, hogy a kanonokoknak és nem a püspöknek tett paloznaki adományt – a nyugati gyakorlatnak megfelelő módon – pecsétes oklevéllel igazolja, és ezáltal jövedelmét kizárólag a maga számára biztosítsa.

Guden végrendeletének utólagos megpecsételése – bármilyen okból történt – nem minősíthető szabályosnak. A XIII. században a pecsét nélküli okleveleket nem utólagos megpecsételéssel, hanem átírással erősítették meg. Az 1067 táján keletkezett százdi alapítólevelet például IV. Béla 1267. évi függőpecsétes oklevelébe foglalták.¹⁵ Egyedül a fehérvári társaskáptalan gyakorlatában fordult elő az 1235. és 1237 között bevezetett pecsételés követő években, hogy korábbi pecsét nélküli kiadványait utólag pecséttel látta el. Ez az eljárás azonban lényegében különbözött a Guden-féle végrendelet esetében alkalmazottól. A fehérvári társaskáptalan ugyanis régi okleveleit nem önmagukban s minden magyarázat nélkül erősítette meg pecsétjével, hanem újonnan kiadott átíró vagy az adott tárggyal egyéb módon összefüggő okleveléhez kapcsolva és abban sajátos eljárását indokolva közös pecséttel látta el pecsét nélküli kiadványait.¹⁶ Guden magánokleveleiben – mondhatjuk – hamisítás történt. A veszprémi kanonokok nem vitték el oklevelüket a királyi kancelláriába, hogy ott királyi pecsétes oklevélbe foglalják és megerősítsék, és nem mutatták be valamely hiteleshelynek sem, hogy pecsétes átírást kapjanak róla, hanem Veszprém-ben maguk látták el pecséttel. Milyen pecsétet használhattak föl a végrendelet korszerűsítésére?

A Guden-féle adománylevelre függesztett pecsét mind rejtélyes ábrázolását, mind köriratát tekintve egyedülálló a hazai gyakorlatban. Nagyfokú biztonsággal állítható róla, hogy nem egyházi *személy* tulajdona volt. A XIII. századi egyházi személyek pecsétjei ugyanis a világiaknál és a szerzeteseknél egyaránt – a ritka kivételeket nem számítva, mint Ákos óbudai préposté – főpapi alakot ábrázolnak, a körirat pedig megadja a tulajdonos nevét és egyházi méltóságát, legfeljebb a személynév hiányzik, főként a ciszterci apátok esetében, mert ők a rendi előírásoknak megfelelően anonim pecsétet használtak.¹⁷ De az is nyilvánvaló, hogy a Guden-féle pecsét nem azonosítható egyetlen egyházi intézmény oklevelén függő pecsétjével sem. Az egyházi intézmények Magyarországon a XIII. század elejétől kezdve látták el kiadványaikat pecséttel. A veszprémi és az egeri káptalan, vala-

mint kikövetkeztethetően a pannonhalmi konvent legkorábbi pecsétjének körirata a védőszentet nevezi meg. Második pecsétjük viszont a többi egyházi intézményhez hasonlóan a tulajdonos testület nevét közli.¹⁸ A védőszent említése ezeken már többnyire hiányzik, illetve olykor a köriratból a pecsétmezőbe helyeződik át. A hiány érthető: a pecsétek többsége így vagy úgy a védőszentet ábrázolja. Néhányon – egy mástól bizonyára nem függetlenül – egyházi épület (Nyitra, Garamszentbenedek, Zobor), az esztergomi káptalan legkorábbi pecsétjén pedig az épület előtt két alak (feltehetően a koronázási jelenet) látható.¹⁹ Az is előfordul, hogy a szerzetesrend alapítójának képe kerül a konventi pecsétre.²⁰

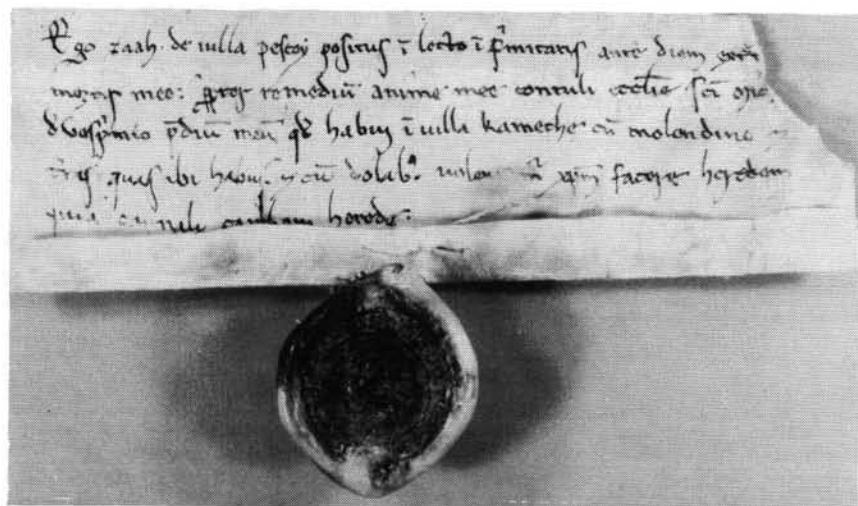
A veszprémi kanonokok, ha valamennyi XIII. századi egyházi személytől és intézménytől lett volna pecsétes oklevelük, ami képtelenség, akkor sem juthattak volna hozzá a különleges pecséthez. Nem valószínű, hogy illetéktelenül megszerezték valamelyik egyházi testület pecsétnyomóját, hiszen azokat szigorúan őrizték, elvesztésük után pedig érvénytelenítették. Az sem valószínű, hogy két viszonylag jelentéktelen adományt tartalmazó végrendelet kedvéért külön pecsétnyomót készíttettek volna. Ezért sokkal inkább arra gondolhatunk, hogy a veszprémi kanonokok a birtokukban levő saját pecsétnyomójukat használták a két oklevél megerősítésére. Ezt a tipariumot azonban eredetileg nem oklevelek hitelesítésére szánták. A veszprémi káptalan ugyanis XII. századi kiadványait még nem pecsételte meg, XIII. századi okleveleit pedig már a legkorábbi 1207. évi chirographumtól kezdve egészen más pecséttel látta el.²¹ Azt is kizárhatjuk, hogy a különleges tipariumot idézésre vagy vámolásakor, szállításkor szokásos ellenőrző pecsételésre használták.²² Alkalmazását körirata egyértelműen liturgikus cselekményhez kapcsolja. Melyik egyházi szertartás során volt szükség pecsétre?

A koraközépkori Európa fejlettebb jogélettel rendelkező területein, vagyis Bizáncot kivéve szinte mindenütt, széles körűen ismerték és használták az istenítélet különféle formáit. Ha a bírások során a vádlott bűnösségét vagy ártatlanságát a bírói eljárás előírásai szerint nem tudták megállapítani, akkor a felek által választott vagy a bíró által megszabott bizonyító eszközre, istenítéletre került sor. Az istenítélet nem volt más, mint az isteni döntés kikényszerítése azokban a vitás ügyek-

ben, amelyekben az emberi tudás nem hozhatott ítéletet.

A germán törzsek már a kereszténység felvétele előtt alkalmazták ezt a sajátos bizonyító eszközt, melyet az egyház a germánokat térítő papság révén a népi jogfelfogás és joggyakorlat részeként ismert meg és vett át. Szükségletből fakadó széles körű használatával szemben a tilalom sikertelen és célszerűtlen lett volna. Az átvételt megkönnyítette, hogy az istenítélet eszméje, melyen az ítélet alapult, megfelelt a csodás isteni beavatkozásról vallott (s a IX. századtól kezdve vitatott) koraközépkori keresztény felfogásnak: a mindenható, mindentudó Isten nem engedheti meg, hogy a jogtalanság győzzön, és az igaz ügy elveszen. Az egyház ezért a profán eredetű istenítélet számára elfogadható formáit liturgikus keretbe ágyazta, és a papság feladatává tette, hogy az egyházi intézményekben egyéb teendők mellett istenítéleti szertartást végezzen.²³ Ennek megfelelően az egyházi szertartásokat tartalmazó liturgikus könyvek a IX. századtól kezdve az istenítételekre vonatkozó szertartásról is tájékoztatnak.²⁴ Segítségükkel megállapítható, hogy az istenítélet különféle formái közül csak a forróvíz-, a tüzesvas- és a tüzes ekevas-próbák alkalmával használtak pecsétet. Miután az istenítéletnek alávetett személy a forróvízből csupasz kézzel kivette a beelógatott követ, illetve a kézbe fogott izzó vasdarabot a kijelölt helyre vitte és ott letette, vagy mezítláb végigment a földre helyezett tüzes ekevasakon, sérült kezét, illetve lábait bekötötték és a kötést lepecsételték, hogy az istenítélet hatása zavartalanul érvényesüljön. Majd a próbát követő harmadik vagy ritkábban a negyedik napon megvizsgálták a pecsétet. Ha feltörve találták, akkor a külső beavatkozás miatt érvénytelenítették az istenítéletet. Ellenkező esetben feltörték az ép pecsétet, levették a kötést és szemrevételezték az égés okozta sérülést. Az elgennyesedett seb a bűnösséget, a gyógyulófélben levő pedig az ártatlanságot igazolta.²⁵ A látletet azután a világi bíró tudomására hozták, aki a vitás ügyben ennek megfelelően hozta meg ítéletét.

A XI. századi törvények és zsinati határozatok Magyarországon a pecsétet igénylő istenítéleti formák alkalmazását írták elő. A bírói gyakorlatban végül bizonyító eszközként széles körűen a tüzesvas-próba terjedt el.²⁶ Használatát más országokhoz hasonlóan nálunk is túlélt a 1215. évi IV. lateráni egyetemes zsinat tiltó rendelkezését. Magyarországon az utolsó istenítéletet, amelyről feljegy-

zés maradt fenn, 1234-ben a váradi székesegyházban tartották.²⁷ Noha az 1279. évi budai zsinat átveszi és megismétli a lateráni tiltó intézkedést,²⁸ nem valószínű, hogy ezt széles körű alkalmazásának megfékezése tette szükségessé.

A tüzesvas-próba rítusát Magyarországon egyedül a Vári Regestrum függeléke őrizte meg.²⁹ Bár ebből hiányzik a pecsétre vonatkozó rész, nem lehetnek kétségeink alkalmazása felől, s nemcsak a nyugati analógiák miatt. Az európai viszonylatban páratlan Vári Regestrum 389 tételéből négyben pecsétről is szó van. Azért csak négyben, mert a váradi kanonokok mindössze ennyi alkalommal tapasztaltak rendkívüli eseményt, melyet feltétlenül írásba kellett foglalni, hiszen miatta az istenítélet érvénytelenné vált. A kanonokok a kéz kötésének megoldásakor (*solutio manus*) mind a négy esetben meggyőződtek arról, hogy a pecsétet már korábban feltörték, sőt egyszer az illetéktelen beavatkozás leplezésére a káptalan feltört pecsétjét hamissal helyettesítették.³⁰

A tüzesvas-próba alkalmazásának konkrét esetei véletlenszerűen maradtak fenn. Ha egyáltalán írásba foglalták őket, zömükről nem oklevél, hanem csak egyszerű feljegyzés készült. Ha például a Vári Regestrumot meglepő történeti érzékről tanúskodó XVI. századi kiadása nem mentette volna meg az utókor számára, akkor ma nemcsak a váradi, hanem az egri és az aradi káptalan istenítéleti tevékenységéről sem lenne egyetlen adatunk. Jelentős részben ennek a kiadásnak köszönhető, hogy a tatárjárás előtti hazai forrásanyag viszonylagos szűkössége ellenére négy székeskáptalan: Esztergom, Várad, Kalocsa és Eger, továbbá három társaskáptalan: Székesfehérvár, Óbuda és Arad, vagyis összesen hét egyházi intézmény isteni-

2. ábra. Zaah végrendeletének pecsétje. (Veszprémi káptalan magánlevéltára, Kemeccse 2.)

itéleti tevékenységéről van tudomásunk.³¹ Ezek a színhejek pontosan megfelelnek Könyves Kálmán király 1100 körüli rendelkezésének (22. §), amely kimondta, hogy tüzesvas- és vízpróbákat ezentúl csak püspöki székhelyeken, nagyobb prépostságokban, továbbá Pozsonyban és Nyitrán tartsanak.³² A törvénycikk tehát nem maradt papíron, hanem megvalósult: Magyarországon az istenítétek szertartását a püspöki székhelyeken a székeskáptalanok, másutt pedig a nagyobb prépostságok, azaz a jelentősebb társaskáptalanok papsága végezte. Noha közvetlen adat nincsen rá, nem kétséges, hogy az említett négy székeskáptalan mellett a többiben is tartottak istenítéletet. Így az ezredfordulón alapított veszprémi székesegyházban is, s ennek során a veszprémi kanonokok használhatták azt az egyházi pecsétet, amely másodlagosan Guden, illetve Zaah oklevelére került. Ezt annál is inkább megtehették, mert megítélesem szerint kapcsolat mutatható ki az istenítélet szertartása és a különös pecsét között.

A tüzesvas-próba szertartásának záró aktusa a már említett *solutio manus* volt, amire az egyház előcsarnokában, előterében került sor.³³ A pecsét feltörése, a kötés levétele és a seb szemrevételezése után a szertartást végző papság itt hirdette ki az istenítélet eredményét. Ha a vádlott az istenítélet szerint bűnösnek bizonyult, akkor a poroszló és társai a világi bíró elé vezették. Ha viszont ártatlansága igazolódott, akkor az istenítélet szertartása hálaadással zárult, miként a tüzesvas-próbára vonatkozó ordók tömören előírták: *laus Deo referatur*, illetve *Deo gratu-*

letur.³⁴ Isten dicsőítésére, nem kétséges, a szertartást végző papság hálaadó éneket énekeltek és közben a *solutio manus* színhelyéről bevonult a templomba.

Az Árpád-kori pecsétritkaság körirata a tüzesvas-próbát lezáró dicsőítéssel áll szoros kapcsolatban. A pecsét köriratának idézett szövege – *Fortitudo mea et laus mea Dominus* – a Bibliában három helyen (Ex 15,2, Ps 117,14; Is 12,2) fordul elő. Mindháromszor szabadulás utáni örvendező, dicsőítő, hálaadó részletben. Először abban az énekekben szerepel, melyet Mózes és Izrael fiai akkor énekeltek, midőn szerencsésen átkeltek a Vörös-tengeren, és üldözőik feje fölött összecsaptak a hullámok. Másodszor a kevésbé konkrét szabadulás felett érzett örömet kifejező 117. zsoltárban. Harmadszor pedig Izaiásnál bukkan fel, aki miután megjövendölte, hogy az asszírok által fogságba hurcolt és szétszórta nép Egyiptomból való szabadulásához hasonlóan visszatér hazájába, az idézett részletet belefoglalta a próféciája beteljesedésekor mondandó magasztalásba. Mindhárom előfordulás szövegkörnyezete párhuzamba állítható az istenítéletre kötelezett személy helyzetével. Neki valamilyen vádtól kellett megszabadulnia. Ezt hasonlóképpen csodás módon érthette el, a vádtól csak istenítélet segítségével tisztulhatott meg. Megszabadulása feletti örömet és háliját a liturgia a hasonló körülmények között fogant bibliai dicsőítő énekekkel vagy annak részletével fejezhette ki. Annál is inkább, mert a tüzesvas-próba szertartásának oratóija³⁵ említi az egyptomi fogságból való szabadulást, s azok, akik a IX. századtól kezdve az istenítélet jogossága és fenntartása mellett érveltek, többek közt a vörös-tengeri csodás átkelésre hivatkoztak.³⁶

Bár datálásával és ábrázolásának megfejtésével egyelőre adósak maradtunk, a liturgikus ihletésű körirat és az istenítéleti szertartás közti összefüggés alapján mondhatjuk, hogy a különleges pecsétet istenítélet, elsősorban tüzesvas-próba alkalmával használták. Fennmaradását döntően annak köszönhetjük, hogy rendelkezésszerű használat mellett vagy inkább után a veszprémi székesegyház kanonokjai a saját érdekében a XIII. században két oklevél megerősítésére is igénybe vették: az istenítéletnél alkalmazott pecsétnyomójuk felhasználásával két addig pecsétetlen oklevelet: Guden és Zaah végrendeletét utóbb függő pecséttel látták el. Eljárásuk nem volt egyedülálló. A XIII. században az is előfordult, hogy a perbehívásra szolgáló

idézőbillogot másodlagosan oklevél megpecsételésére használták fel. Így került Tristanus comes és minden bizonnyal a veszprémi székesegyház idézőpecsétje oklevélre.³⁷ Mindebből arra következtethetünk, hogy az Árpád-kori pecsétritkaság Guden és Zaah végrendeletén eredetileg a veszprémi székesegyház istenítéleti pecsétje volt.

JEGYZETEK

1. Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Studio et opera Georgii FEJÉR I–XI. (továbbiakban: Fejér) Budae, 1829–1844. IX/7. 631–735. Anecdota a Christophoro Beke eruta ac historiae cathedralis ecclesiae Wespeminiensis inserta. Az 1842-ben megjelent kötet függeléke 1309-ig bezárólag 68 oklevelet közöl Veszprémből.
2. WENZEL Gusztáv: Okmányi kalászat. Magyar Történelmi Tár 2 (1855), 167–215. passim, Árpádkori új okmánytár. Közzé teszi WENZEL Gusztáv. I–XII. (továbbiakban: Wenzel) Pest, Bp., 1860–1874. I. V. 1. és az egyes kötetekben passim.
3. Hazai Okmánytár. Kiadják NAGY Imre, PAUR Iván, RÁTH Károly, VÉGHELY Dezső, IPOLY Arnold. I–VIII. Győrött, Bp., 1865–1891. passim; Zala vármegye története. Oklevéltár. Szerk.: NAGY Imre, VÉGHELY Dezső és NAGY Gyula, I–II. Bp., 1886–1890. passim.
4. FEJÉRPATAKY László: Oklevelek II. István korából. (Értekezések a történelmi tudományok köréből XVI. köt. 4. sz.) Bp., 1895. (továbbiakban: II. István) 7–8, 19–20.
5. Uo. 9–10.; FEJÉRPATAKY László: III. Béla király oklevelei. III. Béla magyar király emlékezete. Szerk.: FORSTER Gyula. Bp., 1900. 159–160.
6. FEJÉRPATAKY László: A veszprémi káptalan kincseinek összeírása 1429–1437. évekből. Történelmi Tár 1886. 553–576., Uo. 1887. 173–192.; Uő.: A veszprémi káptalan könyvtára a XV. század első felében. Magyar Könyv-Szemle 1885. 137–151. Vö. SOLYMOSI László: Könyvhasználat a középkor végén. (Könyvkölcsönzés a veszprémi székesegyházi könyvtárban.) In: Tanulmányok a középkori magyarországi könyvkultúráról. Szerk.: Szelestei N. László. Bp. 1989. 75–77.
7. FEJÉRPATAKY: II. István, 9.
8. Uo. 10–12.
9. GUTHEIL Jenő: Veszprémi Okmánytár. 2. sz. (Kézirat)
10. ECKHART Ferenc: Hiteles helyeink eredete és jelentősége. (továbbiakban: Hiteles helyeink) Századok 47 (1913), 648., Franz ECKHART: Die Glaubwürdigen Orte Ungarns im Mittelalter. MIÖG Ergänzungsband 9, Heft 2. (1914), 411.
11. SZENTPÉTERY Imre: Magyar oklevéltan. (A magyar történettudomány

- kézikönyve II. köt. 3. sz.) Bp., 1930. 48, 53. vö. KUMOROVITZ L. Bernát: A magyar pecséthasználat története a középkorban. (továbbiakban: Pecséthasználat) A jászóvári premontrei kanonokrend gödöllői Szent Norbert gimnáziumának és Szent-Norbert-nevelőintézetének évkönyve az 1943–1944. iskolai évről. Gödöllő, 1944, 308.
12. KUMOROVITZ L. Bernát: A középkori magyar „magánjogi” írásbeliség első korszaka (XI–XII. század). (továbbiakban: Írásbeliség) Századok 97 (1963), 5.
 13. Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. (továbbiakban: Reg. Arp.) I. Szerk.: SZENTPÉTERY Imre. Bp., 1923. 620. sz.
 14. Veszprémi regeszták (1301–1387). Összeállította KUMOROVITZ L. Bernát. Bp., 1953. 184. és 785. sz.
 15. Magyar Országos Levéltár, Diplomati-kai Levéltár (továbbiakban: DL) 7. WENZEL I. 24–27., III., 155–156. Vö. KUMOROVITZ: Írásbeliség, 5., Reg. Arp. 1554. sz.
 16. SOLYMOSI László: A hiteleshelyi pecséthasználat kezdeteihez. (továbbiakban: Hiteleshelyi pecséthasználat) Magyar Herold 1 (1984), 118–119.
 17. KUMOROVITZ: Pecséthasználat, 322–323, 333 és mellékletek, FÜGEDI Erik: Középkori pontifikális pecsétek Magyarországon. A középkori Magyarország főpapi pecsétjei a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportjának pecsétmáslat-gyűjteménye alapján. Szerk.: BODOR Imre. Bp. 1984. 13–16. és mellékletek; SOLYMOSI László: Észrevételek a Ciszterci Rend magyarországi történetének repertóriumáról. Levéltári Közlemények 55 (1984), 242–243, 247–250.
 18. SOLYMOS: Hiteleshelyi pecséthasználat, 94, 110–114.
 19. ARNOLD v. IPOLYI–STUMMER: Beiträge zur mittelalterlichen Siegelkunde Ungarns. Mittheilungen der kaiserl. königl. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale 4 (1859), 245–250, 266–270, 291–302., Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae. I–II. Ad edendum praeparavit Richard MARSINA. Bratislavae, 1971–1987. (továbbiakban: Marsina) 362–363, II. 504. és mellékletek.
 20. SOLYMOS Szilveszter: A pannonhalmi hiteleshelyi pecsét ikonográfiája. Művészettörténeti Értesítő 30 (1981), 136–138.
 21. SOLYMOSI: Hiteleshelyi pecséthasználat, 111–113.
 22. Ezekre a pecsét típusokra lásd KUMOROVITZ: Pecséthasználat, 289, 296–297.
 23. Adolph FRANZ: Die kirchlichen Benediktionen im Mittelalter. II. Freiburg, 1909. (továbbiakban: Benediktionen) 306–314, 337–338.
 24. Claudius Frh. v. SCHWERIN: Rituale für Gottesurteile. Heidelberg, 1933. (Sitzungsberichte der Heidelberger

- Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse 1932/3. 3. Abhandlung) 3.: Charlotte LEITMAIER: Die Kirche und die Gottesurteile. Eine rechtshistorische Studie. Wien, 1953. 31.
25. FRANZ: Benediktionen, 349–354., Hermann NOTTARP: Gottesurteilstudien. München, 1956. (továbbiakban: Gottesurteilstudien) 232–234, 249.
26. HAJNIK Imre: A magyar bírósági szervezet és a perjog az Árpád- és vegegyes-házi királyok alatt. Bp. 1899. 257.; ECKHART: Hiteles helyeink, 649.; KUMOROVITZ: Pecséthatáználát, 295.; NOTTARP: Gottesurteilstudien, 208.
27. Regestrum Varadinense examinum ferri candentis ordine chronologico digestum, descripta effigie editionis a. 1550 illustratum. Curis et laboribus Joannis KARÁCSONYI et Samuelis BOROVSKY. (továbbiakban: Reg. Varad.) Bp., 1903. nr. 381: 304. 1.
28. Petrus BROWE: De ordaliis. I. Decreta pontificum Romanorum et Synodorum. Romae, 1932. 46., NOTTARP: Gottesurteilstudien, 351–352.
29. Zalán MENYHÉRT: A Pray-kódex benedictioi. Magyar Könyvszemle 34 (1937), 45.
30. Reg. Varad. nr. 50: 172. 1. (1213), nr. 83 és 85: 183. 1. (1214), nr. 280: 258. 1. (1221).
31. A tüzesvas-próba alkalmazásának konkrét eseteire vonatkozó magyarországi adatokat teljes egészében eddig a hazai irodalom nem vette számba. Ezért az alábbiakban valamennyit felsoroljuk. *Esztergom*: XII. század eleje, MARSINA I. 62. *Székesfehérvár*: 1203 előtt, Magyar Országos Levéltár, Diplomataikai Fényképgyűjtemény 283210 (Veszprémi káptalan magánlevéltára, Merenye 4) FEJÉR VI/2. 361 és IX/7. 642. *Óbuda*: Imre király idejében és 1211-ben, MARSINA I. 132–133, 146, II. 17–18. *Várada*: 1208-tól 1234-ig, Reg. Varad. nr. 2–381: 156–304. 1. passim. *Kalocsa*: 1215 előtt, DL 64764. = WENZEL VI. 440. *Eger*: 1229-ben, Reg. Varad. nr. 357: 290. 1. *Arad*: 1229-ben, Reg. Varad. nr. 358: 291. 1. Vö. Rudolf RAUSCHER: Q Regestru Varadinském. Bratislava. Casopis učené společnosti Šafaříkovej. Ročník III. Bratislava, 1929. 310.
32. ZÁVODSZKY Levente: A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. (Függelék: A törvények szövege) Bp. 1904. 186.
33. Erről a *de ecclesia non exiuit ad solutionem* (Reg. Varad. nr. 235: 242. 1.), illetve *ad solutionem manus non exiuit de ecclesia* (Uo. nr. 306: 268. 1.) bejegyzések tájékoztatnak.
34. NOTTARP: Gottesurteilstudien, 234., Petrus BROWE: De ordaliis. II. Ordo et rubricae. Acta et facta. Sententiae theologorum et canonistarum. Romae, 1933. 12.
35. FRANZ: Benediktionen, 370.
36. FRANZ: Benediktionen, 316–319, 357, 393.
37. KUMOROVITZ: Pecséthatáználát, 287–288. Az adatra Kumorovitz L. Bernát professzor úr hívta föl a figyelmet, amiért ezúton is köszönetet mondok.

LÁSZLÓ SOLYOSI

HERKUNFT DES SEKUNDÄREN SIEGELS AUF DER PRIVATURKUNDE VON GUDEN

In dem Privatchiv des Veszprémer Domkapitels befindet sich die in Ungarn älteste originale Privaturkunde. In dieser Urkunde aus dem 11. Jahrhundert testierte der im Dienste des Königs St. László (1077–1095) altgewordene Guden zu Gunsten der Domherren des Veszprémer Doms. Diese wertvolle Urkunde war – ähnlich dem Testament von Zaah vom Anfang des 13. Jahrhunderts – ursprünglich unversiegelt, und erst später, im 13. Jahrhundert, hat man beide mit einem Siegel versehen, als eine Urkunde ohne Siegel

keine Glaubwürdigkeit mehr halte. Zum sekundären Siegel der zwei Testamente nahm man denselben Siegel in Anspruch. Der Verfasser ist aufgrund des Zusammenhangs zwischen der Aufschrift des Siegels – *Fortitudo mea et lavs mea Dominvs* (Ex 15,2, Ps 117,14, Is 12,2) – und der Zeremonie des Gottesurteil es der Meinung, dass die Domherren des Veszprémer Doms diese Siegel ursprünglich bei den dort vom 11. Jahrhundert an durchgeführten Eisenproben benutzt haben. Die

Hand, in dem der Betroffene das erhitzte Eisenstück hielt, wurde in eine Fatsche gewickelt und abgesiegelt, damit man den Eingriff von Ungefugten verhindere. Die Veszprémer Domherren haben ihre zwei Urkunden mit dem beim Gottesurteil gebrauchten Siegel abgesiegelt. So wurden also die Testamente von Guden und Zaah mit dem Gottesurteil siegel des Veszprémer Doms versehen. Diese Siegelrarity blieb Dank diesem sekundären Gebrauch erhalten.

MITHAY SÁNDOR

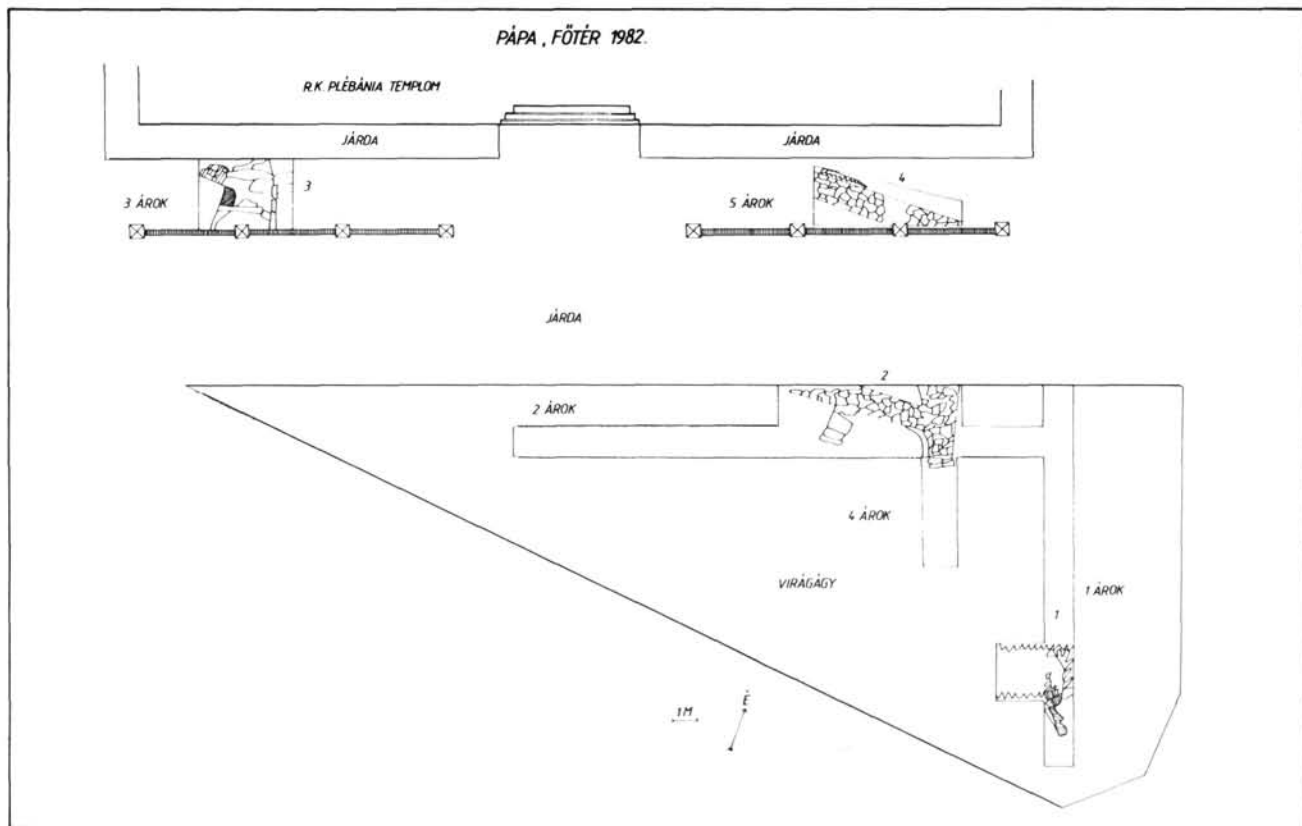
ADATOK A PÁPAI RÓMAI-KATOLIKUS PLÉBÁNIA TEMPLOM TÖRTÉNETÉHEZ

Pápa Főterén áll az Esterházy Károly gróf egri püspök által építtetett impozáns római katolikus plébánia templom.¹ Ez a nagyméretű építmény barokk stílusával uralkodik a téren és az egész városban. A templomot 1773–1786-ig építették.² Főhomlokzatával dél felé, a szentélyével a várkastély felé helyezkedik el.

Az elődje ugyancsak ezen a téren volt. Az irodalom úgy emlegeti, hogy a mai egyház előtt állott.³ Ennek a templomnak egykori környé-

kén volt az úgynevezett Belső-temető is,⁴ mivel a középkorban plébánia templom volt. Ezt, valamint a temetőt is téglafal övezte.⁵ Ez a korábbi templom a várkastély Nádortermében a Pápát ábrázoló nagyméretű festményen már nem szerepel, mert a kép az 1760-beli várost mutatja be.⁶ Ezen látható az elbontott régi templom, amely ábrázolás szerint kéttornyú és három hajós, keletelt templom,⁷ homlokzatával nyugat felé. Először 1683-ban szerepel

a pápai nagy fogadalmi festményen, valószínűleg a maga valóságában ábrázolva.⁸ Az 1730-as évek elején készült kataszteri térképen alaprajzban is rögzítették.⁹ A templomról tehát metszetekről és festményekről értesülünk, de a pontos helye ismeretlen. A Nádortermi festményen, a kataszteri térképen és a fogadalmi képen tulajdonképpen bizonytalan a biztos helye. A fogadalmi képen erős rövidülésben jelenik meg. Az előbb említettekén kívül a régebbi met-

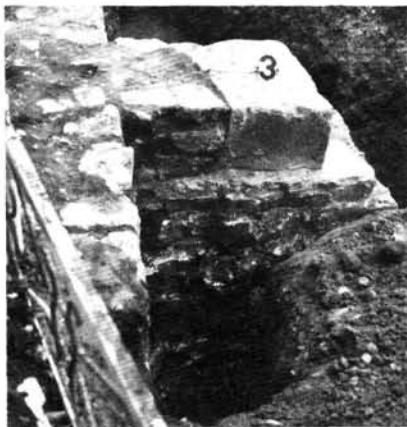
1. ábra. Az ásatás alaprajza a pápai r. k. plébániatemplom előtt.

szetek alapján pedig nehezebben pontosítható a helye.

Fentiek értelmében így kívánatos volt ásatással az egykori helyét megkeresni. Ezért 1982 őszén¹⁰ a be nem épített helyeken a mai templom előtti virágágyban és a főhomlokzat tövében egy felkavicsozott sávban feltárást kezdtünk. Az előbbi két hely között egy 5,50 m széles aszfaltozott járda akadályozta az ásató munkát.

A templom közelében a plébánia főhomlokzatával párhuzamosan hú-

2. ábra. A régi templom déli oldalfala és pillérei.

zott 1. sz. árokban emberi csontok töredékei kerültek elő. Ezek az egykori Belső-temetőből valók. Sírokat nem találtunk a kutatóárookban, homokban téglafal volt (1. ábra). Eből 113 cm mélységgel egy újabb, habarcsos tetejű fal emelkedett ki. Két méteren át lehetett követni ennek padlószint jellegét. A vastagsága 5–6 cm. Valószínű, hogy az egykori temető kisebb építményéhez tartozott.

A templom főhomlokzatával párhuzamosan ásott 2. sz. kutatóárookban 25 cm mélyen kövecses szintet találtunk nagyobb folyami kavicsokból. Ennek keménységét alig lehetett átcsákányozni. Ez minden bizonynyal az egykori piactér bedöngölt szintje, a vastagsága 20–25 cm. Innen enyhe lejtésű a szint, hogy így a vizet a templom környékéről levezessék. A 18. századi szint alatt előkeült egy nagyobb faragott kő, ennek felső mélysége 42 cm.

Feltűnő, hogy a mai virágágy termőtalaja alatt alig van építési törmelékréteg. Úgy látszik, hogy alaposan eltakarították az építkezés befejezésekor.

Az említett faragott kőből kelet felé nyúlik egy fal, amely 90 cm széles és ez a templom délnyugati tornya felé irányul. (1. ábra 2.; 2. ábra). Ez a fal a 2. sz. árokban levő támpillérig nyúlik. Három méter hosszan tudtuk ezt kibontani, mert nyugat felé az említett széles járda akadá-

lyozta. Dél felé két pillér nyúlik ki belőle, ezek külön 75 cm szélesek. A nyugati pillér alapja 150 cm mélyen van, a keleti pedig 185 cm mélyen. A nyugati pillérenél a fal újabb nagy faragott kővel folytatódik (3–4. ábra). Ez terméskövekből gondosan rakott. A keleti pillér lépcsőzetesen maradt ránk (5. ábra).

A fal kelet felé egy sarokig ér, és ez is bizonyítja, hogy a régi templomnak a déli felét találtuk meg. Ennek az iránya megegyezik az elméletben feltételezett fallal, nyilván középkori nyugat-keleti irányú templom falával. Ezzel kelet-nyugati főiránnyal szöveget zár be: ez nyugaton

3. ábra. Déli falrészlet és a pillérek nyugat felől.

4. ábra. Pillérek északkelet felől.

7 fok dél felé és 7 fok keleten is észak felé. A fal alapozási mélysége 186 cm mélyen van. Az építés módja nem a korai időkből való.¹¹ Az irodalomban ezzel szemben úgy emlegetik a mai templom elődét, mint ha az román-kori lenne.¹² Az előbb említett kőfal iránya a mai templom délnyugati tornyának tart. Ezért közvetlen a templom fala tövében próbálkoztunk a megtalált fal folytatását megkeresni a kavicssal borított sávban (1. ábra 3.). A torony felé bolthajtást találtunk. A felső mélysége 74–80 cm, a szélessége fent mérve két és fél méter. 1 m mélyen kő az alapja, és az szervesen össze van építve a toronyalappal, tehát a toronyhoz tartozik. Majd innen dél felé sarkosan épített két falat tartunk fel 70–83 cm mélyen (6. ábra). Gondosan rakott fal ez, több benne a lapos mészkő. Mivel a régi templom oldalfalára merőleges ez az előbbi fal, így elképzelhető a Maynczek térképén jelölt 28 m távolság, amely a térkép szerint a régi templom oldalfalhosszúsága. Ez a távolság az ásatáson talált oldalfalnak a tényleges hossza.

A Sparr-féle tollrajzon ábrázolt egyetlen torony mellett délre helyezkedik el.¹³ Ez lehetett az egykori torony nyugat felé, toronyórával és harangokkal.¹⁴ Az előbb említett bolthajtás a régi templomtoronynak az alapja. Az új templom tervezésénél a megváltozott fő tengely egy része az új alap alá került. Az építkezés harmadik évében is még két ölnyire emelkedett ki a térszínből a torony.¹⁵

A további kutatásokban egy kripa széle is előkerült, és itt volt nemrég egy talajlerogyás a templom nyugati oldalánál.¹⁶

Az előbb említett 28 m távolsághoz, azaz templomhosszhoz mérten a régi templom szélessége 13–15 m lehetett. A további feltárás folya-

mán a mai templom keleti tornya előtt is ásattunk. Itt a régi templom észak-északnyugati oldalfala feltételezhető és ez alábukik a mai templom főkapuja alá. Ebben az irányban van egy pillérindítás a kőfalból. 1 m széles az itteni kőfal és párhuzamos az először talált templom-oldalfallal (1. ábra 2.). A fal felső része téglá és ez padló-jellegű. A mai templom előtt pedig habarcspadló van 80 cm mélyen. Tehát a falnak külső széle a mai tér felé helyezkedik el. A faltól a mai templom felé vastag agyagrétegek vannak.¹⁷ Az előbbi falak és a padló is 40 cm-rel vannak magasabban, a falnak a sarka. Ennek a falnak a rakási módja eltér az új templom oldalfalának texturájától.

Meg kell még említeni azt is, hogy az előbbi padlószint 78–85 cm mélyen volt. Az itt levő fal és a körülötte talált jelenségek mind az egykori padlószint alatt vannak. Ez azért állítható, mert a padlószint a mai szintekhez képest 40–45 cm-rel van magasabban. A talaj enyhén lejt dél felé.

Ha a régi templom-oldalfal (1. ábra) és a toronynál talált fal (3. ábra) az épülethez tartoztak, akkor a régi templom nyugati tornya még nem került teljes egészében a mai templom alá. Van ugyanis egy fontos megjegyzés a régi templom bontására vonatkozóan: a falakat a föld felszínéig lebontották, de a „Toronynak mintegy két ölnyire való része áll”¹⁸

A templom keleti szárnya mellett talált fal és a padló a templom belsejére mutat. Ez különösen akkor állítható, ha Maynczek által rajzolt régi templom méretei szerint az épület szélessége 17 m volt.

A várkastélyban, a Nádor-teremben található nagy pápai képen ábrázolt templom, Pongrácz plébános leírása és a fogadalmi képen az ásatáson talált templom oldalfal irá-

5. ábra. Pillér dél felől.

6. ábra. Nyugat felé kőfal és a téglabolt-hajtás dél felől.

nya (1. ábra 2.) megegyeznek. Csak Maynczek rajzán ez utóbbi kissé délre hajolt. De mindenesetre az oldalfal és a padlószintnél (1. ábra 4.) kibontott fal különböző kori. Lehet azonban, hogy az eddig az épületbelsőben vélt fal egy másik templomhoz tartozott. De ebben az esetben is belső fal volt.

A régi templom járósíntje a mai-nak az alsó lépcsője magasságában lehetett. A régi egyház építéstörténetéhez tartozik az is, hogy 1774 március végéig a falakat a föld színéig bontották le.¹⁹ Megállapítható az is, hogy a templom teljes lebontása után kezdenek csak építkezni. Maynczek térképén a vár keleti sarkát összekötve átlós vonallal a mai Főtér 6. sz. ház sarkával, a mai templom előtt mutatja a réginek a helyét. Az említett sarokház 1683-ban már állott és ez az épület is látható a fogadalmi képen.²⁰

Maynczek szerint az akkori templom szélessége 17,50 m és három hajós volt. Akkor elképzelhető, hogy azok nem egyforma szélességűek.

A Nádor termi képen a templom déli oldalfalának az iránya nagyjában megegyezik a Főtértől kelet felé levő Ruszek-köz északi oldalával. Ez eltérő Maynczek térképén. Ezen különben 40 fok az eltérés az akkori templom fő tengelye és az ásatáson talált oldalfal (1. ábra 2.) iránya között. Még egy eltérést kell megemlítenünk: a régi templom védőfállal volt körülvéve.²² Ezt nem ábrázolta Maynczek. A templomot körülvető Belső-temetőnek is volt téglakerítése.

A mai templom alaprajzában nagy részt takar a régi egyházból. A közel egykor 476 m² alapterületű épületnek 210 m²-e lett így eltakarva.

Esterházy Károly említi, hogy „az Új Templom körül planálni köll a területet, azon van a Dologban az az

Akadál, hogy Koponyakra és holt Tetemekre jutnak le ha az ásáshoz kapnak”.²³ Ezek szerint a Belsőtemetőt bolygatták meg. De az új templom alapozásánál mély árkok lehettek és ekkor ezek ásásánál nem kerültek elő sírok? Pedig az új templom körül mindenütt ott volt a temető. Lehet az is, hogy a temetkezések legutolsó idejében a kerítésen túl is temetkeztek. Nagyjában az új templom területe sávban egybeesik a régi temető területével.

Méréseink szerint az említett széles, aszfaltozott sáv, illetőleg járda alatt lehet az oldalhajó feltárt részétől északra 5,70 m-re a déli oldalhajó északi része.

Ennél a kis területű feltárásnál sok akadály miatt a mai templom elődjének déli oldalhajójából csak egy kis részletet sikerült megtalálni. Adat van az épület hosszára, a nyugati torony egy töredékére illetőleg részletére, és valami nyom a templombelsőre. A falak nem koraközépkoriak és ezért biztosan állítható, hogy a második templom nyomaira találtunk. Az elsőnek az építési ideje és helye egyenlőre bizonytalan, de Pápa 1225-ben már főesperesi székhely. Ez azt jelenti, hogy már a

szentistváni egyházszervezés idején Pápán templomot építettek. Ennek a románkori templomnak gótikus utódja nem szükségszerűen kellett, hogy topográfiailag azonos helyen épüljön fel, de valószínű. Így elvben elképzelhető, hogy a mai templom területén kereshető Pápa legkorábbi temploma is, a most megtalált gótikus támpillérekkel megerősített templomának alaprajzán belül.

JEGYZETEK

1. CS. DOBROVITS Dorottya: Pápa, r. katolikus Nagytemplom. Tájak–Korok–Múzeumok kiskönyvtára. 182. sz. Bp., 1984.
2. KISS István: A pápai plébánia története. Veszprém, 1908. 102.
3. MRT 4. k. 200.
4. MITHAY Sándor: Pápa város építéstörténetéhez egykori ábrázolások alapján. VMMK 1985. 325.
5. KISS op. cit. 122.
6. MITHAY S. op. cit. 325.
7. CS. DOBROVITS D. op. cit. 2.
8. MRT. 38. tábla, MITHAY S. op. cit. 323.
9. MRT. 197. 38. kép.; MITHAY S. op. cit. 325. A térképet az Esterházy ura-

- dalom mérnöke, J. H. Maynczek rajzolta.
10. Pápai Helytörténeti Múzeum adattára. Ltsz. 995–83. (1982. X. 25.)
 11. KRALOVÁNSZKY Alán szíves helyszíni közlése.
 12. KISS op. cit. 97; MRT 200.
 13. MITHAY S. op. cit. 324.
 14. KISS I. op. cit. 97., PONGRÁCZ Gáspár: Descriptio oppidi Pápa. Antidotum universale c. mű függeléke. Trnaviae. 1733. 189–202.
 15. KISS I. op. cit. 102.
 16. A pápaiak elmondása szerint a templom oldalánál megrogyott a talaj ott, ahol ma a Szt. Flórián szobor áll.
 17. MÓRING József pápai apátplébános szerint innen ÉK-re 8 m mélyen fúrta le villámhárító elhelyezésére, s ekközben 3 m mélyen kriptát bolt-hajtására akadtak.
 18. KISS I. op. cit. 102.
 19. Ibidem.
 20. MITHAY Sándor: Adatok Esterházy Károly gróf építő tevékenységéhez. Műv. Történeti Értesítő 1979/2. sz. 131.
 21. CS. DOBROVITS D. op. cit. 2.
 22. BERÉNYI Zsigmond egyházlátogatása 1732-ben. In. PFEIFFER János: A veszprémi egyházmegye legrégibb egyházlátogatásai (1554–1760). Veszprém, 1947. 166; Pápai plébánia evk. 3.
 23. CS. DOBROVITS D. op. cit. 8.

SÁNDOR MITHAY

Im Komitat Veszprém steht am Hauptplatz der Stadt Pápa die heutige römisch-katholische Pfarrkirche, welche man vom Jahre 1773 baute, und dann wurde im Jahre 1795 eingeweiht. Ihr Vorfahrer war auch einst am Hauptplatz, aber wegen ihrer unsicheren Platz wollten wir es durch einer Probe-Ausgrabung kontrollieren. Vom Jahre 1773 hat man diese alte Kirche demoliert und nur der westliche Turm blieb eine Zeit lang in halber Höhe.

Unter der Probe-Ausgrabung kam ein Teil der südlichen Seitenwand der alten

BEITRÄGE ZUR GESCHICHTE DER RÖMISCH-KATOLISCHEN PFARRKIERCHE AUS PÁPA

Kirche vor (Abbildung 2., 3., 4). Vom zwei Pfeiler hat man einst einen Treppenartigen Abbruch abgetragen (Abbildung 5). Nach Westen kam die Länge der alten Kirche vor, welche man auf einer Landkarte vom Anfang der 1730-er Jahren dargestellt hat. Damit kam eine Gebäudecke und ein Gewölbe von Ziegeln vor (Abbildung 6. Fig. 3.). Der untere Teil desselben wurde als Fundament von einem Turm qualifiziert (Abbildung 1 Fig. 3). In der Richtung Osten haben wir ein Bodenniveau und auf eine Spur von einer

Mauer gefunden (Abbildung 1. Fig. 4). Aber diese Mauer gehört nicht zu der oben erwähnten Kirchenmauer.

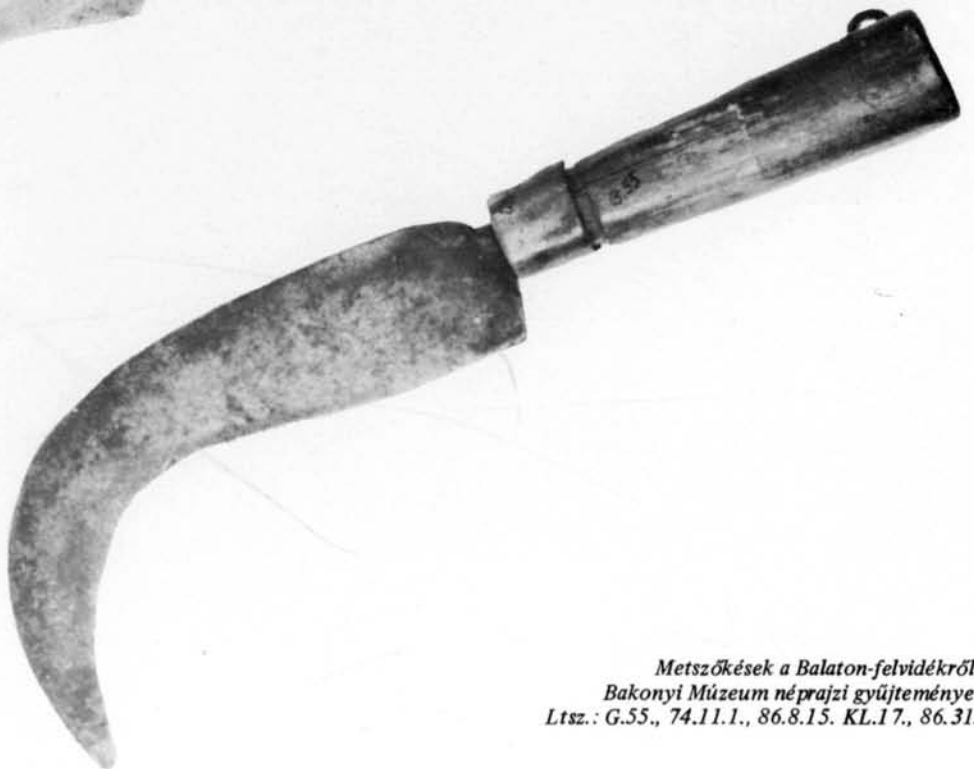
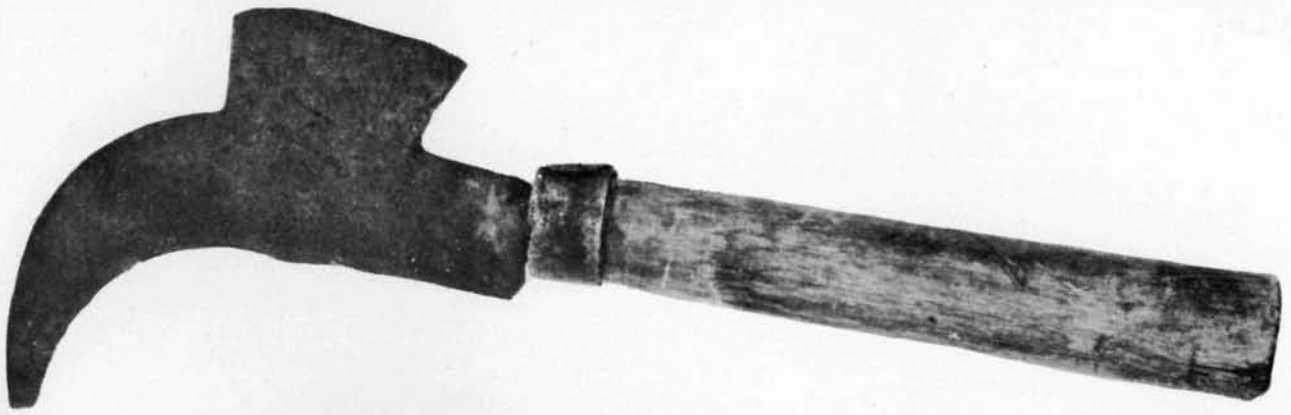
Die hier gefundenen Mauern stammen nicht von den Frühmittelalter, wie es im mehreren Fälle in der Literatur manche dies ahnten. Die gefundenen Erscheinungen sind Etappen der Pápaer sag, zweiten Kirche, also wahrscheinlich in der Spätmittelalter erbaut wurde. Der Ort der ersten frühmittelalterlichen Pfarrkirche ist leider unsicher noch.

Borító címloldal:
Guden oklevél

ISSN: 0864–7887

Felelős kiadó: Dr. Praznovszky Mihály

Gondozta és a nyomóformát készítette a Prospektus GM.
Sokszorosította a Progress, Veszprém
Kötészeti munkálatokat a Badacsonyi ÁG. nyomdája végezte

*Metszőkések a Balaton-felvidékről
Bakonyi Múzeum néprajzi gyűjteménye.
Ltsz.: G.55., 74.11.1., 86.8.15. KL.17., 86.31.*

